

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 1
Том 2

Київ • 2018

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 1, том 2, 2018
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідectво про державну реєстрацію – серія KB № 21525-11425 P від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 2 від 28.02.2018 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу МОН України від 11 липня 2016 року № 820 (Додаток 12).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галунько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Биргеу М.М.** – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова); **Бобрик В.І.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Гаруст Ю.В.** – доктор юридичних наук, доцент; **Діхтієвський П.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Іншин М.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Карел Марек** – доктор права, кандидат юридичних наук, професор (Чеська Республіка); **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України; **Лошицький М.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Овчарук С.С.** – доктор юридичних наук, доцент; **Прилипко С.М.** – доктор юридичних наук, професор, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України; **Світличний О.П.** – доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
Н 34 За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 1. – Т. 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2018. – 234 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2735-4157

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2018

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.6

ЄМЕЦЬ Л.О.

**АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ ЯК РІЗНОВИД ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

У статті автором досліджено поняття екологічного правопорушення, його ознаки та елементи складу. У сукупності екологічних правопорушень виділено їх окремий вид – адміністративні правопорушення у сфері екологічної безпеки. Зроблено висновок, що адміністративні правопорушення у сфері екологічної безпеки мають два об'єкта посягання: навколишнє природне середовище (основний) та життя і здоров'я людини (додатковий), що створюють підстави їх відмежування від інших складів адміністративних проступків в екологічній сфері.

Ключові слова: екологічне правопорушення, адміністративне правопорушення, адміністративне правопорушення у сфері екологічної безпеки, екологічна безпека.

В статье автором исследовано понятие экологического правонарушения, его признаки и элементы состава. В совокупности экологических правонарушений выделен их отдельный вид – административные правонарушения в области экологической безопасности. Сделан вывод, что административные правонарушения в области экологической безопасности имеют два объекта посягательства: окружающую природную среду (основной) и жизнь и здоровье человека (дополнительный), которые создают основания для их отграничения от других составов административных проступков в экологической сфере.

Ключевые слова: экологическое правонарушение, административное правонарушение, административное правонарушение в области экологической безопасности, экологическая безопасность.

In the article the author studied the concept of an environmental offense, its signs and elements of composition. In the aggregate of environmental violations, their separate type is identified – administrative offenses in the field of environmental safety. It is concluded that administrative offenses in the field of environmental safety have two objects of encroachment: the natural environment (main) and human life and health (additional), which are grounds for their delimitation from other components of administrative offenses in the environmental sphere.

Key words: ecological offense, administrative offense, administrative offense in the field of environmental safety, environmental safety.

Вступ. Забезпечення екологічної безпеки України, окрім здійснення уповноваженими суб'єктами організаційних та нормативних заходів щодо врегулювання відповідних суспільних відносин, вимагає також побудови дієвої системи протидії протиправним діям у сфері охорони навколишнього природного середовища та користування природними ресурсами.

За офіційними даними статистики, кількість вчинених адміністративних правопорушень у галузі охорони природного середовища залишається доволі високою: у 2013 році їх нараховува-

лося 153888, у 2014 – 87533, у 2015 – 67054, у 2016 – 61190.¹ Зазначені дані вимагають проведення наукових досліджень щодо виявлення причин та умов таких правопорушень, особливостей їх складу, організаційних та правових проблем притягнення до адміністративної відповідальності. У той же час опрацювання вимагає й питання ознак та особливостей адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки, адже до цього часу в науковій літературі не склалося оптимальної точки зору на зміст цих адміністративних деліктів та їх місце в загальній системі правопорушень у сфері навколишнього природного середовища. Зважаючи на вищевикладене, обрана тема наукового дослідження набуває відповідної актуальності та доцільності.

Аналіз останніх публікацій. Питанням наукового аналізу сутності екологічних правопорушень у свій час присвячувалися праці Денисюка І.І., Корнєєва Ю.В., Костицького В.В., Поповича Н.П., Хомяченка С.І. [1–5]. У той же час окремих досліджень поняття та ознак адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки України не проводилося.

Метою публікації є аналіз сутності адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки, їх ознак, особливостей та критеріїв відмежування від інших екологічних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. За загальним нормативним визначенням, адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [6].

До ознак адміністративного правопорушення вчені відносять такі:

1. **Суспільна шкідливість (небезпека).** Не вдаючись до термінологічної дискусії з питань небезпечності (шкідливості) адміністративного правопорушення, відмітимо, що ця ознака прямо не зазначається в статті 9 чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), натомість у самому визначенні говориться, що адміністративне правопорушення посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, тобто створює загрозу нанесення шкоди охоронюваним суспільним відносинам та сферам суспільного життя. Суспільна небезпека окремого правопорушення не настільки явна, як небезпека злочину, натомість їх сукупність дає нам право говорити про відповідну суспільну небезпечність цього виду деліктів.

2. **Протиправність.** Діяння особи лише тоді вважається адміністративним правопорушенням, коли воно визначене як таке чинним законодавством України. Протиправним може визнаватися тільки діяння – тобто дія чи бездіяльність, адже такі прояви психічної діяльності, як думки, бажання, мрії (навіть якщо вони мають протиправний характер), не можуть вважатися адміністративним правопорушенням.

3. **Винність.** Діяння визнається адміністративним правопорушенням лише тоді, коли має місце вина у формі умислу чи необережності. Тільки усвідомлювані діяння можуть бути адміністративним правопорушенням, адже коли вини правопорушника в діянні немає, то, відповідно, воно не вважається адміністративним правопорушенням.

4. **Караність.** Наслідком вчинення адміністративного проступку є негативна реакція на нього з боку державних органів у вигляді застосування до винної особи стягнення, передбаченого адміністративним законодавством. Відмітимо, що власне реалізація адміністративного стягнення не завжди супроводжує адміністративне правопорушення, але можливість застосування стягнення становить його обов'язкову властивість [7, с. 224; 8, с. 158; 9, с. 171].

У працях фахівців у галузі екологічного права до наукового обігу введено поняття «екологічне правопорушення». Бринчук М.М. визначає його як протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене право дієздатним суб'єктом, що заподіює або несе реальну загрозу заповідання екологічної шкоди або порушує права і законні інтереси суб'єктів екологічного права [10].

На думку Юречка О.В., екологічне правопорушення – це винна, протиправна, екологічно небезпечна дія, яка посягає на встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та порушує екологічні і пов'язані з ними інші права людини та вимоги екологічної безпеки [11, с. 361]. Хомяченко М.І. говорить, що екологічне пра-

¹Адміністративні правопорушення у 2013–2016 роках (Статистичний бюлетень). Державна служба статистики України. Київ. 2017. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publzlochyn_u.htm (дата звернення 22.01.2018). Інформацію за 2015–2016 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції; дані по Луганській та Донецькій областях можуть бути уточнені.

вопорушення – це невиконання чи неналежне виконання особою норм адміністративного законодавства, що регламентують порядок використання природних ресурсів, охорону навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки громадян [5, с. 327]. Розглядаючи діяльність суб'єктів господарювання, Загоруй С.І. робить висновок, що підставою юридичної відповідальності суб'єкта господарювання є правопорушення, зокрема екологічне, яке може бути вчинене в галузі природокористування, відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення господарської діяльності [12, с. 80].

З наведених визначень можемо зробити висновок, що екологічним правопорушенням є суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, вчинене деліктоздатним суб'єктом, яке посягає на екологічні права і свободи громадян, суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, природокористування, відтворення природних ресурсів, екологічної безпеки, порядку управління в екологічній сфері, за яке законодавством України встановлено юридичну відповідальність.

З наведених визначень впливає те, що основні ознаки екологічного правопорушення зберігаються відносно загального його визначення: суспільна небезпечність (шкідливість), винність, караність, протиправність. Натомість підставою його виділення як окремого виду є об'єкт його посягання. Як слідує з наведених визначень до них, зокрема, відносяться:

- права і законні інтереси суб'єктів екологічного права;
- встановлений порядок використання та відтворення природних ресурсів;
- порядок охорони навколишнього природного середовища;
- вимоги екологічної безпеки;
- порядок управління у сфері екології.

Разом із вищевикладеним у деяких працях науковців виділяються специфічні ознаки екологічних правопорушень: екологічна протиправність; екологічна небезпека (шкідливість); екологічна спрямованість.

Екологічна протиправність полягає в повному або частковому невиконанні вимог, ігноруванні правил, закріплених нормами екологічного законодавства.

Екологічна шкідливість проявляється через характер шкоди, який спричиняється під час здійснення правопорушення, тобто екологічне порушення завжди спричиняє чи становить реальну загрозу спричинення шкоди довкіллю та його окремим елементам.

Екологічна спрямованість характеризується тим, що екологічні правопорушення завжди спрямовані на негативні зміни якісного та кількісного стану довкілля, порушення правового режиму природних ресурсів [2, с. 83; 13, с. 174].

Вважаємо, що наведений перелік ознак є певною мірою штучним, оскільки за аналогією можливо виділяти схожі ознаки й інших адміністративних правопорушень, наприклад, транспортна спрямованість, фінансова шкідливість, торгівельна протиправність. Основним, як вважається, критерієм розмежування правопорушень є їх «об'єктний склад», згідно з яким вони розрізняються за саме об'єктом протиправного посягання (ця класифікація пропонується кодексами про юридичну відповідальність), а додатковим виступає протиправність, що дає змогу класифікувати діяння як злочин, дисциплінарне або адміністративне правопорушення.

Вищевикладене дозволяє нам перейти до розгляду особливостей складу екологічних правопорушень.

За модельними позиціями, що містяться в науковій літературі, склад правопорушення – це сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, які характеризують діяння як правопорушення та які є необхідними і достатніми для притягнення до юридичної відповідальності.

Об'єктом екологічних правопорушень прийнято вважати навколишнє природне середовище. При цьому пропонується розглядати загальний і спеціальний об'єкти екологічних правопорушень. Загальний – це в цілому встановлений законодавством екологічний правопорядок, а спеціальний об'єкт є похідним від загального і диференціюється на види залежно від видів природних ресурсів прийнятих під правову охорону [2, с. 83]. За поглядами Красіліча Н.Д., у найбільш загальному вигляді під об'єктом екологічного правопорушення розуміють комплекс суспільних правовідносин екологічного характеру, які становлять екологічний правопорядок у країні. У складі цього комплексу вчений також розрізняє загальний і спеціальні об'єкти екологічних правопорушень. До першого, за його поглядами, належать правовідносини, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища загалом. До другого – групи однорідних суспільних відносин щодо охорони й раціонального використан-

ня землі, надр, вод, лісів та іншої рослинності, природних територій і об'єктів особливої охорони тощо [14, с. 335].

На думку Костицького В.В., об'єкт екологічного правопорушення варто розглядати у двох розуміннях – «вузькому» і «широкому». У «вузькому» розумінні – як екологічні правовідносини, на які посягає правопорушення; в «широкому» – як суспільні відносини загалом, враховуючи, що предметом правового регулювання екологічного права є відносини в галузі охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування, а також охорона життя і здоров'я людей [3].

На думку вчених, суб'єктами екологічного правопорушення можуть бути юридичні, посадові і фізичні особи, в тому числі іноземні юридичні особи і громадяни, які вчинили правопорушення, пов'язані з природокористуванням або охороною навколишнього середовища.

Об'єктивна сторона, на їх думку, включає три елемента: а) протиправність поведінки особи; б) заподіяння або реальна загроза заподіяння екологічної шкоди, або порушення інших законних прав та інтересів суб'єктів екологічного права; в) причинний зв'язок між протиправним поведінкою і завданою екологічною шкодою або реальною загрозою заподіяння такої шкоди, або порушенням інших законних прав та інтересів суб'єктів екологічного права.

Суб'єктивна сторона екологічного правопорушення характеризується виною правопорушника. Під виною розуміється психічне ставлення правопорушника до своєї протиправної поведінки, що може виявлятися в дії або бездіяльності у двох формах: умисел (прямий чи непря- мий) і необережність [3; 10].

У залежності від родового та видового об'єктів посягання вченими проводяться різноманітні класифікації екологічних правопорушень:

- порушення у сфері права власності на природні ресурси;
- порушення у сфері права природокористування;
- правопорушення у сфері відтворення природних ресурсів;
- правопорушення у сфері екологічної експертизи;
- екологічні правопорушення у сфері застосування економічних важелів щодо використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;
- порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- порушення норм екологічної безпеки;
- порушення екологічних прав громадян (на повну і достовірну інформацію та ін.);
- екологічні правопорушення у сфері управління і контролю [11, с. 362].

Сарапіна М.В. зазначає, що залежно від об'єкта посягання адміністративні екологічні правопорушення поділяють на декілька груп: правопорушення, що стосуються права власності на природні ресурси (глава 4 ст. 47-51 КУпАП); земельні правопорушення (ст. ст. 52-56, 188-5 КУпАП); надрові правопорушення (ст. 57-58 КУпАП); водні правопорушення (ст. ст. 48, 59-62 КУпАП); правопорушення в галузі геології та використання надр (ст. ст. 59-61 КУпАП); лісові правопорушення (ст. 63-77 КУпАП); атмосферні правопорушення (ст. 78-83 КУпАП); фауністичні (тваринні) правопорушення (ст. 85-89 КУпАП); правопорушення природно-заповідних та інших природоохоронних норм та правил (ст. 91, 92, 104-107, 153, 188 та ін. КУпАП); екологонебезпечні правопорушення (ст. 82, 83, 90, 91 КУпАП); правопорушення в галузі охорони праці та здоров'я населення (ст. 41, 42, 46, 95, 188 КУпАП) [15].

Зазначені вище позиції щодо складу екологічних правопорушень та їх класифікації дозволяють говорити, що суспільні відносини у сфері екологічної безпеки зазначаються як окремий об'єкт посягання, а значить, є підстави для виділення правопорушень у сфері екологічної безпеки (проступків та злочинів) як їх окремого виду.

Підтверджує цей висновок і стаття 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка зазначає, що відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні, зокрема, в: 1) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; 2) порушенні норм екологічної безпеки; порушенні вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля, в тому числі поданні завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи висновку з оцінки впливу на довкілля; 3) неврахуванні у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля та невиконанні екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля; 4) порушенні екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; 5) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин

та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів; 6) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів; 7) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; 8) порушенні природоохоронних вимог під час зберігання, транспортування, використання, знешкодження та захоронення хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів; 9) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України; 10) порушенні природоохоронних вимог під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням із генетично модифікованими організмами [16].

У свою чергу, питання екологічної безпеки врегульовані розділом 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якого екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

До сфери екологічної безпеки законом віднесено: 1) екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; 2) вимоги застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів; 3) вимоги до виробництва, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин; 4) додержання встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини; 5) здійснення операцій у сфері поводження з відходами; 6) зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів; 7) розміщення, проектування, будівництво, реконструкція, введення в дію та експлуатація військових та оборонних об'єктів; 8) охорона навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки при проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; 9) планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів з урахуванням екологічної ємкості територій, додержанням вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки [16].

Вищевикладене дає нам змогу констатувати розбіжність норм статті 68 та розділу 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Стаття 68, наприклад, розділяє порушення норм екологічної безпеки та допущення наднормативних, скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. У той же час здійснення таких шкідливих викидів відповідно до розділу 11 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і є порушенням вимог екологічної безпеки [16]. Отже, зазначені статті потребують певного узгодження в частині визначення змісту юридичної відповідальності за порушення вимог екологічної безпеки.

Якщо розглядати поняття екологічної безпеки як правового явища, то можна побачити, що під нею розуміють:

– стан розвитку суспільних правовідносин, при якому гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави, яка потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві [17];

– стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в процесі взаємодії суспільства і природи від загроз: 1) із боку природних об'єктів, властивості яких змінені забрудненням, засміченням унаслідок антропогенної діяльності (виникнення аварій, катастроф, здійснення тривалої господарської та інших видів діяльності) чи навмисно з метою екологічних диверсій, агресій або природних явищ та стихійного лиха; 2) зумовлених знищенням, пошкодженням або виснаженням природних ресурсів (загроза незабезпечення суспільства і держави природними ресурсами) [18, с. 22].

Враховуючи вищевикладене, сформулюємо тезу, що адміністративні правопорушення у сфері екологічної безпеки України є різновидом екологічних правопорушень та мають два об'єкта посягання: навколишнє природне середовище (основний) та життя і здоров'я людини (додатковий), оскільки поняття екологічної безпеки автори пов'язують із таким впливом на навколишнє

природне середовище, що має наслідком погіршення загального стану екологічної обстановки в державі та загрожує або створює загрозу для життя і здоров'я людей. Для цих правопорушень характерні всі ознаки, що зазначаються в науковій літературі щодо протиправних діянь, з урахуванням специфіки об'єкту правопорушення – суспільних відносин у сфері екологічної безпеки.

На підставі проведеного дослідження зробимо **висновки та узагальнення**.

1. Адміністративні правопорушення у сфері екологічної безпеки є різновидом екологічних правопорушень, яким властиві всі ознаки останніх. Відмежування цих правопорушень від інших різновидів екологічних проступків здійснюється в залежності від об'єкту посягання. Відносини екологічної безпеки виділяються багатьма вченими як окремий об'єкт посягання протиправного діяння (злочину, адміністративного чи дисциплінарного правопорушення) в галузі охорони навколишнього природного середовища.

2. Адміністративним правопорушенням у сфері екологічної безпеки можна визнати суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дію, чи бездіяльність), що посягає на суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища або його окремих компонентів, що загрожує або створює загрози погіршення екологічної ситуації, виникнення небезпеки для природних систем, життя і здоров'я людей, вчиняється деліктоздатним суб'єктом і за яку чинним законодавством України встановлено адміністративну відповідальність.

3. Адміністративне правопорушення у сфері екологічної безпеки має такі ознаки:

1) суспільна небезпечність, тобто посягання, або створення загрози такого посягання на суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людей;

2) протиправність. Це діяння (дія або бездіяльність), що закріплено чинним законодавством України як адміністративне правопорушення;

3) винність. Це діяння визнається адміністративним правопорушенням лише тоді, коли має місце вина у формі умислу чи необережності, зміст яких описаний у статтях 10 та 11 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

4) караність. За вчинення таких адміністративних правопорушень законодавством передбачено адміністративну відповідальність, що полягає в накладенні на деліктоздатного суб'єкта негативних обмежень морального, матеріального, особистісного характеру у формі адміністративних стягнень.

4. Склад адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки представляє собою сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння визнається адміністративним проступком і є достатніми для притягнення суб'єкта до адміністративної відповідальності.

5. Характерною об'єктивною ознакою адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки є його об'єкт посягання. Він є двохкомпонентним: з одного боку, це суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, а з другого – це відносини з приводу забезпечення життя і здоров'я людей. Наявність заподіяння шкоди здоров'ю та життю людей або створення такої загрози поряд із порушенням норм екологічного законодавства є особливою ознакою правопорушень у сфері екологічної безпеки. Їх розмежування на злочини та адміністративні правопорушення проводиться за правовими наслідками таких діянь (створення загрози життю людей, їх загибель тощо).

6. У чинному законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» потребують узгодження норми статей 68 та 52, що пов'язані з визначенням суспільних відносин у сфері екологічної безпеки як об'єкта протиправного посягання.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень маємо визначити аналіз системи адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки, аналіз їх складу та особливостей кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Денисюк І.І. До питання про об'єкт підсудних екологічних адміністративних правопорушень. Прикарпатський юридичний вісник 2017. № 4. С. 83.

2. Корнєєв Ю.В. Особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення на залізничному транспорті. Малий і середній бізнес (право, держава, економіка): економіко-правовий науково-практичний журнал. 2011. № 3-4. С. 80–86.

3. Костицький В.В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. Про українське право. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ч. 5 «Правова відповідаль-

ність». 2010. С. 312-322. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/vidp.pdf> (дата звернення 17.01.2018).

4. Попович Н.П. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 204–213.

5. Хом'яченко С.І., Пташніченко Т.В. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення. Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми: VII Міжнародна науково-практична конференція. Київ. Національний авіаційний університет, 24 лютого 2017 р.: тези доповіді. Тернопіль: Вектор. 2017. Т. II. С. 325–327.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-21): Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 12.01.2018).

7. Стеценко С.Г. Адміністративне право України Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.

8. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грінв Д.С., 2015. 272 с.

9. Адміністративне право: підручник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Х.: Право. 2010. 624 с.

10. Бринчук М.М. Экологическое право (Правоокружающей среды). М.: Юристъ. 2003. 670 с. URL: <http://ibib.ltd.ua/ekologicheskoe-pravo-uchebnik-izd-pererab-dop.html> (дата звернення 15.01.2018).

11. Юречко О.В. Екологічні санкції за забруднення довкілля в Україні. Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. Львів: НЛТУУ. 2005. Вип. 15.6. С. 360–366.

12. Загоруй С.І. Поняття та ознаки екологічного правопорушення, що учиняється суб'єктом господарювання // Економіка природокористування: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. праць за матеріалами III Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конференції, Ірпінь 13-20 березня 2017 р. / Держ. фіскальна служба України, Ун-т держ. фіскальної служби України. Ірпінь: УДФСУ, 2017. С. 79-89. URL: http://ir.asta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/1062/1/667_IR.pd (дата звернення 15.01.2018).

13. Екологічне право України: Підручник; за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х.: Право. 2005. 374 с.

14. Екологічне право України. Академічний курс: [підруч.] / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Юрид. думка, 2005. С. 334–340.

15. Сарапіна М.В. Забезпечення екологічної безпеки: курс лекцій. Х: НУЦЗУ. 2015. 195 с. URL: <https://goo.gl/14ySfZ> (дата звернення 18.01.2018).

16. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 20.01.2018).

17. Мачуська І.Б. Екологічне право: Навч. посіб. К.: КНЕУ. 2009. 301 с. URL: <https://goo.gl/kT9x9f> (дата звернення 19.01.2018).

18. Серов Г.П., Серов С.Г. Техногенная и экологическая безопасность в практике деятельности предприятий: Теория и практика. М.: Издательство «Ось-89». 2007. 512 с.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕДУР У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена аналізу основних досягнень науки земельного права у сфері розуміння земельно-правових процедур. Розроблено поняття «процедури в земельному праві», виокремлено основні ознаки, досліджено сутність цього правового явища. На конкретних прикладах досліджено закономірності, які притаманні всім процедурам у земельному праві. Проаналізовано норми земельного законодавства, якими передбачається послідовність виконання юридично значущих дій, виконання яких призводить до настання бажаного результату.

Ключові слова: процедура в земельному праві, юридичні дії, виникнення земельних прав, зміна виникнення земельних прав, припинення виникнення земельних прав.

Статья посвящена анализу основных достижений науки земельного права в сфере понимания земельно-правовых процедур. Разработано понятие «процедуры в земельном праве», выделены основные признаки, исследована сущность этого правового явления. На конкретных примерах исследованы закономерности, присущие всем процедурам в земельном праве. Проанализированы нормы земельного законодательства, предусматривающие последовательность выполнения юридически значимых действий, выполнение которых приводит к наступлению желаемого результата.

Ключевые слова: процедура в земельном праве, юридические действия, возникновения земельных прав, изменение возникновения земельных прав, прекращение возникновения земельных прав.

The article is devoted to the analysis of the main achievements of the science of land law in the sphere of understanding land legal procedures. The concept of procedure in land law is developed, the main features are identified, the essence of this legal phenomenon is investigated. On specific examples, the regularities inherent in all procedures in land law are investigated. The norms of the land legislation have been analyzed, providing for the sequence of performance of legally significant actions, the implementation of which leads to the desired result. Were formulated and proved it seems possible to define the concept of procedure in the land law.

Key words: procedure in land law, Legal actions, The emergence of land rights, The change in the origin of land rights, the termination of the emergence of land rights.

Вступ. Визначення будь-якого поняття, виокремлення його суттєвих ознак є важливим і необхідним процесом для пізнання сутності того правового явища, яке досліджується. Саме чітка визначеність правового явища, з'ясування тих характерних рис, які відмежовують його від інших схожих понять і категорій, є необхідною методологічною основою для комплексного дослідження. Не є винятком і процедури в земельному праві.

Законодавство не містить визначення процедур у земельному праві. Це не варто вважати недоліком системи земельного законодавства, необхідність законодавчого закріплення визначення поняття земельно-правової процедури не є першочерговим завданням правового регулювання відповідних суспільних відносин. Актуальність теми полягає в тому, що, незважаючи на наявність і часткову систематизованість процесуальних норм у земельному праві, чіткого розуміння земельно-правової процедури, на жаль, не існує.

Постановка завдання. Мета дослідження виражається в необхідності виведення поняття «процедури в земельному праві», доведенні, що визначеність у законодавстві можливості, по-

рядку та специфіки дій відповідного суб'єкта, який набуває, реалізує або припиняє право на земельну ділянку, є обов'язковим елементом будь-якої земельно-правової процедури. Більше того, виконання зазначеним суб'єктом дій, безпосередньо передбачених законодавством у заданій послідовності, є запорукою настання бажаних наслідків.

Представники науки земельного права однозначності в розумінні відповідних процедур поки що не досягли. У різні часи окремим аспектам питання визначення процедур приділяли увагу різні представники вітчизняної, зарубіжної та радянської земельно-правової думки. Серед них особливо варто виділити праці таких учених, як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, В.М. Ермоленко, І.І. Каракаш, Д.В. Ковальський, В.В. Носік, А.М. Мірошниченко, М.В. Шульга та інші. Проте, попри численні спроби, єдиного розуміння процедури виникнення земельних прав не існує.

З'ясовуючи сутність цього поняття, доцільно передусім звернутися до словникових джерел. С.І. Ожегов у Тлумачному словнику російської мови визначає процедуру як офіційний порядок дій, виконання, обговорення чого-небудь [1, с. 558]. Отже, вже в цьому визначенні можна побачити деякі риси, певні характерні ознаки, що притаманні й процедурі, наприклад, виникнення земельних прав. До них варто зарахувати офіційність і наявність дій. Новий тлумачний словник української мови те саме поняття тлумачить як офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь; низка яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь [2, с. 63]. Зважаючи на наведене, беручи до уваги попереднє визначення, цілком доречно буде зазначити, що саме названі характеристики є суттєвими ознаками будь-якої процедури. Підтвердженням цього є наявність законодавчо закріплених процедур, які спрямовані на виникнення та припинення у відповідного суб'єкта земельних прав, реєстрації земельної ділянки та прав на неї тощо.

Фахівці в галузі земельного права неоднозначно визначають і трактують процедуру в земельному праві. Так, наприклад, Д.В. Ковальський підкреслює, що процедурою в земельному праві необхідно вважати врегульовані земельно-процесуальними нормами суспільні відносини, які складаються між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами й іншими суб'єктами земельно-процесуальної діяльності, пов'язаної з реалізацією належних їм функцій, повноважень, прав і юридичних обов'язків у сфері застосування земельно-правових матеріальних норм [3, с. 7]. У свою чергу, М.І. Краснов та І.О. Іконицька, які не спростовують наведений підхід, зазначають, що ними потрібно вважати врегульовані процесуальними нормами земельного права процесуальні відносини, пов'язані з діяльністю органів державного й внутрішньогосподарського управління земельним фондом, що має своєю метою реалізацію земельних матеріальних правовідносин [4, с. 65]. Навряд чи можна повністю погоджуватися з наведеними визначеннями, оскільки вони містять досить суперечливі положення. Проте деякі наявні в них риси не викликають жодних сумнівів. Ідеться, зокрема, про нормативну закріпленість, визначеність у законодавстві відповідного порядку дій, які повинні виконувати суб'єкти реалізації процедур.

Завдання дослідження полягає в тому, щоб сформулювати поняття «процедури в земельному праві» та довести, що тільки чітке виконання формальних, визначених законом, розташованих у певній послідовності дій надає самому процесу їх виконання ознак легальності й правомірності, а їм самим – юридичного значення, сутність якого полягає в набутті, реалізації та припиненні прав на земельну ділянку.

Результати дослідження. Визначеність у законодавстві можливості, порядку та специфіки дій відповідного суб'єкта, що набуває, реалізує або припиняє право на земельну ділянку, є обов'язковим елементом будь-якої земельно-правової процедури.

Проте не тільки визначеність окремих етапів процедури, наприклад, реєстрації земельної ділянки, буде вважатися проявом формальної визначеності цієї процедури. Так, у ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», яка розглядається як приклад, етапи земельно-реєстраційної процедури розташовано в певній послідовності. Ця послідовність не випадкова. Фактично вона визначає порядок учинення відповідних дій суб'єктом реєстрації. Виконання дій саме у визначеній послідовності призведе до бажаних правових наслідків (у випадку, що розглядається, – виникнення права на земельну ділянку).

Так, відповідно до ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», започаткування процедур пов'язане з формуванням і реєстрацією заяви в базі даних заяв. Після цього здійснюється прийняття документів, які подаються разом із заявою про державну реєстрацію прав, виготовлення їх електронних копій, далі відбувається встановлення

черговості розгляду заяв про державну реєстрацію прав, які надійшли на розгляд, перевіряються документи на наявність підстав для зупинення розгляду заяви про державну реєстрацію прав, зупинення державної реєстрації прав і прийняття відповідних рішень. Приймається рішення про державну реєстрацію прав або про відмову в такій реєстрації. Здійснюється відкриття (закриття) розділу в Державному реєстрі прав і/або внесення до Державного реєстру прав відомостей про речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єкти цих прав. Формується інформація з Державного реєстру прав для подальшого використання заявником. Нарешті, видаються документи за результатом розгляду заяв у сфері державної реєстрації прав.

Зміна послідовності виконання зазначених дій, безперечно, унеможливить продовження процедури реєстрації земельних прав. Тільки додержання формальних вимог, що встановлені законодавством, тягне за собою належність, легальність і допустимість дій, які є елементами як цієї, так і будь-якої іншої процедури в земельному праві.

Отже, системний аналіз законодавства та спеціальної земельно-правової літератури свідчить про наявність таких ознак, як нормативна закріпленість і формальне вираження, що характеризують процедури.

Водночас нормативне закріплення й формальне вираження не єдині ознаки процедур у земельному праві. Звернімося до аналізу загальноправової та спеціальної земельно-правової літератури, яка так чи інакше стосується процедурних моментів.

О.Г. Пауль розглядає процедуру як сукупність дій правомочних суб'єктів права, що опосередковують ужиття санкцій у разі невиконання закону [5, с. 482]. Є.О. Ігнатов вважає, що процедура – це сукупність послідовних дій, які регламентно встановлені для реалізації суб'єктами своїх повноважень і функцій [6, с. 12]. На думку Л.М. Борисової, юридична процедура – це «сукупність учинюваних у певній послідовності юридично значущих дій, кожна з яких має власні, локальні правові наслідки, що впливають на дійсність всієї процедури загалом» [7, с. 152]. Отже, як зазначають фахівці з різних галузей права, дії – це основна ознака юридичної процедури.

А.П. Гетьман наголошує, що процедура – це початкова форма врегульованості в діяльності відповідних органів [8, с. 95]. Із цього визначення видається можливим побачити, що дії також визнаються важливою ознакою процедури в земельному праві. М.В. Шульга, аналізуючи особливості правового регулювання правочинів щодо земельних ділянок, також підкреслює, що процедура виникнення прав щодо земельних ділянок має ознаки дій [9]. Д.Л. Ковач, аналізуючи виникнення земельних прав, визначає відповідну процедуру як складне правове явище, яке полягає в системі активних, передбачених законом, юридично значущих дій відповідних суб'єктів, що спрямовані на досягнення такого результату, як виникнення права власності або права користування земельною ділянкою [10]. О.О. Савчук зазначає, що процедура – це окремий, передбачений законом порядок учинення певної дії [11].

Отже, як фахівці в галузі теорії права, так і представники галузевих юридичних наук, у тому числі й земельного та екологічного права, говорять про дії відповідного суб'єкта як про основну ознаку юридичної процедури. Водночас, на жаль, належна увага не приділяється безпосередній характеристиці цих дій. Проте саме чітке розуміння характеру та специфіки таких дій здатне дати можливість зробити висновки щодо визначення дій як ознак процедури в земельному праві.

Звернімося до напрацювань психологічної науки. З'ясовується, що дія – це цілеспрямована активність, яка реалізується в зовнішньому та внутрішньому планах. За своєю структурою дія, на відміну від звичного або імпульсивного поведінкового акту, безпосередньо визначається предметною ситуацією, завжди реалізується опосередковано. Як засоби можуть виступати різні знаки, ролі, цінності, норми тощо, застосовуючи які суб'єкт опановує дію, перетворює її в «особистий» результат, що належить йому самому. У кожній дії виділяються її орієнтовна, виконавча й контрольна частини. За способом функціонування дія є довільною та навмисною. Функція довільного контролю й регулювання дії здійснюється спочатку дорослим у процесі спільної діяльності з дитиною, а потім унаслідок інтеріоризації соціальних зразків (еталонів) і схем виконання дій суб'єкт сам починає контролювати його згідно із цими еталонами та схемами [13].

З наведеного можна зробити висновок, що дію як ознаку процедури в земельному праві варто розглядати як, по-перше, активну поведінку суб'єкта. У цьому аспекті варто говорити про виваженість, спрямованість, усвідомленість і бажаність такої поведінки. По-друге, ця поведінка має бути умотивованою.

Сформулювати бачення мотиву, яким керуються суб'єкти процедури, наприклад, безоплатної приватизації, видається можливим, якщо детально розглянути правові норми, якими рег-

ламентується означена процедура. Для цього варто звернутися насамперед до положень ст. 116 Земельного кодексу України.

Ця норма закріплює перелік підстав набуття права приватної власності на земельні ділянки, серед яких – приватизація земельних ділянок, що перебувають у користуванні громадян, одержання земельних ділянок унаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, одержання земельних ділянок із земель державної й комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації. Звісно, положення наведеної норми не видаються такими, що регламентують реалізацію земельно-правової процедури. Частина 3 ст. 116 Земельного кодексу України є класичним прикладом матеріально-правової норми. Проте саме ця норма визначає процедуру приватизації земельної ділянки, є її матеріальною основою. Для реалізації цієї норми в земельному законодавстві передбачені численні процесуальні норми, серед яких і ст. 118 Земельного кодексу України.

Використовуючи формально-юридичний підхід, проаналізуємо положення деяких частин ст. 118 Земельного кодексу України. Так, у ч. 1 зазначеної норми використовується словосполучення «Громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки». Відповідно до такого формулювання, логічним буде висновок не тільки про визначеність суб'єкта процедури приватизації (громадянина України), а й про його мотив – отримання певного матеріального блага у вигляді права власності на земельну ділянку. Частина 3 цієї самої норми містить схоже формулювання, а саме: «Громадяни – працівники державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, а також пенсіонери з їх числа, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні цих підприємств, установ та організацій ...». Тобто вбачається ідентичність мотиву вчинення дій у рамках приватизаційної процедури й у цьому випадку. Він також полягає в отриманні матеріального блага земельно-правової спрямованості – права власності на земельну ділянку.

Отже, мотивом, що скеровує активну, передбачену законодавством поведінку визначеного суб'єкта – набувача земельної ділянки, варто вважати такий різновид матеріального блага земельно-правової спрямованості, як право власності на земельну ділянку.

Говорячи загалом про мотив, яким скеровується поведінка суб'єктів земельноправових процедур, і визначаючи його як соціальне благо земельно-правової спрямованості, доцільно також додатково звернутися до відповідної спеціальної земельно-правової літератури. Так, Л.В. Лейба, розглядаючи процедури, пов'язані з правовим регулюванням вирішення земельних спорів, зазначає, що наявна система органів, які розглядають земельні спори, і відповідних процедур їх розгляду, а також інших (неюрисдикційних) процедур. Усі ці процедури варто вважати пов'язаними з реалізацією земельних прав [14]. Тобто фактично науковець указує на ті самі блага, про які йдеться.

Д.В. Ковальський, аналізуючи земельні процесуальні правовідносини, визначає їх як регульовані земельно-процесуальними нормами суспільні відносини, що складаються між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами й іншими суб'єктами земельно-процесуальної діяльності, пов'язаної з реалізацією належних їм функцій, повноважень, прав і юридичних обов'язків у сфері застосування земельно-правових матеріальних норм [3, с. 7–8]. У цьому випадку також фактично йдеться про соціальні блага земельно-правової спрямованості.

В.П. Яніцький вважає порядок набуття права приватної власності на землю врегульованою нормами земельного права процедурою переходу права на земельну ділянку від одного власника (держави, територіальної громади) до іншої особи – приватного власника (фізичної особи, юридичної особи), яка обумовлена здійсненням певних вольових дій щодо набуття, оформлення та реєстрації прав на земельну ділянку [15, с. 6–7]. У цьому твердженні також фактично визнаються як мотив, яким скеровується поведінка суб'єкта здійснення земельно-правових процедур, знову ж таки аналогічне за своєю сутністю соціальне благо.

Отже, висновки щодо розуміння як мотиву, який визначає порядок і характер дій учасників процедур у земельному праві, жодним чином не суперечать земельно-правовій доктрині.

Повертаючись до характеру дій, які є основною ознакою процедури в земельному праві, варто зупинитися на дискусійному питанні, сутність якого полягає в тому, що становлять ці дії – систему або сукупність. Прихильників обох позицій достатньо, як свідчить аналіз наукової літератури. Аналізуючи цю проблему, необхідно визначитись, що саме вважається системою, а що – сукупністю. Так, системою визнається об'єднання деякого розмаїття в єдине й чітко розчленоване ціле, елементи якого щодо цілого тощо посідають відповідні їм місця. Філософська систе-

ма є поєднанням принципових та основоположних знань у деяку органічну цілісність, доктрину [16]. Кожна система характеризується не тільки наявністю зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, а й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з якою система проявляє свою цілісність. Ієрархічність притаманна не тільки будові, морфології системи, а і її поведінці: окремі рівні системи зумовлюють певні аспекти її поведінки, а цілісне функціонування виявляється результатом взаємодії всіх її сторін і рівнів.

Сукупність у більшості джерел визначається виключно як зібрання, поєднання, перебування в одній площині, наявність пов'язаних деякими схожими ознаками кількох елементів тощо. Тобто повністю відсутній взаємозв'язок між елементами в сукупності, що дає змогу говорити про її відмежування від системи.

Повертаючись до процедури виникнення земельних прав, проаналізуємо деякі нормативно-правові акти, які містять порядки проведення таких процедур. Розглянемо, наприклад, ст. 128 Земельного кодексу України, яка визначає порядок продажу земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам і юридичним особам. У ч. 2 цієї статті визначено, що громадяни та юридичні особи, зацікавлені в придбанні земельних ділянок у власність, подають заяву (клопотання) до відповідного органу виконавчої влади або сільської, селищної, міської ради чи державного органу приватизації. У заяві (клопотанні) зазначаються місце розташування земельної ділянки, її цільове призначення, розміри та площа, а також згода на укладення договору про оплату авансового внеску в рахунок оплати ціни земельної ділянки. Отже, започатковано перший етап такої процедури, в межах якого здійснюються дії зацікавленого суб'єкта, спрямовані на вираження відповідного інтересу. Частина 3 ст. 128 передбачає, що орган державної влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування в місячний строк розглядає заяву (клопотання) і приймає рішення про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та/або про проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки чи про відмову в продажі із зазначенням обґрунтованих причин відмови. Як бачимо, одна дія передуює іншій, обидві вони перебувають у тісному зв'язку, становлять у своїй єдності частину системи.

На підтвердження існування системи в діях, що є елементами процедури, варто навести положення ч. 6 цієї самої статті, де визначено, що рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації, сільської, селищної, міської ради про продаж земельної ділянки є підставою для укладання договору купівлі-продажу земельної ділянки. Після цього наводиться норма щодо укладання договорів купівлі-продажу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації. Підкреслюється, що відповідні дії здійснюються згідно з порядком, визначеним ч. 1 ст. 128 Земельного кодексу України.

Отже, як убачається з наведеного, дії відповідних суб'єктів будь-якої процедури, яка спрямована на виникнення земельних прав, законодавством розташовані у визначеній послідовності. Виконання необхідних дій, що перебувають між собою в нерозривному зв'язку, а саме їх виконання, призводить до певного результату, дає змогу стверджувати, що всі елементи окремої процедури виникнення земельних прав створюють систему, а не сукупність. Отже, процедурою варто вважати саме систему передбачених законом, чітко визначених дій. Твердження щодо розуміння процедури в земельному праві як сукупності дій відповідних суб'єктів жодним чином не знаходять свого підтвердження в законодавстві, яким урегульовано порядки реалізації зазначених процедур.

Висновки. Беручи до уваги ті ознаки, які сформульовано та проаналізовано, видається можливим запропонувати визначення поняття «процедури в земельному праві»: процедури в земельному праві – це складне правове явище, яке є системою врегульованих процесуальними нормами, законодавчо закріплених, формально визначених актів активної дієвої поведінки вмотивованих суб'єктів, що мають юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни або припинення земельних правовідносин, набуття, реалізації та припинення земельних прав чи виконання обов'язків відповідними власниками, користувачами земельних ділянок та іншими учасниками земельних відносин.

Список використаних джерел:

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд культуры. Москва: Азъ, 1992.
2. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1.

3. Ковальський Д.В. Земельно-процесуальні правовідносини: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2009.
4. Краснов Н.И., Иконникова И.А. Процессуальные вопросы земельного права. Москва: Наука, 1975.
5. Пауль А.Г. Процессуальные нормы бюджетного права: монография / под ред. М.В. Карасевой. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 208 с.
6. Игнатов Е.А. К вопросу о понятии парламентских процедур и их значение в работе парламента России. Право: теория и практика. 2002. № 11.
7. Борисова Л.Н. Общая теория процессуальных норм права: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2004. 169 с.
8. Гетьман А.П. Процессуальные нормы и отношения в экологическом праве. Харьков: Основа, 1994. 136 с.
9. Шульга М. В. Особливості правового регулювання правочинів щодо земельних ділянок. Проблеми законності. 2004.
10. Ковач Д.Л. Щодо підстав виникнення земельних прав. Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: зб. матер. круглого столу (м. Харків, 24 травня 2013 року) / за ред. М.В. Шульги, Д.В. Саннікова. Харків, 2013. С. 64–65.
11. Савчук О.О. Процедурні правовідносини у лісовому законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06. Харків, 2015. 18 с.
12. Рубинштейн С.Л., Леонтьев А.Н. Действие. Словарь-справочник уголовного права. URL: http://slovari.bibliofond.ru/psychology_word/%C4%E5%E9%F1%F2%E2%E8%E5/ (дата звернення: 10.04.2018).
13. Григорович Л.А., Марцинковская Т.Д. Педагогика и психология: учебное пособие. Москва: Гардарики, 2003. 480 с.
14. Лейба Л.В. Земельні спори і порядок їх вирішення: монографія / за ред. проф. М.В. Шульги. Харків: Право, 2007. 160 с.
15. Яніцький В.П. Порядок набуття права власності на земельну ділянку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06. Київ, 2007. 18 с.
16. Философский энциклопедический словарь. Москва, 2010.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ, НАЯВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті розглянуто перспективи розвитку сільського господарства в Україні, визначено проблеми та шляхи їх вирішення. Вивчено державну підтримку й увагу до сільського господарства, роль державних органів та органів самоврядування в розвитку сільського господарства.

Ключові слова: економіка, інвестиції, сільське господарство, державна підтримка.

В статье рассмотрены перспективы развития сельского хозяйства в Украине, определены проблемы и пути их решения. Изучены государственная поддержка и внимание к сельскому хозяйству, роль государственных органов и органов местного самоуправления в развитии сельского хозяйства.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, сельское хозяйство, государственная поддержка.

The basic directions development perspective of the agriculture of Ukraine identified problems way of dealing with. Examined state support and attention to agriculture. Role of state bodies and self – governing bodies in the development of agriculture.

Key words: economic, capital investment, agriculture, government support.

Вступ. Наша держава має величезні можливості як природного, так й економічного характеру для успішного розвитку сільського господарства.

Незважаючи на наявні проблеми та складну економічну ситуацію, Україна є однією з найбільших аграрних держав у світі.

Натепер аграрний сектор посідає провідну позицію в державній структурі економіки країни.

Висвітлюванню, вивченню та розв'язанню в сільському господарстві питань і проблем присвятили свої роботи різні науковці: О. Бородіна, Д. Крисанов, Ю. Лузан, М. Федоров та інші, однак питання й проблеми, які виникають у сільському господарстві, його розвиток потребують подальшого дослідження та вирішення.

Постановка завдання. Мета статті – виявити і проаналізувати проблеми, які виникли в сільському господарстві, шляхи їх вирішення в подальшому розвитку галузі.

Результати дослідження. Україна – це країна з потужним агропромисловим потенціалом і величезними перспективами розвитку сільського господарства, вона перебуває в сприятливих кліматичних умовах і володіє якісними земельними ресурсами, наявність яких свідчить про можливість ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Аграрний сектор є важливою стратегічною галуззю української національної економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність нашої держави, дає значній частині сільського населення робочі місця [1].

Незважаючи на те що світова економічна криза не обійшла й наше сільське господарство, воно до цих пір є основним постачальником продовольства в нашій країні й може стати ним і на світовому ринку.

Аграрне виробництво відіграє помітну роль в економіці України. Тут створюється до 12% валової доданої вартості, за рахунок агропродовольчої продукції забезпечується понад 30% усього експорту держави [2].

Держава приділяє велику увагу розвитку цієї галузі як основній у структурі економіки країни, своєчасно вдосконалюється її законодавчо-правова база, надаються фінансування та підтримка тощо.

Відносна стійкість вітчизняного сільськогосподарського виробництва в несприятливих соціально-економічних умовах 2014 року свідчить про своєчасність проведених у державі земельної та аграрної реформ. У результаті створено динамічний, потужний, перспективний, конкурентоспроможний сектор економіки, що постійно нарощує обсяги виробництва, експорту й доходів держави, власників і громадян [3].

Розвиток сільського господарства для нашої країни завжди був однією з пріоритетних сфер як зовнішньоекономічної, так і внутрішньоекономічної стратегії. Адже перспективний розвиток цієї галузі має великий вплив на всю національну економіку, на формування засад суверенності держави, її продовольчої безпеки, забезпечує розвиток багатьох галузей економіки та формує соціально-економічні умови розвитку сільських регіонів.

Український аграрний сектор з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, є ланкою, що, з одного боку, може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції у світовий економічний простір, а з іншого – забезпечує зростання доходів задіяного в аграрній економіці сільського населення, що становить понад третину всього населення країни [4].

Держава приділяє велику увагу стратегії та принципам розвитку аграрного сектору економіки, вирішує пріоритетні напрями й завдання згідно з Конституцією та законами України, іншими нормативно-правовими актами, відповідно до яких здійснюється діяльність в аграрному секторі.

Але, як ми бачимо, цих дій усе ще не достатньо, реорганізаційні процеси проходять повільно, державна фінансова підтримка аграріям країни зменшується тощо. Усе це не сприяє оптимальному зростанню показників випуску продукції в аграрному секторі країни та перспективам його розвитку.

Незважаючи на досягнення в розвитку сільського господарського виробництва, в Україні ще існує багато проблемних питань, які чекають на вирішення.

Зокрема, щоб наше сільське господарство успішно розвивалось і мало великі успіхи, необхідні значні зміни:

- у *ціновій політиці* аграріям потрібні стабільні ціни для забезпечення оптимальних обсягів виробництва продукції;
- у *вирішенні проблеми недосконалості нормативно-правових актів* з аграрної політики держави та формування правової бази, яка б захищала інтереси аграріїв;
- у *питаннях регулювання ринку*. Україна впевнено нарощує експорт зернової продукції і стала визнаним світовим експортером зерна;
- у *вирішенні питання щодо формування ринку землі*;
- у *питанні збільшення фінансово-економічної підтримки державою* сільського господарства;
- у *зміцненні інноваційної діяльності* шляхом упровадження перспективних агротехнологій для підвищення ефективності виробництва;
- у *вирішенні питання втрат зерна* під час збирання врожаю;
- у *вирішенні питання розвитку фермерського господарства* шляхом надання вигідних кредитів;
- у *питанні зменшення ризиків від природно-кліматичних умов* шляхом удосконалення системи захисту господарств;

Серед напрямів інноваційного розвитку аграрного сектору варто визначити такі:

- 1) створення й упровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових порід тварин і птиці;
- 2) стимулювання агроекологічної діяльності, зокрема розвитку альтернативного органічного агровиробництва;
- 3) формування високоосвічених професійних кадрів [5].

У сучасних умовах без високоефективного й конкурентоспроможного аграрного сектору не можна вирішити питання та завдання стратегії розвитку економіки нашої держави, сформувати сучасний аграрний ринок, забезпечити ефективну участь країни у світовій економіці.

Ефективний розвиток сільського господарства, підвищення його конкурентоспроможності є пріоритетами реформування національної економіки, зафіксованими в Стратегії розвитку «Україна – 2020», програмах діяльності Кабінету Міністрів України, Угоді про асоціацію між Україною та ЄС і Плані дій з її виконання тощо. Основними напрямами реформ у нашій країні визначено:

- забезпечення ефективного землекористування на основі завершення земельної реформи;
- удосконалення системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва та залучення фінансування у галузь;
- розвиток зовнішньоекономічних відносин і сприяння міжнародній торгівлі;
- забезпечення сталого розвитку сільських територій;
- адаптацію процесів агропромислового виробництва до європейських вимог [6].

З метою забезпечення стабільного розвитку економіки Херсонської області розпорядженням голови Херсонської державної адміністрації від 11.12.2017 № 955 схвалено проект програми соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2018 рік, де велику увагу приділено правовим засадам економічного розвитку нашого регіону й актуальним проблемам розвитку економіки Херсонщини. Програму узгоджено з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, в ній визначено цілі, основні завдання на 2018 рік, сформовано прогностичні показники до 2020 року.

Програма соціально-економічного та культурного розвитку Херсонщини на 2018 рік передбачає забезпечення узгодження дій усіх гілок влади для здійснення в регіоні єдиної державної політики, спрямованої на підвищення рівня життя людей.

Основою цієї Програми є забезпечення стабільного розвитку регіону шляхом проведення загальнодержавних реформ, зростання ефективності економіки й успішної роботи соціальної сфери, розвиток слабких сторін регіональної економіки, формування конкурентних переваг регіону з орієнтиром на створення кращих умов для життя населення, орієнтування виробників товарів, інвесторів, адміністрації й населення на майбутній розвиток території [7; 8]. У програмі є перелік обласних цільових програм, інвестиційних проектів, які будуть виконуватися у 2018 році, з урахуванням раціонального використання ресурсів і фінансів згідно із завданнями соціально-економічного розвитку Херсонщини.

Але, незважаючи на те що Україні вдалося одержати й закріпити позитивні досягнення в роботі агропромислового комплексу, значно наростити виробництво сільськогосподарської продукції та підвищити експортний ресурс у галузі не вдалося.

Сучасна модель функціонування сільськогосподарського виробництва не спроможна зробити суттєво якісний стрибок у своєму розвитку, забезпечити вирішення соціально-економічних проблем села, реалізувати повною мірою той потужний природно-ресурсний потенціал, яким володіє галузь [9].

Цьому заважає низка перешкод, які залишились не вирішеними під час реформування аграрного сектору, а саме:

- недостатність фінансових ресурсів для ведення господарської діяльності аграріїв;
- незавершеність земельної реформи;
- низький рівень життя селян і відставання соціальної інфраструктури в селі;
- відставання української продукції від європейських стандартів;
- деградація ґрунтів, пов'язана з погіршенням властивостей ґрунту і зниженням його родючості.

Подальший розвиток сільського господарства нашої країни з орієнтиром на європейські й світові умови, а також підвищення його ефективності з метою стабільного забезпечення населення продуктами та захисту продуктивної безпеки держави, збільшення експорту аграрної продукції потребують реалізації завдань державної аграрної стратегії за такими пріоритетами:

- удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки;
- стимулювання розвитку сільськогосподарського підприємства, в тому числі дрібного;
- підвищення міжнародної конкурентоспроможності продукції аграрного сектору;
- розвиток інфраструктури аграрного ринку.

Висновки. Маючи потужний потенціал і значні природні ресурси в сільському господарстві, Україна має вживати конкретні заходи для вирішення наявних проблем із забезпечення стабільної роботи цієї галузі та долучитися до позитивного досвіду інших країн, що сприяло б подальшому ефективному розвитку аграрної галузі, покращенню необхідної законодавчої бази й інвестиційного клімату в аграрному секторі, зміцненню самих підприємств і збільшенню кількості робочих місць у галузі, дбайливому ставленню до землі та раціональному використанню земельних ресурсів, стабільному забезпеченню населення країни високоякісними продуктами тощо.

Необхідно розвивати економічний потенціал сільського господарства України в пріоритетному напрямі ефективного виходу високоякісної та конкурентоспроможної продукції на світові ринки.

Список використаних джерел:

1. Михайлов А.П. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка та управління: історія, реалії та перспективи. 2016. № 1.
2. Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2015.
4. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>.
5. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров. Економіка АПК. 2009. № 12. С. 3–13.
- 6.9. Русан В.М. Відділ безпеки реального сектору економіки. Серія «Економіка». № 55.
7. Розпорядження голови ОДА Херсонської області від 11.12.2017 № 955.
8. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2018 р. (проект), схвалена розпорядженням голови ОДА Херсонської області від 11.12.2017 № 955.

ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДАЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Статтю присвячено дослідженню сучасних проблем правового регулювання земельних суспільних відносин у сфері здійснення індивідуального дачного будівництва, зокрема проблем набуття прав на суміжні земельні ділянки. Наголошується на дотриманні засад стабільності та прогнозованості відносин у цій сфері, що є складниками принципу «правової визначеності». З'ясовано процедуру пролонгації договору оренди землі для індивідуального дачного будівництва.

Ключові слова: індивідуальне дачне будівництво, земельні правовідносини, оренда землі, договір оренди землі, земельне право.

Статья посвящена исследованию современных проблем правового регулирования земельных общественных отношений в сфере осуществления индивидуального дачного строительства, в частности проблем приобретения прав на смежные земельные участки. Акцентируется внимание на соблюдении принципов стабильности и прогнозируемости отношений в этой сфере, которые выступают составляющими принципа правовой определённости. Выяснена процедура пролонгации договора аренды земли для индивидуального дачного строительства.

Ключевые слова: индивидуальное дачное строительство, земельные правоотношения, аренда земли, договор аренды земли, земельное право.

The article is devoted to the study of modern problems of the legal regulation of land public relations in the sphere of individual dacha construction, in particular, the problems of acquiring rights to adjacent land plots. Attention is paid to the observance of the principles of stability and predictability of relations in this sphere, which are constituents of the principle of legal certainty. The procedure for prolongation of the land lease agreement for individual summer construction is clarified.

Key words: individual country construction, land legal relations, land lease, land lease contract, land law.

Вступ. Норми безоплатної передачі земельних ділянок громадянам для індивідуального дачного будівництва в межах не більше ніж 0,10 гектара на одну особу не завжди можуть задовольнити потребу в такому виді використання землі. У зв'язку з цим, зважаючи на можливість одноразової приватизації ділянок, імовірним є бажання зацікавленої особи набути права на інші, зазвичай суміжні, земельні ділянки.

Розвиток земельних правовідносин та обмеженість площі земель із рекреаційним властивостями стимулює громадян до обрання найбільш привабливого способу використання земельної ділянки, і в цьому світлі найвідомішим і зрозумілим для пересічного громадянина є правовий титул оренди землі.

Постановка завдання. Мета статті – здійснення правового аналізу правовідносин у сфері використання землі для здійснення індивідуального дачного будівництва з урахуванням норм міжнародного права, встановлення прогалів у чинному національному законодавстві та формулювання власних висновків із цієї проблеми.

Результати дослідження. Чинне земельне законодавство не містить жодних винятків і додаткових вимог стосовно правових підстав набуття права оренди на земельні ділянки, які за цільовим призначенням зараховані до земель для індивідуального дачного будівництва. Відтак

використання ділянки на праві оренди не суперечить цілям такого землекористування й не робить його надмірно обтяжливим для всіх зацікавлених сторін.

У свою чергу, використання землі для потреб дачного будівництва, навіть якщо на самій ділянці не планується будь-якої забудови, зазвичай має характер довготривалого. Указане зумовлює потребу в дотриманні засад стабільності та прогнозованості відносин у цій частині, що є складниками прогресивного й актуального принципу «правової визначеності», який активно використовується в правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини та вітчизняних судів касаційної інстанції.

Звісно, диспозитивність в узгодженні сторонами договору оренди землі строку його дії викликана самою сутністю угоди про тимчасове користування земельною ділянкою. Проте законодавцем гарантовано можливість пролонгації договору в силу вимог самого закону за умови добросовісного й у повному обсязі дотримання умов договору.

У практичному сенсі застосування до правовідносин пролонгації орендних правовідносин механізму, передбаченого статтею 33 Закону України «Про оренду землі» [1], сьогодні є надзвичайно актуальним та ефективним.

Норма статті 33 Закону України «Про оренду землі» визначає порядок дій сторін, що спрямовані на поновлення договору оренди землі. Так, орендар, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк, зобов'язаний повідомити про це орендодавця до спливу строку договору оренди землі в строк, установлений цим договором, але не пізніше ніж за місяць до спливу строку договору оренди землі. У разі смерті орендодавця до спливу строку дії договору оренди землі орендар, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору оренди землі на новий строк, зобов'язаний повідомити про це спадкоємця земельної ділянки протягом місяця з дня, коли йому стало відомо про перехід права власності на земельну ділянку. До листа-повідомлення про поновлення договору оренди землі орендар додає проект додаткової угоди. У разі поновлення договору оренди землі його умови можуть бути змінені за згодою сторін. У разі недосягнення домовленості щодо орендної плати й інших істотних умов договору переважне право орендаря на укладення договору оренди землі припиняється. Орендодавець у місячний термін розглядає надісланий орендарем лист-повідомлення з проектом додаткової угоди, перевіряє його на відповідність вимогам закону, узгоджує з орендарем (за необхідності) істотні умови договору й за відсутності заперечень приймає рішення про поновлення договору оренди землі (щодо земель державної та комунальної власності), укладає з орендарем додаткову угоду про поновлення договору оренди землі. За наявності заперечень орендодавця щодо поновлення договору оренди землі орендарю направляється лист-повідомлення про прийняте орендодавцем рішення.

Якщо орендар продовжує користуватися земельною ділянкою після закінчення строку договору оренди й за відсутності протягом одного місяця після закінчення строку договору листа-повідомлення орендодавця про заперечення в поновленні договору оренди землі, такий договір вважається поновленим на той самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором. У цьому випадку укладання додаткової угоди про поновлення договору оренди землі здійснюється з: а) власником земельної ділянки (щодо земель приватної власності); б) уповноваженим керівником органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування без прийняття рішення органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування про поновлення договору оренди землі (щодо земель державної або комунальної власності).

Значною мірою зручність такого механізму (в частині земель державної або комунальної власності) викликана можливістю уникнути обов'язку купівлі права на земельну ділянку на земельних торгах у разі поновлення договору оренди землі, що передбачено частиною 2 статті 134 Земельного кодексу України [2].

Водночас судовою практикою визначено, що стаття 33 Закону України «Про оренду землі» об'єднує два випадки пролонгації договору оренди. Зокрема, в частині 1 статті 33 цього Закону передбачено, що після закінчення строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, котрий належно виконував обов'язки за умовами договору, має переважне право перед іншими особами на укладення договору оренди землі на новий строк.

Реалізація зазначеного переважного права на поновлення договору оренди можлива лише за умови дотримання встановлених цією нормою певної процедури і строків (частини 2–5 цієї статті).

Так, для застосування частини 1 статті 33 Закону України «Про оренду землі» та визнання за орендарем переважного права на поновлення договору оренди необхідно встановити такі юридичні факти: 1) орендар належно виконує свої обов'язки за договором; 2) орендар до спливу

строку договору повідомив орендодавця в установлені строки про свій намір скористатися переважним правом укладення договору на новий строк; 3) до листа-повідомлення орендар додав проект додаткової угоди; 4) орендодавець протягом місяця не повідомив орендаря про наявність заперечень і про своє рішення.

Частиною 6 статті 33 Закону України «Про оренду землі» передбачена інша підстава поновлення договору оренди, а саме: якщо орендар продовжує користуватися земельною ділянкою після закінчення строку договору оренди й за відсутності протягом одного місяця після закінчення строку договору листа-повідомлення орендодавця про заперечення в поновленні договору оренди землі, такий договір вважається поновленим на той самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором.

Отже, для поновлення договору оренди землі з підстав, передбачених частиною 6 статті 33 Закону України «Про оренду землі», необхідна наявність таких юридичних фактів: орендар продовжує користування виділеною земельною ділянкою; орендар належно виконує свої обов'язки за договором; відсутнє письмове повідомлення орендодавця про відмову в поновленні договору оренди; сторони укладають додаткову угоду про поновлення договорів оренди.

При цьому, якщо для застосування частини 1 статті 33 Закону України «Про оренду землі» необхідною умовою є волевиявлення сторін, механізм пролонгації, визначений частиною 6 указаної статті, є самостійним і його застосування можливе за ініціативи самого лише орендаря.

Варто враховувати певні критерії, які вказують на можливість поновлення договору на підставі частини 6 статті 33 Закону України «Про оренду землі». Зокрема, для дотримання такої процедури необхідним є додержання вимог укладеного договору оренди землі. При цьому навіть листування сторін стосовно реалізації права на поновлення договору, здійснювана вже після закінчення строку дії договору, за своїм змістом може свідчити про формальність підстав відмови в поновленні договору.

Практично будь-яка відмова в підписанні додаткової угоди спростовується імперативністю в застосуванні норми частини 6 статті 33 Закону України «Про оренду землі», що визначає механізм автоматичної пролонгації договору оренди, і не зводить дії сторін угоди (якщо на те не виявлено волі та не застосовано механізм, визначений частинами 1–5 статті 33 Закону України «Про оренду землі») до перегляду її істотних умов, оскільки останні уже досягнуто на момент підписання договору оренди. Указане звужує повноваження власника під час вирішення питання про поновлення договору виключно до можливого підписання додаткової угоди, до можливої пропозиції змінити істотні умови договору або ж до відмови в підписанні, мотивованої неналежним виконанням орендарем умов договору.

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3], суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Перша та найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод полягає в тому, що будь-яке втручання публічних органів у мирне володіння майном має бути законним, а держави мають право здійснювати контроль за використанням майна шляхом уведення «законів».

У рішенні Європейського суду з прав людини від 24.06.2003 у справі «Стретч проти Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії» [4] встановлено, що особа (орендар) мала принаймні законне сподівання на реалізацію передбаченого договором права на продовження договору оренди й у цілях статті 1 Першого протоколу таке сподівання можна вважати додатковою частиною майнових прав, наданих їй муніципалітетом за орендним договором, і зазначено, що наявність порушень з боку органу публічної влади під час укладення договору щодо майна не може бути підставою для позбавлення цього майна іншою особою, яка жодних порушень не вчинила.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Девелопмент ЛТД» та інші проти Ірландії» [5] постановлено, що статтю 1 Першого протоколу Конвенції можна застосувати до захисту «правомірних очікувань» щодо певного стану речей (у майбутньому), оскільки їх можна вважати складовою частиною власності. «Правомірні очікування» виникають в особи, якщо нею дотримано всі вимоги законодавства для отримання відповідного рішення уповноваженого органу, а тому вона мала всі підстави вважати, що таке рішення є дійсним, і розраховувати на певний стан речей.

Висновки. З наведеного можемо резюмувати, що, по-перше, особа, якій відповідним рішенням надано право користування земельною ділянкою, набуває право власності на майно у вигляді правомірних очікувань щодо набуття в майбутньому права володіння майном (право оренди) ще до укладення відповідного договору оренди на виконання цього рішення. По-друге, після укладення відповідного договору оренди в особи виникає право мирно володіти майном, яким є майнові

права (право оренди) протягом певного строку. При цьому право власності на майно у вигляді як правомірних очікувань, так і майнового права (права оренди) є об'єктом правового захисту згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції та національним законодавством України.

Отже, навіть відмова в підписанні додаткової угоди, зумовлена виключно формальними підставами, не означає невідворотності припинення оренди, оскільки цілком доцільним та обґрунтованим буде захист порушеного права в судовому порядку.

Список використаних джерел:

1. Про оренду землі: Закон України від 04.06.2017 № 161-XIV. Відомості Верховної ради України. 1998. № 46. Ст. 280.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Відомості Верховної ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 24.06.2003 у справі «Стретч проти Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії». URL: <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4546055> (дата звернення: 01.04.2018).
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Девелопмент ЛТД» та інші проти Ірландії». URL: <http://www.legal-tools.org/doc/28b976/pdf/> (дата звернення: 01.04.2018).

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.951

ПОКЛАД О.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ТА РОЗГЛЯДУ ЗАПИТУ НА ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ
ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ ЯК ФОРМА ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЮ**

У статті здійснено аналіз поняття доступу до публічної інформації, розпорядником якої є поліція, з'ясовано особливості подання та розгляду запиту на отримання інформації про діяльність поліції як форми громадського контролю за її діяльністю. На виконання поставлених завдань у межах статті вирішено такі завдання: визначено поняття публічної інформації, порядок та особливості розгляду публічного запиту й надання інформації про діяльність поліції, види інформації про діяльність поліції, яка не підлягає оприлюдненню, і захист інформації з обмеженим доступом.

Ключові слова: поліція, публічна інформація, доступ до публічної інформації про діяльність поліції, публічний запит, службова інформація, інформація з обмеженим доступом.

В статті проведено аналіз поняття доступу к публичной информации, распорядителем которой является полиция, выяснены особенности подачи и рассмотрения запроса на получение информации о деятельности полиции как формы общественного контроля за ее деятельностью. Для выполнения поставленных задач в рамках статьи решены следующие задачи: определены понятие публичной информации, порядок и особенности рассмотрения публичного запроса и предоставления информации о деятельности полиции, виды информации о деятельности полиции, которая не подлежит обнародованию, и защита информации с ограниченным доступом.

Ключевые слова: полиция, публичная информация, доступ к публичной информации о деятельности полиции, публичный запрос, служебная информация, информация с ограниченным доступом.

The article analyzes the notion of access to public information, which is managed by the police, clarifies the peculiarities of submission and consideration of the request for information on the activities of the police as a form of public control over its activities. In order to fulfill the tasks set within the article, the following tasks were solved: the notion of public information, the procedure and peculiarities of considering a public inquiry and providing information about the activities of the police, types of information about the activities of the police, which is not subject to disclosure and protection of restricted access information, is defined.

Key words: police, public information, access to public information about police activities, public request, service information, restricted information.

Вступ. В Україні забезпечення прав і свобод людини та громадянина є одним із основних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. Прагнення української держави стати повноправним членом європейського співтовариства спрямоване на зміщення векторів діяльності правоохорон-

них органів загалом і поліції зокрема, з метою першочергового забезпечення ними національних конституційних норм і світових стандартів дотримання прав і свобод людини.

Основною метою діяльності Національної поліції (далі – НП) України, визначеною Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [1]. Основоположними засадами (принципами) діяльності поліції з-поміж інших визначено відкритість і прозорість, а також взаємодію з населенням на засадах партнерства, що, у свою чергу, закладає основи для повернення довіри до цього правоохоронного органу та його законної діяльності, спрямованої передусім на обслуговування громадян у правоохоронній сфері.

Виходячи з нової «обслуговуючої» функції поліції, основним замовником поліцейських послуг є народ України, її громадяни, які за рахунок сплати податків утримують поліцію, а тому повинні мати законодавчо визначені гарантії контролю за її діяльністю. Сучасне новітнє законодавство України, яке регулює систему прав громадян загалом і дотримання й захисту їх поліцією, дає певні можливості для громадського контролю за діяльністю поліції, однією з форм якого є подання запиту та отримання інформації про діяльність поліції.

Постановка завдання. Метою наукової статті є з'ясування особливостей подання та розгляду запиту на отримання інформації про діяльність поліції як форми громадського контролю за її діяльністю. На виконання поставленого завдання в межах статті вирішено такі завдання: визначено поняття публічної інформації, порядок та особливості розгляду публічного запиту й надання інформації про діяльність поліції, види інформації про діяльність поліції, яка не підлягає оприлюдненню, і захист інформації з обмеженим доступом.

Результати дослідження. Безпосереднє звернення громадян до органів НП України з метою отримання інформації про їхню діяльність як форма громадського контролю за діяльністю НА України реалізується на підставі низки нормативних актів: Закону України «Про доступ до публічної інформації» (далі – Закон) [2], Закону України «Про звернення громадян» [3]; Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України [4] та Інструкції про порядок прийому, реєстрації, розгляду запитів на публічну інформацію та відшкодування запитувачами фактичних витрат на копіювання та друк документів у системі МВС України (далі – Інструкція) [5].

Зокрема, ст. 1 згаданого Закону містить визначення, відповідно до якого «публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом. Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом» [2]. Як видно із зазначеної правової норми, законодавець закріпив презумпцію відкритості публічної інформації. Будь-які винятки із цього правила можуть установлюватися виключно на підставі закону. Аналогічні положення містяться й у Законі України «Про інформацію», ч. 2 ст. 20 якого передбачає, що «будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом» [6]. Стаття 5 Закону й п. 2.1 Інструкції покладають на МВС, у тому числі НП України, здійснювати заходи, спрямовані на доступ до публічної інформації, розпорядниками якої вони є, в такі способи: 1) систематичне та оперативне оприлюднення публічної інформації в офіційних друкованих виданнях; 2) розміщення публічної інформації на офіційному веб-сайті МВС України, веб-сайтах територіальних органів і підрозділів у мережі Інтернет; 3) розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщеннях приймалень громадян; 4) надання інформації за запитами на інформацію; 5) надання доступу до системи обліку публічної інформації, розпорядником якої є МВС України. Усе це дає можливість громадськості, у тому числі ЗМІ, отримувати публічну інформацію про діяльність НП з офіційних джерел і позбавляє їх необхідності звернення до НП із запитом про її отримання. Водночас це не позбавляє громадян права звертатись до НП із запитом на отримання публічної інформації за умови, що така інформація не мала офіційного оприлюднення та не є інформацією з обмеженим доступом, відповідно, не може надаватись на запити громадян.

Однак варто зауважити, що чіткий перелік або хоча б ознаки інформації, яка не може надаватись підрозділами НП України громадянам на їхній запит, законом не визначено, що викликає конфліктні ситуації у відносинах поліції та громадськості, не сприяє налагодженню взаємодії між ними. Розгляд цих проблемних питань і порядок їх вирішення потребує детального наукового дослідження в межах окремої наукової статті. Однак загальний аналіз норм цих законів дає мож-

ливість визначити види публічної відкритої інформації, якою володіють підрозділи НП України та яку вони мають вільно надавати громадськості в процесі реалізації громадського контролю за діяльністю НП України, й інформації з обмеженим доступом, на розголошення якої встановлено законодавчі заборони. Стосовно діяльності НП України ч. 4 ст. 21 Закону «Про інформацію» передбачає, що до інформації з обмеженим доступом не можуть бути зараховані такі відомості: 1) про стан правопорядку; 2) про факти порушення прав і свобод людини та громадянина в діяльності НП України; 3) про незаконні дії працівників НП України; 4) інші відомості, доступ до яких не може бути обмежено відповідно до законів і міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 5) про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, яке перебуває у віданні НП України; 6) про декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру посадовців НП України, оформлені за формою та в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», крім відомостей, зазначених в абзаці 2 ч. 2 ст. 12 вищезазначеного Закону. Гарантії надання НП України такої інформації громадськості визначені також ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Її положення розкриваються через принципи, сформульовані в рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема у справі «Угорське об'єднання громадських свобод проти Угорщини» щодо дотримання балансу інтересів суспільства та приватних інтересів особи в отриманні публічної інформації [7].

Крім цього, цілком логічною є неможливість у законодавстві визначити перелік публічної інформації з обмеженим доступом, поширення якої будь-яким органом публічної адміністрації, у тому числі НП, заборонено або обмежено. Законодавчо в ч. 2 ст. 6 Закону лише визначено нечіткі підстави законного обмеження доступу до інформації, а в ч. 1 ст. 21 Закону «Про інформацію» та ч. 1 ст. 6 Закону України виокремлено її види: конфіденційна, таємна та службова інформація. Аналіз підстав зарахування інформації до такої, що є з обмеженим доступом, дає можливість виділити ті критерії, які відмежовують їх від відкритої інформації. Під час проведення зазначеного аналізу також варто враховувати положення Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про практику застосування адміністративними судами положень Закону України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» від 30 вересня 2013 року № 11 [8]. Так, їх аналіз дає можливість стверджувати, що НП України має право надавати конфіденційну інформацію, яка є в її розпорядженні, виключно з дозволу фізичної та юридичної особи, якої вона стосується, які самостійно визначають порядок та умови доступу до інформації про них, крім випадків, коли така інформація надається в інтересах національної безпеки, економічного добробуту і прав людини. Порядок надання підрозділами НП України таємної інформації, до якої зараховано інформацію, що містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування й іншу передбачену законом таємницю, регулюється низкою законодавчих актів: Законів України «Про державну таємницю», «Про банки та банківську діяльність», Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України тощо. Загалом отримання цього виду інформації про діяльність НП України не можна зарахувати до способу громадського контролю за діяльністю НП України, окрім, напевно, інформації, яка стосується витрат бюджетних коштів НП України, направлених на фінансування діяльності підрозділів НП України, які у своїй діяльності є розпорядниками таємної інформації. Саме така практика є типовою для громадського контролю за витратами бюджетних коштів на розроблення і проведення спецоперації з боротьби з організованою злочинністю спецслужб, наприклад, ФБР та поліції США [9, с. 60].

До службової інформації, розпорядником якої є НП України, відповідно до ст. 9 України «Про доступ до публічної інформації», можна зарахувати інформацію: 1) щодо кадрового призначення, переміщення, звільнення особового складу НП та вжитих заходів дисциплінарного впливу; 2) зібрану в процесі оперативно-розшукової діяльності, яку не зараховано до державної таємниці.

Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України, закріплено відповідним Наказом МВС України від 27 травня 2016 року № 432 [10]. Цим Наказом до категорії службової інформації, якій присвоюється гриф обмеження доступу «Для службового користування», зараховано такі види інформації: 1) у сфері роботи з персоналом, організації освітньої та наукової діяльності службовою інформацією є інформація, що розкриває персональні дані колишніх працівників органів внутрішніх справ і членів їхніх сімей, працівників навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, а також закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, військовослужбовців, працівни-

ків і членів їхніх сімей Національної гвардії України (колишніх внутрішніх військ МВС України), за винятком відомостей, які зараховані до державної таємниці; організаційні положення, що регламентують проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які призначаються на посади державних службовців, робітників і службовців апарату Міністерства, навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, а також закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС; накази по особовому складу МВС у частині оголошення відомостей, які дають змогу ідентифікувати особу, тощо; 2) у сфері мобілізаційної роботи й мобілізації; 3) у сфері забезпечення та зв'язку; 4) у сфері фінансово-облікової політики; 5) у сфері науково-дослідної діяльності; 6) у сфері охорони інформації з обмеженим доступом; 7) у сфері криптографічного захисту інформації; види інформації, перелік якої чітко визначений і не потребує аналізу.

Особливої уваги потребує вивчення питання про поширення інформації, пов'язаної з розслідуванням органами досудового слідства НП України кримінальних справ. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, ця інформація має значний суспільний інтерес (ст. 29 Закону України «Про інформацію»), а з іншого – стосується прав осіб, які захищаються низкою правових актів. Якщо наявність суспільного інтересу спонукає до більшого розкриття інформації, то таємниця слідства, захист права на приватність і презумпція невинуватості особи сприяють обмеженню доступу до зазначеної інформації. З викладеного випливає правило, що органи досудового слідства НП повинні надавати інформацію про свою діяльність щодо розкриття злочинів, а суспільство має право цю інформацію отримувати задля забезпечення власної безпеки, запобігання протиправним діям, розкриття їх тощо. Разом із тим необхідно ретельно визначати обсяг інформації, що повідомляється в ЗМІ, щоб надати відомості, які мають суспільний інтерес, і не оприлюднити те, що може перешкодити розкриттю злочину, порушити презумпцію невинуватості, заподіяти людині шкоду у зв'язку з повідомленням обставин її приватного (особистого) життя. Варто звернути увагу на те, що під час підготовки для ЗМІ повідомлення про хід розслідування кримінальної справи необхідно уникнути: 1) порушення презумпції невинуватості особи (ст. 62 Конституції України, п. 2 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ст. 17 КПК України); 2) втручання у приватне (особисте) життя особи (в тому числі не порушувати таємницю стану здоров'я, право на поширення фото, відео тощо (ст. 32 Конституції України, ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, 15 КПК України)); 3) розголошення таємниці досудового слідства (ст. ст. 222 КПК України, 387 Кримінального кодексу України); 4) поширення недостовірної інформації про особу (ст. Цивільного кодексу України); 5) розголошення таємниць, визначених законом (зокрема комерційної, професійної таємниці тощо); 6) тиску під час розкриття інформації у справах з політичним компонентом. Порядок надання, обмеження щодо надання громадськості такої інформації потребує аналізу в межах окремого наукового дослідження.

Форма запиту на отримання публічної інформації про діяльність поліції визначена Законом, на офіційному сайті й МВС, і Національної поліції на сторінці «Доступ до публічної інформації» міститься зразок такого запиту та визначено порядок його заповнення й подання, відповідно до Порядку складання та подання запитів на отримання публічної інформації, розпорядником якої є Міністерство внутрішніх справ України.

Згідно із цим Порядком, у разі надходження запиту на отримання публічної інформації до МВС відділ забезпечення доступу до публічної інформації Управління документального забезпечення невідкладно реєструє запит і направляє в установленому порядку для подальшого розгляду керівництвом Міністерства внутрішніх справ України; після розгляду запиту керівництвом МВС України невідкладно направляє оригінал запиту керівникам структурних підрозділів для виконання відповідно до компетенції.

Відповідь на запит структурні підрозділи готують протягом чотирьох робочих днів і подають на підпис не менше ніж за добу до закінчення терміну виконання. Якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, інформації щодо стану навколишнього природного середовища, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних ситуацій, що сталися або можуть статися й загрожують безпеці громадян, відповідь надається протягом 48 годин з дня отримання запиту. Якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду запиту може бути продовжено до 20 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження. Про продовження строку запитувачу повідомляється в письмовій формі не пізніше ніж протягом п'яти робочих днів з дня надходження запиту. Якщо запитувана інформація містить документи обсягом понад 10 сторінок, про це

протягом п'яти робочих днів з дня надходження запиту повідомляється запитувачу із зазначенням обсягу фактичних витрат, пов'язаних із копіюванням або друком документів, і реквізитів і порядку відшкодування таких витрат. Надання інформації здійснюється протягом трьох робочих днів після підтвердження оплати вартості фактичних витрат.

Аналіз Закону дає підстави визначити підстави відмови в задоволенні запиту, а саме: 1) розпорядник інформації не володіє й не зобов'язаний відповідно до його компетенції, передбаченої законодавством, володіти інформацією, щодо якої зроблено запит; 2) інформація, що запитується, належить до категорії інформації з обмеженим доступом відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону; 3) запитувач не оплатив фактичні витрати, передбачені ст. 21 Закону, що пов'язані з копіюванням або друком документів; 4) не дотримано вимог до запиту на інформацію, передбачених ч. 5 ст. 19 Закону.

Відповідно до ст. 23 Закону, рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації можуть бути оскаржені до керівника розпорядника, вищого органу або суду. Тобто заявнику надається право вибору оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації до керівника підрозділу поліції в порядку адміністративного оскарження або до суду в порядку позовного провадження, визначеного Кодексом адміністративного судочинства України [11].

Висновки. У підсумку варто зазначити, що в межах статті здійснено аналіз нормативно-правових засад надання й оприлюднення інформації про діяльність поліції та порядку надання такої інформації. З'ясовано, що поліцією здійснюються заходи, спрямовані на доступ до публічної інформації, розпорядниками якої вони є, у такі способи: 1) систематичне й оперативне оприлюднення публічної інформації в офіційних друкованих виданнях; 2) розміщення публічної інформації на офіційному веб-сайті Національної поліції, веб-сайтах територіальних органів і підрозділів у мережі Інтернет; 3) розміщення публічної інформації на інформаційних стендах у приміщеннях приймальні громадян; 4) надання інформації за запитами на інформацію; 5) надання доступу до системи обліку публічної інформації, розпорядником якої є НП України.

Зроблено висновок, що отримання на запит таємної інформації, до якої зараховано інформацію, що містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування й іншу передбачену законом таємницю, не можна зарахувати до способу громадського контролю за діяльністю поліції, окрім інформації, яка стосується витрат бюджетних коштів, направлених на фінансування діяльності підрозділів Національної поліції, які у своїй діяльності є розпорядниками таємної інформації, адже така практика є типовою для громадського контролю за витратами бюджетних коштів у діяльності поліції зарубіжних країн.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. С. 1491. Ст. 314.
3. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.
4. Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 10.10.2004 № 1177. Офіційний вісник України. 2004. № 43. С. 93. Ст. 2853.
5. Про затвердження Інструкції про порядок прийому, реєстрації, розгляду запитів на публічну інформацію та відшкодування запитувачами фактичних витрат на копіювання та друк документів у системі МВС України: Наказ МВС України від 27.03.2012 № 245. Офіційний вісник України. 2012. № 32. С. 329. Ст. 1208.
6. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рішення Ради Європи від 04.11.1950. Офіційний вісник України. 1998. № 13–32. Ст. 270.
8. Про практику застосування адміністративними судами положень Закону України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації»: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.09.2011 № 11. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011760-13/card6#Public>.
9. Криштанович М. Зарубіжний досвід державного управління діяльністю поліції і можливості його використання в Україні. Ефективність державного управління: збірник наукових праць. 2012. Вип. 32. С. 56–66.

10. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 27.05.2016 № 432. URL: [http://mvs.gov.ua/upload/file/nakaz_mvs_432_\(1\).pdf](http://mvs.gov.ua/upload/file/nakaz_mvs_432_(1).pdf).

11. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. С. 5. Ст. 436.

УДК 347.73

ПОПТАНИЧ Ю.М.

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ В ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено висвітленню нормативного регулювання правопорушень у фінансовій сфері, формулюванню, класифікації та короткій характеристиці їх основних видів.

Ключові слова: фінансова сфера, нормативне регулювання, правопорушення, законодавство, класифікація.

Статья посвящена освещению нормативного регулирования правонарушений в финансовой сфере, формулировке, классификации и краткой характеристике их основных видов.

Ключевые слова: финансовая сфера, нормативное регулирование, правонарушения, законодательство, классификация.

The article is devoted to coverage of regulatory violations in the financial sector, formulation, classification, and brief characterization of the main species.

Key words: financial sector, regulation, tort, legislation, classification.

Вступ. Фінансове право як галузь права є невід’ємним елементом системи національного права України і входить у загальний комплекс галузей публічного права. Необхідність існування фінансового права зумовлена використанням державою й місцевим самоврядуванням фінансів як основного важеля в процесі розподілу частини вартості валового внутрішнього продукту, зокрема національного доходу, а також частини національного багатства країни і здійсненням ним у зв’язку з цим відповідної фінансової діяльності. Питання правового врегулювання фінансових відносин сьогодні належать до найбільш актуальних у соціально-економічному та політичному житті Української держави. Фінансові відносини є невід’ємною частиною ринкових відносин і водночас важливим інструментом у механізмі їх правового регулювання державою. Їх розвиток супроводжується розширенням сфери фінансової діяльності держави й місцевих самоврядувань, оновленням її форм і методів, зростанням масиву фінансового законодавства та потребою в спеціалістах з високим рівнем фахової компетентності в цій сфері.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити нормативне регулювання правопорушень у фінансовій сфері, сформулювати, класифікувати й дати коротку характеристику їх основних видів.

Результати дослідження. Фінансове право – це публічна галузь права, яка містить сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі створення,

розподілу й використання фондів коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань і функцій.

Предмет фінансового права – це суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у сфері фінансової діяльності держави.

До предмета фінансового права входять:

- відносини, які виникають у процесі здійснення фінансової діяльності держави;
- відносини щодо здійснення фінансового контролю;
- бюджетні відносини;
- податкові відносини;
- грошово-кредитні відносини;
- банківські відносини.

З іншого боку, характеризуючи окрему галузь права, варто брати до уваги зв'язок з іншими елементами системи права. Фінансове право як публічна галузь права тісно пов'язане з конституційним та адміністративним правом.

Фінанси – це вартісна категорія, яка органічно пов'язана з утворенням і використанням різних грошових фондів, з грошовими відносинами, що існують між державою, фізичними та юридичними особами.

Фінанси – це не просто кошти, доходи або видатки. Це сукупність відносин, що мають розподільний характер та опосередковуються через доходи й видатки громадян і юридичних осіб, фінансово-кредитних установ, держави, міжнародних фінансових організацій.

Фінанси – це грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту й частини національного багатства у зв'язку з формуванням грошових доходів суб'єктів господарювання та держави й використанням їх на розширене відтворення, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Фінанси є історичною категорією. Вони виникли ще за часів рабовласницького суспільства в умовах товарно-грошових відносин під впливом розвитку функцій і потреб суспільства.

Термін активно використовувався в XIII–XV ст. в Італії. Уже з XVII ст. цей термін стає міжнародним і застосовується для визначення всіх відносин, пов'язаних із доходами й витратами держави. Пізніше поширився в усьому світі, застосовувався як поняття, пов'язане із системою грошових відносин, з мобілізацією грошових ресурсів державою для виконання своїх політичних та економічних функцій.

Фінанси – це особлива сфера економічних відносин. Їх зміст, характер використання, закономірності розвитку визначаються соціально-економічними відносинами, що привалюють у державі, природою й функціями держави. Сучасна фінансова наука також не дає однозначної відповіді щодо сутності фінансів, тим більше що багатогранність фінансів дає можливість вивчати їх з позицій різних рівнів, у тому числі загальної теорії фінансів, економіки, менеджменту, права тощо.

Основні характерні риси державних фінансів:

- держава застосовує примусовий порядок мобілізації фінансових ресурсів;
 - визначаються рішеннями держави й публічної влади;
 - держава може в примусовому порядку забезпечити власні доходи;
 - пов'язані з грошовою системою держави;
 - є засобом досягнення суспільного інтересу;
 - значний розмір державних фінансів;
 - державні фінанси спрямовані на задоволення загальносуспільних потреб;
 - відносно них діє принцип пріоритету видатків над доходів.
- Основні характерні риси приватних фінансів:
- залежать від законів ринкової економіки;
 - приватні особи не можуть у примусовому порядку забезпечити свої доходи;
 - грошова система не залежить від волі приватного власника;
 - зорієнтовані на отримання прибутку.

Фінансовою діяльністю називають процес збирання, розподілу (перерозподілу) та використання коштів, що забезпечують виконання державою її функцій.

Фінансовою діяльністю займаються уповноважені державні органи, здійснюючи пряме збирання й розподіл коштів.

Фінансові правовідносини – це один із видів суспільно-правових відносин, що виникають у сфері фінансової діяльності держави та регулюються фінансово-правовими нормами (встанов-

леними державою правилами поведінки учасників суспільних відносин, що виражені в їх юридичних правах та обов'язках). Простіше кажучи, це урегульовані нормами права відносини, що виникають у сфері фінансової діяльності.

Особливості фінансових правовідносин:

– виникають лише у сфері фінансової діяльності держави й пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів, тобто вони завжди мають грошовий характер;

– одним із суб'єктів цих відносин обов'язково є держава, яка бере участь безпосередньо або через уповноважені нею фінансові або кредитні органи, що зумовлює нерівне становище об'єктів правовідносин. У фінансових правовідносинах не буває рівності сторін. Уповноважена державою сторона фінансових правовідносин наділена правом привести в дію юридичні засоби, що забезпечуються фінансові приписи держави, бо вона виступає в інтересах держави загалом;

– об'єктом фінансових правовідносин є кошти або грошові зобов'язання, пов'язані з формуванням, розподілом або використанням фондів грошових ресурсів;

– виникають, змінюються і припиняються не за волевиявленням сторін, а за законом чи іншим нормативним актом.

Суб'єкти фінансово-правових відносин – це юридичні й фізичні особи, які мають правосуб'єктність, тобто можуть потенційно бути учасниками фінансових правовідносин, а суб'єкт фінансових правовідносин – це реальний учасник цих правових відносин.

Суб'єктами фінансового права є держава, адміністративно-територіальні утворення; юридичні особи – підприємства й організації в усіх формах власності, установи, громадські організації, тобто колективні суб'єкти і громадяни як індивідуальні суб'єкти.

Класифікація правових відносин допомагає науковому осмисленню всього масиву відносин, що охоплюються тією чи іншою галуззю права. Класифікація фінансових правовідносин будуватиметься передусім на загальноправових засадах кваліфікації правовідносин. Проте у фінансовому праві можуть бути виділені й специфічні критерії.

За характером фінансово-правових норм, на яких ґрунтуються фінансові правовідносини, останні поділяють на матеріальні та процесуальні.

Між процесуальними й матеріальними фінансовими правовідносинами існує нерозривний зв'язок, оскільки за допомогою перших здійснюється реалізація матеріальних прав та обов'язків суб'єктів цих відносин у сфері фінансової діяльності.

За тривалістю існування цих зв'язків розрізняють періодичні, постійні й разові фінансові відносини.

Залежно від об'єкта розрізняють фінансові правовідносини з приводу мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів.

Залежно від структури фінансової системи фінансові правовідносини поділяють на такі, що виникають і розвиваються:

- з приводу мобілізації, розподілу та використання коштів бюджетів різних рівнів;
- у сфері децентралізованих фінансів;
- з приводу державного страхування;
- у сферах банківського й державного кредитування [1].

За результатами аналізу вищевказаних понять можна дійти висновку, що фінансова сфера – це сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі отримання, розподілу та використання державою коштів, фінансових ресурсів та інших активів.

Нормативне правове регулювання – це регламентація загальних суспільних відносин правовими нормами, закріпленими в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та інших формах права, які (норми) розраховані на багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин. Обсяг суспільних відносин, на які поширюється нормативне правове регулювання, є кількісно невизначеним; коло осіб не окреслене персонально; часові межі дії норм чітко не встановлені (безстроковість дії).

Зазначимо, що в Україні єдиним джерелом права є нормативно-правовий акт, судового прецеденту і звичаю в українській юридичній практиці не існує. У найбільш загальному вигляді ієрархічну систему нормативно-правових актів України можна подати так:

1. Законодавчі нормативно-правові акти:
 - Конституція України;
 - міжнародні договори України;
 - закони України (кодекси й окремі закони);

- декрети Кабінету Міністрів України.
2. Підзаконні нормативно-правові акти:
- укази й розпорядження Президента України;
 - постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України;
 - нормативні акти міністерств і відомств.

Указані положення теорії держави і права стосуються рівною мірою нормативного регулювання фінансової сфери України.

Конституція України є основою всього законодавства України, її верховенство в системі нормативних актів України визначається такими положеннями: 1) Конституція прийнята на референдумі внаслідок вільного волевиявлення всього українського народу; 2) Конституція визначає основні начала, принципи й норми національної безпеки; 3) Конституція містить найбільш важливі національні інтереси та фіксує структуру й компетенцію суб'єктів забезпечення національної безпеки; 4) положення Конституції, що стосуються національної безпеки, приймаються й можуть бути зміненими в результаті дотримання складної процедури правотворчості.

Статтею 17 Конституції України передбачено, зокрема, те, що забезпечення економічної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Згідно з положеннями статті 92, виключно законами України встановлюються Державний бюджет України й бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення й функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення й погашення державного внутрішнього та зовнішнього боргу; порядок випуску й обігу державних цінних паперів, їх види і тип.

Зі змісту статей 95–96 Конституції випливає, що бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Держава прагне до збалансованості бюджету України. Регулярні звіти про доходи й видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені. Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період. Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

Статтями 99 і 100 Основного Закону визначено, що грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України.

Основні засади грошово-кредитної політики розробляються Радою Національного банку України, він же здійснює контроль за її проведенням. Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом [2].

Відповідно до статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Закон України «Про міжнародні договори України» від 9 червня 2004 року визначає міжнародний договір України як укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV передбачено, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Згідно зі статтею 21 Закону України «Про міжнародні договори України», чинні міжнародні договори України публікуються українською мовою в Зібранні діючих міжнародних договорів України та інших офіційних друкованих виданнях України.

Відповідно до статті 1 Указу Президента України «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України» від 13 грудня 1996 року № 1207, міжнародні договори України, що набрали чинності для України, публікуються в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України».

Згідно зі статтею 23 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV та підпунктами 24 і 31 пункту 3 Положення про Міністерство закордонних справ України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 281, Міністерство закордонних справ здійснює функції депозитарію багатосторонніх міжнародних договорів і зберігає оригінали текстів міжнародних договорів України, документів міжнародних організацій, їх завірених копії та офіційні переклади, а також інші матеріали з питань зовнішньої політики [3].

До міжнародно-правових актів, які регулюють відносини у фінансовій сфері, належать:

1. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, прийнята в місті Страсбурзі 8 листопада 1990 року, ратифікована із заявами й застереженнями Законом України від 17 грудня 1997 року № 738/97-ВР.

2. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, підписана 16 травня 2005 року в місті Варшаві, ратифікована із заявами й застереженнями Законом України від 17 листопада 2010 року № 2698-VI.

Конвенція (лат. conventio – договір, угода) – різновид міжнародного договору.

Конкретні ознаки, за якими той чи інший договір варто називати конвенцією, виділити важко. Швидше можна вести мову про традиції називати договори певного типу чи змісту конвенціями. Можна сказати, що конвенція – це угода між суб'єктами міжнародного права, що регулює між ними відносини через створення взаємних прав та обов'язків.

Як правило, назву конвенції отримують багатосторонні угоди.

Положеннями вказаних конвенцій користуються в тому числі контролюючі та правоохоронні органи, які протидіють учиненню правопорушень у фінансовій сфері.

За міжнародними договорами в ієрархії нормативно-правових актів ідуть кодекси й законодавчі акти.

Кодекс – внутрішньо цілісний складний (має структурний розподіл на частини, розділи тощо) нормативно-правовий акт, який є результатом кодифікації й забезпечує правове регулювання певної сфери суспільних відносин, об'єднуючи норми певної галузі (підгалузі) права.

Поміж кодексів, які містять правові норми, що регулюють фінансову сферу, можна виділити:

1. Бюджетний кодекс України.
2. Господарський кодекс України.
3. Господарський процесуальний кодекс України.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
5. Кримінальний кодекс України.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України.
7. Митний кодекс України.
8. Податковий кодекс України.
9. Цивільний кодекс України.
10. Цивільний процесуальний кодекс України.

Серед окремих законів України, які здійснюють регулювання фінансової сфери, можна зазначити понад 50 законодавчих актів, які умовно можна поділити на декілька груп:

- закони, які встановлюють і регламентують суспільні відносини у фінансовій сфері;
- закони, які встановлюють відповідальність за вчинення правопорушень у фінансовій сфері;
- закони, які врегульовують діяльність контролюючих і правоохоронних органів, які здійснюють протидію вчиненню правопорушень у фінансовій сфері.

Декрети Кабінету Міністрів України є нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, що видавалися в період з 2 грудня 1992 року по 20 травня 1993 року, є різновидом делегованого законодавства, частиною національного законодавства України.

На момент ухвалення декретів унесені зміни до Конституції України, а саме доповнено статтею 97-1, відповідно до якої Верховна Рада України у виняткових випадках двома третинами голосів від загальної кількості народних депутатів України може законом делегувати Кабінету Міністрів України на визначений термін повноваження видавати декрети у сфері законодавчого регулювання з окремих питань, передбачених пунктом 13 статті 97 Конституції України.

Кабінет Міністрів України для реалізації делегованих повноважень ухвалює декрети, які мають силу закону. Декрети можуть зупиняти дію конкретних законодавчих актів або вносити до них зміни й доповнення.

Декрет після його підписання Прем'єр-міністром України передається до Верховної Ради України та набуває чинності в порядку, встановленому частиною 5 статті 97 Конституції України, якщо протягом десяти днів з дня одержання декрету Верховна Рада України не наклала на нього вето.

У період здійснення Кабінетом Міністрів України делегованих повноважень Верховна Рада України може законом скасувати декрети Кабінету Міністрів України або їх окремі положення, якщо вони суперечать Конституції України.

Після закінчення терміну делегування повноважень Кабінету Міністрів України Верховна Рада може скасовувати або змінювати декрети законами України.

Серед декретів, що стосуються регулювання фінансової сфери, варто виділити такі:

- «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств»;
- «Про надання державних гарантій щодо іноземних кредитів, які надаються Україні відповідно до міжнародних договорів»;
- «Про порядок використання прибутку державних підприємств, установ і організацій»;
- «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»;
- «Про стандартизацію і сертифікацію».

У структурі основних підзаконних нормативно-правових актів, що впливають на фінансову сферу, варто виокремити такі:

1. Укази Президента України:

- «Про зміцнення фінансової дисципліни та запобігання правопорушенням у бюджетній сфері»;
- «Про зміцнення фінансової дисципліни та запобігання правопорушенням у бюджетній сфері»;
- «Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»;
- «Про заходи щодо розвитку системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму»;
- «Про участь України в Євразійській групі з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму».

2. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 8 вересня 2016 року № 613;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визнання Україною міжнародних санкцій відповідно до міжнародних договорів України або рішень міждержавних об'єднань, міжнародних, міжурядових організацій, участь у яких бере Україна, а також іноземних держав щодо замороження активів визначених осіб або обмеження будь-якого доступу до них»;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України» від 29 липня 2015 року;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» від 30 серпня 2017 року № 601-р;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи звітності у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон» від 23 лютого 2011 року № 143-р.

3. Нормативні акти міністерств і відомств:

- постанови Національного банку України;
- накази Міністерства економічного розвитку і торгівлі України;
- накази Міністерства фінансів України;
- накази Державна служба фінансового моніторингу України;
- розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України;
- рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Цей перелік нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у фінансовій сфері, не є вичерпним, що говорить про їх багатогранність і різноманітність.

Висновки. Зазначене свідчить про необхідність поглибленого аналізу вказаних нормативно-правових актів з метою формування глибоких знань щодо фінансової сфери, їх подальшої систематизації і структурування.

Список використаних джерел:

1. Фінансове право: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 160 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про міжнародні договори України: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 50. Ст. 540.

УДК 351.713:339.543:656.6

ПРОКОПЕНКО В.В.

**МИТНІ ФОРМАЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ З МИТНИМ ОФОРМЛЕННЯМ СУДЕН
ЗАКОРДОННОГО ПЛАВАННЯ**

Стаття присвячена дослідженню митних формальностей, пов'язаних із митним оформленням, які виконуються в разі прибуття/вибуття судна закордонного плавання в порт/із порту. Установлено, що декларування судна закордонного плавання, що використовується виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України, здійснюється без надання митної декларації. Акцентується увага на особливому ставленні митниці до такого документа, як зобов'язання про реекспорт (реімпорт) судна закордонного плавання.

Ключові слова: дія, зобов'язання, митна формальність, митне оформлення, судно закордонного плавання, суднова справа, товари.

Статья посвящена исследованию таможенных формальностей, связанных с таможенным оформлением, выполняемых в случае прибытия/убытия судна заграничного плавания в порт/из порта. Установлено, что декларирование судна заграничного плавания, используемого исключительно для перевозки пассажиров и товаров через таможенную границу Украины, осуществляется без предоставления таможенной декларации. Акцентируется внимание на особом отношении таможни к такому документу, как обязательство о реэкспорте (реимпорте) судна заграничного плавания.

Ключевые слова: действие, обязательство, таможенная формальность, таможенное оформление, судно заграничного плавания, судовое дело, товары.

The article is sanctified to research of the custom formalities related to custom registration, which is executed in case of arrival/ of leaving of ship of the foreign swimming in port/from port. It is set that declaration of ship of the foreign swimming that is used exceptionally for carrying passengers and commodities through the custom border of Ukraine comes true without the grant of customs declaration. Attention is accented on the special attitude of custom toward such document as obligation about the re-export (re-importation) of ship of the foreign swimming.

Key words: action, obligation, custom formality, custom registration, ship of the foreign swimming, ship business, commodities.

Вступ. Дослідження митних процедур на морському транспорті є традиційними і проводились неодноразово, передусім це публікації Є.В. Додіна, В.В. Серафімова, О.О. Зотенко, С.А. Трофімова. На жаль, у проведених дослідженнях відсутні виокремлення й аналіз митних формальностей і дій, які виконуються під час митного оформлення суден закордонного плавання.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз митних формальностей із виокремленням дій, що пов'язані з митним оформленням суден закордонного плавання, які прибувають/вибувають у порт/із порту України.

Результати дослідження. З огляду на взаємозв'язок митного контролю та митного оформлення, деякою мірою залежність одного від іншого і складність виокремлення митних формальностей, які належать або до митного контролю, або до митного оформлення, в статті пропонується авторське бачення цього питання.

Митна формальність щодо повідомлення про прибуття/вибуття судна закордонного плавання зарахована до формальностей, пов'язаних зі здійсненням митного контролю, і тому не досліджується.

Відповідно до ст. 208 Митного кодексу (далі – МК) України, митне оформлення суден закордонного плавання здійснюється цілодобово в такій черговості: 1) аварійні судна; 2) пасажирські судна; 3) вантажно-пасажирські судна; 4) лінійні судна; 5) танкерні судна; 6) інші судна в порядку їх прибуття.

Залежно від водотоннажності й призначення суден закордонного плавання їх митне оформлення проводиться в строк, який визначається керівником органу доходів і зборів за погодженням з керівником відповідного органу охорони державного кордону України та іншими контрольними службами [1], тобто кожна митниця за погодженням з іншими контролюючими органами має право встановити такі граничні строки.

Раніше Наказом Державної митної служби України 23.01.2001 № 26 [2] були встановлені граничні терміни митного контролю та митного оформлення судна закордонного плавання залежно від водотоннажності й пасажиромісткості, однак цей Наказ уже втратив чинність.

28 листопада 2005 р. спільним Наказом Державної митної служби України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Міністерства культури і туризму України, Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації затверджені часові нормативи виконання контрольних операцій посадовими особами, які здійснюють контроль осіб, товарів і транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України. У цьому нормативному акті встановлений максимальний строк митного контролю морського (річкового) транспорту, який становить 1 годину, а у випадку проведення поглибленого огляду – 2 години [3]. Звертаємо увагу, що мова йде про митний контроль, однак, ураховуючи взаємозв'язок митного контролю та митного оформлення, можемо припустити, що митне оформлення має бути здійснено в цьому ж проміжку часу.

Пункт 5 указаних часових нормативів дозволяє керівникам органу охорони державного кордону й митного органу за погодженням з посадовими особами інших контрольних служб, що виконують свої обов'язки в пунктах пропуску через державний кордон України, встановлювати в кожному окремому пункті пропуску іншу тривалість виконання контрольних операцій посадовими особами, які здійснюють контроль осіб, товарів і транспортних засобів у цих пунктах пропуску, яка не перевищує максимального часу, визначеного цими часовими нормативами, що не суперечить ст. 208 МК України. Як свідчить практика, у низки митниць України (а мова йде тільки про ті митниці, в яких здійснюються митний контроль і митне оформлення суден закордонного плавання (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька митниці)) до цього часу відсутні локальні нормативні акти, якими була б установлена інша тривалість здійснення митного контролю та митного оформлення суден закордонного плавання.

Пункт 2 ч. 1 ст. 335 МК України містить перелік документів і відомостей, що надаються митниці під час перевезення водним транспортом [1], у якому відсутній документ, передбачений п. 16 Типової технологічної схеми здійснення митного контролю водних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, у пунктах пропуску через державний кордон, а саме зобов'язання про реекспорт (реімпорт) судна закордонного плавання, яке подається капітаном судна [4]. У цьому випадку необхідно звернути увагу на п. 2 ч. 6 ст. 104 й п. 2 ч. 6 ст. 114 МК України стосовно дотримання митного режиму ввезення/вивезення та надання митниці зобов'язання про реекспорт/реімпорт транспортних засобів комерційного призначення, які тимчасово

ввозяться/вивозяться. Отже, подання такого зобов'язання є обов'язковою умовою. Для систематизації норм МК України вважаємо необхідним унести зміни в п. 2 ч. 1 ст. 335 МК України шляхом доповнення підпунктом такого змісту: «... зобов'язання про реекспорт (реімпорт) судна закордонного плавання».

Узагалі зобов'язання за встановленою формою капітан судна або інша особа, що входить до командного складу судна й належним чином уповноважена на це капітаном, подає у двох примірниках. У разі вивезення за межі митної території України (увезення на митну територію України) несамохідних суден закордонного плавання (без екіпажу) допускається подання зобов'язання судновласником або уповноваженою ним особою. Крім того, допускається подання до митниці зобов'язання, заповненого англійською чи російською мовою та/або за формою, перекладеною англійською мовою. Один примірник оформленого зобов'язання залишається у справах митниці на контролі, другий – передається капітану судна для зберігання у справах судна. Зобов'язання (про зворотне вивезення за межі митної території України судна, яке плаває під іноземним прапором) зберігається у справах судна до здійснення митного контролю та митного оформлення цього судна в разі вибуття за межі митної території України. Контроль за виконанням зобов'язання здійснюється митницею, якій було подано це зобов'язання.

Зазначмо, що декларування судна закордонного плавання, яке використовується виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України, здійснюється без надання митної декларації. Відомості про таке судно закордонного плавання зазначаються в генеральній декларації. Практично митна формальність декларування судна зводиться до здійснення таких дій: подання митниці відповідних документів; реєстрація поданих документів і проставлення посадовою особою митниці особистого митного забезпечення; внесення інформації до відповідного функціонального модуля (причому як на прибуття, так і на вибуття судна).

Митне оформлення товарів, які прибули на судні з-за кордону, може бути здійснено в порту прибуття або товар може бути направлений під митним контролем до митниці призначення з подальшим митним оформленням у цій митниці.

Якщо митне оформлення товару проводиться в порту прибуття, виконуються такі митні формальності: декларування; прийняття митної декларації; оформлення митної декларації; завершення митного оформлення. Відразу зазначимо, що такі ж формальності виконуються й у випадку вивезення товарів за межі митної території України.

Направлення товару під митним контролем до митниці призначення можливо за наявності в єдиній систематизованій інформаційній системі ДФС України попередньої митної декларації або надання митниці іншого документа, що може використовуватися замість митної декларації. Іншими словами, мова йде про здійснення прохідного або внутрішнього транзиту (виконується митна формальність щодо відправлення товару в митницю призначення). В обох випадках залежно від конкретного товару, перелік яких затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 № 461, таке переміщення здійснюється за умови обов'язкового надання митниці забезпечення сплати митних платежів, тобто виконується формальність – надання фінансової гарантії, яка може бути надана у вигляді документа або грошової застави. Найбільш розповсюдженою фінансовою гарантією у випадку здійснення внутрішнього транзиту є гарантія у вигляді документа. Першою дією є пред'явлення гарантії, яке здійснює гарант або його представник, посадовій особі митниці в пункті пропуску через державний кордон України (порту прибуття), яка звіряє шляхом зіставлення даних, унесених у цей документ, із відомостями, які містяться в інших документах (попередній митній декларації, товаросупровідних тощо), а також відомостями про гаранта, що містяться у відповідному реєстрі. Обов'язково вносяться до функціонального модуля «Журнал пункту пропуску» АСМО «Інспектор» відомості про гарантію документа. Після перевірки документів посадова особа митниці проставляє на гарантії-документі відповідні відбитки відтиски штампів «Під митним контролем» та особистої номерної печатки.

Як бачимо, митна формальність надання фінансової гарантії (у вигляді документа) складається з таких дій: пред'явлення гарантії в порту прибуття; перевірка відомостей у гарантії-документі й унесення відомостей у журнал пункту пропуску АСМО «Інспектор»; проставлення митного забезпечення в гарантії-документі.

За результатами застосування системи управління ризиками посадова особа митниці визначає необхідність застосування форм та обсягу митних формальностей, у тому числі перевіряє наявність оперативної інформації, орієнтувань. Варто зазначити, що експедитор зобов'язаний подати митниці товаросупровідні документи й документ, передбачений правилами роботи портів, яким може бути наряд, ордер. Правила оформлення цих вантажних перевізних документів і

форми бланків затверджені Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 13.12.2004 № 1098 [5]. На вказаних документах проставляється відбиток штампа «Під митним контролем», який є дозволом завантаження товарів на транспортний засіб з метою подальшого здійснення митного контролю у визначених митницею місцях.

Інформація про результати виконання митних формальностей також уноситься посадовою особою митниці до Журналу обліку товарів, що надходять на митну територію України на судах закордонного плавання та вивозяться із зони митного контролю й порту. Не допускається вивезення із зони митного контролю й порту товарів, щодо яких не завершено здійснення митних формальностей. Обов'язково посадовою особою митниці на транспортний засіб накладається митне забезпечення.

Якщо в порту функціонує інформаційна системи портового співтовариства, зазначені вище дії виконуються із застосуванням цієї системи, в якій також проставляються відмітки про надання дозволу на завантаження товарів на транспортний засіб, на вивезення товарів із зони митного контролю й порту.

Отже, митна формальність відправлення товару в митницю призначення складається з таких дій: подання митниці документів експедитором; надання дозволу на завантаження товару; завантаження товарів на транспортний засіб; накладення митного забезпечення; внесення відповідної інформації до функціонального модулю; вивезення товарів із зони митного контролю й порту.

Після закінчення митного оформлення у справах судна залишаються з відмітками митниці: генеральна декларація; декларація про вантаж; транспортні (перевізні) документи; декларація про особисті речі членів суднового екіпажу; декларація про суднові припаси; зобов'язання про реімпорт/реекспорт судна закордонного плавання. У справах митниці залишаються генеральна декларація; один примірник зобов'язання капітана судна про реімпорт/реекспорт судна (для обліку та контролю або для зняття зобов'язання з контролю); декларація про вантаж; транспортні (перевізні) документи; суднова роль; список пасажирів; декларація про особисті речі членів екіпажу судна; декларація про припаси [6].

Варто звернути увагу на те, що, згідно з розділом 2 додатку до Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 р., митниця має право вимагати для залишення в себе лише такі документи: загальну декларацію; декларацію про вантаж; декларацію про суднові припаси; декларацію про особисті речі команди судна; судову роль; список пасажирів; документ, що запропонований Всесвітньою поштовою конвенцією; морську санітарну декларацію [7]. Як бачимо в цьому переліку відсутні такі документи, як зобов'язання про реімпорт/реекспорт судна і транспортні документи.

Останньою митною формальністю є формування судової справи. Судова справа формується з документів, згідно з якими здійснені митні формальності стосовно судна після прибуття його в порт на митній території України, і документів, згідно з якими здійснені митні формальності стосовно цього судна при вибутті за межі порту. Документи, відповідно до яких здійснено митний контроль і митне оформлення судна, формуються в судову справу, яка реєструється у функціональному модулі «Журнал реєстрації судових справ», що є складовою частиною автоматизованої системи митного оформлення «Інспектор-2006».

Звернемо увагу на те, що дія стосовно присвоєння судовій справі реєстраційного номера здійснюється після огляду судна закордонного плавання на прибутті. Реєстраційний номер включає 9-значний код митниці згідно з класифікатором органів ДФС України, поточний рік (4 цифри), порядковий номер судової справи відповідно до журналу реєстрації судових справ (4 цифри), причому в порядку зростання протягом поточного року (з початку року нумерація поновлюється), і двозначний літерний код ознаки перевезення (проставляється «З» при міжнародному перевезенні, «К» – при каботажному перевезенні). Наприклад, судно закордонного плавання прибуло в Одеський порт 10 січня 2018 р. з порту Варна (Республіка Болгарія). І це прибуття у 2018 р. 11-го судна в порт м. Одеси згідно із журналом реєстрації судових справ. 15 січня це судно вже вибуло в порт Маріуполь (Україна) в каботажу. Номер справи в цьому випадку буде наступний – 500050150/2018/0011/ЗК.

У журнал реєстрації судових справ, окрім реєстраційного номера, судової справи вносяться такі відомості: назва та код ІМО судна; прапор судна; власник судна; прізвище, ім'я по батькові капітана судна, серія й номер паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, ким і коли виданий; дата прибуття; порт відправлення; кількість членів суднового екіпажу; агентська організація; реєстраційний номер зобов'язання капітана судна про реімпорт (реекспорт) судна закордонного плавання; ініціали, прізвище старшого митного наряду на прибутті судна; дата

вибуття; порт призначення; кількість членів суднового екіпажу; загальна вага вантажів (брутто, кг); ініціали, прізвище старшого митного наряду на вибуття судна [6].

Варто зазначити, що оформлене митницею зобов'язання зберігається в окремій справі митниці та знімається з контролю після виконання капітаном судна наданого зобов'язання. Крім того, документи, що були надані митниці для контролю за розвантаженням судна, яке прибуло на митну територію України, можуть формуватися в окрему справу, яка є невід'ємною частиною суднової справи судна. Сформована суднова справа судна, митний контроль якого завершено, зберігається у справах митниці, а саме в робочих кімнатах підрозділу, за місцем формування справи. Справи повинні зберігатися у вертикальному положенні в шафах, що закриваються. Для підвищення оперативності розшуку документів справи розміщуються відповідно до номенклатури справ. На корінцях обкладинок справ зазначаються індекси за номенклатурою [8]. Наказом ДМС України від 13.01.2006 № 14 встановлено, що документи митного оформлення водного транспорту (генеральна декларація; список членів екіпажу судна; список пасажирів; валютна декларація членів екіпажу судна; декларація речей членів екіпажу судна; декларація продовольства і предметів судового забезпечення; інші судові документи, тощо) зберігаються три роки [9].

Отже, митна формальність – формування суднової справи, складається з двох дій: присвоєння реєстраційного номера; внесення відомостей до функціонального модуля.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що митні формальності в разі прибуття/вибуття в порт/із порту України судна закордонного плавання виконуються як стосовно судна, так і товарів.

З'ясовано, що стосовно судна закордонного плавання виконуються митні формальності: декларування судна й на прибуття, і на вибуття (подання митниці відповідних документів; реєстрація поданих документів і проставлення посадовою особою митниці особистого митного забезпечення; внесення інформації до функціонального модуля); формування суднової справи після вибуття судна (присвоєння реєстраційного номера; внесення відомостей до функціонального модуля).

У разі митного оформлення товару, який прибув на судні закордонного плавання, виконуються такі митні формальності: декларування; прийняття митної декларації; оформлення митної декларації; завершення митного оформлення. Причому такі ж формальності виконуються й у випадку вивезення товарів за межі митної території України судном.

У разі направлення товару під митним контролем до митниці призначення виконується митна формальність відправлення товару в митницю призначення (подання митниці документів експедитором; надання дозволу на завантаження товару; завантаження товарів на транспортний засіб; накладення митного забезпечення; внесення відповідної інформації до функціонального модуля; вивезення товарів із зони митного контролю й порту). Залежно від товару можливий варіант виконання митної формальності надання фінансової (пред'явлення гарантії в порту прибуття; перевірка відомостей у гарантії-документі й унесення відомостей у журнал пункту пропуску; проставлення митного забезпечення в гарантії-документі).

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 13.02.2018).

2. Типова технологічна схема здійснення митного контролю водних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, у пунктах пропуску через державний кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 р. № 451 / Кабінет Міністрів України. Офіційний вісник України. 2012. № 40. С. 207. Ст. 1546.

3. Про затвердження Порядку здійснення митного контролю за переміщенням через митний кордон України товарів та інших предметів з використанням морського, річкового й поромного видів транспорту: Наказ Державної митної служби України від 23 січня 2001 р. № 26 / Державна митна служба України. Офіційний вісник України. 2001. № 6. С. 392. Ст. 258. (дата звернення: 20.03.2018) (утратив чинність).

4. Про затвердження Часових нормативів виконання контрольних операцій посадовими особами, які здійснюють контроль осіб, товарів і транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України: Наказ Державної митної служби України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства охорони навко-

лишнього природного середовища України, Міністерства культури і туризму України, Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 28 листопада 2005 р. № 1167/88 6/824/643/655/424/858/900. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1557-05> (дата звернення: 20.02.2018).

5. Про затвердження Правил оформлення вантажних перевізних документів на перевезення морським транспортом: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 13 грудня 2004 р. № 1098. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1657-04/page> (дата звернення: 26.02.2018).

6. Про затвердження Порядку виконання митних формальностей на морському та річковому транспорті: Наказ Міністерства фінансів України від 10 березня 2015 р. № 308 / Міністерство фінансів України. Офіційний вісник України. 2015. № 39. С. 111. Ст. 1175.

7. Конвенція про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 р. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_064/page (дата звернення: 20.02.2018).

8. Про затвердження Інструкції з діловодства у Державній фіскальній службі України: Наказ Державної фіскальної служби України від 27 листопада 2014 р. № 333. База даних «Законодавство України». URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/71085.html> (дата звернення: 25.03.2018).

9. Про введення в дію Переліку документів, що утворюються в митних органах України спеціалізованих митних установах та організаціях, із зазначенням строків зберігання: Наказ Державної митної служби України від 13 січня 2006 р. № 14. База даних «Законодавство України». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MK060743.html (дата звернення: 25.03.2018).

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано правові засади становлення адміністративного судочинства в Україні. Такі засади розглянуто з урахуванням хронології подій, що відбувались у цій сфері з моменту здобуття Україною незалежності. Наголошено на окремих етапах становлення адміністративного судочинства. Як завершальний етап розглянуто прийняття Кодексу адміністративного судочинства України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративні суди, становлення судочинства, правові засади.

В статье проанализированы правовые основы становления административного судопроизводства в Украине. Такие основы рассмотрены с учетом хронологии событий, которые происходили в данной сфере с момента обретения Украиной независимости. Акцентировано на отдельных этапах становления административного судопроизводства. В качестве завершающего этапа рассмотрено принятие Кодекса административного судопроизводства Украины.

Ключевые слова: административное судопроизводство, административный процесс, административные суды, становление судопроизводства, правовые основы.

In the article, we analyze the legal basis for the establishment of administrative legal proceedings in Ukraine. Such foundations are considered taking into account the chronology of events that have occurred in this area since Ukraine gained independence. It is accentuated at certain stages of the formation of administrative proceedings. As the final stage, we considered the adoption of the Code of Administrative Judicial Proceedings of Ukraine.

Key words: administrative legal proceedings, administrative process, administrative courts, formation of legal proceedings, legal framework.

Вступ. Важливим індикатором правової держави, демократичності процесів, що в ній протікають, є наявність механізмів оскарження рішень суб'єктів владних повноважень. Як один із найефективніших серед таких механізмів у всьому цивілізованому світі прийнято розглядати адміністративне судочинство. Сфера адміністративного судочинства в Україні сьогодні зазнає значних змін, спрямованих на вдосконалення цієї інституції, що має місце внаслідок проведення масштабної судової реформи. При цьому становлення адміністративного судочинства в нашій державі після здобуття нею незалежності відбувалося протягом значного часу. Аналіз основних проблем, що стояли на шляху становлення адміністративного судочинства в незалежній Україні, дасть змогу не допустити аналогічні проблеми й під час реформування цієї галузі.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати правові засади становлення адміністративного судочинства в Україні з урахуванням хронології подій, що відбувались у цій сфері з моменту здобуття Україною незалежності.

Результати дослідження. Так, у наукових джерелах як окремий історичний період розвитку адміністративного судочинства в Україні розглядають здобуття нашою державою незалежності і створення системи адміністративних судів [1, с. 27]. 16 липня 1990 року прийнято Декларацію про державний суверенітет України. У вищенаведеному акті проголошено, що влада в Україні здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову [2]. У цей період прийнято низку важливих правових актів: Постанову Верховної Ради УСРС «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року [3] і Постанову Верховної Ради Укра-

їни «Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України» від 11 жовтня 1991 року [4]. Наведені події стали вагомими кроками на шляху здобуття нашою державою незалежності.

Перед незалежною Україною стояло чимало завдань в аспекті формування правової держави. Першочерговим завданням було відходження від радянського розуміння основоположних прав, свобод й інтересів людини та громадянина, а також механізму їх захисту. Необхідно було заново створити основні державні інститути, в тому числі судового захисту. При цьому провідною формою судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від рішень, дій і бездіяльності мало стати адміністративне судочинство. До впровадження на практиці адміністративних судів як форми інституту адміністративної юстиції в Україні тривала дискусія щодо того, які організаційно-правові начала мають бути покладені в основу національної системи адміністративних судів. Зокрема, такі українські вчені-правознавці, як М. Тищенко, В. Стефанюк, Ю. Педько, В. Шишкін та деякі інші, по-різному бачили організаційно-правові основи діяльності адміністративних судів в Україні. Як зазначає О. Муза, аналіз праць вищенаведених учених свідчить, що об'єднувальним елементом національної концепції побудови системи адміністративних судів є їх відокремленість від системи судів загальної юрисдикції [5, с. 25].

Активне запровадження адміністративного судочинства в Україні, щоправда спочатку концептуальних його положень, розпочалося зі схвалення Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року, яку, як зауважують вчені-правознавці, варто визнати своєрідним стратегічним планом, що передбачав поетапне здійснення цілої низки правових та організаційних заходів, спрямованих на становлення й розвиток судової влади в Україні [6, с. 27]. Аналіз цього правового акта вказує, що необхідність проведення судово-правової реформи зумовлювалася прийняттям Декларації про державний суверенітет України [2] й Акта проголошення незалежності України [3], а також реальним забезпеченням прав і свобод громадян, затвердженням верховенства закону. Також, як зазначено в Концепції, необхідність судово-правової реформи зумовлена й тим, що суди республіки, вся система юстиції й чинне законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів, переживають глибоку кризу, викликану багатьма факторами, які негативно впливали на їхню діяльність. Суди не завжди надійно охороняли права та свободи людини, являли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи й змушені були бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалась судом. Судово-правова реформа повинна привести судову систему, а також усі галузі права у відповідність до соціально-економічних і політичних змін, що відбулись у суспільстві. Було встановлено головну мету судово-правової реформи й формування незалежної судової влади – перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. Задля реалізації поставленої мети передбачалось шляхом ефективного розмежування повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої й виконавчої влади; реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою та наукою; створити систему законодавства про судоустрій, яке б забезпечило незалежність судової влади; поступово здійснити спеціалізацію судів; максимально наблизити суди до населення; чітко визначити компетенцію різних ланок судової системи; гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом. Окрему увагу варто звернути на те, що Концепцією передбачалось запровадження адміністративного судочинства, метою якого є розгляд спорів між громадянином та органами державного управління. На рівні району вводяться адміністративні судді, які організаційно входять до складу районних (міських) чи міжрайонних судів. В обласних судах створюються судові колегії в адміністративних справах як суди першої та апеляційної інстанції. У Верховному Суді України запроваджується колегія в адміністративних справах як суд апеляційної та касаційної інстанції. У ході судової реформи суди в адміністративних справах виділяються в окрему систему. При цьому запровадження спеціалізації здійснення правосуддя в Україні, створення адміністративних судів передбачалося на другому етапі судово-правової реформи [7]. Отже, можна з упевненістю стверджувати, що завдяки прийняттю вищенаведеної Концепції в Україні визначено основні напрями формування судової влади, що повинна мати місце в демократичній, правовій державі. Проте визначені в Концепції основи формування адміністративного судочинства в Україні мали скоріше декларативний характер, оскільки адміністративні суди в нашій країні запрацювали ще не скоро.

Публічно-правові спори в цей період, як і раніше, вирішувалися в порядку господарського та цивільного судочинства – арбітражними (господарськими) й загальними судами, відповідно. Правовою основою діяльності арбітражних судів був Закон УРСР «Про арбітражний суд» від

4 червня 1991 року [8] (у 2001 році назву змінено на Закон України «Про господарські суди» [9]), а також Арбітражного процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 року [10] (у 2001 році назву змінено на Господарський процесуальний кодекс України [11]). У свою чергу, діяльність загальних судів ґрунтувалася на положеннях Цивільного процесуального кодексу Української РСР від 18 липня 1963 року [12]. Окремі аспекти організації судочинства встановлено на рівні Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року [13]; Закону України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» від 2 лютого 1994 року [14]; Закону України «Про органи суддівського самоврядування» від 2 лютого 1994 року [15] тощо.

Наступним кроком на шляху визначення правових підвалин належного функціонування органів судової влади стало укладення між Верховною Радою України та Президентом України Конституційного договору про основні засади організації й функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року. У положеннях вищенаведеного акта закріплено, що судову владу в Україні здійснюють виключно суди. Конституційний Суд України, загальні й арбітражні суди становлять судову систему України. І хоча про функціонування адміністративних судів мова не йшла, в ст. 39 закріплено, що правосуддя в Україні здійснюється у формі судочинства в цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах, а також у формі прийняття рішень з питань відповідності чинному законодавству правових актів посадових осіб, місцевих органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування [16]. Аналіз положень наведеного акта свідчить про його важливість, зокрема, в аспекті визначення правових засад організації судочинства, в тому числі адміністративного.

Утрата чинності вищенаведеним договором відбулася в результаті прийняття Основного Закону України – Конституції України від 28 червня 1996 року [17], що стало значною подією й зачепило всі без винятку сторони правового життя країни. Прийняття Конституції України, на нашу думку, можна з упевненістю розглядати як наступний етап формування судової влади в Україні, закріплення правових засад організації адміністративного судочинства. Так, розділ VIII «Правосуддя» визначив основні правові засади організації судової влади: здійснення правосуддя виключно судами; принципи побудови судоустрою в Україні; гарантії незалежності й недоторканності судді; принципи здійснення судочинства; основи забезпечення діяльності органів судової влади; особливості призначення та звільнення особи з посади судді; тощо. А серед основних прав особи в ст. 55 Конституції України закріплюється її право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [18]. Конституція України стала підґрунтям для прийняття інших нормативно-правових актів, що визначають правові засади організації адміністративного судочинства України. Тому прийняття Конституції України від 28 червня 1996 року варто вважати одним із найважливіших етапів подальшого розвитку адміністративного судочинства в нашій державі. Проте реалізації норм Основного Закону стало на заваді застаріле законодавство про судоустрій в Україні [19, с. 851].

Упровадження конституційних положень щодо формування й реформування окремих державних інституцій, у тому числі судової влади, викликало необхідність у прийнятті нормативно-правового акта, який визначав би основні орієнтири в цьому напрямі. Так, Державною комісією з проведення в Україні адміністративної реформи [20] розроблено Концепцію адміністративної реформи в Україні, яка, відповідно до Указу Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98, покладена в основу здійснення реформування системи державного управління. У Концепції закріплено, що розвиток суспільства потребує встановлення та регламентації таких взаємовідносин громадян, у яких кожній людині має бути гарантовано реальне додержання й охорона у сфері виконавчої влади належних їй прав і свобод, а також ефективний захист цих прав і свобод у випадках їх порушення. Серед пріоритетних завдань, що потребують вирішення, зокрема, названо завдання зі створення правової бази для повноцінного запровадження в Україні такої форми судового захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади, як адміністративна юстиція. Наголошено, що має бути передбачено поетапне формування Вищого адміністративного суду України, а також апеляційних і місцевих адміністративних судів. Процедури розгляду справ у цих судах мають бути врегульовані окремим Адміністративно-процесуальним кодексом України [21]. Надалі задля забезпечення більш динамічного здійснення заходів, пов'язаних із проведенням адміністративної реформи, своєчасного вирішення питань, що виникають у цій сфері, прийнято низку нормативно-правових актів: Указ Президента України «Питання організації проведення в Україні адміністративної реформи» від 21 липня 2001 року № 538/2001 [22]; Указ Президента

України «Про чергові заходи щодо дальшого здійснення адміністративної реформи в Україні» від 29 травня 2001 року № 345/2001 [23]. Сьогодні ж можна констатувати, що багато дійсно новаторських ініціатив, що викладені в Концепції, не знайшли свого практичного прояву, а положення, які стосувалися адміністративного судочинства, певною мірою реалізовані через декілька років.

Логічним продовженням розвитку правових засад організації здійснення судочинства в Україні стало прийняття Закону України «Про судоустрій» від 7 лютого 2002 року, який визначив правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему й порядок здійснення суддівського самоврядування, а також установив загальний порядок забезпечення діяльності судів і врегулював інші питання судоустрою. У положеннях наведеного нормативно-правового акта закріплено основні засади організації судової влади; види, спеціалізацію, порядок утворення судів загальної юрисдикції; правовий статус апеляційних судів, касаційного суду, вищих спеціалізованих судів; тощо. Уперше в незалежній Україні визначено, що в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані, в тому числі адміністративні, суди. Закріплено, що апеляційними спеціалізованими судами, зокрема, є апеляційні адміністративні суди. Вищий адміністративний суд визначався як адміністративний суд касаційної інстанції [24]. У результаті історичного розвитку правової системи в Україні для здійснення повноцінної судової захисту прав і свобод громадян у сфері органів публічної адміністрації створена система адміністративних судів [25, с. 11]. На законодавчому рівні вперше за часів незалежності України детально регламентовано основи організації адміністративного судочинства в Україні. Правом створенням відповідних судових органів наділявся Президент України. А тому на рівні актів вищенаведеного суб'єкта деталізовано питання, пов'язані зі створенням відповідних адміністративних судів: Указ Президента України «Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України» від 1 жовтня 2002 року; Указ Президента України «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі» [26]. Однак навіть за такої нормативної регламентації організації адміністративного судочинства України неможливо було говорити про повноцінне функціонування адміністративних судів, так як не було визначено процесуально-правових основ їхньої діяльності.

Висновки. Відсутність нормативно-правового акта, на рівні якого було б установлене особливості розгляду та вирішення публічно-правових спорів, основних категорій і понять, що використовуються під час такої діяльності, спричиняла чимало адміністративно-правових конфліктів [27, с. 152]. Остаточного адміністративного судочинства в Україні сформовано шляхом прийняття Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року, який набрав чинності 1 вересня 2005 року. Вищенаведений нормативно-правовий акт визначив юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів і порядок здійснення адміністративного судочинства [28]. Завдяки цьому стало можливим повноцінне функціонування адміністративних судів і здійснення адміністративного судочинства загалом.

Список використаних джерел:

1. Пчелін В.Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади: монографія. Харків, 2017. 488 с.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. № 55-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серп. 1991 р. № 1427-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 38. Ст. 502.
4. Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 11 жовт. 1991 р. № 1660-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 48. Ст. 663.
5. Муза О. Концептуальні аспекти української моделі інституту адміністративної юстиції в контексті зарубіжного досвіду. Юридична Україна. 2008. № 8. С. 23–28.
6. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України: навч. посіб. Київ: Прецедент, 2007. 531 с.
7. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28 квіт. 1992 р. № 2296-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 30. Ст. 426.
8. Про арбітражний суд: Закон УРСР від 4 черв. 1991 р. № 1142-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 36. Ст. 469.

9. Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України від 21 черв. 2001 р. № 2538-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 40. Ст. 194.
10. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 лист. 1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
11. Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України: Закон України від 21 черв. 1991 р. № 2539-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 36. Ст. 188.
12. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР: Закон України від 18 лип. 1963 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.
13. Про статус суддів: Закон України від 15 груд. 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 8. Ст. 57.
14. Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України: Закон України від 2 лют. 1994 р. № 3911-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 22. Ст. 140.
15. Про органи суддівського самоврядування: Закон України від 2 лют. 1994 р. № 3909-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 22. Ст. 138.
16. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 черв. 1995 р. № 1к/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 18. С. 133.
17. Про прийняття Конституції України і введення її в дію: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 142.
18. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
19. Юрченко В.П. Адміністративне судочинство: проблеми становлення та розвитку. Форум права. 2012. № 3. С. 850–855.
20. Про Положення про Державну комісію з проведення в Україні адміністративної реформи: Указ Президента України від 2 жовт. 1997 р. № 1089/97. Офіційний вісник України. 1997. № 40. С. 17.
21. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 лип. 1998 р. № 810/98. Офіційний вісник України. 1999. № 21. С. 32.
22. Питання організації проведення в Україні адміністративної реформи: Указ Президента України від 21 лип. 2001 р. № 538/2001. Офіційний вісник України. 2001. № 30. Ст. 1358.
23. Про чергові заходи щодо дальшого здійснення адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 29 трав. 2001 р. № 345/2001. Офіційний вісник України. 2001. № 22. Ст. 985.
24. Про судоустрій: Закон України від 7 лют. 2002 р. № 3018-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 41–42. Ст. 180.
25. Богомазова И. Исторические аспекты становления и развития института подсудности в административном судопроизводстве Украины (IX – XVIII вв.). Закон и жизнь. 2014. № 8/2. С. 11–15.
26. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх меж: Указ Президента України від 16 лист. 2004 р. № 1417/2004. Урядовий кур'єр. 2004. № 224.
27. Зуй В. Оскарження нормативно-правових актів: історичний аспект. Вісник Академії правових наук України. 2013. № 1. С. 148–155.
28. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.

СИСТЕМА ІНДИКАТОРІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті з'ясовано соціальні, економічні, політичні та інші індикатори, що визначають необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики в Україні. Одним із вирішальних індикаторів визначена суттєва тінізація економіки. Для подолання «усталеної традиції» сучасного суспільства виводити діяльність у тінь необхідно створити дієвий адміністративно-правовий механізм сприяння та заохочення легальної господарської діяльності, що дасть можливість нівелювати так звану політичну мімікрію значної частини учасників тіньового сектору (передусім місцевого рівня) у намаганнях кожного разу налагодити контакти з управлінськими елітами, які періодично змінюють одна одну, що допоможе створити умови, за яких вигода, яку суб'єкт отримає від тіньової діяльності, була значно меншою за ризик бути викритим у ній.

Ключові слова: фінансова політика, удосконалення, індикатори, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий механізм.

В статье выяснены социальные, экономические, политические и другие индикаторы, определяющие необходимость совершенствования административно-правового регулирования фискальной политики в Украине. Одним из решающих индикаторов определена существенная тенезация экономики. Для преодоления «устоявшейся традиции» современного общества выводит деятельность в тень необходимо создать действенный административно-правовой механизм содействия и поощрения легальной хозяйственной деятельности, что позволит нивелировать так называемую политическую мимикрию значительной части участников теневого сектора (прежде всего местного уровня) в попытках каждый раз наладить контакты с управленческими элитами, которые периодически сменяют друг друга, что поможет создать условия, при которых выгода, которую субъект получит от теневой деятельности, будет значительно меньше риска быть разоблаченным в ней.

Ключевые слова: фискальная политика, совершенствование, индикаторы, административно-правовое регулирование, административно-правовой механизм.

The social, economic, political and other indicators, which determine the necessity to improve the administrative and legal regulation of fiscal policy in Ukraine, are elucidated. One of the decisive indicators is the significant shadowing of the economy. In order to overcome the “established tradition” of modern society, it is necessary to create an effective administrative and legal mechanism for promoting and encouraging legal economic activity that will enable the so-called political mimicry of a large part of the shadow sector participants (primarily local level) to be resisted in attempts at each time to establish contacts with managerial elites, which periodically change each other, which will help create the conditions under which the benefit that a subject receives from the shadow activity, but much less than the risk of being caught nit.

Key words: fiscal policy, improvement, indicators, administrative and legal regulation, administrative and legal mechanism.

Вступ. Держава в особі органів виконавчої та законодавчої влади створює правове середовище з метою належного забезпечення економічних перетворень і реалізації суспільно-корисних цілей і завдань. Це можна лише за умови належного й ефективного формування та виконання бюджетів. Завдяки вищевказаному відбувається розподіл ресурсів в економіці, перерозподіл суспільного доходу між індивідами й можливий стабілізаційний вплив на фінансову систему держави. Такі дії можна забезпечити лише шляхом адміністративно-правового регулювання фінансової політики держави з урахуванням різноманітних причин та обставин, що впливають на формування державних доходів і реалізації державних витрат, а також змінюють рівень і динаміку соціально-економічного розвитку держави.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати соціальні, економічні, політичні та інші індикатори, що визначають необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики в Україні.

Результати дослідження. Загальна проблема змін, які відбуваються в Україні у сфері фінансової політики, полягають у тому, що суб'єкти досягають поставлених цілей переважно за рахунок трансформацій умов суспільного існування. Результатом зазначених цілеспрямованих трансформацій є поступова еволюція системи «суспільство – природа» від стану стійкості до нестійкої рівноваги. Це зумовлює необхідність перебудови системи розподілу фінансів, що є головним завданням, з урахуванням необхідності реалізації якої має бути побудована система економічних, політичних і соціальних обмежень і стимулів.

В Україні реалізацію фінансової політики провадять у досить складних умовах трансформації власності і становлення національного підприємництва під впливом різноманітних чинників – наявних (позитивних чи негативних) або потенційно можливих явищ чи процесів, що здійснюють безпосередню чи опосередковану дію на об'єкт дослідження за певних умов [1]. Підходи до формування та реалізації фінансової політики держави мають бути адекватні реальній економічній ситуації й поставленим перед державою цілям і завданням соціально-економічного зростання. Вони мають урахувати різноманітні індикатори, які засвідчують певні процеси, що відбуваються в різних сферах суспільного життя. Варто зазначити, що єдиного визначення поняття «індикатор» нині не існує. Відповідно до тлумачного словника української мови, індикатор – це «елемент, який відображає перебіг процесів або стан об'єкта спостереження, його якісні або кількісні характеристики...» [2]. Тобто індикатори, які визначають необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики в Україні, можна тлумачити як інформацію щодо наявних тенденцій в основних сферах суспільного життя, динаміка яких прямо пропорційно залежить від ефективності фінансової політики держави, що дає змогу мінімізувати невизначеність під час прогнозування запланованих змін у цих сферах.

Одним із головних індикаторів, який необхідно враховувати в процесі розроблення заходів удосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики в Україні, є соціальний, адже держава прагне наблизитись до європейських стандартів життя населення країни та процесів, які відбуваються в соціальній сфері й мають вирішальне значення в досліджуваному процесі. На сучасному етапі наявні низькі показники ВВП на душу населення, низька ефективність витрат бюджетних коштів на соціальні потреби, які здійснюються в досить великому обсязі, недостатній рівень контролю за цільовим використанням отриманих бюджетних коштів, нерозвиненість диверсифікації надання соціальних послуг тощо. Указані індикатори засвідчують, що нині перед державою постало завдання сформувати такі раціональні норми та правила, щоб у соціальній сфері життєдіяльності суспільства відбувалося самовідтворення позитивної соціодинаміки суспільного розвитку і зросла роль детермінант, які посилюють соціальну безпеку людини. На думку науковців, «неправильне розставляння наголосів під час вибору пріоритетів або взагалі їх відсутність призводить до розпорошення фінансових ресурсів держави, їх відволікання на фінансування другорядних напрямів і, відповідно, до зниження загальної ефективності економічної політики» [3].

Значущим соціальним індикатором є недосконалість розрахунку базового соціального стандарту (прожиткового мінімуму), який використовують для розрахунків основних соціальних стандартів у сфері доходів населення. Це пов'язано із застарілістю законодавчої бази, що визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і гарантій. Так, в Україні її створено наприкінці ХХ ст., у той самий період сформовано їх систему. Ми погоджуємось із думкою, що нині наявна значна невідповідність між задекларованими нормами та реальним станом забезпечення основних соціальних стандартів і гарантій [4]. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21 грудня 2016 р. № 1801-VIII,

з 1 травня 2017 р. розмір прожиткового мінімуму становить 1624 грн, проте він не забезпечує нормальне відтворення робочої сили, тому що зорієнтований виключно на мінімально допустимі розміри споживання найбільш важливих для людини матеріальних благ і послуг. До того ж не враховано повний набір товарів і послуг, необхідних для того, щоб людина могла повноцінно задовольнити власні першочергові матеріальні й культурні потреби.

Зазначений показник застосовують для:

- загального оцінювання рівня життя й визначення рівня бідності, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- установлення розмірів мінімальної заробітної плати й мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги через безробіття, стипендій та інших соціальних виплат;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- установлення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо;
- формування Державного бюджету України й місцевих бюджетів [5].

Однак сьогодні розмір прожиткового базового державного соціального стандарту розраховують за Методикою визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, затвердженою ще у 2000 р. з останніми внесеними змінами 2014 р. На початку лютого 2017 р. затверджено Методику визначення прожиткового мінімуму, де детально регламентовано особливості розрахунку зазначеного показника й наведено типові приклади розрахунків. Цей порядок набуває чинності з дня його офіційного опублікування, однак до сьогодні цього не відбулось. Варто зауважити, що в ньому є нагальна потреба, адже досліджуваний показник є стандартом, який використовують для встановлення обґрунтованих державних соціальних гарантій, надання державної соціальної допомоги й регулювання оплати праці та інших доходів населення, визначення мінімального розміру заробітної плати, пенсії тощо [4]. Ми погоджуємось з тим, що зазначена методика розрахунку має певні недоліки. Так, визначені соціальні норми й нормативи не містять якісних характеристик, а кількісні – є недостатньо обґрунтованими, що пов'язано з відсутністю вимог підтримання визначеного стандарту споживання матеріальних благ і послуг [6]. Указана невизначеність призводить до нестабільності рівня державних гарантій. Тому зазначений індикатор свідчить про нагальну потребу щодо розроблення єдиних підходів до організації системи соціального нормування, зокрема її нормативно-правової бази.

Наступний індикатор у соціальній сфері є логічним продовженням попереднього – низького рівня соціально-економічного добробуту населення, зумовленого суттєвою нерівномірністю фінансової спроможності різнодохідних категорій населення та низьким рівнем соціального захисту малозабезпечених верств населення.

Нині визначення потребують показники, які формують уявлення про життєвий рівень різних прошарків населення, становленню якого сприяє бюджетний перерозподіл фінансових ресурсів. Варто наголосити, що в розвинутих країнах на законодавчому рівні закріплено методику використання низки специфічних соціальних індикаторів під час розподілу державних коштів. На нашу думку, у бюджетному законодавстві до системи макроекономічних показників державного бюджету необхідно ввести перелік тих соціальних стандартів, які за рахунок бюджетних коштів гарантовано надають на всій території країни.

Найбільш ефективним є створення таких умов фінансово-господарської діяльності, які б стали каталізатором довгострокового розвитку національного виробництва з одночасним збереженням помірних темпів інфляції та поступового покращання стану платіжного балансу. Це дасть змогу органічно поєднати зростання добробуту громадян і стійкого інноваційного зростання економіки [7]. Проте, щоб фінансова політика була стабільною, а суб'єкти господарювання були впевнені в перспективності обраних рішень, вони мають бути обґрунтованими й передбачуваними.

Ще одним індикатором у соціальній сфері є нерівномірність розподілу доходів у суспільстві, що зовсім не тотожне однаковим доходам у суспільстві. Отже, необхідно зосередити увагу на створенні такої системи розподілу доходів, щоб вони були співвідносними з тим обсягом трудовитрат, які певна особа витратила на користь держави. У цьому контексті доходи тлумачимо не лише як виплати у вигляді заробітної плати, пенсії або виплат у випадку непрацездатності. До цієї категорії також належить збільшення соціального пакету (медичне страхування або пільгові кредити на оплату навчання дітей, додаткове пенсійне забезпечення тощо), контроль ефектив-

ного регулювання бюджетних видатків, визначення альтернативних джерел фінансування реалізації державою своїх функцій, оптимальне визначення пріоритетності бюджетних видатків тощо.

Одним із вирішальних індикаторів є суттєва тінізація економіки. Зазначене деструктивне явище призводить до втрати податкових надходжень до бюджету, формування негативного міжнародного іміджу держави, перешкоджання надходженню в Україну іноземних інвестицій, відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, правової незахищеності суб'єктів господарювання тощо [8]. Ідеться про некримінальні капітали, що зазвичай формуються у прагненні досягнути певних соціальних стандартів, яких унаслідок особливостей національного законодавства і традицій правозастосування досягти правомірним шляхом майже неможливо. Для подолання «усталеної традиції» сучасного суспільства виводити діяльність у тінь необхідно створити дієвий адміністративно-правовий механізм сприяння та заохочення легальної господарської діяльності, що дасть можливість нівелювати так звану політичну мімікрію значної частини учасників тіньового сектору (передусім місцевого рівня) у намаганнях кожного разу налагодити контакти з управлінськими елітами, які періодично змінюють одна одну. Це також допоможе створити умови, за яких вигода, яку суб'єкт отримує від тіньової діяльності, була значно меншою за ризик бути викритим у ній. Ідеться не лише про посилення відповідальності за тіньову економічну діяльність, а й про підвищення ефективності діяльності контролюючих органів, які покликані протидіяти цим явищам.

У сучасних умовах значна кількість економічних індикаторів свідчить про необхідність розроблення нових підходів до формування та реалізації фінансової політики, а також швидкого реагування на зміни у внутрішньому й зовнішньому середовищах. Погіршення макроекономічної ситуації в країні, що виявляється в скороченні обсягів вітчизняної промисловості та роздрібної торгівлі, зниженні інвестиційної активності, зменшенні купівельної спроможності населення та його ділової активності тощо [9], потребує швидкого реагування урядовців, зокрема, в умовах обмеженого обсягу доходів бюджету й підвищеного рівня його витрат.

Серед економічних індикаторів найбільшу увагу привертає зростання рівня витрат держави, що відбувається під впливом зовнішньоекономічних чинників. У такому разі постає нагальна потреба в удосконаленні адміністративно-правового регулювання фінансової політики держави. Найперше і найпростіше рішення, яке спадає на думку за таких обставин, полягає в збільшенні податкового навантаження. Однак ще минулого століття доведено, що в разі збільшення ставки оподаткування податкові надходження будуть збільшуватись лише до певного рівня, після досягнення якого вони почнуть поступово знижуватись. Отже, рішення про внесення змін до податкового законодавства щодо збільшення ставок оподаткування або розширення бази оподаткування має бути окреслено в короткостроковій перспективі. Якщо йдеться про довготривалу перспективу, то необхідно зважати, що зниження податкового тиску сприяє зростанню обсягу заощаджень, інвестицій і зайнятості, у результаті чого збільшується база оподаткування й обсяги податкових надходжень [10]. Необхідним є забезпечення єдності бюджетної та податкової політики, які провадяться на території країни, стійкості й надійності міжбюджетних зв'язків, трансфертів і фінансових регуляторів [11].

Ще один індикатор – це посилення фінансового тягаря, як наслідок, розбалансованість податкової системи та розростання явища ухилення від оподаткування. Зазначена динаміка, знижуючи податкове навантаження на недобросовісні підприємства, примушує державу переносити її на тих, хто сплачує податки. У результаті номінальне навантаження на добросовісних платників податків виявляється відносно вищим, ніж на недобросовісних. І хоча в законодавстві чітко регламентовано права й обов'язки учасників податкових правовідносин, процес виконання обов'язку сплати податків і правила податкового контролю, а також установлена відповідальність за податкові правопорушення – усе це не вплинуло на найбільш важливу для платників податків проблему складу та застосування певних податків.

Також до економічних індикаторів належить зростання бюджетного дефіциту й посилення кризової соціально-економічної та військово-політичної ситуації в Україні. Вищезазначене призводить до тривалого галопуючого зростання загального рівня цін на товари й послуги за одночасного скорочення обсягів виробництва, у результаті чого відбувається примушення всіх суб'єктів сплачувати так званий інфляційний податок – додаткову плату, яку вводять без прийняття закону через постійне зростання середнього рівня цін, що перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави [9]. Це той випадок, коли адміністративно-правове регулювання не здійснюється, хоча Уряд отримує певну вигоду від дії такого «інфляційного податку», адже в результаті зростання номінальних значень вартості товарів (бази оподаткування) збільшують-

ся доходи суб'єктів господарювання й бази оподаткування, проте рівень життя населення різко знижується. У найгіршій ситуації опиняються ті групи населення, які отримують фіксований дохід, – заробітну плату або інші соціальні виплати й допомогу від держави (працівники бюджетних установ, студенти, пенсіонери та ін.).

Іншими економічними індикаторами, які свідчать про необхідність вдосконалення адміністративно-правового регулювання фіскальної політики України, є такі:

- збереження незмінно високого темпу інфляції, зниження якого потребує покращення якості прогнозів соціально-економічного розвитку, зважених рішень щодо формування видаткової частини бюджету, а також постійного аналізу наслідків структурних перетворень в економіці та бюджетній сфері, які запроваджені з метою подолання негативних виявів в економіці;

- невиконання видаткових зобов'язань, запланованих щодо оплати праці працівникам бюджетної сфери, зобов'язань за пенсійними виплатами й іншими видами фінансових зобов'язань перед населенням.

Одним із головних індикаторів є політичний, адже окремі політичні рішення призводять до певних коливань в економічній системі держави. Поява такого індикатора зумовлює необхідність планування заходів фіскальної політики щодо нейтралізації негативних коливань і підтримки динаміки руху позитивних коливань. Звісно, політична мотивація завжди наявна під час прийняття державних рішень, що стосуються розподілу податкових надходжень і регулювання особливостей формування місцевих бюджетно-податкових систем. У такому разі також наявне домінування політичного запиту над об'єктивною оцінкою фінансових ресурсів держави. У процесі прийняття рішень щодо формування доходів бюджетів часто спостерігається привалювання неекономічних мотивів. Вплив політичної системи та економічних чинників є настільки суттєвим, що досить часто доводиться впродовж строку виконання бюджету його коректувати, особливо в періоди фінансової нестабільності.

Яскравим прикладом політичного індикатора є організаційна неузгодженість, що виникла в результаті запровадження бюджетної децентралізації та спровокувала необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання фіскальної політики в частині, пов'язаній з діяльністю місцевих органів влади в умовах децентралізації. З одного боку, повноваження місцевих органів влади були суттєво розширені, а з іншого – відбувся перерозподіл джерел їх фінансування (і не обов'язково в бік збільшення). Водночас правотворчі можливості органів місцевої влади обмежені законодавством, а перелік місцевих податків і зборів надзвичайно обмежений, що не дає їм змоги перебувати на автономному фінансуванні, незалежному від центрального бюджету. З огляду на те, що місцеві органи можуть впливати на розмір ставок місцевих податків лише в межах, визначених Податкового кодексу України, а на перелік місцевих податків і зборів взагалі не можуть впливати, їх бюджетна самостійність суттєво обмежена. Це провокує неспроможність задовольняти місцеві потреби без залучення центрального фінансування.

Основною умовою дофінансування територій стало залучення бізнесу до реалізації завдань, які постають перед місцевою владою. Щоб таке залучення мало правовий статус, запроваджено механізм державно-приватного партнерства, яке, відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство», визначають як рівноправне та взаємовигідне співробітництво між державою, територіальними громадами (в особі відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування) і приватними інвесторами в межах реалізації проєктів, спрямованих на вирішення важливих для території соціально-економічних проблем. Розвиток державно-приватного партнерства затребуваний через те, що дає змогу залучати позабюджетні джерела фінансування і зменшити підприємницькі та інвестиційні ризики передусім у сфері досліджень і розповсюдження нових технологій. У такому разі суспільство виграє як головний споживач якісних послуг, а держава отримує більш сприятливу можливість присвятити більше уваги виконанню таких функцій, як контроль, регулювання та дотримання суспільних інтересів. Однак така синергія можлива лише за умови раціонального адміністративно-правового регулювання такого партнерства.

Нині державно-приватне партнерство врегульовано Законом України «Про державно-приватне партнерство», який має певні недоліки. Так, у ньому не встановлено мінімальну частку участі в проєкті приватного партнера, на відміну від розвинених країн, де вона має становити не менше ніж 25%. Неврегульованість призводить до того, що навіть мінімальна частка приватного фінансування спільного проєкту дає підстави зарахувати його до категорії державно-приватного партнерства й перекласти більшу частину відповідальності на державу. Також чітко не врегульовано механізми практичної реалізації державно-приватного партнерства, не визначено

етапи реалізації таких проектів, не створено мотивацію для іноземних інвесторів тощо. До того ж не визначено роль Державного фонду регіонального розвитку у фінансуванні проектів такого партнерства, що нівелює ефективність його діяльності в указаному напрямі. Усі перераховані питання потребують саме державного врегулювання.

Законодавець досягає певних результатів у контексті вдосконалення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства. Так, донедавна однією з проблем було те, що внаслідок прогалин у законодавстві унеможливленою була реалізація проектів, пов'язаних із будівництвом приватним партнером об'єктів з їх подальшою передачею державному або комунальному партнеру. Зазначений недолік усунуто наприкінці 2015 р. завдяки внесенню зміни до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про державно-приватне партнерство», абз. 2 якої містить положення, що об'єктами державно-приватного партнерства можуть бути «створювані або придбані об'єкти в результаті виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства» [12]. Отже, зазначену прогалину усунуто й надано законні можливості створювати (будувати) нові об'єкти з їх подальшою передачею в межах договору.

Для підвищення ефективності державно-приватного партнерства доцільно формувати та розвивати територіально-виробничі кластери, що дасть змогу реалізувати конкурентний потенціал територій. Зазначений підхід являє собою географічно окреслену концентрацію виробників, постачальників, споживачів, а також інфраструктури з активними каналами для підприємницьких угод, що заснована з урахуванням позитивних синергетичних ефектів регіональної агломерації. Такі «кластери» виконують роль точок зростання для певного регіону. Доцільними є формування кластерів, орієнтованих на високотехнологічне виробництво в пріоритетних галузях економіки, та їх концентрація в урбанізованих містах, а також формування кластерів, орієнтованих на глибоку переробку сировини та вироблення енергії з використанням сучасних технологій, у місцях, які мають меншу щільність населення й рівень технологічного розвитку яких перебуває на початковому етапі.

Фактично кластерний підхід реалізують через вільні економічні зони, однак цей процес просувається досить повільно. До того ж окремі законодавчі рішення призвели до ще більшого його гальмування. Ще у 2005 р. відбулася єдина за весь період функціонування таких зон сутнісна трансформація умов діяльності їх суб'єктів господарювання. Скасовано спеціальні режими, які діяли в спеціальних (вільних) економічних зонах і на територіях зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності й технологічних парках. Зазначена подія спонукала більшість інвесторів завчасно зупинити реалізацію власних проектів. Законодавець досі не приділив належної уваги адміністративно-правовому регулюванню вільних економічних зон, що позбавляє такий дієвий інструмент фінансової політики держави стимулювальної сутності й робить його не дієвим.

Якщо вільні економічні зони переважно призначені для створення фінансово-привабливих умов для суб'єктів господарювання, то кластерний підхід є більш комплексним. Створення кластерів має забезпечувати високі темпи економічного зростання та диверсифікації економіки; прискорення інноваційних процесів на виробництві на базі створення інноваційних кластерів; заохочення до об'єднання малих і середніх підприємств у структурні мережі; формування регіональних кластерів підприємств та інституцій; сприяння створенню регіональних промислових кластерів, передусім у найбільш наукоємних і високотехнологічних галузях і виробництвах, здатних суттєво змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості.

Для запровадження такого підходу необхідно уніфікувати відносини в цій сфері економічної діяльності на законодавчому рівні. Це дасть змогу в довгостроковій перспективі розвивати найбільш актуальні сфери економічної діяльності, формувати їх фінансування не лише за рахунок бюджетних коштів, створювати додаткові робочі місця, отримувати економічний ефект і перспективи подальшого розвитку окремих напрямів і сфер господарської діяльності.

Особливим і вирішальним індикатором, який свідчить про необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики України, є проголошення прагнення до євроінтеграції. Це призвело до виникнення зобов'язання наблизити вітчизняне законодавство до норм і стандартів податкового права ЄС (ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами та Україною). Підписавши Угоду про партнерство і співробітництво, Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати законодавство в 16 пріоритетних секторах [13], зокрема щодо питань формування державних доходів і їх розподілу. На шляху до реалізації зазначених зобов'язань прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на адаптацію національного законодавства до вимог ЄС. Проте багато питань донині залишаються неврегульованими, адже процес адаптації передбачає зближення та поступове приведення зако-

нодавства України у відповідність до законодавства ЄС. За час дії Угоди зроблено чималі кроки на шляху розв'язання цього завдання (наприклад, у сфері непрямого оподаткування враховано основні вимоги базових нормативних актів ЄС [14] – Директиви Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість і Директиви Ради 92/12/ЄЕС про загальну систему зберігання, обігу й моніторингу за підакцизними товарами) [15]. Проте досі існує ще безліч аспектів, які не було приведено у відповідність до міжнародно-правових норм, що потребує подальшої ретельної роботи в зазначеному напрямі.

До індикаторів організаційного характеру можна зарахувати:

- надмірне використання бюджетних інструментів підтримки економічної діяльності замість податкових, що виявляє неефективність. Нині необхідно вживати заходи щодо їх мінімізації, адже найбільш оптимальним у середньостроковій перспективі є акцент на розвитку податкових інструментів, зокрема недискримінаційному наданні податкових пільг і стимулів для реалізації тих напрямів економічної діяльності, які узгоджують з пріоритетами економічної політики держави, зокрема модернізації виробничих фондів та впровадження новітніх технологій, збільшення інвестицій в інновації й науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, впровадження енергоефективних заходів, що дають змогу зменшити й раціоналізувати споживання енергії, створення нових робочих місць, підтримки малого бізнесу [16];

- відсутність механізмів підвищення якості людського капіталу – діяльність, що спрямована на мінімізацію дії цього індикатора, надає можливість створити умови швидкого стійкого зростання, постійної адаптації соціально-економічної структури до нових, непередбачуваних поворотів науково-технічного прогресу, та ігнорування проведення політики зайнятості, зокрема, на етапі визначення й фінансування державного замовлення підготовки фахівців найбільш затребуваних спеціальностей у певний період;

- мінливість податкового законодавства, що часто зазнає змін, за якими середньостатистичний платник податків не встигає слідкувати, унаслідок чого високою є ймовірність його порушення як спеціально, так і випадково;

- суттєве зниження рівня дотримання податкового законодавства як платниками податків, так і фіскальними органами;

- неефективність системи контролю за витрачанням бюджетних коштів і найнижчий ступінь захищеності бюджетних коштів від протиправних посягань;

- неготовність і небажання платників податків співпрацювати з фіскальними органами;

- неякісний аналіз результативності бюджетних видатків на всіх рівнях фінансування, зокрема рівня забезпечення доступності та якості послуг охорони здоров'я й освіти, послуг соціальної сфери;

- невизначеність правового статусу окремих державних органів, діяльність яких безпосередньо пов'язана з дотриманням фіскального законодавства України;

- відсутність витратної відповідальності, тобто відповідальності за ефективність розподілу бюджетних коштів, а також за фінансування тих або інших витрат за рахунок бюджетних коштів на рівні забезпечення загальнодержавних інтересів, їх значущості, територіальної належності, економічної доцільності тощо.

Отже, у різних сферах суспільного життя виявляють певні індикатори, які свідчать про перешкоди в економічному розвитку держави та зумовлюють необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання окремих аспектів фіскальної політики в Україні з метою їх негайного усунення. До основних індикаторів належать такі:

- політичне лобі в прийнятті рішень, що стосуються найбільш важливих питань формування та використання бюджетних коштів, підтримки окремих галузей економіки;

- спотворений процес роздержавлення, сконцентрований серед обраних осіб, що заважає активному розвитку всіх ринкових механізмів і формуванню ефективного економічного системи;

- складність і запутаність нормативно-правових актів, які врегульовують порядок формування надходжень і використання державних коштів, відсутність економічного обґрунтування стягнення окремих із наявних податків;

- недотримання принципу рівності оподаткування та недостатність гарантій захисту прав і законних інтересів платників податків;

- заангажований розподіл державних видатків, наявність корупційного складника в прийнятті рішень щодо напрямів використання бюджетних коштів тощо.

Не менш важливим індикатором, який зумовлює необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання фіскальної політики держави порівняно з вищеперерахованими, є

збереження застарілих підходів під час формування фінансової політики як у частині державних витрат, так і щодо державних доходів. Зокрема, розподіл бюджетних асигнувань переважно відповідає тим пропорціям, які вже сформувалися в минулому, без зв'язку з результативністю бюджетних витрат. Надзвичайно низькою залишається питома вага джерел доходів як обласних, так і місцевих бюджетів, що є довгостроково закріпленими. Така ситуація призводить до зниження зацікавленості відповідних органів влади в економічному розвитку підпорядкованих ним територій. Навіть розмежування повноважень, яке нині закріплене в межах бюджетної децентралізації, не призвело до раціонального закріплення повноважень так, щоб надходження відповідали видаткам. Зазвичай ситуація є несприятливою для місцевих бюджетів, зокрема надходження не відповідає витратам, а останні значно перевищують надходження. З огляду на зазначені тенденції та нерозв'язані проблеми, необхідно визначати пріоритетні завдання щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики держави.

Усі ці прояви свідчать про деструктивні процеси, зокрема негативний вплив на темпи економічного зростання, соціальне та політичне середовище в країні, дезорганізацію її зовнішньоекономічних зв'язків, привнесення до них спекулятивного елемента, стримування припливу іноземного капіталу, погіршення платіжного балансу країни, її валютного становища, підлив її позицій на світовому ринку, в результаті чого наявне зниження довіри до діяльності Уряду, а також до запланованих програм і реформ.

Вищенаведені індикатори разом та окремо зумовлюють необхідність комплексного вдосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики України. Розробляючи заходи фінансової політики, необхідно враховувати можливі протиріччя: необхідність скорочення податкових ставок, без якого економічне зростання може стикнутися з інвестиційними обмеженнями, перебуває в суперечності з неможливістю реалізувати цю необхідність унаслідок наявної потреби у фінансуванні різноманітних функцій держави. З метою вирішення цієї проблеми необхідно акцентувати або на фінансовій функції оподаткування, або на його регулювальній функції. В останньому випадку можливим варіантом розв'язання є наголос на принципі ефективності оподаткування, коли скорочення податкових пільг дає змогу знизити ставки провідних податків.

Головними завданнями вдосконалення адміністративно-правового регулювання фінансової політики в Україні залишається створення умов для формування заможного суспільства, стійкого зростання економіки; підвищення якості й доступності бюджетних послуг; формування сприятливого інвестиційного клімату; підвищення конкурентоспроможності національної економіки; скорочення масштабів бідності; забезпечення соціальної стабільності, підґрунтям якої є зростання доходів працівників як бюджетного, так і приватного секторів економіки. Водночас прийняття рішення щодо коригування фінансової політики потребує проходження довготривалої адміністративної процедури. Стабілізаційні заходи на економіку впливають не одразу, а з певною затримкою в часі (часовий лаг).

На сучасному етапі адміністративно-правове регулювання фінансової політики не є досконалим. Варто погодитись, що нормативно-правова база, покладена в основу сучасної фінансової політики, має певні недоліки, а саме: перелік нормативно-правових актів занадто великий, а самі акти досить складні в практичному застосуванні; законодавчі акти не завжди чітко та цілком описують норми права, що призводить до появи значної кількості підзаконних актів; недосконалість нормативно-правових актів призводить до прийняття численних доповнень [1]. Тому цей процес потребує постійного врахування особливостей політико-економічної ситуації, яка сформувалася в державі та безпосередньо впливає на всі процеси, які відбуваються в суспільстві.

Висновки. Відповідно до нинішніх умов, адміністративно-правове регулювання фінансової політики в Україні має бути спрямовано на забезпечення виконання і створення умов для оптимізації видаткових зобов'язань держави, зокрема, на міжнародній арені; підтримку макроекономічної та фінансової стабільності як основи стійкого соціально-економічного розвитку держави; ефективне функціонування податкової системи; створення умов для ефективного виконання повноважень органами державної влади й органів місцевого самоврядування; нейтралізацію корупційного складника в процесі реалізації фінансової політики держави.

Список використаних джерел:

1. Баранецька О.В. Фінансова безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.01. Тернопіль, 2014. 232 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2009. С. 1736.

3. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. Донецьк, 2005. 642 с.
4. Новосільська Т.В. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 3 (50). Ч. 2. С. 175–181.
5. Латік В.В. Актуальні проблеми застосування державних соціальних стандартів та гарантій в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2004. № 1–2. С. 74–80.
6. Бикова А.Л., Лобза А.В., Семенова Л.Ю. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт в Україні: реалії та проблеми вдосконалення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. № 17. С. 108–114.
7. Фінанси / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. Київ, 2008. 611 с.
8. Паславська Р.Ю. Система адміністрування податків в Україні: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08. Львів, 2014. 224 с.
9. Дулік Т.Ю., Александрюк Т.Ю. Вектори розвитку сучасної фіскальної політики України. International Scientific Journal. 2016. № 2. С. 107–115.
10. Бартечев С.А. История экономических учений: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва, 2013. 478 с.
11. Blankart C. Öffentliche Finanzen in der Demokratie: Eine Einführung in die Finanzwissenschaft. Auf. München. Franz VahlenVerl., 2008. 649 p.
12. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2404-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. Ст. 524. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
13. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: навч. посіб.-хрестоматія: у 2 ч. / уклад. і коментар: І.В. Артьомов, Д.В. Вітер, Л.І. Загайнова та ін. Ужгород, 2007. Ч. I. 452 с.
14. Петухова О. М. Інвестування: навч. посіб. Київ, 2014. 336 с.
15. Фіскальна політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України Acquis Communautaire Європейського Союзу. Київ, 2009. 95 с.
16. Ковалевський Л.Г. Пріоритетні напрями економічного розвитку України в сучасних умовах. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. № 3. С. 271–276.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Статтю присвячено перспективним напрямкам розвитку адміністративно-правової охорони господарських відносин у контексті євроінтеграції. Обґрунтовано, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу разом зі створенням нових ефективних національних засобів правового захисту є векторами підвищення ефективності адміністративно-правової охорони господарських відносин у контексті євроінтеграції. Акцентовано увагу на забезпеченні прозорості в діяльності органів влади й місцевого самоврядування, вдосконаленні правового механізму запобігання конфлікту інтересів, застосуванні засобів громадського обговорення проєктів правових актів, які зачіпають інтереси суб'єктів господарювання.

Ключові слова: адміністративно-правова охорона, органи публічної влади, адміністративні відносини, господарські відносини, євроінтеграція.

Статья посвящена перспективным направлениям развития административно-правовой охраны хозяйственных отношений в контексте евроинтеграции. Обосновано, что адаптация законодательства Украины к законодательству Европейского Союза вместе с созданием новых эффективных внутренних средств правовой защиты являются векторами повышения эффективности административно-правовой охраны хозяйственных отношений в контексте евроинтеграции. Акцентируется внимание на обеспечении прозрачности в деятельности органов власти и местного самоуправления, совершенствовании правового механизма предотвращения конфликта интересов, применении средств общественного обсуждения проектов правовых актов, затрагивающих интересы субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: административно-правовая охрана, органы публичной власти, административные отношения, хозяйственные отношения, евроинтеграция.

The article is devoted to perspective directions of development of administrative and legal protection of economic relations in the context of European integration. It is substantiated that the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation, together with the creation of new effective domestic remedies, are vectors for increasing the effectiveness of administrative and legal protection of economic relations in the context of European integration. Attention is focused on ensuring transparency in the activities of government bodies and local self-government, improving the legal mechanism for preventing conflicts of interest, and applying public discussion of draft legal acts that affect the interests of business entities.

Key words: administrative and legal protection, public authorities, administrative relations, economic relations, eurointegration.

Вступ. У ст. 13 Конституції України закріплено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності визнані рівними перед законом, для чого сформовано відповідний механізм, ланки якого, маючи конкретні завдання та засоби для їх реалізації, здійснюють правове регулювання суспільних відносин задля виконання вказаних завдань. Одним із засобів правового регулювання є нормування суспільних відносин за допомогою регулятивних та охоронних норм

права, що виявляється в усіх галузях права, у тому числі адміністративного. Однак обсяг категорій «адміністративно-правове регулювання» й «адміністративно-правова охорона», форм їх реалізації, суб'єктів адміністративно-правової охорони, співвідношення понять «охорона» і «захист» викликають дискусії в сучасній науці. Особливо простежується наявність концептуальних суперечностей у сфері адміністративно-правової охорони господарських відносин, правова регламентація яких сьогодні вимагає наукового переосмислення та відповідного реформування. Про необхідність здійснення якісних змін у цій сфері свідчать і міжнародні економічні рейтинги нашої держави: так, у міжнародному рейтингу ведення бізнесу Doing Business у 2017 році Україна хоча й збільшила свої показники на чотири пункти порівняно з 2016 роком, але з 190 країн посіла лише 76 місце, а за індексом економічної свободи у 2016 році посіла 162 місце з 178 з оцінкою «подавлена економіка».

Перехід з командно-адміністративної системи управління економікою до ринкових відносин пов'язується з виникненням і подальшим розвитком нових суб'єктів господарювання різних форм власності, зміною форм, методів, цілей їх взаємодії та іншими змінами економічних відносин. Зрозуміло, що зміни сутності таких відносин вимагають зміни законодавства, розроблення нових і вдосконалення чинних норм права задля здійснення адекватної правової охорони, розроблення науково обґрунтованих нових, удосконалення наявних форм і методів охорони. Адже розвиток господарських відносин супроводжується, окрім позитивних змін, і збільшенням кількості й появою нових способів учинення правопорушень, появи нових складів правопорушень тощо. Для вдосконалення механізму адміністративно-правової охорони господарських відносин необхідним є визначення сутності, мети, принципів, форм і методів указанного виду правової охорони, без чого подальше реформування системи законодавства та правозастосування буде безсистемним і науково необґрунтованим.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження становлять роботи таких фахівців у галузі теорії права та адміністративного права, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, С.К. Гречанюк, О.М. Єщук, С.В. Ківалов, Л.О. Кожура, М. І. Козюбра, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, О.М. Музичук, О.В. Петришин, Є.В. Петров, О.В. Попова, М.В. Цвік, Н.П. Христинченко, Ю.С. Шемшученко, І.М. Шопіна. Окремі питання господарського та цивільного права розроблені в працях таких учених, як О.Б. Андрєєва, Т.С. Васильєва, О.В. Гарагонич, В.М. Гайворонський, О.П. Гетьманець, В.П. Жушман, Ю.М. Жорнокуй, Є.О. Коротич, І.В. Труш, Я.М. Шевченко, В.С. Щербина та ін., вивчені задля визначення сутності й особливостей адміністративно-правової охорони господарських відносин. Разом із тим питання правового регулювання та практики адміністративно-правової охорони господарських відносин ще не знайшли свого достатнього вирішення на науково-методологічному рівні, що зумовлює актуальність обраної теми статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямів підвищення ефективності адміністративно-правової охорони господарських відносин у контексті євроінтеграції.

Результати дослідження. Після проголошення незалежності перед Україною як суверенною державою постала проблема пошуку формули інтеграційних процесів у європейські та світові структури насамперед з погляду осмислення того місця, яке вона має посісти в сучасному глобалізованому світі, адекватного співвіднесення внутрішніх проблем українського суспільства з європейськими й загальносвітовими тенденціями [1, с. 148]. Україна на законодавчому рівні закріпила свій європейський вибір. Зокрема, в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI [2] встановлено: «Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими партнерами» (ч. 1 ст. 11). Серед засад внутрішньої політики України відмічаємо засаду «впровадження європейських підходів у сфері делегування функцій держави суб'єктам господарювання» (ст. 7), а серед зовнішніх – «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» (ч. 2 ст. 11). Тому євроінтеграція є одним із провідних визначальних векторів як внутрішньої, так і зовнішньої політики України сьогодні.

Не можна не зауважити, що в Угоді про асоціацію 2014 року [3] встановлюються важливі принципи господарських відносин, серед яких – визнання Сторонами важливості вільної та неспотвореної конкуренції в торговельних відносинах, усвідомлення загрози антиконкурентних господарських дій та операцій для спотворення належного функціонування ринків і для зменшення позитивних наслідків лібералізації торгівлі (ст. 254). Існує домовленість про створення та підтримку ефективного й передбачуваного законодавчого середовища для суб'єктів гос-

подарської діяльності, що займаються бізнесом на своїй території. Особливу увагу при цьому акцентовано на малому бізнесі з урахуванням вимог правової визначеності й пропорційності (ст. 282). Сторони взяли зобов'язання обмінюватися інформацією та досвідом, а також надавати підтримку процесу регуляторних реформ (ст. 339), а також сприяти встановленню корпоративної соціальної відповідальності й звітності, заохочувати ведення соціально відповідальної господарської діяльності, яка пропагується Глобальним договором ООН 2000 року, Тристоронньою декларацією МОП щодо засад, котрі стосуються багатонаціональних корпорацій і соціальної політики 1977 року, зі змінами і доповненнями, внесеними у 2006 році, та Керівними принципами ОЕСР для багатонаціональних підприємств 1976 року зі змінами й доповненнями, внесеними у 2000 році (ст. 422). Окрема глава Угоди про асоціацію 2014 року присвячена розвитку сільськогосподарських відносин. Зокрема, Сторони домовилися співробітничати з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема, шляхом поступового зближення політик і законодавства (глава 17) [3].

Проголосивши права і свободи людини, держави Європейського континенту постали перед нагальною проблемою створення необхідних умов для їх повноцінного втілення в життя, загального й ефективного визнання та дотримання. Однією з основних гарантій здійснення кожною людиною своїх прав і користування наданими свободами є наявність механізму їх захисту. Для забезпечення та подальшого здійснення прав людини й основних свобод під егідою Ради Європи й утворено такий правовий механізм. Механізм захисту прав і свобод людини – це сукупність усіх правових засобів, за допомогою яких забезпечується поновлення порушених неправомірними діями прав і свобод і відповідальність осіб, які вчинили ці правопорушення. Механізм захисту прав і свобод людини в європейському праві є явищем комплексним, і його можна поділити на низку складових елементів (нормативний елемент, правовідносини, акти реалізації права) [4, с. 67–68].

В основі механізму лежить нормативний елемент – юридичні норми, які встановлюють форми й способи захисту порушених прав і свобод. Зовнішньою формою вираження та закріплення цих норм стала Конвенція про захист прав і основних свобод людини, яка підписана урядами держав-членів Ради Європи (Договірними Сторонами) 4 листопада 1950 року. Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 року Другим елементом механізму захисту прав і свобод людини є правовідносини, за допомогою яких первинний елемент (правова норма) трансформується в суб'єктивні права й обов'язки конкретних суб'єктів у конкретних відносинах. Підставою виникнення, зміни та припинення цих правовідносин є юридичні факти (порушення однією з Договірних Сторін прав та основних свобод, викладених у Конвенції або протоколах до неї). Об'єктом правовідносин є дії, спрямовані на захист порушених прав і свобод. Третім елементом механізму захисту прав та основних свобод людини є акти реалізації прав та обов'язків – дії суб'єктів щодо здійснення приписів правових норм. Такими актами можуть бути висновки, рекомендації, доповіді Комісара з прав людини, висновки Комітету міністрів. Рушійною силою механізму захисту прав і свобод людини є акти застосування права – остаточні рішення Європейського суду з прав людини, які є обов'язковими для виконання Договірними Сторонами. Остаточні судові рішення надсилаються Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за їх виконанням [4, с. 67–68].

Україна як повноправний член Ради Європи й учасник Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року прагне реформувати правову систему та наблизити її до сучасної європейської системи права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави в рамках Євросоюзу і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що утвердився в державах-членах ЄС [5, с. 347]. Адже результатом ефективного функціонування механізму захисту прав і свобод людини в європейських демократичних країнах є високий рівень захищеності кожної особистості та суспільства загалом від протиправних посягань на непорушні права і свободи [4, с. 69]. Так, з метою забезпечення належного й ефективного захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів за участю іноземного суб'єкта розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ, учасником яких є Україна, розроблено Порядок здійснення захисту прав та інтересів України під час розгляду справ у закордонних юрисдикційних органах, затверджений Указом Президента України від 25.06.2002 № 581. На виконання вказаного Указу прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 31.05.2006 № 784. Однак, незважаючи на прийняті кроки, кількість заяв, поданих до Європейського суду з прав людини, постійно зростає. Завантаженість Суду призводить до значних затримок у розгляді. Варто наголосити, що відповідальність за гарантування прав і свобод, визначених

Конвенцією, передусім покладається на держави-учасниці, і саме вони зобов'язані створити правові умови для запобігання порушенням, а в разі необхідності для відновлення порушених прав. Україні необхідно докласти подальших зусиль для забезпечення дієвості Конвенції, створити нові ефективні національні засоби правового захисту від її порушень, адаптувати національне законодавство до європейських стандартів. Отже, найефективніший і безпосередній захист прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією, має забезпечуватися на національному рівні [4, с. 69].

Щодо адаптації національного законодавства України до європейських стандартів, то курс на європейську інтеграцію вимагає проведення комплексу реформ та адаптації до європейських стандартів усіх сфер політичної, правової й суспільно-економічної діяльності держави [6, с. 322]. У загальних положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [7] указано, що процес інтеграції України до Європейського Союзу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики, частиною реалізації якої є адаптація законодавства України до законодавства ЄС. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього. До переліку актів законодавства України й *acquis* Європейського Союзу в пріоритетних сферах адаптації входить законодавство про компанії (здійснення підприємницької діяльності, ліцензування тощо), правила конкуренції (правила конкуренції, застосовувані до суб'єктів господарювання та правила щодо надання державної допомоги), організації державних закупівель, де застосовуються основні принципи вільного руху товарів, послуг, капіталу, а також вільного пересування людей, забороняється будь-яка дискримінація на національній основі, захист прав споживачів (загальна безпека продукції; відповідальність за недоброякісну продукцію; реклама, що вводить в оману, і порівняльна реклама; зазначення цін на товари, які пропонуються споживачеві; вигляд (маркування) товару тощо).

Стосовно процесу адаптації в Білій книзі підготовки Асоційованих країн Центральної та Східної Європи до внутрішнього ринку Союзу, що прийнята в 1995 році Європейською комісією, визначено, що «найголовнішим завданням для країн Центральної та Східної Європи на шляху приєднання до законодавства Спільноти про спільний ринок є не переписування текстів своїх національних законів, щоб зробити їх тотожними до законодавства Спільноти, а адаптація адміністративних механізмів та суспільного ладу для створення умов, за яких законодавство б запрацювало. В деяких сферах цей процес виявиться довгим і складним; він вимагатиме фундаментальних змін у повноваженнях та відповідальності як центрального уряду і судової системи, так і приватного сектору країн Центральної та Східної Європи. Саме тому основним завданням коректної адаптації є створення таких правових та інституційних інструментів, які б не тільки копіювали законодавство ЄС, а також дозволяли йому працювати» [8]. Відтак створення нових ефективних національних засобів правового захисту є іншим вектором підвищення ефективності адміністративно-правової охорони господарських відносин у контексті євроінтеграції й застосування наднаціональних засобів захисту.

Що стосується третього виділеного нами складника, то в судовій владі очищення й відновлення довіри, а також підвищення авторитету включають кваліфікаційне оцінювання всіх без винятку суддів в Україні. Через цей та інші заходи досягаються цілі прийняття Законів України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII та «Про відновлення довіри до судової влади в Україні». Перша – захист суспільства від осіб, які через їхню минулу поведінку можуть завдати шкоди новоствореному демократичному режиму. Друга – очищення державних органів від осіб, які були задіяні в широкомасштабній корупції. Термін «люстрація» в її традиційному розумінні охоплює тільки перший процес. І не можна не зауважити на той факт, що обидві цілі для Венеціанської комісії є правомірними. Указаними актами встановлено заборону певним категоріям осіб обіймати певні державні посади. Венеціанська комісія наголошує на тому, що, відповідно до концепції «демократії, здатної захистити себе», держава має право відстороняти від доступу до зайняття державних посад осіб, які можуть становити загрозу демократичній системі та/або показали себе негідними служити суспільству [9].

У 2017 році загострення кадрового питання у зв'язку з проведенням кваліфікаційного оцінювання та іншими заходами судової реформи одним із наслідків є збільшення кількості порушення строків судового розгляду справ, що надалі може сприяти збільшенню кількості звернень до Європейського суду з прав людини за відновленням порушеного права людини на справедливий суд. Як пояснює Т.І. Фулей, право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, включає захист доступу до суду першої інстан-

ції (щодо прав та обов'язків «цивільного характеру») як права звернення до суду за захистом і дотримання процесуальних строків. Стосовно питання доступу до суду Суд повторює, що процедурні гарантії, закріплені ст. 6, гарантують кожному право подання скарги щодо його прав та обов'язків цивільного характеру до суду чи органу правосуддя. Так утілюється право на звернення до суду, одним із аспектів якого є право доступу, тобто право розпочати провадження в судах із цивільних питань (див. справу «Голдер проти Сполученого Королівства», рішення від 21 лютого 1975 року, серія А № 18, п. п. 28–36). Станом на 11 квітня 2013 року Європейським судом з прав людини визнано 13 порушень права на доступ до суду Україною [10, с. 46]. Аби уникнути таких негативних наслідків, варто дотримуватися строків проведення реформ, а винних у їх порушенні притягувати до відповідальності; усувати недоліки в українській правовій системі основі аналізу обставин, які призвели до порушення Конвенції, шляхом проведення юридичної експертизи законопроектів, унесення змін до чинного законодавства та практики його застосування [4, с. 69]. При цьому треба враховувати, що кількість позовів до ЄСПЛ у зв'язку з порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з недотриманням розумних строків розгляду судових справ (в окремих справах констатовано також порушення ст. 13 Конвенції та/або порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції) постійно зростає й без описаних наслідків судової реформи.

Висновки. Отже, враховуючи викладене, можемо резюмувати, що поглиблення євроінтеграції з метою набуття Україною членства в ЄС включає заходи з підвищення ефективності адміністративно-правової охорони господарських відносин. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС разом зі створенням нових ефективних національних засобів правового захисту є векторами підвищення ефективності адміністративно-правової охорони господарських відносин у контексті євроінтеграції та зменшення застосування наднаціональних засобів захисту, для чого провідне значення має забезпечення прозорості в діяльності органів влади й місцевого самоврядування, вдосконалення правового механізму запобігання конфлікту інтересів, застосування засобів громадського обговорення проектів правових актів, які зачіпають інтереси суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел:

1. Козловець М.А. Європейська інтеграція і національна ідентичність: український контекст. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2008. Вип. 35. С. 148–160.
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. С. 1452. Ст. 527.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Том I. С. 83. Ст. 2125.
4. Звягіна І., Звягіна К. Механізм захисту прав і свобод людини в Європейському праві та участь у ньому України. Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави (2011 р. м. Київ): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / укладачі: Б.В. Новіков, Т.О. Чепульченко, І.П. Голосніченко, В.Ю. Пряміцин. Київ: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2011. 172 с. С. 67–69.
5. Толкачова Н.Б. Система захисту прав людини в Європейському Союзі. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 346–350.
6. Богданова Н. Вдосконалення професійного навчання управлінських кадрів з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2008. Вип. 13. С. 322–330.
7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від 18.03.2004 № 1629-IV: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2004 р. № 29. Ст. 367.
8. Європейська Комісія, Біла Книга підготовка Асоційованих країн Центральної та Східної Європи до внутрішнього ринку Союзу, Op. cit. (White Paper in Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe to Integration into the Internal Market of the Union/COM (95) 163). С. 2–3.
9. Остаточний висновок щодо Закону України «Про очищення влади» (Закону «Про люстрацію») / Венеціанська комісія. Офіційний веб-сайт Верховного суду України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3) (дата звернення: 16.10.1017).
10. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У статті визначено, що народний депутат як суб'єкт адміністративно-правових відносин тісно взаємодіє з органами місцевого самоврядування, органами державної влади, місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами й організаціями, постійно підтримує зв'язки з виборцями в установленому законом порядку для реалізації їхніх пропозицій і законних вимог, при цьому є носієм прав та обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права, а також, у свою чергу, обов'язково інформує виборців про свою депутатську діяльність під час особистих зустрічей з ними й через засоби масової інформації.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, консультації, народний депутат України, патронатна служба, юридичні елементи.

В статье определено, что народный депутат как субъект административно-правовых отношений тесно взаимодействует с органами местного самоуправления, органами государственной власти, местного самоуправления, государственными предприятиями, учреждениями и организациями, постоянно поддерживает связь с избирателями в установленном законом порядке для реализации их предложений и законных требований, при этом выступает носителем прав и обязанностей, урегулированных нормами административного права, а также, в свою очередь, обязательно информирует избирателей о своей депутатской деятельности во время личных встреч с ними и через средства массовой информации.

Ключевые слова: административно-правовые отношения, консультации, народный депутат Украины, патронажная служба, юридические элементы.

The article determines that the people's deputy as a subject of administrative-legal relations closely interacts with local self-government bodies, state authorities, local self-government bodies, state enterprises, institutions and organizations, constantly maintains contacts with voters in the manner established by law for their implementation proposals and legal requirements, while serving as the bearer of rights and obligations regulated by the norms of administrative law, and in turn obliges to inform voters about his deputy activities Number Amount in face to face with them and through the media.

Key words: administrative-legal relations, consultations, people's deputy of Ukraine, cartridge service, legal elements.

Вступ. Народні депутати України є важливими суб'єктами адміністративно-правових відносин, оскільки вони є обрані народом нашої держави для здійснення та виявлення через них своєї політичної волі. За допомогою діяльності народних обранців вирішуються питання загальнодержавного характеру. Право голосу народного депутата України є особливим адміністративно-правовим інструментом, що впливає на відносини, в яких вирішується доля населення нашої країни.

Згідно з Конституцією України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі, вони не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю. Усе це здійснюється для того, щоб уникнути корупції та максимально сконцентрувати народних обранців на основній їхній діяльності. До повноважень Верховної Ради України, зокрема, належать унесення змін до Конституції та прийняття законів України; призначення

всеукраїнського референдуму; затвердження Державного бюджету України й унесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля [1].

Загалом до компетенції народних депутатів України належить право ухвалювати закони і ще 36 конституційних повноважень. Тим самим українські парламентарії мають значний вплив на суспільні відносини в нашій державі. Проте варто врахувати той фактор, що, відповідно до результатів соціологічних опитувань, ступінь довіри громадян до Верховної Ради України становить лише 14% [2]. Такий важливий чинник не дає змоги залишати осторонь це питання, змушує розібратися зі статусом народного депутата у сфері адміністративно-правових відносин.

До окремих аспектів народного депутата України як суб'єкта адміністративно-правових відносин звертали свою увагу вчені-правники: О. Александров, М. Горбач, В. Гошовський, А. Григоренко, Н. Григорук, Н. Грушанська, Д. Данилюк, О. Ковальчук, А. Кожевников, О. Мудра, В. Панчук, О. Радченко, М. Развадовська, О. Реєнт, Т. Убері, О. Чепель, Т. Шевченко та ін. Проте вони досліджували лише окремі чинники аналізованої проблематики, зосереджуючи свою увагу на більш загальних, спеціальних чи суміжних проблемах.

Постановка завдання. Мета статті – на основі аналізу теорії держави і права, праць учених-адміністративістів, норм чинного законодавства дослідити юридичну природу народного депутата як суб'єкта адміністративно-правових відносин.

Результати дослідження. Згідно з тлумачним словником української мови, депутат: 1) Член органу державної влади, обраний виборцями. 2) Обрана або виділена особа, уповноважена для виконання якого-небудь доручення [3].

Крім того, згідно зі ст. 1 Закону України «Про статус народного депутата України», народний депутат України є обраний відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» представник Українського народу у Верховній Раді України й уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України.

В. Зайчук вважає, що народний депутат України – це представник українського народу у Верховній Раді України, уповноважений здійснювати повноваження, передбачені Конституцією та законами України. Його основними обов'язками є дбати про благо України й добробут Українського народу, захищати інтереси виборців і держави. Він виконує ці обов'язки шляхом участі в здійсненні законодавчої, установчої та контрольної функцій Верховної Ради України [4, с. 77].

Отже, народний депутат України – це суб'єкт публічної адміністрації, який відповідно до законів України уповноважений представляти народ нашої держави та приймати законодавчо-важливі рішення від його імені. При цьому він має низку прав та обов'язків для виконання різного роду функцій у Верховній Раді України, а також є важливим суб'єктом адміністративно-правових відносин, оскільки взаємодіє з іншими суб'єктами державної влади.

Далі варто з'ясувати роль адміністративно-правових відносин у державному управлінні. Професор Ю. Битяк зазначає, що адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких є носіями прав та обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [5, с. 40].

В. Колпаков указує, що адміністративно-правові відносини – це відносини, які виникають з приводу виконання адміністративних зобов'язань публічною адміністрацією. Характерною ознакою адміністративно-правових відносин є те, що органи публічної адміністрації виступають у них владною стороною, яка реалізує свої виконавчо-розпорядчі повноваження, тобто має право на прийняття владного (обов'язкового) рішення [6].

Також він вивів особливості адміністративно-правових відносин: 1) вони є видом правових відносин і формою існування соціальних відносин. Вони виникають, змінюються та припиняються у сфері публічного адміністрування; 2) вони формуються в рамках і на основі адміністративно-правових норм, які містять у собі абстрактну конструкцію відносин; 3) відносини об'єктивуються з виникненням юридичних фактів, передбачених адміністративно-правовими нормами; 4) одна зі сторін адміністративно-правових відносин завжди є носієм владних повноважень (публічна адміністрація), без якого існування адміністративно-правових відносин неможливе; 5) такі відносини можуть існувати за принципом «влада – підпорядкування», коли одна сторона має владні повноваження щодо іншої (наприклад, відносини між обласною та районною державними адміністраціями); 6) адміністративно-правові відносини можуть виникати

за ініціативою будь-якої зі сторін. При цьому згода або бажання другої сторони не є обов'язковою умовою їх виникнення, так само як і наявність або відсутність у неї владних повноважень. Яскравим прикладом у цій ситуації є реординаційні відносини, що виникають за ініціативи громадян, зокрема, під час оскарження дій і рішень публічної адміністрації; 7) спори між сторонами таких відносин переважно вирішуються в адміністративному порядку, хоча можуть бути вирішені й у судовому (зокрема в порядку адміністративного судочинства) [6].

Як правило, вони мають ознаки, притаманні всім правовідносинам, разом із тим відрізняються від них принциповими особливостями, що відображають специфіку виконавчо-розпорядчої діяльності, а саме: вони являють собою юридичну форму управлінських відносин і мають організаційний характер, що зумовлено організаційною сутністю державного управління; вони виникають у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності [7].

Суб'єктами адміністративно-правових відносин є органи державного управління. Однак обов'язковою умовою виникнення адміністративно-правових відносин є те, що однією стороною їх є суб'єкти, які наділені юридично-владними повноваженнями [7].

Отже, народні депутати України є суб'єктами юридично-владних повноважень, які мають власні права й обов'язки, що пов'язані з владно-управлінською діяльністю та є чітко врегульованими на законодавчому рівні. Народні депутати є представниками законодавчої гілки влади, однак адміністративно-правові відносини у своїй більшості виникають у взаємодії з органами виконавчої влади.

Відносини можуть виникати за ініціативи будь-якої сторони. Згода іншої сторони не обов'язкова. Крім того, вони можуть виникнути й за відсутності бажання іншого їх учасника. Так, наказ міністра обов'язковий для виконання підлеглими підрозділами та посадовими особами відповідної галузі. У цьому прикладі міністр реалізує свої владні повноваження, які йому надані адміністративно-правовими нормами, а не згодою сторін. Один із суб'єктів цих відносин діє владно. Об'єктом у більшості випадків є дії, діяльність, поведінка людей, здійснення яких є реалізацією адміністративно-правових відносин. У деяких випадках адміністративно-правових відносин (як правило, організаційно-майнового характеру) об'єкт складний: поведінка людей і майно – «предмет» [7].

Відносини між учасниками розглядаються, як правило, у позасудовому порядку. Учасники адміністративно-правових відносин, які порушили вимоги адміністративно-правових норм, несуть відповідальність перед державою в особі її органів (як правило, органів виконавчої влади) [7].

Здебільшого адміністративно-правові відносини народного депутата з іншими суб'єктами таких правовідносин є владно-розпорядчими. Аргументується це тим, що народний депутат України звертає увагу на побажання народу, однак усе ж таки більшість своїх рішень він приймає сам.

Щоб виявити закономірності в цій сфері, нам потрібно проаналізувати чинне законодавство, яке регулює питання, що стосується аналізованої нами галузі.

Оскільки адміністративні правовідносини народного депутата тісно пов'язані з його повноваженнями, варто дослідити їх, наприклад, у парламенті він має такі: 1) бере участь у засіданнях Верховної Ради України; 2) бере участь у роботі депутатських фракцій, комітетів, комісій, утворених Верховною Радою України; 3) виконує доручення Верховної Ради України та її органів; 4) має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, яке передбачене у ст. 93 Конституції України та є одним із найважливіших його прав; 5) бере участь у роботі над законопроектами, іншими актами Верховної Ради України, у парламентських слуханнях; 6) має право ухвального голосу щодо всіх питань, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано; 7) має право пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України або її органами; 8) має право депутатського запиту й депутатського звернення до Президента України, органів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інших суб'єктів правовідносин тощо [8].

Також народний депутат як суб'єкт адміністративно-правових відносин має такі повноваження у сфері адміністративної діяльності: на вимогу народного депутата посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій зобов'язані забезпечити його консультаціями відповідних фахівців з питань депутатської діяльності й надати їх невідкладно, а за відсутності такої можливості необхідну інформацію та документацію надати не пізніше як у п'ятиденний строк. Апарат Верховної Ради України зобов'язаний забезпечити народного депутата актами Верховної Ради України, а на вимогу народного депутата також актами Президента України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади, рішеннями Конституційного Суду

України, Верховного Суду України, офіційними матеріалами Рахункової палати й Центральної виборчої комісії. Органи влади Автономної Республіки Крим, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в разі звернення народного депутата зобов'язані надати йому офіційні матеріали щодо своєї діяльності. Народний депутат має право знайомитися з будь-якою конфіденційною й таємною інформацією з питань депутатської діяльності. Доступ до державної таємниці всіх ступенів секретності надається після взяття народним депутатом письмового зобов'язання щодо збереження державної таємниці. Уносити пропозиції про розгляд на засіданнях відповідного комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії будь-якого питання, що належить до їхньої компетенції, а також брати участь в обговоренні питань, що вносяться на розгляд комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії [9].

Отже, можемо сказати, що органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи та організації частково підпорядковуються народному депутату України, адже їхні адміністративно-правові відносини влаштовані по вертикалі.

Далі проаналізуємо основний закон, який стосується народних депутатів, – Закон України «Про статус народного депутата», стаття 7 якого розкриває взаємини народного депутата України з виборцями: народний депутат постійно підтримує зв'язки з виборцями в порядку, встановленому законом. Народні депутати, обрані в одномандатних виборчих округах, зобов'язані підтримувати зв'язок з виборцями своїх округів. Народні депутати, обрані в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, здійснюють зв'язок з виборцями, які мешкають на території України, у порядку персонального представництва, визначеному депутатськими фракціями (групами) Верховної Ради України відповідно до закону. Народний депутат, згідно із законом, розглядає звернення виборців, а також від підприємств, установ, організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, уживає заходів для реалізації їхніх пропозицій і законних вимог, інформує виборців про свою депутатську діяльність під час особистих зустрічей з ними та через засоби масової інформації. Народний депутат відповідальний за свою депутатську діяльність перед Українським народом як уповноважений ним представник у Верховній Раді України [10].

Відповідно до цієї статті, першим суб'єктом, з яким взаємодіє народний депутат, є Український народ, згідно з такими взаєминами, він повинен підтримувати зв'язок зі своїми виборцями, розглядати їхні звернення та побажання, а також реалізовувати нові ідеї, що допомагають розвивати нашу країну та приводити у відповідність до стандартів ЄС (Aqsis community AcqSIS).

Стаття 17 регламентує положення, щодо прав народного депутата України у взаємовідносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, об'єднаннями громадян України та іноземних держав: 1. Народний депутат, який не має спеціальних повноважень на представництво Верховної Ради України, має право вступати у відносини з посадовими особами й державними органами іноземних держав лише від свого імені. У відносинах із посадовими особами, державними органами та громадянами іноземних держав народний депутат має право захищати незалежність і суверенітет, інтереси України, її громадян і не завдавати своїми вчинками шкоди Україні, її громадянам. 2. Народний депутат користується правом невідкладного прийому з питань депутатської діяльності керівниками й іншими посадовими особами розташованих на території України органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, незалежно від їх підпорядкування й форм власності, громадських організацій і політичних партій [10].

Посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівники підприємств, установ та організацій, а також працівники правоохоронних органів, до яких звернуто вимогу народного депутата про припинення порушення законності, зобов'язані негайно вжити заходів щодо усунення порушення, а за необхідності притягнути винних до відповідальності з наступним інформуванням про це народного депутата. У разі невжиття заходів щодо усунення порушення посадові особи несуть дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність у встановленому законом порядку [10].

Стаття 18 Закону України «Про статус народного депутата» регламентує положення, що визначають права народного депутата України у взаємовідносинах із засобами масової інформації. Народний депутат має право виступу з питань його депутатської діяльності не рідше ніж один раз у місяць у друкованих засобах масової інформації, у прямому ефірі на радіо або в режимі прямого ефіру (до 10 хвилин у місяць) і в прямому ефірі або в режимі прямого ефіру на телебаченні (до 20 хвилин у місяць), на радіо (до 10 хвилин у місяць) і телебаченні (до 20 хвилин у місяць), безкоштовно, засновником (співзасновником) яких є органи державної влади, організації

або установи, що фінансуються повністю або частково за рахунок коштів державного бюджету. Редакції газет, засновниками яких є органи державної влади, зобов'язані публікувати подані народним депутатом матеріали не рідше ніж один раз на місяць обсягом до 1/16 загальної газетної площі [10].

Отже, народний депутат як суб'єкт адміністративно-правових відносин тісно взаємодіє з органами місцевого самоврядування, органами державної влади, місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями, постійно підтримує зв'язки з виборцями в установленому законом порядку для реалізації їхніх пропозицій і законних вимог, при цьому є носієм прав та обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права, а також, у свою чергу, обов'язково інформує виборців про свою депутатську діяльність під час особистих зустрічей з ними та через засоби масової інформації.

Висновки. Отже, ми вивели деякі ознаки, що притаманні народному депутату як суб'єкту адміністративно-правових відносин: 1) за характером зв'язків є вертикальними, оскільки є відносинами субординаційного характеру (коли одна сторона підкорюється іншій); 2) мають регулятивний характер, оскільки пов'язані з реалізацією позитивних завдань публічного управління; 3) мають повноваження організовувати роботу апарату управління, керівництво нижчими структурами, задоволення запитів громадян тощо; 4) несе відповідальність за свою депутатську діяльність перед Українським народом як уповноважений ним представник у Верховній Раді України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. Цент Разумкова. 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press1017.pdf>.
3. Білодід І. Словник української мови: в 11 т. Том 2. 1971. С. 245.
4. Депутат в українському парламенті: науково-практичний посібник / В. Зайчук, О. Копиленко, Ю. Ясенчук та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2013. 260 с.
5. Адміністративне право України: підручник для юридичних вузів і факультетів / Ю. Битяк, В. Богущкий, В. Гарашук та ін. Харків, 2000. 520 с.
6. Колпаков В., Кузьменко О., Пастух І. Курс адміністративного права України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
7. Алфьоров С., Ващенко С., Долгополова М. Адміністративне право. Загальна частина: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
8. Шаптала Н., Задорожня Г. Конституційне право України: навчальний посібник. Дніпропетровськ: ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.
9. Народний депутат України. Вікіпедія – вільна енциклопедія. 2018. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%B5%D0%BF%D1%83%D1%82%D0%B0%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.
10. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ. Голос України. 23.12.1992.

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ

У статті досліджено сучасний зарубіжний досвід щодо правового регулювання застосування адміністративного затримання особи. Проаналізовано досвід таких країн, як США, і країн Європейського Союзу. Виділено позитивний зарубіжний досвід застосування адміністративного затримання та визначено шляхи його запозичення для України.

Ключові слова: зарубіжний досвід, адміністративне затримання, поліція, міжнародні стандарти, запозичення.

В статье исследован современный зарубежный опыт правового регулирования применения административного задержания лица. Проанализирован опыт таких стран, как США, и стран Европейского Союза. Выделен положительный зарубежный опыт применения административного задержания и определены пути его заимствования для Украины.

Ключевые слова: зарубежный опыт, административное задержание, полиция, международные стандарты, заимствования.

In the article the modern foreign experience in relation to legal regulation of the use of administrative detention of a person is researched. The experience of such countries as the USA and the European Union countries is analyzed. Positive foreign experience of using administrative detention and the ways of its borrowing for Ukraine are determined.

Key words: foreign experience, administrative detention, police, international standards, borrowing.

Вступ. Інститут адміністративного затримання передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, які визнані ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю [1], і потребує в умовах сучасного реформування адміністративно-правового законодавства запозичення міжнародного досвіду для вдосконалення адміністративної відповідальності, припинення адміністративних правопорушень і забезпечення правопорядку.

Статистично-аналітичні дані адміністративно-деліктної практики органів Національної поліції свідчать, що адміністративне затримання особи, яка вчинила протиправне діяння, застосовується в 60% випадках притягнення особи до адміністративної відповідальності [2]. Це пояснюється практичною спрямованістю такого заходу та широтою правових приводів його застосування. Але водночас відсутність чіткого регулювання процесуального порядку застосування цього заходу провадження у справах про адміністративні правопорушення призводить до порушення порядку застосування адміністративного затримання, що є наслідком порушення прав і свобод громадян.

У зв'язку з цим актуальним науковим завданням убачається на основі зарубіжного досвіду затримання особи за вчинення протиправних діянь виокремити позитивні елементи та визначити шляхи їх запозичення.

Проблематику адміністративного затримання розглядали в працях такі провідні вчені, як О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Є.В. Додін, М.М. Дорогих, В.В. Зуй, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль, В.К. Колпаков, В.Ф. Опришко, О.І. Остапенко, І.М. Пахомов, В.П. Петков та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу зарубіжного досвіду застосування адміністративного затримання особи визначити шляхи його запозичення

для України і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення цього засобу адміністративного припинення.

Результати дослідження. Відмітимо, що в більшості зарубіжних країн немає поділу проти-правних діянь на правопорушення та злочини, тому питання адміністративного (поліцейського) затримання досліджено науковцями недостатньо.

Так, Т.Ф. Весельська акцентує увагу на розвитку інституту адміністративного затримання в Сполучених Штатах Америки [3]. Вона зазначає, що всі особи, які піддані тимчасовому затриманню в США, обов'язково проходять дактилокопіювання, фотографування, ідентифікацію та перевірку по обліках. Запроваджені чіткі правила доступу захисника до затриманого, можливість користування туалетом за першою вимогою, цілодобове чергування медичного працівника в Центрі для доставлення затриманих, порядок огляду особи, тимчасового вилучення особистих речей і їх повернення.

За затриманими постійно ведеться відеоспостереження з метою розгляду можливих скарг потерпілих, чітко встановлено порядок харчування, надання медичної допомоги, що, на наш погляд, є прикладом для запозичення в Україні для адміністративного затримання.

Позитивним є досвід діяльності поліції Великої Британії. У цій країні створено системне законодавство у сфері забезпечення прав особи під час поліцейського затримання, ведеться статистика всіх затримань Незалежною комісією розгляду скарг на діяльність поліції [4, с. 57].

Особа, яка затримується поліцією у Великій Британії, також доставляється до поліцейської установи. Аналогічно досвіду поліції США, у Великій Британії діє система спеціальних місць для затриманих. Теж створено спеціальні підрозділи щодо роботи із затриманими. Існує чітка процедура ідентифікації особи, також обов'язково проводяться дактилокопіювання, фотографування, перевірка по обліках. Уся інформація про затриманого передається до кількох загальнонаціональних баз даних [3].

Детальний порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн провів В.О. Заросило [5]. Зокрема, він установив, що будь-яке затримання громадянина поліцією Великобританії, США та Канади зветься арештом, а не адміністративним затриманням. Поняття адміністративного затримання в практиці роботи поліції зарубіжних країн узагалі відсутнє. Обшук правопорушника проводиться поліцейським без присутності свідків [6, с. 7], що, на нашу думку, є грубим порушенням прав і свобод громадян у демократичному суспільстві. У зв'язку з цим, згідно з офіційними даними, після опитування правопорушника в суді понад 90% правопорушників у США звільняються до розгляду справи по суті.

У випадках скоєння дрібних проступків, наприклад, порушень правил паркування транспортних засобів, порушень правил переходу вулиць і деяких інших, громадянин може бути оштрафований поліцейським на місці. Відмітимо, що в Україні компетенція поліції щодо притягнення правопорушників до відповідальності є ширшою.

На відміну від країн загального права, у Франції затримання поділяється на попереднє затримання й арешт. Попереднє затримання не має перевищувати 24 години. Після цього громадянин мусить бути доставлений до суду, який вирішує всі подальші питання.

У зарубіжних країнах відсутні кодекси про адміністративні правопорушення. Правовою основою адміністративної діяльності поряд з іншими нормативними актами визнаються кримінальні та кримінально-процесуальні кодекси. У зв'язку із цим компетенція поліції зарубіжних країн у низці питань є ширшою, ніж в Україні [6, с. 7–8].

О.С. Проневич, аналізуючи досвід Німеччини та Польщі, зазначає, що для цих країн характерним є застосування в діяльності поліції адміністративного затримання як «заходу безпосереднього примусу з крайньою формою легального державного примусу невідкладної дії при здійсненні управлінського акта» з детальним нормативним регулюванням його засад у випадках, коли вжиття інших заходів у певних ситуаціях не передбачено, якщо попередньо вжиті заходи виявилися неефективними [7, с. 21].

Досить цікавими, на нашу думку, є процедурне адміністративне деліктне законодавство в деяких європейських країнах. Зокрема, адміністративні органи за австрійським законодавством мають значні повноваження щодо застосування заходів примусу під час адміністративного карного переслідування, серед яких – примусовий привід особи, визначення обвинуваченому зобов'язання внесення будь-якого виду забезпечення з метою уникнення його ухилення від переслідування чи покарання (внесення грошової суми, застава на речі тощо).

Отже, органи служби публічної безпеки в Австрії, які здійснюють нагляд за дотриманням публічної безпеки, мають право застосовувати на місці вчинення діяння затримання як крайній примусовий захід.

Законодавство Австрії, а саме Закон про адміністративні покарання, передбачає певні обставини, за яких службовці органу публічної безпеки мають право затримати особу. Затримання здійснюється в таких випадках: 1) вона є невідомою для органу, не називає себе та її особистість неможливо одразу встановити іншим способом, або 2) існує обґрунтована підозра, що вона намагатиметься уникнути кримінального переслідування, або 3) вона продовжує спроби вчинення діяння, незважаючи на попередження.

У таких випадках затримана особа негайно передається до уповноваженого адміністративного органу для утримання її під вартою. Строк такого утримання під вартою не може бути більшим ніж 24 години. Особі під вартою забезпечується право на захист, її близьких родичів повідомляють про її місце перебування [8, с. 672–673].

Отже, з урахуванням вищезазначеного досвіду Австрії для України погоджуємося з позицією А.В. Столітнього щодо можливості запозичення позитивного досвіду в частині визначення особи зобов'язання внесення будь-якого виду забезпечення з метою уникнення її ухилення від переслідування чи покарання (внесення грошової суми, застави на речі тощо). Отже, застосування адміністративного затримання буде застосовуватись лише в тих випадках, коли особа відмовиться від добровільного внесення тимчасового забезпечення в розмірі штрафу, який передбачений за відповідне правопорушення.

Водночас він підкреслює, що в разі запозичення такого досвіду Україною щодо механізму застосування чи незастосування адміністративного примусу можуть посилитися корупційні ризики, тому що працівники правоохоронних органів будуть пропонувати внести тимчасове забезпечення з певним процентом на доповнення до визначеної законом суми [8, с. 673].

На нашу думку, такий досвід для України не призведе до посилення корупції серед працівників Національної поліції, у разі запозичення буде більш вдалим також у випадку посилення санкції адміністративного стягнення, тобто збільшення штрафів для правопорушників.

Цікавим також є досвід застосування інституту адміністративного затримання в державах «молодого демократії». Так, у Республіці Польща формування адміністративного деліктного законодавства здійснювалося за допомогою зміни як матеріального, так і процедурного права. Під час розгляду справи про адміністративне порушення орган публічної адміністрації має право застосовувати певні примусові заходи, які полягають у можливості здійснювати виклик особи, провести допит свідка й особи, яка вчинила порушення, здійснити його огляд, у тому числі огляд предмета. Характерною є відсутність у польському праві положень про можливість застосування доставлення особи до приміщення органу, затримання особи, встановлення стану сп'яніння тощо [9, с. 181–183].

У Чеській і Словацькій республіках до особи адміністративний орган має право застосовувати тільки один примусовий захід – вилучення предмета [9, с. 185].

У Словенії не допускається застосування будь-яких заходів примусу без відповідного дозволу суду. Лише два примусові заходи (затримання особи, яка перебуває під впливом алкоголю або інших психоактивних засобів, і привід особи, затриманої під час проступку) можуть застосовуватися без попереднього дозволу суду за рішенням представника органу поліції [9, с. 187].

Затримання особи, яка перебуває під впливом алкоголю або інших психоактивних засобів, здійснюється тільки у випадку, коли існує небезпека продовження протиправного діяння. Затримання не може тривати більше ніж дванадцять годин. Але протягом трьох годин з моменту фактичного затримання особі зобов'язані повідомити про причину затримання та її права (на мовчання, негайну правову допомогу, повідомлення найближчих родичів про затримання). Факт затримання особи зараховується їй під час сплати штрафу в разі визнання винуватою в учиненні проступку – 20 євро штрафу за затримання, тривалістю до 12 годин, і 40 євро штрафу за затримання, тривалістю більше ніж 12 годин (затримання на підставі дозволу суду) [9, с. 191].

Така деталізована процедура адміністративного затримання у Словенії є позитивним прикладом для реформування українського адміністративно-деліктного законодавства.

Отже, розроблення та запровадження вищезазначених пропозицій у практичну діяльність органів Національної поліції щодо розгляду проваджень у справах про адміністративні правопорушення буде сприяти дотриманню законності й прав людини щодо цього виду процесуальної діяльності.

Висновки. Чинний порядок застосування адміністративного затримання в українському законодавстві потребує подальшого вдосконалення. Одним із можливих напрямів такого вдосконалення є запозичення міжнародного досвіду, який постійно оновлюється та збагачується, а тому імплементація нормативного врегулювання в національне законодавство України є одним із пріоритетних шляхів подальшого вдосконалення адміністративної відповідальності й відповідності України як правової держави європейським і світовим стандартам у сфері дотримання прав і свобод людини, насамперед таких як право на свободу та особисту недоторканність.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 3.
2. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: <http://mvs.gov.ua/>.
3. Весельська Т.Ф. Адміністративне затримання особи: українські реалії та міжнародний досвід. Право України. 2010. № 2. С. 245–248.
4. Єфремова М.О. Теоретико-правові засади адміністративного затримання громадян України: строки, порядок обчислення строків, підстави для затримання. Честь і закон. 2014. № 1 (48). С. 57–59.
5. Заросило В.О. Порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2006. 201 с.
6. Заросило В.О. Порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 19 с.
7. Проневич О.С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 36 с.
8. Столітній А.В. Зарубіжний досвід застосування адміністративного затримання та шляхи його запозичення для України. Форум права. 2012. № 2. С. 670–678. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-2/12cavzdu.pdf>.
9. Адміністративне деліктне законодавство: Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / автор-упорядник О.А. Банчук. Київ: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено висвітленню проблеми адміністративно-правового регулювання повноважень органів системи МВС України щодо реалізації функцій технічного регулювання та розробленню пропозицій щодо напрямів удосконалення відповідного законодавства. Проведено аналіз поточного стану адміністративного законодавства в досліджуваній сфері; охарактеризовано деякі результати правотворчої діяльності щодо вдосконалення адміністративного законодавства; розроблено пропозиції щодо напрямів підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання діяльності органів системи МВС України стосовно реалізації функцій технічного регулювання.

Ключові слова: *технічне регулювання, органи системи МВС України, адміністративне законодавство.*

Статья посвящена освещению проблемы административно-правового регулирования полномочий органов системы МВД Украины по реализации функций технического регулирования и разработке предложений по направлениям совершенствования соответствующего законодательства. Проведен анализ текущего состояния административного законодательства в исследуемой сфере; охарактеризованы некоторые результаты правотворческой деятельности по совершенствованию административного законодательства; разработаны предложения по направлениям повышения эффективности административно-правового регулирования деятельности органов системы МВД Украины относительно реализации функций технического регулирования.

Ключевые слова: *техническое регулирование, органы системы МВД Украины, административное законодательство.*

The article is devoted to the issue of the administrative and legal regulation of the powers of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the implementation of the functions of technical regulation and the development of proposals on the areas of improvement of the relevant legislation. The analysis of the current state of administrative legislation in the investigated sphere is carried out; Some results of law-making activity on improvement of administrative legislation are described; proposals were made regarding the directions of increasing the efficiency of administrative and legal regulation of the activities of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the implementation of the functions of technical regulation.

Key words: *technical regulation, bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, administrative legislation.*

Вступ. Сучасний стан адміністративного законодавства у сфері здійснення функцій технічного регулювання органами системи МВС України не можна вважати досконалим, незважаючи на те що певні позитивні зрушення у відповідній сфері вже мають місце. Така ситуація пов'язана передусім з тим, що нині триває перехідний етап – період активної імплементації європейських стандартів до законодавства України, внаслідок чого вносяться численні зміни та до-

повнення до законодавства України, здійснюється реформування державних органів. Цей процес не завжди характеризується послідовністю й узгодженістю положень різних законодавчих актів між собою, а подекуди маємо несвоєчасність розроблення та прийняття оновленого законодавства. У зв'язку з цим питання щодо визначення шляхів удосконалення адміністративного законодавства у сфері технічного регулювання, що здійснюється органами системи МВС України, залишається актуальним.

Деякі пропозиції щодо розвитку адміністративного законодавства, яке регламентує різні напрями діяльності органів системи МВС України, розроблялися такими науковцями, як Л. Віткін, О. Довгань, С. Жила, Н. Криштоф, О. Пабат, О. Скоробагатько та ін. Водночас актуальних наукових досліджень, присвячених проблемі вдосконалення адміністративного законодавства у сфері регулювання діяльності органів системи МВС України щодо реалізації функцій технічного регулювання, недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення пропозицій щодо напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання повноважень органів системи МВС України стосовно реалізації функцій технічного регулювання. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: провести аналіз поточного стану адміністративного законодавства в досліджуваній сфері; охарактеризувати деякі результати правотворчої діяльності щодо вдосконалення адміністративного законодавства; розробити пропозиції щодо напрямів підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання діяльності органів системи МВС України стосовно реалізації відповідних функцій.

Результати дослідження. Порушуючи проблему вдосконалення адміністративно-правового регулювання у сфері технічного регулювання, необхідно зазначити, що першочерговим завданням є приведення законодавства у відповідність до вимог європейських і міжнародних стандартів. У цьому напрямі останні декілька років ведеться досить активна робота.

Так, важливим кроком на шляху до приведення національного законодавства у сфері технічного регулювання у відповідність до європейських вимог стало прийняття Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», оскільки цей законодавчий акт створює законодавче підґрунтя для адаптації «вертикального (секторального) законодавства», визначеного ч. 2 Додатку III до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, оскільки на виконання ст. ст. 56 і 57 глави 3 «Технічні бар'єри в торгівлі» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС українська сторона вживає необхідних заходів щодо підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів [1].

Крім того, розроблено такі законопроекти: Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо технічних регламентів та оцінки відповідності»; Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації)» тощо. Нині ці Законопроекти перебувають на розгляді Верховної Ради України.

Побіжно зупинимося на характеристиці їх змісту.

Так, Проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо технічних регламентів та оцінки відповідності» від 24 березня 2017 р. реєстр. № 6235 пропонується внести низку змін і доповнень до деяких законодавчих актів, зокрема до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Законів України: «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» тощо.

Головним чином розроблені пропозиції стосуються підвищення відповідальності за невиконання законних вимог органу, що здійснює технічне регулювання; уточнення повноважень органів, які забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері технічного регулювання, а також органів, що здійснюють контроль за дотриманням технічних регламентів і стандартів, тощо.

Наприклад, ч. ч. 5 і 6 ст. 8 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» розробники Законопроекту запропонували викласти в такій редакції: «Суб'єкти господарювання повинні надавати органам ринкового нагляду за їх запитом документацію, що дає змогу ідентифікувати: будь-якого суб'єкта господарювання, який поставив їм продукцію; будь-якого суб'єкта господарювання, якому вони поставили продукцію».

Унесення відповідних змін сприятиме підвищенню ефективності здійснення ринкового нагляду за якістю нехарчової продукції, зокрема, шляхом уточнення документів, які зобов'язані подавати суб'єкти господарювання під час здійснення перевірки.

У Законі України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» пропонується уточнити окремі повноваження державних органів щодо реалізації функцій технічного регулювання. Зокрема, визначити, якщо функції технічного регулювання щодо визначених об'єктів технічних регламентів покладаються на центральні органи виконавчої влади, які виконують окремі функції з реалізації державної політики й діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України безпосередньо або через міністрів, повноваження, встановлені ч. 2 цієї статті (щодо технічного регулювання), здійснюють відповідні міністерства. При цьому встановлено обмеження щодо недопущення покладення функцій технічного регулювання стосовно визначених об'єктів технічних регламентів на центральні органи виконавчої влади (крім центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом), які здійснюють державний ринковий нагляд чи контроль нехарчової продукції або інші види державного нагляду (контролю) стосовно таких об'єктів технічних регламентів.

Остання пропозиція видається дещо спірною, оскільки, наприклад, стосовно здійснення функцій технічного регулювання органами системи МВС України, то Національна поліція, яка належить до системи цих органів і реалізує повноваження щодо забезпечення публічної безпеки та порядку, не може бути повністю усунена від виконання функцій щодо здійснення (участі в здійсненні) ринкового нагляду. Водночас позбавлення деяких органів МВС (ДНДІ МВС України, Експертної служби України тощо) повноважень щодо реалізації функцій технічного регулювання також було б недоцільним, оскільки за характером своєї діяльності саме цим органам властиве виконання відповідних функцій. Тому варто уточнити, що органи, які здійснюють ринковий нагляд і реалізують функції технічного регулювання, мають бути принаймні незалежними один від одного (не перебувати в підпорядкуванні).

Також необхідно погодитись із пропозицією, висловленою у Висновку Головного науково-експертного управління на Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо технічних регламентів та оцінки відповідності», щодо доцільності виключення з ч. 1 ст. 8 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» слова «виконавчої влади», а в ст. 27 цього Закону, де йдеться про поняття «акредитований внутрішній орган з оцінки відповідності виробників», замінити поняттям «акредитована випробувальна лабораторія» [2]. Такий термін більше відповідає прийнятій практиці щодо діяльності з випробування нових зразків техніки й обладнання.

Досить актуальною вважаємо також пропозицію розробників Законопроекту від 24 березня 2017 р. реєстр. № 6235 щодо запровадження поняття «професійна таємниця призначених органів», під якою розуміється інформація, що визначена як конфіденційна згідно з положеннями відповідних стандартів з переліку національних стандартів, відповідність яким надає презумпцію відповідності органів з оцінювання відповідності спеціальним вимогам до призначених органів і визнаних незалежних організацій, одержана призначеними органами, залученими ними субпідрядниками або дочірніми підприємствами чи їхнім персоналом під час виконання завдань з оцінювання відповідності згідно з відповідними технічними регламентами [3].

Реалізація цієї пропозиції дасть змогу на законодавчому рівні впорядкувати питання, пов'язані із зарахуванням інформації у сфері наукової, науково-технічної діяльності й технічного регулювання до конфіденційної, а також сприятиме захисту інформаційних прав громадян, суб'єктів господарювання та інших осіб.

У Законопроекті «Про внесення змін до деяких законів України щодо технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» від 15 лютого 2017 р. реєстр. № 6088 розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» в частині, що стосується регулювання повноважень центральних органів виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері технічного регулювання.

Зокрема, ч. 1 ст. 5 цього Закону пропонується доповнити таким повноваженням Кабінету Міністрів України, як здійснення спрямування й координації роботи центральних органів виконавчої влади, взаємодія з іншими державними органами, на які покладаються функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності. Крім того, передбачено доповнити слова «центральних органів виконавчої влади» словами «або інших державних органів» [4].

Водночас у Висновку Головного науково-експертного управління на Законопроект від 15 лютого 2017 р. реєстр. № 6088 містяться деякі зауваження. Так, зазначається, що в Проекті пропонується внести до ст. ст. 5, 8 і 9 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку від-

повідності» зміни, відповідно до яких запроваджується взаємодія Кабінету Міністрів України з «іншими державними органами», на які покладаються функції технічного регулювання. Проте в Проекті не передбачено надання повноважень у сфері технічного регулювання «іншим державним органам», крім Служби безпеки України. Крім цього, звертається увага на те, що само поняття «інший державний орган» є невизначеним, що не узгоджується з вимогами юридичної визначеності правових норм [5].

Необхідно підтримати висловлене зауваження особливо стосовно невизначеності повноважень інших органів у сфері реалізації функцій технічного регулювання (крім Служби безпеки України), включаючи органи системи МВС України.

Крім унесення змін і доповнень до деяких актів адміністративного законодавства в досліджуваній сфері, деякі науковці цілком справедливо вказують на необхідність удосконалення нормативно-правової основи здійснення наукової та науково-технічної діяльності органами системи МВС України.

Так, з метою вдосконалення адміністративно-правового регулювання наукового забезпечення функціонування системи МВС України О.В. Скоробагатько пропонує прийняти нові та внести зміни до чинних відомчих нормативно-правових актів, що регламентують наукову й науково-технічну діяльність і регулюють забезпечення взаємодії наукових і практичних підрозділів у процесі виконання покладених на них завдань, зокрема до Положення про організацію проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у системі МВС України, Положення про Наукову раду МВС України, затверджених Наказом МВС України від 15 травня 2007 р. № 154; Положення про вищі навчальні заклади МВС, затвердженого Наказом МВС України від 14 лютого 2008 р. № 62, Інструкції про організацію підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів у вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої Наказом МВС України від 2 грудня 2013 р. № 1177, тощо [6, с. 20].

Необхідно підтримати розроблені науковцем пропозиції, зважаючи на те, що діяльність з реалізації функцій технічного регулювання безпосередньо пов'язана з науково-технічною діяльністю, тому вдосконалення правової основи останньої матиме позитивні наслідки для всього процесу технічного регулювання.

Висновки. Отже, на основі проведеного науково-правового аналізу та з метою вдосконалення адміністративного законодавства у сфері регулювання повноважень органів системи МВС України щодо реалізації функцій технічного регулювання пропонуємо внесення таких змін і доповнень до таких актів:

1. Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»:
 - доповнити ст. 3-1 «Засади державної політики у сфері технічного регулювання», яку викласти в такій редакції: «Основними засадами державної політики у сфері технічного регулювання є:
 - пріоритетність захисту життя і здоров'я людей, тварин і рослин, охорони довкілля та природних ресурсів, забезпечення енергоефективності, захист майна;
 - добровільність здійснення оцінювання відповідності, крім випадків, визначених Законом;
 - забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та національної продукції на міжнародному ринку;
 - розвиток внутрішнього ринку, підвищення якості й безпечності продукції;
 - перехід на європейську модель ринкового нагляду, якості й безпеки продукції;
 - упровадження європейських і міжнародних стандартів у сфері технічного регулювання, оцінювання відповідності»;
 - назву ст. 8 викласти в такій редакції: «Повноваження інших державних органів у сфері технічного регулювання»; ч. 1 ст. 8 доповнити абз. 7 у такій редакції: «сприяють запровадженню європейських стандартів під час розроблення та перегляду технічних регламентів»;
 - ч. 4 ст. 9 викласти в такій редакції: «Технічні регламенти затверджуються законами та постановами Кабінету Міністрів України»;
 - ч. 2 ст. 20 викласти в такій редакції: «Технічні регламенти переглядаються не рідше ніж один раз на три роки»;
2. Положення про Міністерство внутрішніх справ України:
 - п. 4 доповнити пп. пп. 40-1 і 40-2, які викласти в такій редакції:
 - «40-1. здійснює координацію та організацію діяльності органів системи МВС України у сфері технічного регулювання, забезпечує своєчасне виконання завдань, поставлених Кабінетом Міністрів України перед системою МВС України у сфері технічного регулювання;

40-2. у необхідних випадках бере участь у роботі органів системи МВС України щодо розроблення та/або перегляду технічних стандартів»;

3. Положення про технічний комітет стандартизації ТК «Продукція спеціального призначення», який доповнити розділом 9 «Фінансування та матеріально-технічне забезпечення діяльності Технічного комітету стандартизації», в якому визначити джерела фінансування та матеріально-технічну базу діяльності відповідного комітету.

Крім того, доцільно розробити відомчу Інструкцію про організацію діяльності щодо реалізації функцій технічного регулювання органами системи МВС України, що дасть змогу впорядкувати організацію роботи відповідних органів у досліджуваному напрямі. У цій Інструкції пропонуємо визначити: 1) мету й завдання реалізації функцій технічного регулювання органами системи МВС України; 2) систему органів системи МВС України, на які покладається реалізація відповідних функцій; 3) систему функцій, що становлять зміст діяльності з технічного регулювання органів системи МВС України; 4) засади взаємодії органів системи МВС України у сфері технічного регулювання; 5) організацію інформаційного та науково-методичного забезпечення відповідної діяльності; 6) організацію фінансового та матеріально-технічного забезпечення; 7) систему критеріїв оцінювання ефективності реалізації функцій технічного регулювання органами системи МВС України.

Список використаних джерел:

1. Інформація про систему технічного регулювання, стандартизації, метрології та оцінки відповідності в Україні (на червень 2017 року). Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=ZagalnaInformatiiaSchodoSferiTekhnichnogoReguluvannia>.

2. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо технічних регламентів та оцінки відповідності» реєстр. № 6235 доопрац. від 11.04.2017: Висновок Головного науково-експертного управління від 17.04.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61419.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо технічних регламентів та оцінки відповідності: Проект Закону України реєстр від 24.03.2017 № 6235. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61419.

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації: Проект Закону України від 15.02.2017 реєстр. № 6088. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61157.

5. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» реєстр. № 6088 від 15.01.2017: Висновок Головного науково-експертного управління від 14.03.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61157.

6. Скоробагатько О.В. Адміністративно-правове регулювання наукового забезпечення функціонування системи Міністерства внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2016. 24 с.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗАБЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В УКРАЇНІ

У науковій статті розкрито основні засади правового забезпечення позабюджетного фінансування фізичної культури та спорту в Україні. Акцентовано увагу на необхідності визначення в Україні комерційних видів спорту (наприклад, футбол, баскетбол, волейбол, бокс, теніс), на які буде поширюватись законодавство про професійний спорт.

Ключові слова: видатки, спорт, паролімпійський спорт, бюджет, правове регулювання, фізична культура і спорт.

В научной статье раскрыты основные принципы правового обеспечения внебюджетного финансирования физической культуры и спорта в Украине. Акцентируется внимание на необходимости определения в Украине коммерческих видов спорта (например, футбол, баскетбол, волейбол, бокс, теннис), на которые будет распространяться законодательство о профессиональном спорте.

Ключевые слова: расходы, спорт, паралимпийский спорт, бюджет, правовое регулирование, физическая культура и спорт.

In this scientific article the basic principles of the legal support of extrabudgetary financing of physical culture and sport in Ukraine are disclosed. Attention is drawn to the need to define commercial sports in Ukraine (for example, football, basketball, volleyball, boxing, tennis), which will be covered by the legislation on professional sports.

Key words: expenditures, sport, paralympic sport, budget, legal regulation, physical culture and sports.

Вступ. Відповідно до законодавства України, фізична культура – це діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їхнього гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя. Фізична культура має такі напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація. Спорт – це діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на виявлення й уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань і відповідної підготовки до них. Спорт має такі напрями: дитячий спорт, дитячо-юнацький спорт, резервний спорт, спорт вищих досягнень, професійний спорт, спорт ветеранів, олімпійський спорт, неолімпійський спорт, службово-прикладний і військово-прикладний спорт, спорт інвалідів тощо [1].

Зкладами фізичної культури і спорту, зокрема, є спортивні клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, спеціалізовані навчальні заклади спортивного профілю, школи вищої спортивної майстерності, центри олімпійської підготовки, центри студентського спорту вищих навчальних закладів, фізкультурно-оздоровчі заклади, центри фізичного здоров'я населення, центри фізичної культури і спорту інвалідів [1].

Постановка завдання. Метою статті є необхідність здійснення комплексного аналізу засад правового забезпечення позабюджетного фінансування фізичної культури та спорту в Україні.

Результати дослідження. Для розвитку фізичної культури і спорту використовуються позабюджетні кошти, зокрема, від підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, окремих осіб; фінансово-господарської діяльності закладів фізичної культури і спорту; користування правами інтелектуальної власності закладами фізичної культури і спорту, організаторами фіз-

культурно-оздоровчих і спортивних заходів; проведення державної спортивної лотереї; інвестиційної діяльності у сфері фізичної культури і спорту.

У Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту визначено, що з урахуванням світової практики суб'єктам господарської діяльності у сфері фізичної культури і спорту можуть надаватися в установленому порядку інвестиційні, податкові, митні та інші переваги. З метою захисту прав споживачів фізкультурно-спортивних послуг держава використовує відповідні механізми ліцензування, сертифікації та стандартизації. Позабюджетне фінансування сфери фізичної культури і спорту здійснюється за рахунок упровадження державних спортивних лотерей, заохочення спонсорів тощо. Учасники професіонального спорту здійснюють економічну діяльність згідно з вимогами, що визначаються міжнародними спортивними організаціями й відповідно до законодавства України [2].

Так, дійсно, в Законі України «Про фізичну культуру і спорт» визначено, що на розвиток фізичної культури і спорту підприємства, установи та організації спрямовують кошти в порядку, визначеному законодавством. При цьому передбачено певні преференції: заклади фізичної культури і спорту звільняються від сплати земельного податку відповідно до закону; держава може надавати податкові пільги для юридичних і фізичних осіб (резидентів і нерезидентів), що здійснюють благодійну діяльність у сфері фізичної культури і спорту в порядку, визначеному законодавством.

Однак, незважаючи на законодавче визначення необхідності в позабюджетному фінансуванні закладів фізичної культури і спорту, а також чітку визначеність на законодавчому рівні привілеїв щодо оподаткування підприємств, установ та організацій, які здійснюють позабюджетне фінансування фізичної культури та спорту, все ж таки сьогодні ця сфера й такі заклади відчують значне недофінансування. Наявність критичної ситуації супроводжується низкою факторів. Саме тому акцентуємо увагу на них і виділимо найголовніші.

Одним із визначальних факторів, який впливає на обсяг позабюджетного фінансування, є поінформованість суб'єктів господарювання про можливість і престиж спонсорства у сфері фізичної культури та спорту. Адже в час глобалізації здійснити ефективну й масштабну рекламну кампанію не становить великої проблеми, а результат від її проведення може підвищити значущість і статус благодійника, тим паче якщо зазначена кампанія буде масовою чи рейтинговою, при чому в разі залучення позабюджетних коштів від суб'єктів господарювання одним із визначальних моментів може стати активна участь працівників підприємств, установ та організацій з метою просвіщення щодо здорового способу життя шляхом зайняття спортом.

Головними умовами для розвитку фізичної культури і спорту, відповідно, і збільшення обсягів фінансування має стати стимулювання занять фізичною культурою, створення життєвих ситуацій, за яких рухова діяльність стає внутрішньою органічною потребою й усвідомлюється її значення і користь. А це означає, що доцільним є створення державних спортивних клубів, секцій, спортзалів, щоб молодь мала можливість усебічно розвиватися. Змінюючи нормативну базу, значну увагу потрібно приділити створенню програм розвитку фізичної культури та спорту, створити вигідні умови для заохочення меценатів, які були б зацікавлені у фінансуванні цієї сфери, а також щоб більше коштів виділялося з Державного бюджету [3].

І.Л. Гасюк, досліджуючи проблематику фінансування сфери фізичної культури і спорту, вказує на проблемність реалізації механізму фінансування та виділяє такі проблемні питання: зміна участі держави в забезпеченні життєдіяльності фізкультурно-спортивних організацій, значне проникнення у сферу фізичної культури та спорту ринкових відносин і формування ринку фізкультурно-спортивних послуг [4, с. 104].

Утім науковець не розділяє проблеми державного фінансування досліджуваної сфери та проблеми позабюджетного фінансування сфери фізичної культури і спорту.

О.М. Журило, вивчаючи проблематику фінансування сфери фізичної культури та спорту, відзначає, що проблема полягає в тому, що комерціалізація спорту формує відносно вузьке коло спортивної еліти, яка користується увагою преси, одержує значні, а іноді й винятково великі доходи від занять спортом, і водночас відділяє його від основної маси спортсменів, що не досягли вершин майстерності. Цілком природно, що ці спортсмени, а також їхні тренери й обслуговуючий персонал не одержать вигід від комерціалізації спорту, більше того, неминуче втратять частину матеріальних і фінансових ресурсів. Така тенденція досить чітко виявляється нині, коли відбувається значне скорочення фінансування спорту, не пов'язаного з демонстрацією вищого рівня досягнень, і це, природно, викликає опір з боку людей, зацікавлених у збереженні наявного стану.

Комерціалізація призводить і до розширення сфери впливу спонсорів на спорт, у структурі спортивних організацій з'являються фахівці з маркетингу, бізнесмени втручаються у вирішення спортивних питань, від указівок, у якійсь формі й з використанням якого інвентарю повинен виступати спортсмен, і до складання розкладу змагань і добору спортсменів у команди.

Так, наприклад, за результатами проведення Олімпійських ігор 2018 року стало очевидно, що сфера фізичної культури та спорту в Україні перебуває в україн поганому стані, адже відсутність фінансування спричиняє такі основні проблеми: недостатня кількість підготовлених спортсменів у тих чи інших видах спорту, а в деяких категоріях узагалі відсутні представники спортсменів; відсутність належного інвентарю та костюмів; відсутність достатнього рівня підготовки спортсменів, що спричинено неналежною якістю і станом підготовчих площадок в Україні; відсутність достатньої фінансової забезпеченості спортсменів, що спричиняє відплив талановитих кадрів з України; незабезпеченість матеріального стимулювання за відповідні досягнення і старання; неналежна державна підтримка; нівелювання престижності праці спортсмена тощо.

Важливим чинником реформування економічних відносин у сфері фізичної культури і спорту є впровадження ефективного механізму залучення позабюджетних коштів, зокрема Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, відрахування роботодавцями коштів профкомам на фізкультурну й оздоровчу роботу, як це передбачено статтею 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», внесків підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян і фізичних осіб, кошти від фінансово-господарської діяльності закладів фізичної культури і спорту та організацій фізкультурно-спортивної спрямованості, продажу прав на використання спортивної символіки й трансляцію спортивних змагань, від проведення спортивно-видовищних заходів тощо [5].

На підставі аналізу вітчизняного законодавства та практики його застосування можемо зазначити, що основними джерелами грошових надходжень як позабюджетного фінансування сфери фізичної культури і спорту є таке:

- доходи від підприємницької діяльності, тобто деякі комерційні фізкультурно-спортивні організації використовують у своїй діяльності власні кошти, пайові внески засновників, кредити, інші залучені кошти. Якщо це зафіксовано в їхньому статуті, вони можуть надавати готельні, транспортні, банківські, торгові, ремонтні й будь-які інші послуги. Це можуть бути, наприклад, доходи від речових ринків, абонементних груп, збори від видовищних заходів, орендної плати за користування спорудами й приміщеннями. Прибуток можуть приносити платні фізкультурно-спортивні послуги, випуск друкованої продукції, зокрема методичної чи довідкової літератури, реалізація сувенірів та іншої спортивної атрибутики, спортивного одягу, продаж прав на радіо- й телетрансляції, використання товарних знаків, проведення аукціонів тощо;

- надходження з позабюджетних фондів (передусім Фонду соціального страхування), які працюють задля сприяння розвитку фізичної культури і спорту;

- надходження від ігрового бізнесу, в т. ч. від проведення лотерей. Використання цього виду позабюджетного фінансування в Україні потребує ретельного вивчення закордонного досвіду. Так, наприклад, у Латвії, Португалії, Італії виділяється такий вид лотерей, як спортивні, а прибуток від їх продажу спрямовується на фінансування сфери фізичної культури та спорту. До речі, за законодавством України, дохід від проведення спортивних лотерей також повинен спрямовуватися на розвиток фізичної культури та спорту, однак у зв'язку з тіньовим складником такого бізнесу ця норма не працює взагалі;

- надходження від спонсорів. Спонсорство в галузі фізичної культури і спорту – це взаємодія спонсора й фізкультурно-спортивної організації (спортсмена) за можливої участі посередників, у процесі якої спортсмени, фахівці отримують різноманітну матеріальну підтримку (фінансові засоби, товари, послуги тощо) взамін на їхню участь у реалізації маркетингових функцій (випуск, просування, збут продукції тощо) виробників засобів виробництва і споживання та фірм, які працюють у галузях обслуговування;

- надання меценатської допомоги, адже меценатство є цілеспрямованою діяльністю окремих осіб, організацій і груп, метою яких є довготривала валоризація їхніх імен, назв і логотипів шляхом фінансової підтримки сфери фізичної культури і спорту. За своїм змістом меценатство – недержавна діяльність, спрямована на підтримку і стимулювання різного роду творчих ініціатив у галузі мистецтва, освіти й культури. Відмінна особливість меценатства полягає в тому, що воно забезпечує безкорисливу допомогу та заступництво, спрямовані на досягнення вищих інтелектуальних, культурних, етичних цінностей суспільного значення шляхом забезпечення талановитим особам або колективам можливостей для освіти чи самовираження.

Громадські органи управління фізичною культурою і спортом можуть фінансуватися з різних джерел: частково з державного бюджету, профспілкових організацій, а також за рахунок доходів від виробничої, господарської, видавничої, комерційної діяльності, надходжень від спонсорів, організованих виставок, лекцій, лотерей, аукціонів, спортивних заходів, за рахунок особистих внесків тих, хто займається, соціального страхування, місцевих бюджетів, надходжень від експлуатації спортивних споруд та інших платних послуг.

Крім того, варто зазначити, що кошти Національних федерацій України складаються з:

- асигнувань, що виділяються Міністерством молоді та спорту України;
- коштів збірних команд України;
- членських внесків;
- відрахувань від змагань;
- коштів від контрактів, що укладаються з іноземними спортсменами й організаціями;
- коштів від спонсорської допомоги, добровільних пожертв приватних осіб, фірм, корпорацій, громадських фондів;
- коштів від продажу прав трансляції змагань;
- асигнувань, що виділяються місцевими обласними, районними, міськими органами управління;
- доходів від власної господарської діяльності.

Спортивні клуби й товариства фінансуються з різних джерел. Здебільшого вони фінансуються галузевими комітетами профспілок, з місцевих бюджетів тих підприємств та організацій, при яких функціонують колективи фізичної культури відповідних спортивних товариств.

Комерційні спортивні організації можуть фінансуватися за рахунок будь-яких зазначених вище джерел позабюджетного фінансування.

На сучасному етапі основними державними і приватними джерелами фінансування Національного олімпійського комітету України (далі – НОКУ) є такі:

- надходження з Державного бюджету України, від спортивних громадських, відомчих та інших організацій;
- надходження бюджетних коштів Міжнародного олімпійського комітету (МОК);
- спонсорські кошти фірм, приватних осіб;
- доходи від ліцензування – продажу прав на використання символіки НОКУ;
- відрахування від лотерей, комерційної діяльності, продажу квитків на окремі спортивні заходи, продажу прав на телевізійні трансляції;
- доходи від лекційної, рекламно-видавничої діяльності, від продажу олімпійських монет тощо [6].

Незважаючи на досить широкий спектр позабюджетних джерел фінансування, все ж таки відзначаємо, що сьогодні в цій сфері існують проблеми.

Констатуємо, що нині в Україні бюджетні можливості фізкультурних і спортивних осередків об'єктивно обмежені, тому спортивні організації повинні або існувати на основі самофінансування, або використовувати допомогу спонсорів чи меценатів. Залучення спонсорських коштів у комерційно невігідні види спорту через їх невисоку видовищність зумовлює необхідність у наданні переваги не спонсорам, а меценатам, ураховуючи їхню безкорисливість. Відсутність достатніх обсягів фінансування комерційно невігідних видів спорту зумовлює втрату інтересу дітей і молоді та не дає змоги навіть спортсменам вищої кваліфікації одержувати істотні доходи від занять спортом.

Цікавим є підхід до регулювання цього питання в законодавстві Італії, відповідно до якого тільки в деяких видах спорту є професійні категорії, які визначені спортивними федераціями у своїх сферах. До них належать такі: футбол серії А, В, С1 і С2 серед чоловіків; баскетбол серії А1 і А2 серед чоловіків; велосипедний спорт – гонки на дорогах і на треках, санкціонованих Лігою велосипедного спорту; мотоциклетний спорт – мотокрос; бокс І, ІІ, ІІІ серій у 15 категоріях за вагою; гольф.

Ці категорії (серії) у зазначених видах спорту є справді комерційними, тому вони визнані професійними. Отже, на них поширюється законодавство про професійний спорт як вид підприємницької діяльності. Решта видів спорту визнаються непрофесійними й регулюються законодавством про любительський спорт. Завдяки такій градації в італійському законодавстві розв'язана проблема комерційно невігідних видів спорту і створена відповідна як правова, так і матеріальна база для їх розвитку.

Висновки. З огляду на зазначене вище, на наш погляд, необхідно в Україні визначити комерційні види спорту (наприклад, футбол, баскетбол, волейбол, бокс, теніс), на які буде поши-

рюватись законодавство про професійний спорт, а інші види спорту доцільно прирівняти до некомерційних. Такі дії зможуть забезпечити створення сприятливого режиму для функціонування й розвитку некомерційних видів спорту, які потребують свого особливого правового регулювання, відмінного від регулювання професійного спорту.

Ураховуючи визначені в законодавстві завдання та повноваження Міністерства молоді та спорту України, а також його роль у регулюванні спорту, воно має вирішувати питання про визначення статусності комерційних видів спорту, а відповідні Всеукраїнські федерації вже з визначених комерційних видів спорту можуть виділити професійні категорії (ліги).

Ще одним недоліком у Законі України «Про фізичну культуру і спорт» є відсутність переліку комерційних (професійних) видів спорту, спортивних організацій, що діють у професійному спорті. Наявність такої прогалини, на нашу думку, ускладнює процес позабюджетного фінансування фізичної культури і спорту, усунення якої дасть змогу визначити порядок фінансування відповідно до норм законодавства.

Список використаних джерел:

1. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
2. Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту: Указ Президента України від 28.09.2004 № 1148/2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004/print>.
3. Фінансування фізичної культури та спорту: правовий аспект. Науковий блог «Острозька академія». URL: <https://naub.ua.edu.ua/2012/finansuvannya-fizichnoyi-kultury-ta-sportu-pravoviy-aspekt/>.
4. Нікітенко С.В. Особливості фінансування фізичної культури та спорту в Україні. Держава та регіони. 2016. № 1 (53). С. 103–106.
5. Журило О.М. Напрямки розвитку позабюджетного фінансування фізичної культури і спорту. Экономический вестник университета: сборник научных трудов ученых и аспирантов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/napryamki-rozvitku-pozabyudzhethnogo-finansuvannya-fizichnoyi-kulturi-i-sportu-v-ukrayini>.
6. Фінансування фізичної культури і спорту. URL: http://www.life-prog.ru/ukr/1_8109_finansuvannya-fizichnoi-kulturi-i-sportu.html.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

У статті розглянуто способи забезпечення принципу транспарентності в правоохоронних органах. На думку автора, це запорука якості роботи правоохоронної системи та відновлення довіри громадян. Проаналізовано правове регулювання прозорості і відкритості правоохоронних органів, порядок оприлюднення публічної інформації. Зокрема, увага акцентується на необхідності безпосередньої комунікації представників правоохоронних органів із населенням. Крім того, висловлюються ідеї щодо доцільності проведення зустрічей, форумів, прес-конференцій, круглих столів правоохоронних органів із громадою. Дається оцінка позитивного ефекту від реалізації принципу транспарентності в роботі правоохоронних органів.

Ключові слова: принцип транспарентності, правоохоронні органи, органи Національної поліції, прокуратура, служба безпеки, військова служба правопорядку, Національне антикорупційне бюро.

В статье рассмотрены способы обеспечения принципа транспарентности в правоохранительных органах. По мнению автора, это залог качества работы правоохранительной системы и восстановления доверия граждан. Проанализировано правовое регулирование прозрачности и открытости правоохранительных органов, порядок обнародования публичной информации. В частности, внимание акцентируется на необходимости непосредственной коммуникации представителей правоохранительных органов с населением. Кроме того, высказываются идеи о целесообразности проведения встреч, форумов, пресс-конференций, круглых столов правоохранительных органов с населением. Дается оценка положительного эффекта от реализации принципа транспарентности в работе правоохранительных органов.

Ключевые слова: принцип транспарентности, правоохранительные органы, органы Национальной полиции, прокуратура, служба безопасности, военная служба правопорядка, Национальное антикоррупционное бюро.

The article considers ways of ensuring the principle of transparency in law enforcement bodies. According to the author, this is a guarantee of the quality of the work of the law-enforcement system and restoring the trust of citizens. The legal regulation of transparency and openness of law enforcement bodies, the procedure for public information disclosure is analyzed. In particular, attention is focused on the need for direct communication of law enforcement authorities with the population. In addition, ideas on the feasibility of holding meetings, forums, press conferences, round tables of law enforcement bodies with the community are voiced. An assessment of the positive effect of the implementation of the principle of transparency in the work of law enforcement bodies is given.

Key words: transparency principle, law enforcement agencies, National Police, Prosecutor's Office, Security Service, Military Law Enforcement, National Anti-Corruption Bureau.

Вступ. Основою виконання місії правоохоронних органів є довіра населення до їхньої діяльності, впевненість у сумлінності співробітників. Довіра до діяльності правоохоронних органів можлива за умови, якщо останні будуть діяти прозоро, відкрито, законно, доводити справи до кінця, звітувати про це перед народом. Рівень транспарентності окремих правоохоронних органів прямо впливає на довіру до всієї правоохоронної системи.

© ТЕРЕЩУК Г.А. — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права (Тернопільський національний економічний університет)

Сьогодні спостерігається зниження довіри до правоохоронних органів. Це пояснюється тим, що рівень корупції в Україні зростає; активно розвивається наркозлочинність, правоохоронні органи іноді не реагують на ці факти або, ще гірше, – покривають правопорушників; зростає злочинність серед неповнолітніх тощо. Тому населення не знає про результати роботи правоохоронних органів, не бачить звітних матеріалів, не усвідомлює їхньої відкритості.

Незважаючи на реформування значної кількості правоохоронних органів в Україні та впровадження інноваційних технологій, їхній потенціал не реалізовується. Це є гострою проблемою сьогодення і значно знижує авторитет всієї правоохоронної системи країни. Саме тому ця тема потребує наукового дослідження.

Окремі питання забезпечення принципу транспарентності державних органів вивчалися такими науковцями, як: В. Авер'янов, М. Ануфрієв, О. Бандурка, О. Бабинов, Ю. Габермас, Н. Гудим, Д. Гунін, О. Негодченко, В. Мельниченко, І. Ібрагімов, В. Комаровський, Н. Нижник, С. Стеценко, О. Ярмиш та інші. Комплексного ж дослідження щодо транспарентності правоохоронних органів в Україні не проводилося.

Постановка завдання. Метою статті є наукове обґрунтування необхідності впровадження та практичної реалізації принципу транспарентності в правоохоронних органах України.

Результати дослідження. В умовах вступу до європейського простору, адаптації вітчизняного законодавства до норм і правил Європейського Союзу зростає потреба в достатній поінформованості громадян про цілі, дії і конкретні результати функціонування правоохоронних органів.

Принцип відкритості державної влади є її обов'язком із забезпечення можливості вільного доступу громадян до здійснення управління державними справами. Принцип прозорості органів державного управління полягає у встановленні ними умов, які забезпечують залучення громадян та інших об'єктів управління до ухвалення управлінських рішень завдяки створенню і гарантуванню високого рівня їхньої обізнаності щодо змістового та процедурного аспектів державно-управлінської діяльності [1, с. 11].

Забезпечення транспарентності правоохоронних органів – це реалізація основних вимог до ефективності діяльності державних органів влади, їхній невід'ємний принцип роботи.

У ч. 1 ст. 2 Закону України (далі – ЗУ) «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» надано перелік правоохоронних органів держави, до яких віднесено: Прокуратуру України, Національну поліцію, Службу безпеки України, військову службу правопорядку в Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [2].

Органи Національної поліції забезпечують постійне інформування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, гарантування публічної безпеки й порядку [3]. Відповідно до ч. 1 ст. 86 ЗУ «Про Національну поліцію», з метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та публікують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про її діяльність [3]. Крім того, керівники органів поліції зобов'язані регулярно оприлюднювати статистичні й аналітичні дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють [3].

Якщо проаналізувати виконання вимог цих норм Закону, то можна побачити, що більшість територіальних органів Національної поліції не мають навіть офіційного веб-сайту, де громадянин може ознайомитися з їхньою роботою, звітністю чи статистикою. Якщо Головні управління в областях розробили свої офіційні сайти, то відділи в районах, містах обласного значення до цього ще не дійшли.

Так, згідно зі ст. 88 ЗУ «Про Національну поліцію», керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі із представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл із метою налагодження ефективної співпраці між поліцією й органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми й обираються найефективніші способи їх вирішення [3].

Крім того, керівники територіальних органів поліції з метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень [3].

На виконання цієї норми Закону голова Київської обласної державної адміністрації (далі – КОДА) видав розпорядження «Про невідкладні заходи щодо забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, належної координації дій органів виконавчої влади у Київській області» від 24 травня 2017 р. № 281 [4].

Цим розпорядженням голова КОДА зобов'язав голів органів місцевого самоврядування Київській області затвердити план невідкладних заходів щодо забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, належної координації дій органів виконавчої влади.

Одним із пріоритетних і обов'язкових заходів виконання розпорядження було проведення громадських слухань із питань охорони громадського порядку в усіх селах, селищах, містах району області, а також результатів проведення аналізу діяльності із забезпечення правопорядку [4]. Під час зустрічей із населенням передбачена обов'язкова присутність начальника територіального відділу поліції, дільничного інспектора, представника органу місцевого самоврядування та депутата територіального округу.

Згідно з вимогами зазначеного розпорядження, під час громадських слухань керівник територіального відділу поліції повинен ознайомити громадян з аналітичною довідкою про стан злочинності на території, забезпечити заповнення населенням анонімних анкет про якість роботи дільничного на конкретній території. У результаті дослідження заповнених анкет у м. Ірпінь Київської області 65% респондентів визнали, що дільничного офіцера поліції вони не знають, 35% повідомили про те, що робота дільничним офіцером поліції не проводиться [5]. На превеликий жаль, така ситуація спостерігається в більшості населених пунктів України.

Результати соціологічного дослідження вкрай негативні, свідчать про катастрофічно низький рівень транспарентності територіальних органів поліції. Населення зневірилось у дієвості органу, який має стояти на сторожі безпеки.

Якщо проаналізувати причини такої ситуації з реагуванням органів поліції на звернення та виклики громадян, то, на нашу думку, їх можна систематизувати за такими критеріями: законодавчого характеру (відсутність практичного механізму дотримання норм закону, підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність органів поліції); внутрішньовідомчого характеру (дефіцит кадрового складу, низький рівень кваліфікації працівників та керівного складу тощо); наявність корупційного складника в правоохоронній системі.

Реформування правоохоронних органів передбачає глибокі перетворення, що стосуються оновлення змісту їхньої роботи. Відкрита й прозора правоохоронна діяльність є пріоритетом євроінтеграційних прагнень України [6, с. 164].

Згідно зі ст. 6 ЗУ «Про прокуратуру», органи прокуратури не менш як двічі на рік інформують суспільство про свою діяльність шляхом повідомлень у засобах масової інформації. Крім того, Закон зобов'язує Генпрокурора України особисто не менше одного разу на рік звітувати перед Верховною Радою України на пленарному засіданні про діяльність органів прокуратури шляхом надання узагальнених статистичних і аналітичних даних [7].

Гарантія прозорості діяльності органів прокуратури забезпечується інформуванням про їхню діяльність оприлюдненням у загальнодержавних і місцевих друкованих засобах масової інформації та на офіційних веб-сайтах органів прокуратури [7].

Однак аналіз практичної ефективності виконання цих законодавчих норм доводить, що вони не забезпечують повною мірою доступу громадян до інформації про роботу органів прокуратури. Звітування та розміщення аналітичних довідок за рік не дозволяє, на жаль, говорити про повноцінну реалізацію принципу транспарентності органів прокуратури.

С. Гречанюк та С. Мазурик у своєму дослідженні акцентують увагу на необхідності розкрити це питання з огляду на всі можливі способи, за яких цей процес буде максимально ефективним і доречним у сучасних реаліях реформування прокуратури [8].

У результаті узагальнення способів, що можуть забезпечити ефективну реалізацію принципу гласності, тобто принципів відкритості та прозорості діяльності прокуратури, автори виділяють серед них такі: 1) взаємодія з громадськими та державними інституціями; 2) формування правосвідомості та правової культури прокурорських кадрів щодо відкритості їхньої службової діяльності; 3) забезпечення належного механізму реалізації доступу до публічної інформації в діяльності органів прокуратури [8, с. 54].

Тобто до реалізації забезпечення транспарентності органів прокуратури необхідно підходити ретельніше, викорінюючи зсередини негативну ментальність, підвищуючи правову свідомість та правову культуру як прокурорів, так і громадян.

Що стосується інформування через засоби масової інформації й офіційні веб-сайти, то цей процес також потребує вдосконалення, оскільки значна кількість населення все ще не має належного доступу до електронних ресурсів інформування. Тому доцільною є організація зустрічей, круглих столів, форумів та інших наочних різновидів комунікації органів прокуратури з населенням. Лише достовірна і повна інформація, своєчасність і законність реагування на звернення слугуватимуть відновленню довіри громадян до органів прокуратури.

Ст. 7 ЗУ «Про Службу безпеки України» передбачає інформування Служби безпеки України (далі – СБУ) про свою діяльність через засоби масової інформації, шляхом надання відповідей на запити на доступ до публічної інформації та в інших формах, визначених законодавством порядком [9]. Однак ми маємо розуміти, що СБУ – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який відповідає за державну безпеку України, а отже, у своїй роботі використовує методи оперативно-розшукової діяльності і є носієм інформації з найвищим грифом таємності.

Водночас наявність спеціальних повноважень не має суперечити ст. 7 ЗУ «Про Службу безпеки України», тому представники СБУ повинні організовувати ефективну співпрацю через механізм постійних та прозорих контактів і обміну інформацією з населенням [9]. Зокрема, вказану статтю доцільно доповнити шляхом визначення об'єму інформації, яку можна оприлюднювати, та періоду звітування керівного складу відомства і його територіальних підрозділів.

Під час дослідження прозорості і відкритості правоохоронних органів в Україні зупинимося на ЗУ «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України». Ст. 1 зазначеного Закону дає таке визначення: «Військова служба правопорядку у Збройних силах України – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях (далі – військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних сил України, а також для захисту майна Збройних сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах» [10].

Тобто на органи управління Служби правопорядку державою покладено забезпечення законності, правопорядку, військової дисципліни та захист конституційних прав і свобод військовослужбовців. Виконання цих завдань значною мірою залежить від погодженості та єдності всіх елементів правоохоронної системи [11, с. 84].

Цікавим фактом є те, що взаємодія Служби правопорядку з іншими правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю законодавчо врегульована, однак порядок її звітування перед населенням ЗУ «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» не передбачено.

30 грудня 2016 р. міністр оборони України ухвалив відомчий нормативно-правовий акт «Організаційно-методичні вказівки з питань реалізації державної антикорупційної політики в діяльності Міністерства оборони України та Збройних сил України у 2017 р.» [12].

Зі змісту даного документа одним із пріоритетних напрямів із реалізації державної антикорупційної політики в Міністерстві оборони України й органах військового управління та військах (силах), зокрема, можна вважати забезпечення відкритості та прозорості, сприяння участі громадськості в здійсненні передбачених законом заходів щодо запобігання корупції [12].

У межах виконання цих вказівок на 2017 р. заплановано: проведення щорічних Парламентських слухань щодо стану реалізації засад антикорупційної політики в Україні; висвітлення у засобах масової інформації та на веб-сайті Міністерства оборони України антикорупційних заходів, що здійснюються в державі та Збройних силах України; роз'яснення положень законодавства про запобігання та протидію корупції, зокрема в частині визначення видів та форм корупційної поведінки; здійснення моніторингу повідомлень у засобах масової інформації та інтернет-просторі про факти корупційних правопорушень; забезпечення реалізації прав громадян на звернення до Міністерства оборони України щодо виявлених фактів вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, реальних або потенційних конфліктів осіб, уповноважених на виконання функцій держави; здійснення обліку звернень громадян, в яких надається інформація про дії посадових осіб Міністерства оборони України та Збройних сил України, що мають ознаки корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення; проведення за звер-

ненням громадян моніторингу повідомлень про факти корупційних правопорушень та наявність конфлікту інтересів осіб, уповноважених на виконання функцій держави [12, с. 7].

Зважаючи на тимчасовість дії проаналізованих організаційно-методичних вказівок, вважаємо за необхідне закріпити порядок звітування Служби правопорядку перед населенням у ЗУ «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України», чітко визначивши об'єм публічної інформації і терміни її оприлюднення.

Так, наприклад, у ст. 30 ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачено, що Національне антикорупційне бюро через засоби масової інформації, на своєму офіційному веб-сайті та в інших формах регулярно інформує суспільство про власну діяльність. Національне бюро оприлюднює та надає інформацію на запити в порядку, передбаченому ЗУ «Про доступ до публічної інформації» [13].

Також Закон зобов'язує Національне антикорупційне бюро готувати та оприлюднювати не пізніше 10 лютого і 10 серпня в загальнодержавних друкованих засобах масової інформації та на власній офіційній веб-сторінці в мережі Інтернет звіт про свою діяльність протягом попередніх шести місяців, поданий Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України [13].

Висновки. Отже, питання реалізації принципу транспарентності в діяльності правоохоронних органів повинні бути вирішені саме на законодавчому рівні, а потім, з підвищенням рівня правосвідомості працівників, забезпечувати прозорість і відкритість у практичній діяльності. Через це правоохоронні органи мають розробити стратегії розвитку, які стануть вираженням безпрецедентного рівня прозорості та чесності, постановки нових пріоритетів роботи правоохоронців. Лише цілковите переосмислення своєї ролі в будівництві економічно конкурентної країни дасть можливість відновити довіру громадян до правоохоронної системи та досягти добробуту в усій державі.

Список використаних джерел:

1. Гудима Н. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державного управління України: автореф. дис. ... канд. з держ. упр.: 25.00.01; Національна академія держ. управління при Президенті України. К., 2008. 22 с.
2. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781–ХІІ у редакції від 3 серпня 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 20.03.2018).
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 червня 2015 р. в редакції від 6 лютого 2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 24.03.2018).
4. Про невідкладні заходи щодо забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, належної координації дій органів виконавчої влади у Київській області: розпорядження, затверджене головою Київської обласної державної адміністрації, від 24 травня 2017 р. № 281. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewjlmLGo4ITaAhWGDyWKHdirDYUQFghHMAQ&url=http%3A%2F%2Fkoda.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F05%2F281_2017.doc&usg=AOvVaw01c6q9MJkauMszrk2Re0ax (дата звернення: 25.03.2018).
5. Офіційний сайт Ірпінської міської ради. URL: <https://imr.gov.ua/prozore-misto/gromadski-obgovorennya>.
6. Квітка Я., Гусєва К. Принцип відкритості та прозорість у діяльності поліції. Проблеми управління, адміністративного права, адміністративної діяльності правоохоронних органів. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2016. № 1. С. 164–173.
7. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697–VII у редакції від 20 січня 2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/para32#n32> (дата звернення: 25.03.2018).
8. Гречанюк С., Мазурик С. Реалізація принципу гласності в діяльності органів прокуратури. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 4. С. 52–59.
9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229–ХІІ, у редакції від 28 грудня 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/para017#o17> (дата звернення: 25.03.2018).
10. Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України: Закон України від 7 березня 2002 р. № 3099–ІІІ, у редакції від 28 грудня 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3099-14/para0193#o193> (дата звернення: 25.03.2018).

11. Ринажевський Б. Взаємодія військової служби правопорядку в Збройних силах України з органами державної влади, місцевого самоврядування і громадськістю. Вісник Академії управління МВС. 2010. № 3 (15). С. 87–93.

12. Організаційно-методичні вказівки з питань реалізації державної антикорупційної політики в діяльності Міністерства оборони України та Збройних сил України у 2017 р., затверджені міністром оборони України, від 30 грудня 2016 р. URL: [http://www.mil.gov.ua/content/corruption/anticor_tips_2017.pdf] (дата звернення: 22.03.2018).

13. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698–VII, у редакції від 5 січня 2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/paran312#n312> (дата звернення: 25.03.2018).

УДК 342.9

ФЕНИЧ Я.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Дана стаття присвячена аналізу стану імплементації міжнародно-правових норм до законодавства України про громадянство, що становить нормативну основу адміністративно-правового механізму забезпечення права на громадянство. Зважаючи на активну інтеграцію України до європейської спільноти, визначені основні напрями реформування законодавства про громадянство, що, у свою чергу, сприятиме вдосконаленню адміністративно-правового механізму забезпечення права на громадянство в Україні.

Ключові слова: громадянство, право на громадянство, адміністративно-правовий механізм, імплементація правових норм, гармонізація законодавства.

Данная статья посвящена анализу состояния имплементации международно-правовых норм в законодательство Украины о гражданстве, что составляет нормативную основу административно-правового механизма обеспечения права на гражданство. Учитывая активный процесс интеграции Украины в европейское сообщество, определены основные направления реформирования законодательства о гражданстве, что, в свою очередь, будет способствовать совершенствованию административно-правового механизма обеспечения права на гражданство в Украине.

Ключевые слова: гражданство, право на гражданство, административно-правовой механизм, имплементация правовых норм, гармонизация законодательства.

The article thesis deals with the implementation of the international legal norms to the legislation of Ukraine in citizenship which is the normative basis of the administrative and legal mechanism for ensuring the right to citizenship. In view of the active integration of Ukraine in to the European community the main directions of reforming the legislation on citizenship are identified, which in turn will be reflected in the improvement of the administrative and legal mechanism for ensuring the right to citizenship in Ukraine.

Key words: citizenship, right to citizenship, administrative and legal mechanism, implementation of legal norms, harmonization of legislation.

Вступ. Завдяки зростанню значення такого принципу міжнародного права, як повага до прав і основних свобод людини, питання громадянства деякою мірою вийшли з виключної компетенції держав на міжнародний рівень. З огляду на те, що однією з необхідних основних умов асоціації України з Європейським Союзом (далі – ЄС) є наближення її законодавства до правової системи ЄС, актуальність дослідження процесу гармонізації національного законодавства країн-членів ЄС щодо громадянства та виявлення закономірностей і проблем цього процесу є безсумнівною. Розроблена на Гельсінкському саміті ЄС «Спільна стратегія щодо України» стала базою для ухвалення урядом України низки рішень і комплексної Програми інтеграції до Європейського Союзу. Програма як фундаментальний політичний і правовий документ відображає перспективи розвитку України в європейському напрямі. Вона стала новим етапом на шляху європейської інтеграції, новим періодом, на якому почався перехід від розроблення концептуальних положень інтеграції до активної імплементації та повсякденної роботи з реалізації Стратегії. У цьому ракурсі питання адміністративно-правового механізму забезпечення права на громадянство, одним зі складників якого є нормативна система та її вдосконалення, стають вкрай актуальними. Прикладні ж аспекти гармонізації законодавства є одними з найбільш актуальних і широко досліджуваних у закордонній правовій теорії, особливо в сучасному праві ЄС.

Результати дослідження. Інтеграція України до Європейського Союзу проголошена пріоритетним напрямом внутрішньої і зовнішньої політики України. Однією з умов паритетних відносин з європейською спільнотою є високій рівень адміністративного захисту прав і свобод особи, зокрема іноземних громадян та осіб без громадянства, які перебувають на території України з різних причин та обставин, що стане результатом вдалого функціонування адміністративно-правового механізму реалізації права на громадянство в Україні. Євроінтеграційні процеси є чинником, який впливає на формування сучасного праворозуміння, вони зумовлюють інше ставлення до ролі адміністративно-правового механізму в регулюванні забезпечення права на громадянство. Особливо ці процеси впливають на нормативний складник адміністративного механізму в забезпеченні цього права, що стосується його узгодження з європейськими стандартами.

Окремі аспекти імплементації правових норм із питань громадянства, особливо ті, що стосуються узгодження законодавства України з європейськими стандартами, досліджували багато науковців, як-от: П. Рабінович, В. Гомонай, Ю. Тихомиров, В. Опришко, М. Баймуратов, С. Максименко та інші. Проте проблематику саме адміністративно-правового механізму забезпечення права на громадянство достатньою мірою не розглянуто.

Погоджуємося з думкою, що вихідним пунктом гармонізації законодавства України про громадянство з європейським правом є уніфікація термінології, яка вживається в цих двох правових системах, а процес адаптації законодавства треба розпочинати саме з юридичної термінології [11, с. 101]. На думку М. Баймуратова і С. Максименко, чіткий понятійно-категоріальний апарат дуже важливий, якщо законодавець ставить за мету уніфікацію, гармонізацію або зближення законодавства, його відповідність європейським стандартам та традиціям. Вироблення сталої системи юридичних понять і термінів є не просто результатом наукового дослідження, а необхідною умовою, одним із пріоритетних напрямів правового реформування. Тільки така система може забезпечити зближення законодавства, його однакове тлумачення, а також правильне застосування правових норм [10, с. 134]. Тому вважаємо за необхідне спочатку приділити увагу теорії гармонізації законодавства, з'ясувати базові поняття та підходи, оскільки «гармонізація дасть змогу добитися функціональної рівноваги правових актів, забезпечити той ступінь збалансування між ними, що дозволить правовій системі функціонувати та розвиватися в заданих напрямках» [19, с. 15]. Гармонізація правових актів і норм «є процесом забезпечення їх узгодження, відповідності обсягу повноважень для суб'єктів, які їх ухвалили, досягнення цілей, які встановлені державними інститутами» [20, с. 79]. В юридичній літературі гармонізацію розуміють як «узгодження загальних підходів, концепцій розвитку національних законодавств» [18, с. 75], «створення загальних правових принципів і окремих рішень» [14, с. 184], «один з основних напрямів <...> узгодженого правового розвитку держави» [22, с. 116]. На думку німецького професора Отто Люхтерхандта, поняття «гармонізація» відображає «узгоджене співіснування і чинність таких норм, як юридичні принципи, комплексні правові інститути, а також окремі юридичні правила і приписи, що походять із різних джерел права» [15, с. 57], а один із вимірів, в якому постає завдання гармонізації, представлений відносинами «між різними системами правопорядку, що є принципово самостійними та існують незалежно одна від одної, наприклад, між правопорядком міжнародного права або європейського і національного права України» [15, с. 58].

Що стосується українського законодавства та норм міжнародного права, то реалії сьогодення потребують не лише простого сприйняття міжнародного досвіду, а й глибокого аналізу

механізмів того, що перешкоджало вітчизняному законодавству асимілюватися до міжнародного права раніше. У порівнянні положень законодавства України з нормами міжнародного права П. Рабінович уточнює, що гармонізація – це процес узгодження законодавства України із правовими системами провідних міжнародних організацій Європи [16, с. 255]. У процесі гармонізації законодавства про громадянство Україна повинна враховувати те, що він зазвичай є одностороннім, оскільки йдеться не про взаємні кроки з обох сторін щодо узгодження своїх правових норм, а тільки про зміни в українському законодавстві з метою його гармонізації з нормами міжнародного права [12, с. 205]. Як бачимо, українські науковці вживають термін «гармонізація» на позначення одностороннього процесу наближення внутрішнього законодавства України до міжнародного законодавства. Міжнародно-правовий вплив на адміністративно-правовий механізм забезпечення права на громадянство проявляється у двох формах: по-перше, міжнародні договори закріплюють права й обов'язки фізичних осіб, тобто вони адресовані безпосередньо індивідам; по-друге, міжнародні договори зобов'язують держави узгодити їхнє законодавство з положеннями цих договорів. Отже, перша форма впливу може бути визначена як безпосереднє регулювання відповідних відносин, а друга – як уніфікація національного законодавства про громадянство, здійснювана за допомогою міжнародних договорів [13, с. 7].

Що стосується узгодження чинного законодавства України про громадянство з європейськими та міжнародними стандартами захисту прав людини, то Україною ратифіковано цілу низку міжнародних угод, спрямованих на захист прав і свобод людини, а саме: Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 р. [3], Конвенцію про статус біженців і Протокол щодо статусу біженців 1951 р. [4].

2006 р. ратифіковано Європейську конвенцію про громадянство, яка визначає принципи та правила, яких держави-учасниці зобов'язуються дотримуватися в питаннях громадянства фізичних осіб, та закладає правову базу для співробітництва між державами із цих питань [5]. Заснована на принципах Конвенції 1961 р., Європейська конвенція 1997 р. забезпечує всебічне правове регулювання питань, які стосуються громадянства [6]. Україна підписала Європейську конвенцію про громадянство 1 липня 2003 р. За час, що минув із моменту підписання, національне законодавство про громадянство узгоджене з нормами Конвенції. Зокрема, Верховна Рада України 16 червня 2005 р. ухвалила Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України»» [8]. Надалі неодноразово подавалися законопроекти про внесення змін до Закону України «Про громадянство», зокрема, з метою законодавчого вдосконалення механізму припинення громадянства України в разі добровільного набуття громадянином України громадянства іншої держави та запобігання випадкам подвійного громадянства для осіб, які набувають громадянство України. Це питання є надзвичайно актуальним у контексті адміністративно-правового забезпечення права на громадянство. Приєднання України до Конвенції сприяє розвитку правових принципів, які стосуються громадянства, та їх запровадженню в національному законодавстві України.

В Європейській конвенції про громадянство від 6 листопада 1997 р. зазначається, що кожна держава може самостійно вирішувати, які наслідки матиме в її внутрішньодержавному праві факт набуття її громадянином іншого громадянства або його приналежності до іншого громадянства. Відповідно до ст. 15 Конвенції, її положення не обмежують право кожної держави у своєму внутрішньодержавному праві визначати: а) зберігають чи втрачають громадянство її громадяни, які набувають або мають громадянство іншої держави; б) чи пов'язане набуття або збереження її громадянства з відмовою від іншого громадянства або з його втратою [2]. Положенням ст. 14 Конвенції визначено, що держава-учасниця дозволяє: а) дітям, які автоматично набули різних громадянств від народження, зберігати ці громадянства; б) своїм громадянам мати інше громадянство, якщо це інше громадянство автоматично набувається у зв'язку зі вступом у шлюб [2]. Отже, Європейська конвенція про громадянство в п. «а» ст. 15 надає державам-учасницям право самим визначати припустимість множинного громадянства. Водночас законодавства, що забороняють подвійне громадянство, також повною мірою відповідають нормам європейського права. В Україні питання щодо випадків множинного громадянства *ex lege*, які були передбачені в зазначеній статті Конвенції, зауважень та заяв під час ратифікації не викликали.

Проте варто зазначити, що Європейська конвенція була ратифікована із застереженням до п. 2 ст. 8 Конвенції і зумовлена тим, що Закон «Про громадянство України» передбачає, що громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти із громадянства України за його клопотанням (п. 1 ч. 1 ст. 18) [7]. Таке застереження відповідає п. 2 ст. 8 «Втрата громадянства за ініціативою особи» Конвен-

ції, в якому передбачається, що держава-учасник може передбачити у своєму внутрішньому законодавстві, що відмовлятися від громадянства можуть лише громадяни, які постійно проживають за кордоном. Оскільки питання виїзду громадян України за кордон не є предметом регулювання Закону України «Про громадянство України», визначення громадян України такими, що постійно проживають за кордоном, регулюється Законом України «Про порядок виїзду з України й в'їзду в Україну громадян України» та нормативно-правовими актами, виданими на виконання цього Закону. А заява про виключення гл. VII «Військовий обов'язок у випадках множинного громадянства» зі сфери застосування Конвенції зумовлена невідповідністю положень цієї глави нормам українського законодавства. Зокрема, положеннями ст. 65 Конституції України передбачено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України [1], а ст. 1 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» встановлює в Україні загальний військовий обов'язок [9]. Окрім того, питання виконання військового обов'язку не є предметом регулювання Закону України «Про громадянство України», оскільки це логічно випливає з Основного закону України, проте, можливо, не було б зайвим зазначення та конкретизація цих положень і безпосередньо в Законі України «Про громадянство».

Отже, приєднання до Європейської конвенції про громадянство 1997 р. відповідає національним інтересам України, оскільки демонструє, що Україна визнає і поважає норми і принципи європейського права, підтверджує її прагнення співпрацювати в межах Ради Європи і сприяє її інтеграції до європейської спільноти. Водночас приєднання до Конвенції сприяє розширенню договірно-правової бази з питань громадянства у відносинах з державами-членами Ради Європи й іншими державами-учасниками.

Розглянемо далі основні міжнародні нормативно-правові акти з питань громадянства й особливості узгодження з ними національного законодавства в цій сфері. Гаазька конвенція від 12 квітня 1930 р. керувалася невизнанням подвійного громадянства і рекомендувала ставитись до біпатридів як до осіб, що мають лише одне громадянство. Водночас пропонувалося визначати громадянство або за місцем «звичайного чи переважного проживання», або за принципом «ефективного» громадянства, тобто за громадянством тієї держави, з якою особа більш тісно пов'язана і де вона реально використовує всі свої права чи переважну більшість із них (ст. 5 Конвенції) [20, с. 198]. 30 серпня 1961 р. у Нью-Йорку ухвалена Конвенція про скорочення безгромадянства. Україна приєдналася до цієї Конвенції у 2013 р. [6], 6 травня 1963 р. країни-члени Ради Європи також підписали Конвенцію про скорочення випадків багатогромадянства та про військову повинність у випадках багатогромадянства. Так, 24 листопада 1977 р. Радою Європи ухвалено Додатковий протокол до зазначеної Конвенції та внесено до неї поправки. Отже, єдине громадянство в Україні варто розглядати як міцний правовий зв'язок людини з державою, що зумовлено сукупністю їхніх взаємних прав, обов'язків і відповідальності. Такий зв'язок ґрунтується на визначеній державою наявності в людини, яка проживає в Україні, основних прав і свобод, гарантує повагу до гідності громадянина, що регулюється законом відповідно до міжнародно-правових актів. За оптимальних умов лише на основі громадянства певної держави окрема особа може скористатися максимальним рівнем прав, гарантованих цим громадянством, як у державі, так і в міжнародному спілкуванні.

Висновки. Сучасне законодавство про громадянство як основний елемент адміністративно-правового механізму забезпечення права на громадянство можна вважати сформованим – питання громадянства в Україні регулює Конституція України, низка законів про громадянство, серед яких важливе місце посідають Закони України «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та інші нормативно-правові акти. Однак чинне законодавство про громадянство все ж таки, на жаль, не має належного адміністративно-правового механізму забезпечення права на громадянство в Україні, беручи до уваги наявність великої кількості прогалин і колізій у законодавстві, що разом із неоднозначною правозастосовчою практикою призводить до непоодиноких випадків порушення прав громадян і особливо осіб без громадянства чи осіб, які бажають набути громадянство України або не хочуть його втратити. Така ситуація свідчить про необхідність реформування чинного законодавства про громадянство з метою узгодження його норм із загальною концепцією захисту прав та свобод людини.

Автор акцентує увагу на необхідності модернізації приписів Закону України «Про громадянство». Серед основних напрямів реформування законодавства про громадянство, зокрема, про адміністративний механізм забезпечення цього права, визначено узгодження правових норм

із міжнародними й європейськими стандартами захисту прав людини, зокрема узгодження чинного законодавства з міжнародними угодами та договорами, що ратифіковані Україною встановленим законом порядком, а також визначення й усунення внутрішніх протиріч, прогалин і колізій у законодавстві, усунення розрізненості нормативного регулювання шляхом узгодження законів України, що встановлюють правовий статус громадян, осіб із подвійним громадянством чи осіб без громадянства, правове регулювання набуття та втрати громадянства України, правові положення про компетенцію інституційних органів, що вирішують справи про громадянство.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 13. С. 359.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.
4. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців 1951 р.: Закон України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 17. Ст. 118.
5. Про ратифікацію Європейської конвенції про громадянство: Закон України від 20 вересня 2006 р. Відомості ВРУ. 2006. № 45. Ст. 437.
6. Про приєднання України до Конвенції про скорочення безгромадянства від 1961 р.: Закон України від 11 січня 2013 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 10. Ст. 100.
7. Про громадянство: Закон України від 30 березня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.
8. Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України»: Закон України від 16 червня 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 30. Ст. 408.
9. Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385.
10. Баймуратов М., Максименко С. Імплементация норм международного права про свободу пересування і вибір місця проживання у право України. Право України. 2003. № 9. С. 133–138.
11. Баймуратов М., Максименко С. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: політико-правовий аналіз. Право України. 2003. № 10. С. 101–104.
12. Гомонай В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу. Держава і право. 2009. Вип. 44. С. 204–212.
13. Кєропян А. Международно-правовые проблемы гражданства в условиях глобализующегося мира: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2010. 26 с.
14. Марченко М. Сравнительное правоведение. Общая часть: учебник. М.: Зерцало, 2001. 560 с.
15. Люхтерхандт О. До проблеми гармонізації законодавства України з Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 1998. 300 с.
16. Рабінович П. Законодавство України та норми міжнародного права: критерії відповідності. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 1998. 300 с.
17. Суботенко В. Сумісність положень законодавства України з Конвенцією про скорочення безгромадянства 1961 р. та Конвенцією про статус апатридів 1954 р. К., УВКБ ООН. 220 с.
18. Тимченко Л. Международное право: учебник. Х.: Консум, 1999. 528 с.
19. Тихомиров Ю. Коллизии между правовыми актами: способ преодоления. Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики. К.: Генеза, 1996. С. 14–20.
20. Тихомиров Ю. Коллизионное право: учебное и научно-практическое пособие. М.: Юринформцентр, 2000. 394 с.
21. Толкачова І. Конституційний принцип єдиного громадянства. Право України. 2009. № 11. С. 196–200.
22. International encyclopedia of comparative law. N.Y., 1975. V.II. Chapter 5. The international unification of private law / David René. 1971. 218 p.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У статті розглянуто стан дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури. Встановлено, що на доктринальному рівні немає узгодженого наукового підходу щодо сутності та загальної направленості реформування прокуратури України, що пов'язується з відсутністю обґрунтованого, системного та повного аналізу зазначеної проблематики.

Ключові слова: стан дослідження, проблематика, адміністративно-правове забезпечення, реформування прокуратури.

В статье рассмотрено состояние исследования проблемы административно-правового обеспечения реформирования органов прокуратуры. Установлено, что на доктринальном уровне нет согласованного научного подхода к сущности и общей направленности реформирования прокуратуры Украины, что связано с отсутствием обоснованного, системного и полного анализа данной проблематики.

Ключевые слова: состояние исследования, проблематика, административно-правовое обеспечение, реформирование прокуратуры.

In the article, on the basis of the analysis of scientific literature, the state of research of the problem of administrative and legal support for the reform of the prosecutor's offices is considered. It has been established that at the doctrinal level there is no coherent scientific approach to the essence and general direction of the reformation of the prosecutor's office of Ukraine, which is connected with the absence of a substantiated, systematic and complete analysis of the mentioned problem.

Key words: state of research, problems, administrative and legal support, reformation of the prosecutor's office.

Вступ. Реформування системи органів прокуратури України є актуальним питанням як теоретико-юридичної, так і практичної сфери життєдіяльності суспільства. Високий рівень зацікавленості у ньому правників, пояснюється активізацією усіх процесів направлених на розбудову нашої держави, як відносно молодій незалежній країні. В той же час формування наукових знань та теоретичних моделей реформування органів прокуратури потребує проведення аналізу загального стану дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення цього процесу. Розробка предмету даного наукового дослідження показує, що в цій сфері простежується динамічне зростання кількості нових наукових праць. Проте зазначена проблематика знаходить доктринальне обґрунтування не безпосередньо, а лише в контексті інших напрямів дослідження питання реформування прокуратури. Цей аспект яскраво виявляється у численних монографіях різних вчених, предметом яких стали окремі питання реформування прокуратури.

Стан дослідження. Проблема правового забезпечення реформування органів прокуратури в Україні не є новою. Зокрема цьому питанню приділяли увагу: В.В. Колодчин, А.Р. Туманянц, В.М. Кравчук, В.В. Сердюк, В.М. Корецький, В.В. Сухонос, А.М. Бойко, М.Ю. Івчук, О.В. Агеєв, О.М. Єшук, С.А. Кулинич, Д.М. Добровольський та багато інших. Однак в сучасних умовах реформування органів прокуратури, питання адміністративно-правового забезпечення проведення реформ, набуває нової актуальності та потребує більшої уваги з боку науковців.

Постановка завдання. Розглянути стан дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури.

Результати досліджень. Цілий ряд особливих аспектів реформування прокуратури представлено у монографії Колодчина В.В. та Туманянц А.Р. Наприклад вчені пропонують:

- 1) переосмислити та змінити дефініцію терміну «прокурор» у положеннях чинного законодавства;
- 2) відокремити органи державного обвинувачення від органів розслідування;
- 3) обмежити діяльність прокуратури виключно сферою кримінальної юстиції;
- 4) запровадити інститут часткової відмови прокурора від обвинувачення тощо [1 с. 205–207].

Водночас велика кількість питань реформування прокуратури залишається поза увагою науковців, адже дослідження останніх направлені на визначення, окреслення і розробку теоретичних та практичних аспектів нормативної регламентації повноважень прокурора виключно в судовому провадженні у першій інстанції. Більш змістовою але неповною з точки зору об'єму питань, які потребують обов'язкового розгляду в ключі дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури України, є монографія Кравчука В.М., предметом якої виступають питання щодо інституту прокуратури, як органу державної влади. Вченим було детально опрацьовано ключові напрями реформування прокуратури та вироблено стосовно них відповідні пропозиції. Водночас науковець не торкається великої кількості важливих моментів, зосереджуючи свою увагу виключно на питаннях уточнення мети та завдань діяльності органів прокуратури; удосконалення оцінювання ефективності їхньої діяльності і таке інше [2, с. 198].

Різні питання реформування органів прокуратури висвітлювалися у контексті багатьох дисертаційних дослідженнях. Зокрема, деякі моменти удосконалення діяльності прокуратури були предметом наукового пошуку Сердюка В.В. Вчений приділяє увагу окремим адміністративно-правовим аспектам реформування прокуратури, а саме питанню визначення її місця та специфіки взаємодії із судовими органами. Так, у підрозділі 4.1 Розділу 4 зазначеної наукової роботи, науковець констатує наявність проблеми щодо загальної невизначеності у питанні віднесення прокуратури до якогось із складників державної влади на конституційному рівні. Посилаючись на зауваження професора Полянського Ю.Є., який пропонує як приклад принцип поділу державної влади лише на законодавчу, виконавчу і судову, де система органів прокуратури є чимось подібним до «вільного електрону», вчений доходить висновку, що прокуратура навряд чи утворює самостійну частину державного апарату. Натомість Сердюк В.В. також констатує наявність великої кількості теоретичних підходів до зазначеної проблематики, спираючись на погляди Косюти М.В., Сірого М.І., Мурашина Г.О. тощо [3, с. 290; 4, с. 137].

Однак у цьому контексті ключовим недоліком є те, що в науковій праці Сердюка В.В. акцент зроблено лише на питаннях реформування прокуратури, а саме, стосовно її взаємодії із органами судової гілки влади.

Окремі напрями удосконалення прокуратури були частиною предмета наукової роботи Сухоноса В.В., який досліджував місце прокуратури в механізмі сучасної української держави, обґрунтував раціональну функціональну модель прокуратури, а також розробляв рекомендації щодо удосконалення правового статусу прокуратури в умовах реформування державних інститутів [5, с. 2]. Проте розгляд проблематики удосконалення прокуратури України в дисертаційному дослідженні Сухоноса В.В. обмежений лише трьома питаннями, а саме: незалежністю правового статусу прокурора, визначенням місця прокуратури в системі органів влади та удосконаленням структури і організацією діяльності органів прокуратури. Отже вчений розробляє проблематику реформування не повністю, а лише в контексті визначення ролі цих органів в державному механізмі.

В свою чергу Бойко А.М. розглядає процес реформування прокуратури, як необхідний чинник удосконалення діяльності правоохоронних і судових органів щодо запобігання та протидії економічній злочинності. Вчений зазначає, що в Україні загальні засади діяльності прокуратури суттєво не змінилися і містять залишки попередньої, радянської системи, де прокуратура забезпечувала дотримання законності винятково в ракурсі правової ідеології, яку визначала політична влада. Внаслідок цього однією з важливих функцій прокуратури є здійснення загального нагляду за законністю. У більшості демократичних країн прокуратура здійснює постійне представництво публічної влади в суді. Причому прокуратура представляє публічний інтерес, що узгоджується зі змістом закону, який вписується в єдину правову ідеологію та принцип верховенства права. Відтак у демократичному суспільстві діяльність прокуратури ґрунтується не на адміністративно-організаційних засадах (централізації), а на єдності згідно закону. Тому й прокурорська підпорядкованість та ієрархія прокурорських посад мають особливості: вони повинні забезпечувати незалежність і самостійність прокурорів усіх рівнів, а припис прокурора має бути

письмово мотивований положеннями закону. Питання кар'єрного просування і переміщення по службі прокурорів має залежати від професійності та досвіду, а не від волі вищого за рангом прокурора [6, с. 356].

Однак, акцентуючи всю свою увагу лише на питанні удосконалення внутрішньої організації органів прокуратури, вчений не розкриває інші важливі аспекти, на кшталт, нормативно-правового забезпечення їх діяльності або визначення місця в системі органів державної влади. Отже науковий погляд Бойко А.М. на проблематику адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури можна охарактеризувати, як надто вузький.

Окремих особливостей реформування прокуратури торкався в своїх наукових дослідженнях Івчук М.Ю., що займався пошуком та розробкою проблематики щодо визначення сутності та особливостей адміністративно-правового статусу органів прокуратури України, а також наданням науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій до нормативно-правових актів із зазначених питань на основі аналізу чинного законодавства України та відповідних підзаконних нормативно-правових актів й узагальненням практики їх реалізації. Визначаючи вказану проблематику як мету свого дисертаційного дослідження, науковець, задля реалізації останньої, бачить необхідним виконання ряду завдань, до яких відносить: з'ясування особливостей реалізації адміністративно-правового статусу органів прокуратури України у взаємодії з іншими суб'єктами адміністративного права; характеристику правових засад організації діяльності органів прокуратури України та напрямів її реформування [7, с. 4]. Крім того у підрозділі 1.3 Розділу I, що має назву: «Правове регулювання організації діяльності органів прокуратури України на сучасному етапі» визначено пріоритетні напрями реформування даної системи державних органів, наприклад: наділення прокуратури додатковими повноваженнями, необхідними для успішного виконання покладених на неї функцій; вдосконалення організаційно-правових форм відомчого та судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішень і дій посадових осіб прокуратури тощо [7, с. 10].

Отже, хоча науковець і розглядає напрями реформування прокуратури, він, на наш погляд, необґрунтовано визначає їх пріоритети, залишаючи поза увагою велику кількість тих дійсно проблемних моментів в діяльності даних органів, які в більшій мірі потребують опрацювання та удосконалення.

Необхідно також відзначити наукові праці Агєєва О.В., предметом яких є питання реформування прокуратури шляхом зміни функціональної направленості її діяльності. Аналізуючи проблематику правового статусу прокуратури як суб'єкта адміністративного процесу, науковець в підрозділі 1.3 Розділу I дисертаційного дослідження наголошує на тому факті, що за останні роки у процесах реформування системи органів державної влади чітко простежувалась тенденція обмеження повноважень прокуратури. Зокрема це мало прояв у виключенні можливості прокуратури здійснювати загальний нагляд за дотриманням законності в багатьох сферах громадського життя, у тому числі, і в сфері державного управління. Відповідаючи на питання, чи є доцільною зазначена функція в діяльності прокуратури, вчений наводить різні наукові аргументи. Наприклад він наголошує на тому, що сумніви щодо необхідності наглядової діяльності пов'язані насамперед з наявністю великого числа інших контрольних органів. Зокрема указується, що функції захисту прав і свобод громадян повинний забезпечувати інститут Уповноваженого з прав людини і дублювання його функцій органами прокуратури навряд чи виправдане. Вказується також і на те, що функція загального нагляду – це рудимент середньовіччя, що отримав нове життя у країнах з тоталітарним режимом для загального контролю за суспільством [8, с. 58–59; 9, с. 4; 10, с. 5–10].

Схожий науковий підхід викладається у роботах Єщука О.М., який вказує на те, що ключовим аспектом адміністративно-правового забезпечення реформування системи органів прокуратури є зміна напряму роботи цих відомств саме в аспекті позбавлення прокуратури функції з нагляду за додержанням і застосуванням законів. Автор вважає, що цей крок має привести до зменшення навантаження і впливу на бізнес з боку правоохоронних органів. Таким чином прокурори зосередяться на підтримці звинувачення в кримінальних процесах, нагляді за законністю в діяльності органів слідства і за діяльністю під час виконання покарань за судовими вироками. Натомість вчений також констатує, що позбавлення прокуратури загального нагляду можна розцінювати як лібералізацію наглядової політики держави, законодавчу волю яка надає бізнесу більшої свободи. Але з іншого боку такий підхід може створити правоохоронний вакуум [11, с. 8]. Безперечно, напрацювання Агєєва О.В. та Єщука О.М. заслуговують уваги, проте слід відмітити недосконалість останніх, адже реформування прокуратури не можна розглядати лише у ретроспективі застарілості її функцій та необхідності виключення загальнонаглядових повноважень.

Окремі особливості управлінських процедур в діяльності органів прокуратури України та напрями їх реформування є предметом наукового пошуку Кулинич С.А. Мета його наукової роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та відповідних підзаконних нормативно-правових актів узагальнити практику їх реалізації і визначити сутність та особливості управлінських процедур в діяльності органів прокуратури України; надати науково-обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо нормативно-правових актів. Реалізувати цю мету вчений намагається, вирішуючи наступні завдання:

- 1) формування понять,
- 2) з'ясування значень та визначень видів управлінських процедур в діяльності органів прокуратури;
- 3) аналіз процедури прийняття управлінських рішень в органах прокуратури та управлінської процедури під час проходження державної служби,
- 4) аналіз контрольно-наглядової управлінської процедури та процедури розгляду звернень громадян;

Після виконання поставлених завдань дослідник пропонує конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правового регулювання управлінських процедур в органах прокуратури України [12, с. 4]. Основним недоліком проведеного Кулиничем С.А. наукового аналізу є розгляд питання адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури України лише в аспекті удосконалення управлінських правовідносин всередині цієї системи.

Окремі особливості адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури були предметом дослідження Добровольського Д.М. В своїй дисертації науковець приділяв увагу аналізу теоретичних положень, які визначають роль і значення принципу незалежності прокуратури в її організації та діяльності і розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення законодавства України в цій сфері. Водночас недосконалість теоретичного підходу Добровольського Д.М. до проблематики реформування прокуратури пояснюється тим, що останній здійснював її наукову розробку виключно в контексті аналізу забезпечення незалежності цієї системи державних органів [13, с. 6].

Висновок. Завершуючи наукове дослідження ми дійшли висновку, що на доктринальному рівні немає узгодженого наукового підходу щодо сутності та загальної направленості реформування прокуратури України, і це пов'язано з відсутністю обґрунтованого, системного та повного аналізу зазначеної проблематики. Наприклад, якщо говорити про зміну напрямів роботи органів прокуратури, то в цьому сенсі більшість вчених погоджується, що дану систему органів, насамперед, необхідно позбавити загально наглядової функції. Однак наразі залишається необґрунтованим питання стосовно власне функцій, якими повинна бути наділена прокуратура після проведення реформ. До того ж аналіз стану наукової розробки адміністративно-правового забезпечення показав, що невисвітленою залишається проблематика внутрішньої організації органів прокуратури. Отже вчені не дають відповідь на питання, якою має стати прокуратура після удосконалення в структурному плані. Таким чином, можемо констатувати, що в більшості випадків ті зміни, які науковці пропонують ввести у роботу органів прокуратури чи організаційну структуру останніх не гарантують підвищення ефективності їх діяльності, а в деяких випадках не відповідають правовим реаліям.

Список використаних джерел:

1. Колодчин В.В., Туманянц А.Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг». 2016. 228 с.
2. Кравчук В.М. Інституційно-правовий аспект функціонування прокуратури України як органу державної влади: монографія. Тернопіль: ТаОВ «Терно-граф». 2013. 272 с.
3. Сердюк В.В. Правовий статус Верховного суду України в системі судової влади: дисертація. Київ: Національна академія наук України інституту держави і права імені В.М. Корецького. 2009. 563 с.
4. Конституційні аспекти судової реформи: зб. текстів виступів на наук.-практ. конф. / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, Інститут вивчення проблем злочинності. АПН України. Х.: Право, 2008. 164 с.
5. Сухонос В.В. Прокуратура в механізмі української держави проблеми теорії та практики: автореферат. Одеса: Одеська Національна юридична академія. 2009. 33 с.
6. Бойко А.М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: дисертація. Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка. 2009. 427 с.

7. Івчук М.Ю. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України: автореферат. Київ: Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. 2011. 21 с.
8. Агєєв О.В. Прокурор як суб'єкт адміністративного процесу: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2006. 199 с.
9. Радченко В.И. Судебную власть – в центр правовой реформы. Российская юстиция. 1999. № 10. С. 2–4.
10. Викторов И.Н. Ответственность за неисполнение законных требований прокурора. Законность. 1999. № 9. С. 5–10.
11. Єшук О.М. Деякі аспекти реформування органів прокуратури. Судова та слідча практика в Україні. 2016. Вип. 1. С. 7–10.
12. Кулинич С.А. Управлінські процедури в діяльності органів прокуратури України: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2007. 20 с.
13. Добровольський Д.М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури: дисертація. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2016. 195 с.

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано, що норми адміністративного права відіграють провідну роль у забезпеченні захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в разі їх порушення, оспорення чи невизнання суб'єктами владних повноважень.

Ключові слова: адміністративно-правий захист прав підприємців, адміністративно-правове забезпечення захисту, розвиток підприємництва, захист прав суб'єктів підприємницької діяльності.

В статье обосновано, что нормы административного права играют ведущую роль в вопросе обеспечения защиты прав субъектов предпринимательской деятельности в Украине в случае их нарушения, оспаривания или непризнания субъектами властных полномочий.

Ключевые слова: административно-правовая защита прав предпринимателей, административно-правовое обеспечение защиты, развитие предпринимательства, защита прав субъектов предпринимательской деятельности.

The article substantiates that the norms of administrative law play a leading role in ensuring the protection of the rights of business entities in Ukraine in the event of their violation, challenge or non-recognition by the subjects of power.

Key words: administrative and legal protection of rights of entrepreneurs, administrative and legal support for protection, development of entrepreneurship, protection of rights of business entities.

Вступ. Захист прав підприємницької діяльності забезпечується передусім нормами господарського права. Але коли йдеться про порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими особами, то засобів захисту, що передбачені нормами господарського права, недостатньо. Адже йдеться не про господарське правопорушення, а про інші підстави для реалізації права на захист.

Питання правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні неодноразово становили предмет дослідження науковців. В основу статті покладено праці таких вчених, як: А.Ю. Нашинець-Наумова, В.О. Поярков, В.В. Решота, С.Я. Сенюта, О.І. Шостенко й інших.

Право на захист передбачено в Конституції України і конкретизовано в Господарському кодексі стосовно реалізації права на захист суб'єктами господарського права. Однак одного лише закріплення вказаного права за підприємцями недостатньо для здійснення ефективного захисту їхніх прав на практиці. Для цього провідне значення має врегулювання суб'єктів, форм, методів та інших питань захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в нормах адміністративного права.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Результати дослідження. У ч. 4 ст. 13 Конституції України [1] передбачено зобов'язання держави забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Водночас усіх суб'єктів права власності визнано рівними перед законом. Аналогічну норму включено до ст. 5 Господарського кодексу (далі – ГК) України [2] щодо визначення конституційних основ правопорядку у сфері господарювання. Зауважимо, що в праві на захист всі суб'єкти права також повинні бути рівними. С.Я. Сенюта зазначає, що важливою

передумовою для дотримання правового режиму законності є розроблення ефективних механізмів захисту та відновлення прав суб'єктів господарювання в разі їх порушення, невизнання чи оспорування. Зазначене може бути здійснено в разі надання суб'єктам господарювання рівних правових можливостей з іншими учасниками господарських відносин, зокрема споживачами, органами державної влади тощо, щодо правового захисту належних суб'єктам господарювання прав та охоронюваних законом інтересів [3, с. 143]. І це підтверджено в нормах чинного законодавства України.

Зокрема, у ГК України [2] серед загальних принципів господарювання в Україні визначено «рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання» (ст. 6), а серед основних напрямів економічної політики, що визначаються державою, – державна підтримка і захист усіх форм ефективного господарювання (пп. 4 ч. 1 ст. 10). Рівність суб'єктів підприємницької діяльності в праві на захист передбачено і в ст. 20 ГК України, що прямо закріплює дане право за суб'єктами господарювання та споживачами.

Отже, ми встановили, що право на захист суб'єктів підприємницької діяльності передбачено в господарському законодавстві як конкретизація конституційного права на захист. Однак одного лише закріплення права на захист недостатньо для його реалізації. Для цього воно повинно бути належним чином забезпечене.

Незважаючи на регулювання форм і методів правового захисту прав підприємців нормами господарського права, варто розуміти, що таких норм недостатньо для здійснення ефективного захисту прав підприємців. Реалізація права на захист виходить за межі поняття господарського правопорушення як підстави для користування відповідним правом.

Пояснюючи останню думку, акцентуємо увагу на тому, що завжди реалізація підприємцем права на захист пов'язана з порушенням його прав і водночас із порушенням норм законодавства тим суб'єктом, що, на думку підприємця, є винним у порушенні прав суб'єкта підприємницької діяльності. Незважаючи на те, що сторонами відповідних зв'язків будуть підприємець і порушник, сферою дії господарського права не охоплене регулювання відповідних відносин, коли права порушуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування. Як зазначає С.Я. Сенюта, до підстав для виникнення права на захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання необхідно також зарахувати й ті явища, що не можуть розглядатися як господарське правопорушення, однак ці явища є підставами для здійснення захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. Мається на увазі, наприклад, наявність правового акта, виданого органом державної влади, застосування якого порушує те чи інше право суб'єкта господарювання. Зрозуміло, що за визнання цього правового акта неправомірним і його скасування, ухвалення такого документа не може розглядатися як господарське правопорушення навіть тоді, коли буде констатовано, що зміст цього акта порушує положення ст. 5–6 ГК України [3, с. 145]. Видання правового акта суб'єктом владних повноважень, можливо, і стосувалося вчинення підприємцем господарського правопорушення, а тому передбачало певні санкції щодо здійснюваної ним підприємницької діяльності чи з інших питань господарювання. Якщо підприємець вважає, що його права водночас було порушено, то він реалізує право на захист. І відносини, які виникають під час реалізації права на захист, вже не будуть господарськими відносинами.

Ці відносини характеризуються такими ознаками: 1) їх суб'єктами є підприємці, з одного боку, та суб'єкти владних повноважень – з іншого; 2) вони передбачають використання імперативного методу правового регулювання; 3) оснований на підпорядкуванні керованого волі того, хто керує; 4) являють собою реалізацію владних повноважень; 5) забезпечені можливістю застосування державного примусу. Тому робимо висновок про їх адміністративну правову природу, а отже, регулювання й охорону нормами адміністративного права, а не господарського, незважаючи на те, що однією зі сторін є підприємець.

Коли права підприємців порушуються в межах описаних відносин, то захист забезпечується нормами саме адміністративного права, що зумовлене його найбільшою ефективністю. Сферою дії адміністративного права є відносини між підприємцями й іншими суб'єктами права, що будуються на взаєминах влади та підпорядкуванні. Підпорядкування керованого об'єкта суб'єкту, що керує, передбачає використання методів адміністративного права як у зв'язках таких суб'єктів, так і стосовно вирішення конфліктів між ними. Такі методи вирізняються імперативним характером впливу, вираженням державного публічного інтересу, нерівністю сторін відносин, жорстким підпорядкуванням управлінській волі [4, с. 136]. Застосування адміністративно-правових методів пов'язане з гарантуванням силами держави й обов'язковістю для тих, кому вони адресовані. Такі

методи відрізняються імперативним характером впливу через використання приписів (встановлення обов'язків), встановлення заборон, надання дозволів [5, с. 56]. Разом з ефективністю адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні постає питання його специфіки, а отже, окремого регулювання, інституалізації.

Наприклад, коли захист реалізовано у формі правосуддя, то на перший план виходить адміністративна юстиція, особливістю якої є розгляд справ, де однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень. Як зазначає О.І. Шостенко, важливою гарантією реалізації конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною є її право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [6, с. 92]. За визначенням В.В. Решота, вирішальну роль у забезпеченні захисту порушених прав і свобод у сфері адміністративно-правових відносин відіграє адміністративна юстиція як форма судового контролю. Адміністративна юстиція – це один із найважливіших інститутів правової держави, ефективний засіб контролю діяльності органів влади. Основним завданням цього інституту є захист від свавілля органів державної та муніципальної служби, гарантування прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [7].

Отже, провідну роль для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні відіграє його адміністративно-правове забезпечення. Ідеться про регулювання форм діяльності, методів, які дозволено використовувати для здійснення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності з боку органів держави, про межі повноважень суб'єктів владних повноважень у сфері господарювання, про встановлення складів адміністративних порушень у сфері підприємництва; про порядок вирішення конфліктів підприємців і суб'єктів владних повноважень, про відповідальність суб'єктів владних повноважень за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності. У вирішенні всіх означених та інших питань захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності провідну роль відіграють норми адміністративного права, регулюючи й охоронні відповідно.

Наприклад, адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється на основі норм Кодексу України про адміністративну відповідальність (далі – КУпАП), Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАСУ). КАСУ встановлює способи захисту, порядок захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в разі їх порушення, невинності чи оспорення суб'єктами владних повноважень. КУпАП передбачає відповідальність за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності. Окрім означених кодексів, правові засади захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні містяться в законах, якими врегульовано статус окремих суб'єктів захисту.

Висновки. Правові засади захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні охоплюють закріплення на рівні Конституції України за підприємцями права на захист із конкретизацією в нормах господарського права шляхом як прямого закріплення, так і врегулювання форм, методів, принципів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. Водночас першочергове значення для розвитку підприємництва в Україні має, з одного боку, чітке визначення повноважень і способів діяльності щодо підприємців у Конституції та законах України суб'єктів владних повноважень; з іншого – оцінка законності та доцільності втручання в підприємництво з боку органів держави, місцевого самоврядування. У втіленні обох вказаних напрямів переважну роль відіграє не господарське, а адміністративне право. Саме адміністративне право охоплює регулювання й охорону тих відносин, які виникають у сфері господарювання між підприємцями та суб'єктами владних повноважень, водночас будуються на принципах влади та підпорядкування, застосування імперативних методів впливу та державного примусу. Отже, серед правових засад захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні провідну роль відведено адміністративно-правовому забезпеченню.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. № 72/І. Спеціальний випуск. С. 15. Ст. 2598.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436–ІV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 18. Ст. 144.
3. Сенюта С.Я. Поняття та підстави захисту прав суб'єктів господарювання. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 15. С. 143–146.
4. Поярков В.О. Адміністративно-правові методи діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. Наукові праці МАУП. 2014. Вип. 42. С. 136–140.

5. Нашинець-Наумова А.Ю. Методи адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2012. № 2. С. 56–59.

6. Шостенко О.І. Адміністративна юстиція: світовий і український досвід у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2004. Вип. 10 (2). С. 92–118.

7. Решота В.В. Адміністративна юстиція як захист від свавілля органів державної та муніципальної служби (досвід США). Державне будівництво. 2007. № 1 (1) // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29__43.

РОЛЬ І МІСЦЕ СЛІДЧИХ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ

У статті визначено, що органи досудового розслідування входять у структуру правоохоронних органів зі своїм власним керівним органом, мають організаційну структуру, створені та функціонують із метою здійснення повного, всебічного й ефективного досудового розслідування в кримінальних провадженнях, яке є їхньою державною управлінською функцією.

Ключові слова: правоохоронні органи, органи досудового розслідування, слідчий, слідча діяльність, слідчі підрозділи.

В статье определено, что органы предварительного расследования входят в структуру правоохранительных органов со своим собственным руководящим органом, имеют организационную структуру, созданы и функционируют с целью осуществления полного, всестороннего и эффективного досудебного расследования в уголовном производстве, которое является их государственной управленческой функцией.

Ключевые слова: правоохранительные органы, органы досудебного расследования, следователь, следственная деятельность, следственные подразделения.

The article stipulates that the bodies of pre-trial investigation are part of the structure of law-enforcement bodies with their own governing body, have an organizational structure, created and operate in order to carry out a complete, comprehensive and effective pre-trial investigation in criminal proceedings, which is their state management function.

Key words: law enforcement bodies, bodies of pre-trial investigation, investigator, investigative activities, investigation units.

Вступ. Сьогодні у зв'язку з новим реформуванням і узгодженням із вимогами Європейського Союзу (далі – ЄС) чинного законодавства всіх державних органів, зокрема і органів досудового розслідування, спостерігається недостатня теоретична та практична підготовка й активність слідчих у реалізації своєї правоспроможності, внаслідок чого посилюється негативна суспільна думка щодо збільшення порушень норм закону та корупційних проявів серед слідчих і роботи правоохоронних органів загалом у боротьбі зі злочинністю. Тому покращення іміджу роботи правоохоронних органів, зокрема слідчих підрозділів, як провідного чинника забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян є вкрай актуальним.

Вищезазначеним питанням особливу увагу приділяли такі науковці, як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Бородін, В. Галунько, І. Голосніченко, М. Горелов, С. Гончарук, І. Гриценко, Т. Гуржій, С. Гусаров, В. Гуславський, Є. Додін, А. Іванишук, Р. Калюжний, А. Каткова, А. Комзюк, С. Ківалов, В. Коваленко, Л. Коваль, В. Колпаков, О. Кузьменко, В. Курило, М. Лошицький, А. Манжула, В. Манохін, Є. Сердюк, В. Петков, В. Плішкін, Ю. Римаренко, В. Шкарупа, І. Шопіна й інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та визначення ролі і місця слідчих у правоохоронних органах в Україні.

Результати дослідження. На кожному з етапів розвитку держави різні органи забезпечують її функціонування. «Сучасна наука розглядає суспільство як цілісну, складну, динамічну самокеровану систему, розвиток якої підпорядковано об'єктивно діючим законам. Без управління цілеспрямоване функціонування суспільства» [1].

Управління – цілеспрямована сукупність дій, які забезпечують узгодженість і координацію спільних робіт із метою досягнення суспільно важливих цілей та виконання завдань. Однією з форм державного управління є правоохоронна діяльність, що спрямована на охорону врегулю-

ваних юридичними нормами управлінських відносин, недоторканість яких, по-перше, полягає в правозастосуванні з метою охорони права, по-друге, є різновидом правової виконавчо-розпорядчої діяльності відповідних органів державної виконавчої влади [2]. І. Бондаренко вважає, що правоохоронний орган – це державний орган, виконання яким однієї чи кількох головних правоохоронних функцій є визначальним у його діяльності, у зв'язку із чим він потребує специфічного матеріально-технічного й іншого забезпечення, до працівників якого законодавством пред'являються спеціальні вимоги, працівники якого з метою ефективного виконання своїх обов'язків згідно із законодавством наділяються різноманітними специфічними правами, мають відповідні пільги та зовнішні ознаки приналежності до правоохоронних органів, підлягають підвищеному правовому захисту [3].

Розглядаючи слідчі підрозділи як систему управління, варто зазначити, що вона складається з декількох рівнів, між якими наявні ієрархічні зв'язки, які функціонують за принципом підпорядкування нижчих вищим, передбачаючи чіткий розподіл функцій, повноважень та відповідальності. Кожен слідчий підрозділ процесуально незалежний, але в процесі функціонування зазнає зовнішніх впливів як із боку системи більш високого рівня, частиною якої вони є, так і з боку інших систем, з якими взаємодіє. У свою чергу, цей процес впливає на складові елементи, а також на середовище функціонування. Отже, у слідчих підрозділах як системі управління можна виділити три рівні: верхній, середній і нижчий [4].

Наприклад, до структури Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) входить Національна поліція України, у структурі якої є Головне слідче управління Національної поліції України; слідчі управління (відділи) головних управлінь, управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізницях; слідчі відділи (відділення) міських, районних, міськрайонних, лінійних управлінь (відділів) головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі [5]. У ст. 10 Закону України «Про Службу безпеки України» зазначено, що до складу Центрального управління Служби безпеки України (далі – СБУ) входять апарат Голови СБУ та функційні підрозділи, серед яких названо й слідчий підрозділ [6]. У ст. 20 Закону України «Про Державну податкову службу України» визначено, що до складу податкової міліції належать, крім інших управлінь, слідче управління податкової міліції; слідчі відділи податкової міліції в органах державної податкової служби відповідних державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі; слідчі відділення (групи) податкової міліції відповідних державних податкових інспекцій у районах, містах, районах у містах, міжрайонних та об'єднаних державних податкових інспекцій [7].

Можемо говорити, що слідчі підрозділи в системі органів досудового слідства є низовою ланкою правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Тому вони несуть основні навантаження під час розкриття та розслідування злочинів.

У своєму дослідженні Г. Кожевников зазначав, що «сьогодні залишилися нерозв'язаними, поміж інших, важливі питання про місце слідчого апарату в системі правоохоронних органів і про спрощення процесуальної процедури під час провадження дізнання і досудового слідства» [8].

На сучасному етапі реформування підрозділів досудового слідства в учених і практиків не має єдиної думки стосовно місця слідчих підрозділів у системі правоохоронних органів. На різних етапах розвитку вчені пропонували виділити такі особливості адміністративно-правового статусу слідчих підрозділів: 1) входять у структуру певних органів, тобто належать до правоохоронних органів зі спеціальним статусом; 2) мають відносну процесуальну самостійність, а саме власний керівний орган – Головне слідче управління; 3) створені та функціонують із метою здійснення повного, усебічного й ефективного досудового розслідування в кримінальних провадженнях, яке є їхньою державною управлінською функцією; 4) мають організаційну структуру відповідно до розподілу функційних обов'язків усередині структурного підрозділу й утворюють систему за адміністративно-територіальним поділом; 5) діють на підставі принципів конституційного, адміністративного та кримінально-процесуального права; 6) для ефективного виконання своїх функцій повинні взаємодіяти з іншими правоохоронними органами й іншими органами державної влади, державними установами і громадськими організаціями й об'єднаннями; 8) діють виключно в межах і на підставі Конституції та законів України, а також міжнародних договорів [9].

У ст. 38 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України визначено, що органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є: 1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державно-

го бюро розслідувань; г) органів Державної кримінально-виконавчої служби України; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. Орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування. Окрім того, введено поняття «слідчий суддя», відповідно до ст. 3 КПК України, це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення передбаченим цим Кодексом порядком судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та у випадку, передбаченому ст. 247 цього Кодексу, – голова чи, за його визначенням, інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обираються зборами суддів зі складу суддів цього суду. Це суддя, який виконує роль арбітра сторін обвинувачення й захисту на стадії досудового слідства, а також здійснює судовий контроль за додержанням прав і свобод осіб у кримінальному провадженні. Саме слідчий суддя ухвалює рішення про застосування запобіжного заходу та продовження його терміну, видає санкції на слідчі дії, проводить допит свідків, участь яких у судових засіданнях неможлива. Слідчий суддя є посадовою особою судової влади та покликаний реалізовувати її в кримінальному процесі [10].

Сьогодні, як бачимо, держава і суспільство не готові запропонувати іншу, ніж та, що діяла раніше та наявна дотепер, модель розслідування злочинів і притягнення до відповідальності осіб, що скоїли правопорушення.

Державне управління у сфері безпеки особи, суспільства й держави гарантується Конституцією України, виконання цієї функції покладається на Службу безпеки України, Міністерство внутрішніх справ, прокуратуру. Однак сьогодні створено нові структури, які в Конституції не зазначено, а саме: Державне бюро розслідувань, Національне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро. До структури кожного з них входить слідчий підрозділ, завданням якого є розкриття й розслідування правопорушень і направлення їх до суду для ухвалення установленим порядком рішення згідно із чинним кримінально-процесуальним кодексом. Цей підрозділ підпорядковується вищезгаданій структурі [11]. Слідчий повинен вирішувати завдання не тільки процесуальної діяльності й забезпечувати виконання низки функцій, спрямованих на захист прав і свобод громадян, а й інших організаційно-правових засад діяльності, які потребують відповідного реформування згідно з вимогами міжнародно-правових норм ЄС.

Досудове розслідування в Україні проводять слідчі правоохоронних органів. З огляду на новий порядок кримінального провадження, в якому прокурор виконує функцію процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а суд дає дозвіл на обрання заходів забезпечення кримінального провадження, а також на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, законодавець передбачив найбільш тісний процесуальний зв'язок між слідчим, прокурором і судом [12]. Правоохоронні органи тісно пов'язані між собою. Вони утворюють цілісну правоохоронну систему, в якій охорону правового порядку здійснюють органи поліції, захист національної безпеки – органи СБУ, розслідування злочинів – органи досудового розслідування, відновлення порушеного права – судові органи [13]. Діяльність слідчого як службової особи правоохоронних органів виконавчої влади повинна в повному обсязі регулюватись адміністративно-правовими нормами, до яких відносять: норми, якими керуються процеси управління щодо його діяльності, розподілу функцій; матеріально-технічного та кадрового забезпечення; впровадження науково обґрунтованих способів і засобів розслідування кримінальних правопорушень; забезпечення взаємодії з іншими працівниками правоохоронних органів у сфері належного та своєчасного розслідування кримінальних правопорушень.

Висновки. Отже, слідчі підрозділи – це складна система правоохоронних органів, що має комплексну будову. Вони входять у структуру правоохоронних органів, мають власний керівний орган – Головне слідче управління, створені та функціонують із метою здійснення повного, всебічного й ефективного досудового розслідування в кримінальних провадженнях, яке є їхньою державною управлінською функцією, мають організаційну структуру відповідно до розподілу функційних обов'язків усередині структурного підрозділу й утворюють систему за адміністративно-територіальним поділом; діють на підставі принципів конституційного, адміністративного та кримінально-процесуального права для ефективного виконання своїх функцій.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування. *Право України*. 1998. № 8. С. 8–13.
2. Колодіна А. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 214 с.
3. Бондаренко І. Органи внутрішніх справ у системах правоохоронних органів України, Російської Федерації та інших зарубіжних країн: теоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 213 с.
4. Каткова А. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами ОВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 260 с.
5. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 686. *Офіційний вісник України*. 2012. № 84. 100 с.
6. Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229–ХІІ. *Голос України*. 13.05.1992.
7. Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 4 грудня 1990 р. № 509–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 15. 84 с.
8. Кожевніков Г. Судова-правова реформа в Україні і реформування органів досудового розслідування. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: матеріали науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2002 р., м. Харків*. Х.: Юрінком-Інтер, 2002. 288 с.
9. Кудинов Л. Процессуальный подход к определению места следственного аппарата в структуре государства. *Предварительное следствие в условиях правовой реформы*. Волгоград, 1991. С. 30–41.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Галуцько В. Адміністративно-правове забезпечення слідчої діяльності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 484 с.
12. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. Київ: Ін Юре, 2003. 89 с.
13. Шевченко О. До проблеми діяльності та реформування правоохоронних органів. *Юридичний журнал*. 2010. № 9. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3701>.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.8

АВТУХОВ К.А., РАДСВА А.С.

**ПАСПОРТИЗАЦІЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ТА ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Статтю присвячено паспортизації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі. Досліджено історичний аспект отримання паспорта засудженими. Розглянуто порядок вилучення і зберігання паспортів засуджених. Наголошено на проблемних аспектах паспортизації даної категорії осіб, надано окремі пропозиції щодо вирішення цих проблем.

Ключові слова: паспорт, паспортизація, засуджені, звільненні з місць позбавлення волі, проблеми.

Статья посвящена паспортизации лиц, осуждённых и освобождённых из мест лишения свободы. Исследован исторический аспект получения паспорта осуждёнными. Рассмотрен порядок изъятия и хранения паспортов осуждённых. Сделан акцент на проблемных аспектах паспортизации данной категории лиц, предоставлены отдельные предложения по решению этих проблем.

Ключевые слова: паспорт, паспортизация, осуждённые, освобождённые из мест лишения свободы, проблемы.

The article is devoted to the certification of persons convicted and released from places of imprisonment. The historical aspect of obtaining a passport by convicts was investigated. Considered the procedure for extracting and storing passports of convicts. The problematic aspects of the certification of this category of persons are emphasized, and some suggestions are made for solving these problems.

Key words: passport, certification, convicts, release from places of imprisonment, problems.

Вступ. Як засвідчує практика, високий відсоток осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі, не мають деяких необхідних документів, які потрібні для реалізації їхніх прав та здійснення обов'язків, що передбачені національним законодавством. Насамперед, йдеться про основний документ – паспорт. У зв'язку з існуванням в Україні досить складної бюрократичної системи, засудженим та звільненим особам з місць позбавлення волі самостійно, без юридичного супроводу, важко вирішити питання паспортизації. Саме відсутність усіх необхідних документів часто породжує низку соціальних проблем: працевлаштування, отримання соціальної допомоги та інших заходів соціальної адаптації, що стають перешкодою для успішної соціалізації звільненої особи і призводить у кінцевому результаті до рецидиву злочину.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що теоретично особа, яка перебуває в установах виконання покарань (далі – УВП), може відновити втрачений паспорт або отримати його вперше, але практично це не відбувається. Це пов'язано з тим, що деякі норми законів та підзаконних актів, щодо паспортизації, не є ефективними; уповноважені органи не дотримують-

© АВТУХОВ К.А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

© РАДСВА А.С. – студентка (Слідчо-криміналістичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

ся процедури щодо збереження вилучених паспортів; ув'язнені не можуть реалізувати право на оформлення паспорта у випадку його втрати.

Учені недостатньо приділяли увагу безпосередньому розкриттю питання паспортизації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі, та наявних проблем, але у деяких працях висвітлювалися поодинокі питання паспортизації зазначених осіб. На дану тему звертали увагу: В. Бадира, О. Колб Д. Коростельов, В. Калівошко, А. Мукшименко, Е. Сванідзе, І. Яковець, та інші.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження наявного стану паспортизації засуджених та звільнених з місць позбавлення волі осіб, виявлення проблем та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Результати дослідження. Держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації (ч. 1 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України), що і є однією з головних функцій виправних установ. У свою чергу, ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві [1]. І для того, щоб досягти міцного становлення особистості засудженого у суспільстві, а також певною мірою його виправлення, є отримання паспорта громадянина України.

На території сучасної України паспорти запровадили у 1933 році. Однак вони видавалися не всім. Деякі верстви населення, такі як засуджені, їх не отримували. Вони не мали права залишати місце свого постійного проживання, були позбавлені землі, коней, великої рогатої худоби, засобів виробництва. Навіть якби безпаспортний засуджений і знайшов роботу у місті, то роботодавець, який надав її, підлягав би адміністративній відповідальності або ж позбавленню волі до двох років [2]. Тобто складності у реалізації права на отримання паспорта виникали у засуджених ще з радянських часів, коли саме обмеження на паспорт було елементом покарання.

Згідно з чинним законодавством, кожен громадянин, якому виповнилося 14 років, повинен мати паспорт, тобто документ, що не тільки посвідчує особу, але й дозволяє реалізовувати весь комплекс прав та обов'язків [3]. Згідно з Положенням про паспорт громадянина України (від 26 червня 1992 року № 2503–ХІІ), паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України [4].

Особи, що мають паспорт та ті, що його не мають, перебувають у нерівних умовах, тому це може розцінюватись навіть, як порушення норм, закріплених у Загальній декларації прав людини та ст. 21 Конституції України. Засуджені, які відбули термін покарання, і не мають паспорта, стикаються з низкою проблем: проблема переміщення, повернення додому, неможливість отримання медичної та соціальної допомоги, пенсії, працевлаштування. Порушення цих конституційно гарантованих прав породжує цілу низку соціальних проблем.

Проблема паспортизації часто виникає, коли уповноважені органи не дотримуються процедури вилучення і зберігання паспортів заарештованих та затриманих осіб на різних етапах досудового слідства та судового розгляду.

Вилучення і зберігання паспортів засуджених відбувається відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України» № 320 від 13 квітня 2012 р. Згідно з п. 10.1 вищезазначеного наказу – паспорти осіб, взятих під варту або засуджених до позбавлення волі, вилучаються органами дізнання, досудового слідства або судом. При звільненні з-під варту чи від відбування покарання паспорт повертається власникові. В осіб, обвинувачених і підозрюваних у вчиненні злочинів, вилучені паспорти разом з кримінальними справами надсилаються за підсудністю (підслідністю) і у разі їх звільнення з-під варту повертаються власникам під підпис. Паспорти осіб, засуджених до позбавлення волі, обмеження волі та арешту, осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах, надсилаються судовими органами в слідчі ізолятори разом з повідомленням про вирок, який набрав законної сили, стосовно цих осіб. Після отримання паспорти долучаються до особових справ засуджених і зберігаються в окремому конверті на внутрішньому боці обкладинки особової справи, про що робиться відповідна відмітка в описі частини другої справи. Паспорти видаються звільненим, які своїм підписом на внутрішньому боці обкладинки особової справи підтверджують їх отримання. Одночасно на зворотному боці довідок про звільнення з установ виконання покарань здійснюється запис про повернення паспорта із зазначенням його серії, номера, дати і органу видачі [5].

Як зазначає В.А. Бадира, працівник благодійної організації «Чернігівського жіночого правозахисного центру»: «Почастішали випадки, коли працівники правоохоронних органів при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, взагалі не вилучають паспорт, який у свою чергу залишається у родичів чи за останнім місцем проживання затриманого» [6].

У випадку, коли паспорт вилучається у заарештованої та затриманої особи, він повинен долучатись до матеріалів кримінального провадження і зберігатись там під час вчинення всіх процесуальних дій. А потім паспорт має бути долученим до особової справи ув'язненого. На цьому етапі він часто втрачається. Причина цього зумовлена, серед іншого, й відсутністю персональної відповідальності за належне оформлення та збереження паспортів затриманих та заарештованих осіб, відсутність відповідальності створює умови, коли паспорти губляться. Теоретично особа, ще перебуває в УВП, може відновити втрачений паспорт, але практично це не завжди робиться.

Значна кількість засуджених, які перебувають в УВП, паспорт ніколи не отримували. Тому щодо таких засуджених паспортизація повинна відбуватися ще у період відбування покарання. Ця вимога закріплена у частині 4 статті 153 КВК України, де зазначено, що при відсутності паспорта в особовій справі засудженого адміністрація УВП завчасно вживає заходів для його одержання [1]. Ці заходи можуть полягати у проведенні адміністрацією УВП інформаційно-роз'яснювальної роботи стосовно необхідності отримання паспорта та важливості його наявності для життя після звільнення. Також кожен засуджений має бути поінформований у доступній для нього формі, що у разі, якщо він бажає одержати паспорт, то повинен повідомити про це адміністрацію УВП, яка у свою чергу зобов'язана сприяти у підготовці документів, необхідних для його отримання, та їх передачі для отримання паспорта.

Складним і довготривалим процесом залишається перевірка належності осіб, в яких відсутні паспорти, до громадянства України. Спочатку необхідно встановити у судовому порядку факт проживання на території України на момент проголошення Незалежності України (на 24 серпня 1991 р.) або на момент набрання чинності Закону України «Про громадянство України», тобто на 13 листопада 1991 року [6].

Відповідно до Постанови КМУ від 25 березня 2015 р. № 302, за оформлення (у тому числі замість втраченого або викраденого), обмін паспорта справляється адміністративний збір у порядку та розмірах, установлених законодавством [7]. Враховуючи те, що у значній кількості людей звільнених з місць позбавлення волі відсутні кошти, проблемою залишається сплата адміністративного збору та інших, пов'язаних з отриманням паспорта, витрат. У даному випадку органи місцевого самоврядування можуть звільняти окремі категорії осіб від оплати вартості адміністративної послуги за оформлення замість втрачених або викрадених паспортів, а також приймати рішення про компенсацію таким категоріям осіб вартості адміністративної послуги за оформлення замість втрачених або викрадених паспортів, вартості бланка документа, його персоналізації [3]. Але рішення щодо звільнення даної категорії осіб від оплати вартості адміністративних послуг за оформлення та обмін паспорта органами місцевого самоврядування приймається вкрай не популярно.

Ще однією проблемою є також наявна на законодавчому рівні можливість бути притягненим до адміністративної відповідальності за проживання без паспорта України або без реєстрації місця проживання, за який до порушника буде застосовано адміністративне стягнення у вигляді попередження (ст. 197 КУпАП). А також до адміністративної відповідальності можуть притягатися посадові особи підприємств, установ, організацій, у разі прийняття на роботу громадян без паспортів (ст. 200 КУпАП) [8].

Усі ці проблеми, які були й раніше, ускладнились окупацією Криму та захопленням частин територій Донбасу, що призвело до відсутності законних органів влади на цих територіях, складнощів з перетином лінії розмежування та отримання документів з архівів, які там розташовані.

Для усунення вказаної проблеми у наукових джерелах пропонується викласти ч. 4 ст. 9 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у такій редакції: встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається з метою захисту прав і свобод громадян України шляхом отримання необхідних документів для подальшої паспортизації засуджених [9].

Відповідно до аналітичного звіту «Які права має особа без паспорта?» громадської організації «Територія успіху», особам, які неодноразово відбували покарання, було поставлено низку запитань, які стосуються даної проблеми. Узагальнивши їхні відповіді, можна зазначити наступне: з тих, чий паспорт був втрачений, не могли однозначно відповісти на питання про те, на якому етапі було втрачено документ; більшість присутніх зазначили, що загалом отримати паспорт, перебуваючи у пенітенціарному закладі можливо, але один учасник детально розповів, що витратив майже пів року, нагадуючи керівництву про своє бажання щодо його паспортизації,

у результаті він звільнився з установи без паспорта; учасники зазначали про наявність корупційних схем при отриманні паспорта; відсутність можливості заробити гроші під час відбування покарання; немає можливості отримати групи з інвалідності у разі відсутності паспорта [10].

Отже, людина, яка відбула покарання та опинилась на волі, залишається сам на сам із власними проблемами, і найголовніша з яких – відсутність документів. Без паспорта людині стають недоступними: медичне обслуговування, отримання житла, влаштування на роботу, отримання освіти, соціальні виплати та пенсії, вчинення дій, що потребують юридичного оформлення здійснення.

Висока ймовірність, що людина, опинившись сам на сам з такими проблемами, не маючи досвіду не кримінального життя, не у змозі самостійно крок за кроком наполегливо, протягом багатьох днів, а то й місяців, долати бюрократичні перешкоди. Опосередковано, такий стан речей призводить і до поширення рецидивної злочинності.

Загалом, як вже зазначалось, отримати паспорт, перебуваючи в УВП, можливо навіть засудженим на довічно, про що часто вказується у ЗМП. Так, наприклад, у 2013 р. тринадцять засуджених, що відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, виправної колонії № 55 Запорізької області, були видані паспорти [11]. 10 жовтня 2016 року у Вільнянській установі виконання покарань (№ 11) було вручено паспорт громадянина України засудженому, який відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі сектору максимального рівня безпеки [12]. 28 лютого 2017 року у Житомирській області вперше видали паспорт громадянина України у вигляді id-картки. Загалом, як повідомляє перший заступник міністра юстиції України Наталя Севостьянова за вісім місяців 2017 року більш ніж 1,5 тисячі засудженим оформили та видали паспорти громадянина України [13].

Висновки. Аналіз процесу паспортизації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі, приводить до наступного:

1) Існування в Україні інституту паспортизації вищезазначених осіб у такому вигляді як зараз, ускладнює життя громадян, погіршує ситуацію з дотриманням прав людини у державі та створює умови для дискримінації. Нагально необхідно внести зміни до нормативно-правових актів, які регулюють отримання, відновлення втрачених паспортів, з метою усунення норм, які порушують право засуджених осіб на паспорт.

2) Процедура вилучення і зберігання паспортів заарештованих та затриманих осіб на всіх етапах досудового слідства, судового розгляду прописана, але на практиці часом не дотримується. Уповноважені органи не забезпечують їх зберігання. Для вирішення даної проблеми потрібно встановити контроль за процесом вилучення і збереження паспортів, та відповідальність посадових осіб правоохоронних органів і судів за втрату паспортів під час вчинення процесуальних дій.

3) Без коштів на отримання паспорта особа стає поза законом, стає невидимою для суспільства, поки не вчинить злочину і не опиниться у полі зору правоохоронних органів. Тому необхідно скасувати адміністративний збір, який сплачується при оформленні паспорта, якщо його втрата відбулась з вини правоохоронних органів та суду.

4) Особа, яка не має паспорта, позбавлена можливості отримати соціальні послуги (влаштуватися на роботу, оформити пенсію і отримати / підтвердити групу інвалідності). Потрібно встановити персональну відповідальність керівника УВП за нежиття всіх необхідних заходів для відновлення втраченого та отримання паспорта вперше.

Отже, наявні у законодавстві норми, які стосуються паспортизації засуджених та звільнених з місць позбавлення волі осіб, не дотримуються у повному обсязі. А це погіршує становище зазначених осіб, завдає значних соціальних проблем, не сприяє успішній соціалізації, та може призвести до вчинення рецидиву злочину. На нашу думку, лише реальні зміни у практиці діяльності УВП та нормативно-правових актах, встановлення відповідальності посадових осіб, зможуть покращити стан паспортизації засуджених до позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 1 вересня 2017 року. Х.: Право, 2017. 260 с.
2. Паспорт для обраних, загнаних та упряжених. Володимир Олійник. URL: http://dt.ua/SOCIETY/pasport_dlya_obranih_zagnanih_ta_upryazhenih.html.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 14.07.2016 № 1474-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 34. Ст. 593.

4. Про затвердження Положення про паспорт громадянина України: постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503–ХІІ. Відомості Верховної Ради. 1992. №37. Ст. 545.
5. Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України: наказ МВС України від 13.04.2012 року № 320. Офіційний вісник України. 2012. № 54. Ст. 50.
6. Паспортизація осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі / В.А. Бадира. URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1354875421>.
7. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 302. Офіційний вісник України. 2015. № 40. Ст. 456.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 1 вересня 2017 року. Х.: Право, 2017. 332 с.
9. Проблема забезпечення документами осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, та пропозиції щодо їх вирішення. URL: <http://www.radnyk.org/problema-zabezpechennya-dokumentamy-osib.html>.
10. Аналітичний звіт «Які права має особа без паспорту?» / І.В. Дуднік, Т.В. Швидич. Кіровоград. 2011.
11. УКРІНФОРМ: аналітична платформа. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1587419-dovichniki_otrimuyut_pasporti_fotoreportag_1889819.html.
12. Паспортизація засуджених до довічного позбавлення волі у Вільнянській установі виконання покарань (№ 11). URL: <http://www.noviden.org.ua/24844-pasportizatsiya-zasudzhenih-dovichnogo-pozbavleniya-voli-u-vilnyanskij-ustanovi-vikonannya-pokaran-11/>.
13. Мінюст оприлюднив кількість в'язнів, яким видали український паспорт. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/2182/rus/rus/life/stalo-vidomo-skilki-zasudzhenih-otrimali-ukrayinskiy-pasport-20170913639005>.

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ ВИПРАВНИХ РОБІТ
В УСРР (УРСР) 1919–1960-ТІ РР.**

У статті проаналізовано кримінальне та кримінально-виконавче законодавство, яке регламентувало застосування покарання у вигляді виправних робіт в УСРР (УРСР) у 1919–1960-ті рр. Розкривається сутність покарання виправних робіт та його види в означений період. Характеризується діяльність спеціального органу, що займався організацією виконання виправних робіт. Акцентується увага на причинах, які впливали як на збільшення, так і на зменшення кількості вироків судів, що містили покарання виправні роботи.

Ключові слова: примусові роботи, виправні роботи, покарання, не пов'язані з позбавленням волі, Кримінальний кодекс УСРР (УРСР), вирок суду, бюро примусових робіт.

В статье проанализированы уголовное и уголовно-исполнительное законодательство, которое регламентировало применение наказания в виде исправительных работ в УССР (УСРР) в 1919–1960-х гг. Раскрывается сущность наказания исправительных работ и их виды в указанный период. Характеризуется деятельность специального органа, который занимался организацией выполнения исправительных работ. Акцентируется внимание на причинах, которые влияли как на увеличение, так и уменьшение количества приговоров судов, содержащих наказание исправительные работы.

Ключевые слова: принудительные работы, исправительные работы, наказания, не связанные с лишением свободы Уголовный кодекс УССР (УСРР), приговор суда, бюро принудительных работ.

The article analyzes the criminal and criminal-executive legislation regulating the use of punishment for corrective labor in the USSR (1919–1960). The essence of the punishment of correctional works and its types in the marked period is revealed. Characterized by the activities of a special body engaged in the organization of corrective labor. The emphasis is on the reasons that influenced both the increase and the decrease in the number of sentences of the courts that contained punishment for corrective labor.

Key words: compulsory labor, correctional work, punishment, not related to imprisonment, the Criminal Code of the Ukrainian SSR, the verdict of the court, the bureau of forced labor.

Вступ. Науковою розробкою еволюції покарання у вигляді виправних робіт у радянський час займалися такі вчені, як: Г.А. Аванесов, Г.А. Алексеева, А.П. Баунов, І.А. Вартильська, В.Я. Богданов, І.А. Бушуев, Т.М. Грекова, С.І. Дементьев, А.Л. Дзигарь, І.А. Кириллова, А.В. Корнеева, Ю.Б. Мельникова, А.С. Михлин, Е.В. Рогова, Н.А. Стручков, Ю.М. Ткачевський, Б.С. Утевський, М.Д. Шаргородський, О.М. Шармар та ін. Однак низка питань залишається недостатньо висвітленими.

Постановка завдання. Мета статті – проведення аналізу радянського кримінального та кримінально-виконавчого законодавства УСРР (УРСР) у 1919-1970-ті рр. щодо формування та розвитку інституту покарання у вигляді виправних робіт.

Результати дослідження. Після жовтневого перевороту 1917 р. радянська влада відмовилася від концептуальних підходів тієї системи покарань, яка була сформована у російсько-

му кримінальному праві відповідно до «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» (1845 р.), «Устава о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» (1864 р.) «Уголовного уложения» (1903 р.) та інших законодавчих актів. Покарання перетворилося на репресивний інструмент реалізації політики радянської влади.

Після встановлення влади більшовиків з'являється низка нових видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, яких не було у дореволюційному кримінальному праві Російської імперії. До системи покарань належали: попередження; громадський осуд (у публічному засіданні суду); доведення до всіх рівнів в організації, в якій працює засуджений, про вчинене ним правопорушення; догана; суворе революційна догана; примусове політичне виховання; позбавлення карток; виключення з об'єднання; відшкодування заподіяної шкоди; примус до дії, який не передбачає фізичного обмеження; грошові відрахування у потрібному розмірі (для дезертирів); позбавлення назавжди або на термін всього земельного наділу або його частини (для дезертирів); грошовий штраф; секвестр і конфіскація майна (часткова або повна); заборона виконувати ту чи іншу роботу; заборона займати ту чи іншу посаду; висилка з певної місцевості; громадські примусові роботи; примусові роботи на рудниках (для капіталістів-саботажників); залучення на тяжкі примусові роботи без позбавлення волі на тому ж підприємстві або поза його межами на термін до 6 місяців; направлення у штрафну частину; направлення на фронт (для військовослужбовців); позбавлення (поразка) всіх або деяких політичних прав (на термін або без терміну) [1, с. 7-8].

Особливо широко застосовувалися примусові роботи. У розглянутий період терміни «примусові роботи», «суспільно корисні роботи», «виправні роботи», «виправно-трудова робота» використовувалися як синоніми через неусталену термінологію і відсутність уніфіковано підходу у законотворчій діяльності. Формулювання поняття покарання «виправні роботи» вперше вживалося в інструкції Народного комісаріату юстиції (далі – НКЮ) від 19 грудня 1917 р. «О революционном трибунале, его составе, делах, подлежащих его ведению, налагаемых им наказаний и о порядке ведения его заседаний» [2]. Водночас, зазначена інструкція передбачала лише включення таких робіт до системи кримінальних покарань [3]. Це покарання офіційно отримало назву «виправно-трудова робота» у 1933 р.

У законодавстві і судовій практиці розглянутого періоду зазначається про два види примусових робіт: 1) примусові роботи без позбавлення волі; 2) роботи, які призначаються додатково до позбавлення волі. Необхідно зазначити, що згідно з Тимчасовою інструкцією «Про позбавлення волі як міри покарання і про порядок відбування такого», затвердженою постановою НКЮ від 23 липня 1918 р., передбачалося застосування покарання позбавлення волі, поєднане із короткочасними примусовими громадськими роботами (строком до 3 місяців). У деяких декретах вони називалися виправно-трудовами роботами, хоча за своїм змістом відрізнялися від однойменного покарання, застосовуваного у теперішній час [4, с. 57].

Необхідно зазначити, що цей вид покарання закріплювався і іншими актами до прийняття КК УСРР (1922 р.) [5], зокрема Рада народних комісарів (далі – РНК) РРФСР 20 липня 1918 г. видала декрет № 3 «О суде» [7], який містив положення, що залишається поза увагою дослідників. Відповідно до тексту Цього декрету, позбавлення волі на строк до трьох місяців у місцевостях, призначених для відбуття покарання примусових громадських робіт, виконання цього покарання могло застосовуватися без утримання винного під вартою. Це дозволяє констатувати, що таке умовне звільнення від відбування позбавлення волі надалі трансформувалося в умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці (ст. 25-1 КК УРСР 1960 р. [8]) або обмеження волі (ст. 61 КК України 2001 р. [9]).

Суди, призначаючи це покарання, не займалися його виконанням, воно забезпечувалося, як правило, трудовими колективами, співробітниками НКВС або представниками громадськості. Невизначеність порядку виконання примусових робіт, а також поширене їх застосування як у законодавчій, так і у судовій практиці, зумовило утворення спеціального органу, що займався організацією примусових робіт. У 1919 р. такий орган був створений під назвою Бюро примусових (виправно-трудова) робіт при раді робітничих, солдатських і селянських депутатів. Це орган функціонував на підставі спеціального «Положення о бюро принудительных работ» [10], затвердженого 7 травня 1919 р. Центральним каральним відділом НКЮ РРФСР [11, с. 16].

У 1919 р. у п. «м» ст. 25 «Керівних началах з кримінального законодавства РРФСР» законодавець закріплює примусові роботи у системі кримінальної репресії і використовує формулювання «принудительные работы без помещения в места лишения свободы». Після прийняття КК УСРР 1922 р. ця міра кримінальної репресії набуває широкого застосування до засуджених [12, с. 44; 13].

У КК УРСР (1922 р.) у системі покарань закріплювалися без позбавлення волі і поділялися на: а) роботи за фахом; б) примусові роботи (некваліфіковані роботи) [5; 6]. Застосування примусових робіт дозволялося і до осіб, які вчинили тяжкі злочини. У більшості законодавчих актів цього періоду позбавлення волі пов'язувалося з примусовими роботами, що дозволяло забезпечити виховання особи через трудову дисципліну. Виконанням вироків, які містили примусові роботи без позбавлення волі (утримання під вартою) покладалося на Центральний виправно-трудоий відділ НКЮ і його органи на місцях, які здійснюють своє керівництво через бюро примусових робіт.

Згідно з декретом ВЦВК і РНК від 6 вересня 1926 р. було встановлено, що у місцевостях, в яких немає місць ув'язнення, виконанням покарання у виді примусових робіт відають повіто-ві, волосні та районні виконавчі комітети, а у 1928 р. до здійснення цих функцій були залучені сільські ради [14, с. 25]. Результати застосування примусових робіт до засуджених свідчать, що вони де-факто звільнялися від кримінальної репресії із-за неможливості забезпечення їх працею. У зв'язку з цим виконання вироків щодо примусових робіт перетворилося у складну проблему і їх винесення почало різко скорочуватися [8, с. 43].

Це призвело до змін у законодавчій регламентації застосування примусових робіт. У КК РСФРР (1926 р.) та КК УСРР (1927 р.) було скасовано розподіл примусових робіт на два види [16]. Встановлювався новий порядок виконання примусових робіт, згідно з яким засуджені продовжували працювати за місцем постійної роботи. 6 вересня 1926 р. було прийнято постанову ВЦВК і РНК РСФСР «Об организации принудительных работ без содержания под стражей», яка змінювала порядок їх відбування. Передбачалося, що якщо засуджений працював за наймом, то він відбував покарання «за місцем виконання своєї роботи». І з цього часу органи, які відали виконанням примусових робіт працевлаштовували лише тих, хто не працював [16]. Зазначені зміни призвели до того, що робота, яка виконувалася засудженим, втратила свій примусовий характер.

Оскільки праця засуджених нічим не відрізнялася від роботи інших працівників, то законодавець змушений був перебудовувати структуру цього покарання «на засадах господарської вигідності» так, щоб вони являли собою реальний захід репресії [17]. Така позиція законодавця остаточно визначила напрям подальшого розвитку змісту виправних робіт, який полягав у посиленні репресивного характеру покарання, тому що нижньої межі відрахувань взагалі не існувало. Доказом цього є положення закону: «из заработка осужденного... производится удержание в доход государства в размере... до двадцати процентов...» (ст. 44 Основ кримінального законодавства Союзу РСР 1958 р.) [18].

КК УСРР 1960 р. закріплював два види виправних робіт без позбавлення волі: 1) за місцем роботи засудженого та 2) в інших місцях, які визначалися органами, що виконували виправні роботи, але за місцем проживання засудженого [19]. Поширилася тенденція заміни виправних робіт позбавленням волі. Середньорічний показник заміни виправних робіт позбавленням волі у період з 1963 р. по 1970 р. склав 3,6%. У 1972 р. у зв'язку зі спрощенням порядку заміни досягав 6,2%. Середньорічний показник рецидиву дорівнював 8,5%, у 1972 р. – 5,5%. Зниження рецидиву у 1972 р. відбулося внаслідок збільшення майже у два рази заміни виправних робіт позбавленням волі. У наступні роки рецидив серед осіб, знятих з обліку за відбуттям покарання, неухильно збільшувався.

Кримінально-правова політика формувалася, виходячи з ідеї про посилення виховних можливостей покарання. Організаційно-правові умови діяльності органів, які виконують виправні роботи, за радянських часів, особливо у другій половині XX ст., не дозволяли серйозно підвищити її ефективність. Це зумовило зниження застосування цього виду покарання. Аналіз судової статистики за останні 40 років, проведений А.С. Міхліним, доводить, що у першій половині 60-х рр. XX ст. кількість засуджених до виправних робіт перевищувала 20% (20,7-23,8%). У 1966–1972 рр. цей відсоток знизився до 17-18%. У наступні роки спостерігається подальше зменшення вироків, які містили покарання виправні роботи: 1973–1981 рр. – 15-17% та застосування умовного засудження та умовного звільнення з обов'язковим залученням до праці.

Відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 20 березня 1964 р. було передбачено умовне звільнення засуджених з місць позбавлення волі для роботи на будівництві хімічної промисловості. Згідно з цим указом, умовне звільнення застосовувалося до засуджених, які проявили бажання сумлінною працею спокутувати вину. Особа звільнялася умовно-достроково від відбуття покарання, якщо строк покарання передбачав: три роки, враховуючи, що вона відбула покарання не менше одного року позбавлення волі; десять років у разі відбуття покарання позбавлення волі не менше двох років; понад десять років у разі відбуття покарання позбавлення волі не менше п'яти років [20, с. 250].

Починаючи з 1968 р. стало практикуватися умовне звільнення з виправно-трудової установи окремих категорій засуджених з направленням їх на підприємства народного господарства [22]. Згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1970 р. закріплювалося умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці [22]. Відповідно до цього документу при призначенні покарання повнолітній працездатній особі, вперше засудженому до позбавлення волі від одного до трьох років, міг винести постанову про умовне засудження цієї особи до позбавлення волі з обов'язковим залученням його на строк призначеного покарання до праці у місцях, визначених органами, які видають виконанням вироку. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 лютого 1977 р. доповнив Основи кримінального законодавства ст. 442, яка закріпила сформований з 1964 р. порядок умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці [23]. Умовне звільнення з обов'язковим залученням до праці не застосовувалося до іноземців і осіб без громадянства, а також засуджених, яким поряд з покаранням призначалися заходи примусового лікування від алкоголізму чи наркоманії, а також не пройшли повний курс лікування венеричного захворювання.

Умовне звільнення з обов'язковим залученням до праці могло застосовуватися до засуджених на строк до десяти років включно після фактичного відбуття ними не менше третини призначеного строку покарання. До засуджених на строк понад десять років – після фактичного відбуття ними не менше половини призначеного строку покарання. Це означало, що умовне звільнення з обов'язковим залученням до праці могло застосовуватися і до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, і особливо небезпечні рецидивісти, якщо їх подальше виправлення було можливо без ізоляції від суспільства. Тим самим передбачалося створення стимулу для формування законотворчої поведінки навіть найнебезпечніших злочинців. Однак на практиці ці очікування не виправдалися. Починаючи з 1982 р. було внесено зміни і доповнення до кримінального законодавства, що істотно звузило коло засуджених, до яких могло застосовуватися умовне звільнення з обов'язковим залученням до праці зазначеного строку покарання.

У 1977 р. Основи кримінального законодавства КК РРФСР було доповнено у частині підстав і порядку призначення умовного засудження з обов'язковим залученням до праці (ст. 232 Основ). Цей захід міг застосовуватися до повнолітніх працездатних осіб, вперше засуджених за умисні злочини на строк до трьох років, а до вперше засуджених за злочини, вчинені з необережності, – на строк до п'яти років. Умовне засудження з обов'язковим залученням до праці не застосовувалося до засуджених за особливо небезпечні державні злочини, бандитизм, умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження (крім здійснення їх за пом'якшуючих обставин), згвалтування при обтяжуючих обставинах і особливо злісне хуліганство. Зі сфери можливого застосування даної міри також виключалися особи, яким поряд з покаранням було призначено примусове лікування від алкоголізму і наркоманії, а також не пройшли повного курсу лікування венеричного захворювання, до засуджених іноземців та осіб без громадянства.

Відповідно до змін кримінального законодавства Основи виправно-трудового законодавства доповнювалися розділом III-A (ст. 391–394) «Порядок і умови виконання умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці і умовного звільнення з місць позбавлення волі» [24].

Висновки. Отже, після встановлення радянської влади, на початку 20-х рр. XX ст. не пов'язані з позбавленням волі примусові роботи набули широкого поширення, тому що вони: не містили умови ізоляції засуджених від суспільства; передбачали обов'язкове залучення засуджених до праці, що було основою ідеології радянської влади; призначалися на певний термін, який дозволяв тривалий час регулювати трудову діяльність і поведінку засуджених; підлягали швидкому виконанню на відміну від заслання, позбавлення волі та інших видів кримінальних покарань. Для їх виконання не потрібно було будувати спеціальні місця, перемішувати засуджених в іншу місцевість.

Список використаних джерел:

1. Багрий-Шахматов Л.В. Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право: учебное пособие / Под ред. Н.А. Стручкова. М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. 77 с.
2. Богданов В.Я. Деятельность инспекций исправительных работ и трудоустройства по перевоспитанию осужденных. М.: ВНИИ МВД СССР. 1981.
3. СУ РСФСР. 1917. № 12.
4. Бушуев И.А. Исправительно-трудовые работы как мера наказания в советском уголовном праве. Советское государство и право. 1957. № 12. С. 56–63.

5. Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР: Постанова ВУЦВК від 23 серпня 1922 р. // ЗУ УСРР. 1922. № 36. Ст. 554.
6. Шармар О.М., Бабаніна В.В. Виникнення та розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність. Митна справа. 2012. № 1. С. 82-89.
7. Смыкалин А.С. Создание советской судебной системы. Российская юстиция. 2002. № 2. С. 39-42.
8. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон УРСР. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1961, № 2, ст. 14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2000-05>. (дата звернення: 17.11.2017).
9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.12.2017).
10. СУ РСФСР. 1919. № 18.
11. Бушуев И.А. Исправительно-трудовые работы без лишения свободы как мера наказания в советском уголовном праве: автореф. дисс. ... кандидата юридических наук. М., 1955. 13 с.
12. Тарновский Е. Судебная репрессия в цифрах за 1919–1922 гг. Ежедельник советской юстиции 1922 г. № 44–45. С. 44.
13. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 2-е изд. Т. 2. М., 1983. С. 81.
14. Чернышева Д.В. Возникновение и становление уголовно-исполнительных инспекций. Человек: преступление и наказание. 2008. № 2. С. 25-29.
15. СУ РСФСР. 1926. № 80. Ст. 600.
16. Об организации принудительных работ без содержания под стражей: Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 6 сент. 1926 г. СУ РСФСР. 1926. № 60. Ст. 462.
17. О карательной политике и состоянии мест заключения: Постановление ВЦИК РСФСР от 26 марта 1928 г. Ежедельник юстиции. 1928. № 14.
18. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 25 декабря 1958 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1959, № 1, ст. 6. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki>. (дата звернення: 10.04.2018).
19. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон від 28.12.1960. ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/2002-05> (дата звернення: 21.03.2018).
20. Уголовно-исполнительное право России: учебник / Под ред. А.И. Зубкова. М.: Норма, 1997. 614 с.
21. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 февраля 1977 г. дополнил Основы уголовного законодательства ст. 442, которая закрепила сложившийся с 1964 г. порядок условного освобождения из мест лишения свободы с обязательным привлечением к труду. Ведомости Верховного Совета СССР. 1977. № 7. Ст. 116.
22. Ведомости Верховного Совета СССР. 1970. № 24. Ст. 204.
23. Ведомости Верховного Совета СССР. 1977. № 7. Ст. 116.
24. Ведомости Верховного Совета СССР. 1977. № 7. Ст. 118.

УДК 343.326

БЕЗСУСІДНЯ Ю.В.

**МІСЦЕ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО РЕЖИМУ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ
В ОСОБЛИВІЙ ЧАСТИНІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Статтю присвячено проблемі визначення місця злочинів проти встановленого режиму державної таємниці в Особливій частині Кримінального кодексу України. Проаналізовано законодавство зарубіжних країн щодо віднесення злочинів, що стосуються розголошення державної таємниці, до злочинів проти держави. Виявлено необхідність віднесення ряду злочинів, предметом яких є державна таємниця, до злочинів проти основ національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, інформаційна безпека, загрози національній безпеці, державна таємниця.

Статья посвящена проблеме обозначения места преступлений против установленного режима государственной тайны в Особенной части Уголовного кодекса Украины. Проанализировано законодательство зарубежных стран об определении преступлений, которые имеют отношение к разглашению государственной тайны, к преступлениям против государства. Выявлена необходимость отнесения ряда преступлений, предметом которых является государственная тайна, к преступлениям против основ национальной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, информационная безопасность, угрозы национальной безопасности, государственная тайна.

The article is devoted to the problem of determining the place of crimes against the established state secrets in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Having analyzed the legislation of foreign countries regarding the assignment of crimes related to the disclosure of state secrets to crimes against the state. It was revealed the necessity of assigning a number of crimes subject to state secrets to the crimes against the foundations of national security.

Key words: national security, information security, threats to national security, state secrets.

Вступ. Успішність виконання державою своїх функцій певною мірою залежить від збереження у таємниці окремих аспектів своєї економічної, наукової, оборонної та деяких інших видів діяльності. Для цього вживається ряд правових, організаційних і технічних заходів, спрямованих на засекречування відповідної інформації. Найбільш дієвим засобом тут стає Кримінальний кодекс та Закон України «Про державну таємницю», норми якого у тому числі спрямовані на захист інформації, яку держава певним чином обмежує в обігу.

Збереження державної таємниці – одна з гарантій незалежності нашої держави, її неотторканності та безпеки, оскільки головним завданням кожної держави є охорона відомостей, що становлять державну таємницю.

У наш час інформаційного суспільства збереження державної таємниці є одним із найважливіших завдань інформаційної, а значить і національної безпеки.

Постановка завдання. Дослідити обґрунтованість віднесення злочинів, предметом яких є державна таємниця, до різних розділів Особливої частини Кримінального кодексу України.

Результати дослідження. Питання державної таємниці досліджували В.В. Макаренко, М.С. Пастернак, Д.М. Прокоф'єва, В.М. Шлапаченко та інші, проте стрімкий розвиток сучасного інформаційного суспільства зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень.

Чинна редакція закону України «Про державну таємницю» (ст. 1) визначає державну таємницю (секретну інформацію) як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [1].

Державна таємниця є складовою частиною національної (інформаційної) безпеки держави, що слідує з наступних нормативно-правових актів:

Конституція України у ч. 1 ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та **інформаційної безпеки** є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [2].

Згідно зі ст. 1 закону «Про основи національної безпеки України», національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, **забезпечення** свободи слова та **інформаційної безпеки**, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [3].

Тобто, основоположний нормативний акт у сфері захисту національної безпеки – закон України «Про основи національної безпеки України», визначає інформаційну безпеку як одну зі складових частин національної безпеки.

Визначення інформаційної безпеки надано у п. 13 закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», згідно з яким інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій, несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [3].

Розголошення державної таємниці, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави віднесено до загроз національним інтересам та національній безпеці України відповідно до ст. 7 Закону «Про основи національної безпеки України» [4].

Державна таємниця – предмет злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, розміщених у різних розділах Особливої частини КК: ст. 111 КК (Державна зрада); ст. 114 КК (Шпигунство); ст. 328 КК (Розголошення державної таємниці); ст. 329 КК (Втрата документів, що містять державну таємницю); ст. 330 КК (Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни); ст. 422 КК (Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості).

Як бачимо, злочини, що стосуються державної таємниці, розташовані у різних розділах Особливої частини Кримінального кодексу у залежності від об'єкту посягання. Так, ст. 111 КК (Державна зрада) та ст. 114 КК (Шпигунство) розташовані у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України», бо дані злочини посягають на основи національної безпеки України. Ст. 328 КК (Розголошення державної таємниці) та ст. 329 КК (Втрата документів, що містять державну таємницю), ст. 330 КК (Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни) розташовані у розділі XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», оскільки ці злочини посягають на режим державної таємниці. Ст. 422 КК (Розголошення відомостей військового ха-

рактеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості) міститься у розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», оскільки об'єктом даного злочину є порядок зберігання військової таємниці [5, с. 64].

Названі вище злочини розміщені у різних розділах Особливої частини КК України тому, що, на думку законодавця, дані злочини посягають на різні родові об'єкти. Однак зміст суспільних відносин у сфері охорони державної таємниці, поставлених під охорону зазначених кримінально-правових норм вказує, що віднесення злочинів, предметом яких є державна таємниця, до різних розділів КК, на думку автора, не зовсім виправдано, оскільки інформаційна сфера є однією з найважливіших складових безпеки держави. Це дає підстави для віднесення більшості злочинів, які посягають на встановлений згідно з вимогами відповідних актів законодавства єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці, до діянь, родовим об'єктом яких є суспільні відносини щодо забезпечення безпеки держави.

Практика віднесення злочинів, що тим чи іншим чином стосуються державної таємниці, до злочинів проти безпеки держави, наявна у кримінальному законодавстві ряду зарубіжних країн.

Так, у Кримінальному кодексі Французької Республіки злочини, що стосуються державної таємниці, вказані у статтях 411-6-411-8 та віднесені до глави I «Про зраду та шпигунство» розділу 3 «Про передачу інформації іноземній країні» [6, с. 186].

Відповідно до ст. 411-6 КК Французької Республіки, кримінально караною є передача будь-якій іноземній країні, іноземному підприємству або іноземній організації, а також підприємству чи організації, що знаходяться під іноземним контролем або їхнім уповноваженням, відомостей, технологій, предметів, документів, інформативних даних чи даних картотек, використання, розповсюдження чи збір яких може нашкодити інтересам нації, чи надання доступу суб'єктам до перерахованих об'єктів.

Згідно зі ст. 411-7 КК Французької Республіки, злочином являється збір та зосередження з метою передачі будь-якій іноземній країні, іноземному підприємству або іноземній організації, а також підприємству чи організації, що знаходяться під іноземним контролем або їхнім уповноваженням, відомостей, технологій, предметів, документів, інформативних даних чи даних картотек, використання, розповсюдження чи збір яких може нашкодити інтересам нації.

Стаття 411-8 КК Французької Республіки передбачає відповідальність за здійснення на користь будь-якої іноземної країни, іноземної організації, іноземного підприємства, а також підприємства чи організації, що знаходяться під іноземним контролем або їхнім уповноваженням, діяльності, метою якої є отримання чи передача приладів, відомостей, технологій, предметів, документів, інформативних даних чи даних картотек, використання, розповсюдження чи збір яких може нашкодити інтересам нації.

Таким чином, КК Французької Республіки відносить до зради та шпигунства, тобто до злочинів проти безпеки держави, діяння, пов'язані зі збором, зосередженням, передачею іноземним суб'єктам відомостей, технологій, предметів, документів, інформативних даних чи даних картотек, використання, розповсюдження чи збір яких може нашкодити інтересам нації.

У КК Федеративної Республіки Німеччина досить детально врегульовано відносини по кримінально-правовому захисту державної таємниці. Ці злочини – параграфи 93, 95, 96, 97а, 97б – розміщені у розділі 2 «Шпигунство та створення загрози для зовнішньої безпеки». З назви даного розділу зрозуміло, що злочини, пов'язані із державною таємницею, віднесені до злочинів проти зовнішньої безпеки [7, с. 117].

Згідно з параграфом 95 КК ФРН, винуватим у розголошенні державної таємниці є той, хто робить доступною для неуповноваженої особи чи оголошує публічно державну таємницю, яка зберігається державною організацією або за її дорученням і тим самим створює небезпеку спричинення тяжкої шкоди для зовнішньої безпеки ФРН.

Відповідно до параграфа 96 КК ФРН, кримінально караним є заволодіння державною таємницею з метою її видачі чи оголошення.

Параграф 97 КК ФРН передбачає відповідальність за розкриття державної таємниці. Розкриттям вважається, якщо особа робить доступною для неуповноваженої особи чи оголошує публічно державну таємницю, яка зберігається державною організацією чи за її дорученням, і тим самим по необережності створює небезпеку спричинення тяжкої шкоди для зовнішньої безпеки ФРН.

Аналогічно Франції та ФРН, деякі інші держави злочини, пов'язані з розголошенням державної таємниці, відносять до злочинів проти держави.

Так, КК Республіки Молдова злочини, передбачені ст. 344 (Розголошення державної таємниці) та ст. 345 (Втрата документів, які містять державну таємницю) відносить до глави XVII «Злочини проти публічної влади та безпеки держави» [8, с. 439].

У КК Грузії ст. 313 (Видача державної таємниці), ст. 320 (Розголошення державної таємниці), ст. 321 (Порушення порядку дотримання державної таємниці) розміщено у главі XXXVII «Злочини проти конституційного устрою та безпеки Грузії» [9, с. 234].

Подібно КК Республіки Вірменія відносить ст. 306 (Розголошення державної таємниці) та ст. 307 (Порушення правил поводження із документами або комп'ютерною інформацією, які містять державну таємницю) до глави 28 «Злочини проти основ конституційного устрою та безпеки держави» [10, с. 214].

У КК Азербайджану ст. 284 (Розголошення державної таємниці), ст. 284-1 (Незаконне заволодіння інформацією, що є державною інформацією), ст. 285 (Втрата документів, що містять державну таємницю), розташовані у розділі XI «Злочини проти державної влади» [11, с. 197].

Таким чином, за ступенем суспільної небезпечності та за об'єктом посягання, ряд країн обгрунтовано відносить злочини, що стосуються незаконного збору, зберігання, розголошення, використання чи втрати державної таємниці, до злочинів проти держави.

Висновки. З огляду на вищевказане, у наш час розвитку інформаційного суспільства доцільно посилити відповідальність за посягання на інформацію, яка містить державну таємницю, шляхом внесення відповідних змін до чинного кримінального законодавства. З цією метою автор пропонує злочини, передбачені ст. 328 КК (Розголошення державної таємниці) та ст. 329 КК (Втрата документів, що містять державну таємницю) розмістити у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України» Кримінального кодексу України, оскільки за родовим об'єктом дані злочини посягають на національну безпеку держави.

Список використаних джерел:

1. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 року № 3855-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>.
2. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>.
3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 року № 964-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
4. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 року № 537-V. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
5. Кримінальний Кодекс України. Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. 284 с.
6. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Київ: ОВК, 2017. 348 с.
7. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия. Москва: Проспект, 2017. 670 с.
8. Кримінальний Кодекс Республіки Молдова. Київ: ОВК, 2016. 462 с.
9. Кримінальний Кодекс Грузії. Київ: ОВК, 2016. 454 с.
10. Кримінальний Кодекс Вірменії. Київ: ОВК, 2016. 428 с.
11. Кримінальний Кодекс Азербайджану 2000 року. Київ: ОВК, 2016. 490 с.

**ЕТИМОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ
«ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ ДЕТЕКТИВ» ТА «СЛІДЧИЙ»**

У статті здійснено аналіз етимологічного співвідношення понять «детектив» та «слідчий». Досліджено питання внесення змін до кримінального процесуального законодавства щодо нормативного визначення поняття «поліцейський детектив».

Ключові слова: детектив, слідчий, Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України.

В статье осуществлен анализ этимологического соотношения понятий «детектив» и «следователь». Исследован вопрос внесения изменений в уголовное процессуальное законодательство относительно нормативного определения понятия «полицейский детектив».

Ключевые слова: детектив, следователь, Национальная полиция Украины, Национальное антикоррупционное бюро Украины.

The article analyzes the etymological relation between the concepts "detective" and "investigator". The issue of introducing amendments to the criminal procedural legislation concerning the normative definition of the concept of "police detective" was investigated.

Key words: detective, investigator, National Police of Ukraine, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

Вступ. Безсумнівно, всі ми є свідками історичних перетворень, що відбуваються у суспільстві: реформи законодавства та встановлення нового рівня правової свідомості не тільки практикують юристів, а й усіх громадян, що є невіддільною частиною розвитку країни.

Під час цих глобальних процесів особливого значення набувають кримінальні процесуальні відносини стосовно забезпечення конституційних прав і свобод громадян. Ефективність, якість та дієвість кримінального провадження як раніше, так і сьогодні безпосередньо залежить від професійності та майстерності осіб, які здійснюють розслідування і розкриття кримінальних правопорушень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етимологічного співвідношення понять «детектив» та «слідчий».

Результати дослідження. Ґрунтовні дослідження значення термінів «детектив» та «слідчий», вивчалися, зокрема, у працях В.В. Чернея та Л.Д. Удалової.

Осторонь докорінних змін і реформ не залишаються і органи Національної поліції України. Останнім часом, у засобах масової інформації дедалі частіше згадують про інститут детективів, посиляючись на досвід іноземних країн. Ідея полягає у створенні універсальних поліцейських, на яких покладатиметься обов'язок здійснювати увесь спектр процесуальних дій, спрямованих як на виявлення, так і на розслідування кримінальних правопорушень.

Отже, сьогодні одним із напрямків реформування Національної поліції України є поєднання в одній посаді двох функцій: слідчої та оперативної і утворення інституту «поліцейських детективів».

Першою серед країн пострадянського простору, що запровадили досвід функціонування детективів, є Грузія. Доцільно зауважити, що у Міністерстві внутрішніх справ Грузії взагалі ліквідовано інститут слідчого. Зокрема, ліквідовано посади оперативно-уповноважених карного розшуку. Таким чином, сталося злиття оперативно-розшукової та слідчої діяльності, що свідчить про перейняття у ході реформ американського досвіду здійснення досудового розслідування [1].

У Грузії, як і у державах, де системно застосовується досвід діяльності поліцейських органів США, поняття «детектив» означає назву посадової особи правоохоронних органів, яка на професійному рівні виконує функції по розслідуванню та розкриттю злочинів. Детектив, за родом діяльності, здійснює слідчі (процесуальні) та оперативні (оперативно-розшукові) функції [1].

У січні 2017 року Національною поліцією України спільно з міжнародними партнерами було розпочато пілотний проект на базі Бориспільського відділу поліції Київської області, який об'єднав функції слідчих та оперативних працівників під єдине підпорядкування. У квітні Наказом від 10.04.2017 «Про проведення експерименту про запровадження нових форм і методів в окремих відділах поліції головних управлінь Національної поліції» № 337 (далі – Наказ № 337 НПУ), пілотний проект поширено на вісім областей: Харківську, Львівську, Одеську, Хмельницьку, Запорізьку, Сумську, Полтавську і Київську, в яких в експерименті бере участь один відділ поліції від кожної області.

Головним завданням зазначеного проекту є створення інституту «поліцейських детективів» в органах Національної поліції України, в якому розслідування, збирання і фіксація доказів у процесуальних документах здійснюється однією особою від початку до завершення кримінального провадження, яка несе відповідальність за якість роботи, зокрема підготовку й спрямування обвинувального вироку до суду.

Міністр внутрішніх справ А.Б. Аваков наголосив: «... є оперативники, які збирають докази та ведуть спеціальні спостереження, і є слідчий, який аналізує факти та намічає кроки. Зараз детектив у собі все це об'єднує» [2].

Як наголосив С.М. Князев: «... ми започатковуємо проект «поліцейські детективи», де близько 90% особового складу підрозділів кримінальної поліції перевели у статус слідчих» [3].

У положеннях вище вказаного Наказу № 337 НПУ передбачено створення органів досудового розслідування шляхом об'єднання слідчих підрозділів та підрозділів кримінальної поліції у слідчі відділи.

Таким чином, для широкого загалу у засобах масової інформації таку особу називають «поліцейським детективом», однак у Наказі № 337 НПУ її іменують слідчим, якому доручено виконання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а отже, на сьогодні така особа виконує дві функції одночасно та є універсальним співробітником.

З вище викладеного, прослідковується ототожнення значення термінів «слідчий» та «поліцейський детектив».

Слід зауважити, що і на законодавчому рівні існують неузгодженості стосовно розуміння терміну «детектив».

Згідно з пунктом 17 частиною другою статті 3 КПК України (далі – КПК України) слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу ДБР, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю НАБУ, уповноважена у межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [4].

Так, із законодавчого припису, визначеного пунктом 17 частини другої статті 3 КПК України вбачається, що під класичне значення поняття «слідчий» підпадають і детективи, що у свою чергу, суперечить етимологічному та емпіричному розумінню поняття «детектив».

Так, Л.Д. Удаловою висловлено думку стосовно заміни терміну «детектив» терміном «слідчий» [5].

Задля вирішення порушеного питання, пропонуємо порівняльний аналіз термінів «слідчий» та «детектив».

Слідчий – це історично закоренілий та один з найяскравіших суб'єктів досудового розслідування. Український академічний словник визначає слідчого як службову особу, яка веде слідство [6].

Згідно з частиною другою статті 40 КПК України, слідчий, зокрема, уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [4].

Відповідно до статті 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді, суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів [7].

Таким чином, одночасно із наданням права слідчому самостійно проводити оперативно-розшукові дії, законодавцем уповноважено останнього доручати проведення цих дій оперативно-розшуковим підрозділам, які зобов'язані виконувати доручення слідчого, які водночас підпорядковуються йому при здійсненні окремої слідчої розшукової дії.

З огляду на викладене, головною ознакою слідчого є його функція, передбачена кримінальним процесуальним законом, а саме, обов'язок слідчого проводити як слідчі, так і оперативно-розшукові дії, однак водночас, слідчий має право надавати доручення на проведення таких дій оперативно-розшуковим підрозділам.

В історії сучасної правової системи України перша згадка про детективів з'явилась із прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро».

Відповідно до частини четвертої статті 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» (далі – Закон) до структури управління Національного антикорупційного бюро можуть входити, зокрема, підрозділи детективів, що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії [8].

Сучасні українські енциклопедичні видання визначають детектива (анг. Detective – сищик, від disclosure – розкриття) як агента таємного розшуку, сищика [9].

Досудове розслідування у Національному бюро, відповідно до Закону, здійснюють детективи та старші детективи.

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 38 КПК України, підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного бюро є органом досудового розслідування [4].

З урахуванням досвіду країн, які досягли успіхів у декриміналізації суспільства та подолання системної корупції, в Україні створена нова форма організації оперативно-розшукових заходів та досудового слідства, яка передбачає шляхом об'єднання слідчих та оперативних підрозділів, створення підрозділів детективів у складі Національного антикорупційного бюро, наділивши таких детективів повноваженнями зі здійснення як оперативно-розшукових заходів на підставі оперативно-розшукових справ, так і гласних та негласних слідчих (розшукових) дій під час кримінального провадження.

Таким чином, законодавець надав детективам Національного бюро повноваження здійснювати оперативно-розшукові та слідчі дії під час кримінального провадження.

На відміну від слідчого, який уповноважений надавати доручення на проведення оперативно-розшукових дій, обов'язок детектива Національного бюро полягає у самостійному проведенні не тільки слідчих, а й оперативно-розшукових дій.

У зв'язку з цим, для усунення протиріч у понятті «детектив», пропонуємо виключити з пункту 17 частини другої статті 3 КПК України словосполучення «підрозділ детективів».

Водночас, із запровадженням нового інституту «поліцейських детективів» Національної поліції України, пропонуємо на законодавчому рівні визначити поняття «поліцейських детективів» задля урегулювання протиріч, які виникають як в емпіричному, так і в етимологічному розумінні цього терміну.

Висновок. З аналізу КПК України та низки законодавчих новел вбачається ототожнення термінів «детектив» (зокрема, «поліцейський детектив») та «слідчий» не тільки в емпіричному, а й в етимологічному значенні, які, на нашу думку, не є тотожними, що доведено проведенням дослідженням. Тому пропонуємо для розмежування та конкретизації цих термінів, внести зміни до КПК України та інших законодавчих актів з метою нормативно визначення поняття «детектив» («поліцейський детектив»), адже, як зазначено Європейським судом з прав людини, основною у групі вимог до визначеності законодавства, є вимога чіткого формулювання правової норми, оскільки «...норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано з достатньою точністю» [10]. Дійсно, чіткість, зрозумілість, однозначність та відносна конкретність норми є запорукою її належного тлумачення і, відповідно, реалізації.

Список використаних джерел:

1. Чернєй В.В. Перспективи подальшого реформування органів досудового розслідування в системі органів Національної поліції України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ № 3 (100). 2016. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/241/1/1.pdf>.
2. Позбутися рудиментів СРСР: у Нацполіції України пробують працювати детективи. URL: <http://www.dw.com/uk/позбутися-рудиментів-ср-в-нацполіції-україни-пробують-працювати-детективи/a-39276548>.
3. У восьми регіонах України впроваджено пілотні проекти поліцейських детективів, – Князєв. 2017. URL: https://ua.censor.net.ua/video_news/444245/u_vosmy_regionah_ukrayiny_vprovadjeno_pilotni_proekty_politseyskykh_detektyviv_knyazyev_video.

4. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Удалова Л.Д. Кримінальна процесуальна діяльність національного антикорупційного бюро України. Вісник Академії адвокатури України. Київ, 2015. Т. 12. № 2 (33). С. 154-160.
6. Онлайн-версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/slidchyj>.
7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
8. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
9. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 2. К.: Укр. енциклопедія, 1998. 634 с.
10. CASEOFOLSSON v. SWEDEN (№ 1), no. 10465/83, 24 March 1988, para 61.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ
ЕКСПЕРТНИМИ УСТАНОВАМИ**

Виконано аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами, визначено її основоположні функції, завдання, напрямки та форми. Запропоновано авторське визначення взаємодії зазначених суб'єктів.

Ключові слова: досудове розслідування, взаємодія, процесуальна форма, організаційна форма, слідчий, науково-дослідні експертні установи, кримінальний процес, докази.

Выполнен анализ концептуальных основ, взглядов и идей относительно понимания сущности взаимодействия органов досудебного расследования с научно-исследовательскими экспертными учреждениями, определены его основополагающие функции, задачи, направления и формы. Предложено авторское определение взаимодействия указанных субъектов.

Ключевые слова: досудебное расследование, взаимодействие, процессуальная форма, организационная форма, следователь, научно-исследовательские экспертные учреждения, уголовный процесс, доказательства.

The analysis of conceptual bases, views and ideas on understanding the nature of the interaction between the bodies of pre-trial investigation and scientific research institutions is carried out, its basic functions, tasks, directions and forms are defined. The author's definition of the interaction of these subjects is proposed.

Key words: pre-trial investigation, interaction, procedural form, organizational form, investigator, research expert institutions, criminal trial, evidence.

Вступ. Прискорений розвиток і вдосконалення діяльності українських правових інститутів вимагає поглибленого розгляду теоретичних і практичних питань взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами. Безперестанний інтерес вчених до цієї тематики обумовлений соціальними, економічними, політичними та організаційними перетвореннями, що відбуваються в державі та її правоохоронних та правозастосовних органах.

Стан наукового дослідження. Взаємодія органів досудового розслідування з іншими суб'єктами правозастосовної діяльності, як одне із питань теорії криміналістики, піддавалося науковому аналізу в роботах фахівців-криміналістів Л.Ю. Ароцкера, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, Г.І. Грамовича, Н.І. Клименка, А.В. Кофанова, В.М. Махового, М.В. Салтєвського, М.Я. Сегая, В.Ю. Шепітька, Б.В. Шура та інших. Результати праць цих вчених мають безсумнівну теоретичну та практичну значущість. Разом із тим, незважаючи на їх вагомий внесок у пізнання й вивчення сутності та змісту даного явища, наукові праці зазначених фахівців не вичерпали вказаної проблеми, а, навпаки, поставили низку нових питань, які потребують вирішення. Це стосується, насамперед, визначення правових основ діяльності взаємодіючих суб'єктів, форм та видів взаємодії, нарешті, меж співпраці між слідчими та експертами. Саме тому **метою цієї статті** є аналіз концептуальних засад взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами та визначення відповідних теоретико-правових засад такої діяльності.

Результати дослідження. Дана проблема актуалізується ще й в аспекті різких коливань основних показників злочинності, що сталися за останні роки. Згідно зі статистичними даними

Генеральної прокуратури України, за 2016 рік в державі було обліковано 592604 кримінальних правопорушень. Із них: особливо тяжких злочинів – 19021, тяжких злочинів – 213521, злочинів середньої тяжкості – 236418 та злочинів невеликої тяжкості – 123644. Усього було виявлено 126 організованих груп та злочинних організацій. Із них: із корумпованими зв'язками – 15 (в органах влади та управління – 4); із міжрегіональними зв'язками – 19; із транснаціональними зв'язками – 4. При цьому кількість осіб, що складали ОГ і ЗО, у 72 випадках становила 3 особи, у 54 формуваннях – відповідно, від 4 до 10 осіб. Тривалість дії ОГ і ЗО складала: до 1 року – 103 групи; до 2 років – 13 груп; від 3 до 6 років – 3 формування, більше 6 років – 1 група [1]. Наведені данні вказують на необхідність відтворення та налагодження безперервного функціонування механізмів взаємодії органів досудового розслідування з іншими суб'єктами, в результаті чого можна буде стабілізувати становище і послабити соціальну напруженість у суспільстві. Необхідно погодитись із висловленою у фаховій літературі думкою про те, що питання взаємодії стоїть особливо актуально, коли злочинність носить різноманітний характер, глибоко законспірована, а їй протистоїть діяльність розгалуженої мережі підрозділів правоохоронних органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості їх спільних дій, відповідної підпорядкованості і маневру силами і засобами [2, с. 110].

У тлумачних словниках взаємодія визначається як узгоджена за ціллю, місцем та часом сукупна діяльність [3]. Як правило, поняття «взаємодія» використовується тоді, коли мова йде про взаємоузгоджену діяльність різноманітних органів. Така взаємоузгодженість може стосуватися різних обставин сумісної діяльності: часу, місця, засобів, методів тощо, однак її основою є єдина (спільна) мета. У нашому випадку це – розкриття злочинів. У загальному вигляді взаємодію можна визначити як такий стан взаємозв'язків між суб'єктами, при якому вони здійснюють взаємний вплив як один на одного, так і на відповідну сферу діяльності.

У фаховій літературі взаємодія з питань правоохоронної діяльності визначається як: 1) узгоджена діяльність різних ланок однієї або декількох організаційних систем, спрямована на досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [4, с. 172]; 2) стан взаємозв'язків між елементами системи органів внутрішніх справ, при якому вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу діяльності [5, с. 503]; 3) комплекс спільних, або узгоджених за часом, місцем і діями дій кількох оперативних підрозділів із вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [2, с. 110]; 4) заснована на законі та відомчих нормативних актах діяльність щодо поєднання зусиль, сил, засобів і методів слідчих апаратів та оперативних підрозділів для своєчасного і підставного порушення кримінальної справи, створення передумов швидкого і повного розкриття злочину, ефективного розслідування, для викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожна особа, яка скоїла злочин, була справедливо покарана, і ні одна невинна не була притягнута до кримінальної відповідальності та засуджена [6, с. 118].

Аналіз вищенаведених визначень поняття «взаємодія» надав змогу до її загальних ознак віднести такі: наявність не менш двох суб'єктів взаємодії; наявність єдиної загальної мети; погодженість спільних заходів хоча б за одним із аспектів (місце, час, методи тощо); нормативна урегульованість загальних засад такої взаємодії.

У теорії правових наук досі остаточно не визначено коло *вимог*, яким повинен відповідати процес взаємодії. Одні автори до них відносять: єдність мети взаємодії, співпрацю в межах своєї компетенції, керування відомчими нормативними актами чи функціональними обов'язками; взаємне інформування співпрацюючих підрозділів; наявність взаємних інструктажів, службових нарад, засідань, конференцій, спільне підведення підсумків роботи [2, с. 140]. Інші автори, розглядаючи вимоги, яким повинна відповідати співпраця взаємодіючих суб'єктів, називають такі: співпраця повинна здійснюватися відповідно до вимог кримінально-процесуального закону і слідчої етики; узгоджуватися (за цілями, місцем, часом і компетентністю); забезпечувати керівну і організуючу роль слідчого при належній самостійності інших суб'єктів у виборі та прийнятті рішень із виконання поставлених слідчим завдань; здійснюватися з урахуванням особливостей криміналістичної ситуації, відповідно до тактико-методичних рекомендацій і забезпечувати нерозголошення відомостей [7, с. 135].

На нашу думку, сутність вимог, яким повинна відповідати взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами, полягає в тому, що, з одного боку, вона повинна бути законною, тобто під час реалізації її окремих видів та форм повинні використовуватися методи та засоби передбачені процесуальним законом та іншими нормативно-правовими актами (в таких взаєминах повинні приймати участь лише компетентні суб'єкти),

з другого – відповідати принципу оптимальності, тобто отримання в кінцевому результаті максимальної результативності.

Про важливість взаємодії та координації спільної діяльності всіх зацікавлених суб'єктів зазначається в низці законодавчих та підзаконних нормативних актів із питань правоохоронної діяльності. Так, у ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію України» взаємодія органів поліції з іншими суб'єктами визначається як один із принципів її діяльності та зазначається, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. У ст. 25 цього Закону зазначено, що для реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення поліція здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями [8].

Водночас у Законі України «Про судову експертизу» зазначено, що державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики [9]. Але, на наше переконання, в цьому законодавчому акті необхідно обов'язково передбачити положення про засади взаємодії не тільки з міжнародними суб'єктами, а, в першу чергу, врегулювати шляхи взаємодії експертів із вітчизняними правоохоронними та правозастосовними органами.

Для повноцінного з'ясування сутності взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами необхідним є уточнення видів, напрямків та форм такої діяльності. Така необхідність викликана наступними обставинами: по-перше, відсутністю єдиної точки зору із цих питань, наслідком чого є ототожнення вище вказаних необхідних елементів будь-якої взаємодії (видів, напрямків та форм); по-друге, неточністю нормативних формулювань із цих питань, зокрема відсутністю чіткого переліку видів, напрямків та форм такої співпраці тощо.

Якщо розглядати змістовну сторону виникаючих у процесі взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами відносин, то їх можна розділити на *процесуальну й організаційну форми*.

Процесуальна форма взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами передбачена кримінальним процесуальним законом і визначається наявністю регламентованих правовідносин. Хоча в Кодексі ці взаємини не названі прямо взаємодією чи співпрацею, до них можна віднести: право експерта заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні тощо (ст. 69 КПК України) [10].

Провівши аналіз законодавчих джерел та існуючих із цього питання думок фахівців [11; 12], ми вважаємо, що до універсальних видів *організаційної форми взаємодії* органів досудового розслідування зі спеціалістами відносяться такі:

1. Обмін інформацією, який може здійснюватися постійно і в оговорені часи та дати, або по етапам взаємодії. Обмін інформацією може бути повний і частковий. Він може бути корисним лише за умови передачі інформації в повному обсязі без будь-яких викривлень, скорочень і змін. Вибір способів взаємного інформування про залежить від конкретних видів взаємодії.
2. Спільне вивчення, аналіз та оцінка інформації з подальшим складанням плану заходів, виконання якого вимагає комплексного використання сил та засобів.
3. Участь у складі постійно діючих чи тимчасових слідчо-оперативних груп, до складу яких входять й експерти.
4. Участь в огляді місця події, під час якого забезпечується його охорона і недоторканність слідів, виявляються свідки, спільно вирішуються питання про межі огляду і методи його проведення, про способи зв'язку і обміну інформацією.
5. Обмін досвідом роботи.
6. Участь у спільних нарадах.
7. Спільне обговорення наслідків роботи, їх оцінка та визначення заходів для вдосконалення подальшої взаємодії.

8. Спільна розробка й впровадження планів профілактичних заходів із використанням у даній роботі досягнень науки й техніки.

Розглядаючи *види взаємодії*, О.М. Бандурка поділяє їх на: локальну (місцеву), регіональну та загальнодержавну. Вчений також підкреслює, що названі види співпраці відповідають наступним критеріям: характеру зв'язків (безпосередня чи опосередкована взаємодія); часу здійснення спільних дій (тимчасова, обмежена чи постійна); ступеню конспірації тощо [2, с. 141].

Аналіз цього поняття надав змогу В.М. Плішкіну поділити його на такі види:

1) за характером підстав для взаємодії (регламентовану, за вказівкою вищестоящих органів, ініціативну);

2) за способом виконання спільних завдань (самостійну (автономну), спільну);

3) за просторовими характеристиками (близькорозташовану, віддалену);

4) за характером зв'язків суб'єктів взаємодії (безпосередню, опосередковану);

5) за характером умов взаємодії (за станом середовища функціонування): звичайну, екстремальну;

6) за особливостями «технології» (послідовну, паралельну);

7) за кількістю суб'єктів взаємодії (двохсуб'єктну (чисту), багатосуб'єктну (змішану);

8) за етапами безпосередньої діяльності (попередню, основну, заключну);

9) за сферами, напрямками діяльності (управлінську, профілактичну, кримінально-процесуальну, адміністративну, оперативно-розшукову);

10) за формами діяльності (стосовно етапів та стадій управлінського циклу): в ході аналізу інформації, в ході підготовки управлінського рішення, в ході реалізації управлінського рішення, в ході контролю та ін.;

11) за спрямованістю функціонування взаємодіючих суб'єктів: позитивну та негативну [5, с. 508]. У цілому поділяючи вищеприведений поділ взаємодії на такі групи, не можемо погодитись із виокремленням такого виду взаємодії, як негативна, оскільки будь-яка взаємодія спрямована на спільний (бажаний), а отже, на позитивний результат. З таким поділом взаємодії (на позитивну та негативну) можна було б погодитись, обравши такий критерій, як наслідки (результат) взаємодії, відповідно до якого одна взаємодія може мати добрий результат (позитивні наслідки), інша – поганий результат, за якої не досягнуто бажаної мети, або, навпаки, вона спричинила негативні наслідки.

Підводячи підсумок проведеного аналізу форм та видів взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами, вважаємо доцільним:

1. Доповнити чинний кримінальний процесуальний кодекс України положеннями про інформаційні види взаємодії органів досудового розслідування не тільки з науково-дослідними експертними установами, а й іншими зацікавленими суб'єктами.

2. Доповнити Наказ міністерства юстиції України від 08.10.98р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» обов'язковими положеннями про форми та методи спільної діяльності між судовими експертами та іншими зацікавленими суб'єктами.

3. Запропонувати таку теоретичну дефініцію взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами: це комплекс законодавчо врегульованих, узгоджених за метою спільних заходів із виявлення, закріплення та дослідження джерел доказової інформації в кримінальній справі, спрямованих на досягнення мети досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112759&libid=100820&c=edit&_c=fo.

2. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник: част. I. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Уклад. і голов. ред. В.Г. Бум. К., Ірпін: ВТФ «Перун», 2002. 1560 с.

4. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с.

5. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ [Текст]. К.: НАВСУ, 1999. 702 с.

6. Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації: монографія / О.П. Снігер'єв, Г.О. Душейко, О.А. Долгий та ін. / За заг. ред. А.М. Подоляки і П.В. Коляди. Суми: ВВП «Мрія-1», 2003. 204 с.

7. Особливості розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухівки: наук.-практ. посібник [Текст] / За заг. ред. чл.-кор. Академії пед. наук Я.Ю. Кондратьєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 184 с.
8. Про національну поліцію: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
9. Про судову експертизу: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12?nreg=4038-12&find=1&text=%F1%EF%B3%E2%F0%EE%E1%B3%F2&x=0&y=0>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Салтевський М.В. Криміналістика (в сучасному викладі): підручник. К.: Кондор, 2008. 594 с.
12. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навчал. закл. [Текст] / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. К.: МАУП, 2007. 512 с.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ В УКРАИНЕ

Статья посвящена определению организационно-правовых основ противодействия терроризму в Украине. Проведена классификация нормативно-правовых актов в сфере организационно-правового обеспечения противодействию терроризму по следующим критериям: по юридической силе, по территориальному распространению, по функциональному назначению. Определены недостатки организационно-правового обеспечения противодействию терроризму в Украине.

Ключевые слова: терроризм, противодействие терроризму, организационно-правовые основы противодействия терроризму, систематизация, недостатки.

Стаття присвячена визначенню організаційно-правових основ протидії тероризму в Україні. Проведено класифікацію нормативно-правових актів у сфері організаційно-правового забезпечення протидії тероризму за такими критеріями: за юридичною силою, за територіальною поширенню, за функціональним призначенням. Визначено недоліки організаційно-правового забезпечення протидії тероризму в Україні.

Ключові слова: тероризм, протидія тероризму, організаційно-правові засади протидії тероризму, систематизація, недоліки.

The article is devoted to defining organizational-legal bases of terrorism counteraction in Ukraine. It works out classification of normative-legal acts in the sphere of organizational support of terrorism counteraction by the following criteria: by legal effect, by spatial extent, by function assignment. It outlines drawbacks of organizational-legal bases of terrorism counteraction in Ukraine.

Key words: terrorism, terrorism counteraction, organizational-legal bases of terrorism counteraction, systematization, drawbacks.

Вступлення. Правовой режим противодействия терроризму является нормативной формально-определенной основой функционирования механизма противодействия этому общественно опасному явлению. Именно путем установления правовых предписаний определяется содержание и принципы механизма противодействия терроризму, субъекты осуществления такого противодействия и их компетенция, порядок взаимодействия и координации их действий, формулируются конкретные формы и методы противодействия терроризму. Указанные правовые положения могут иметь различную юридическую силу, отраслевую принадлежность, территориальное распространение, субъектов издания и занимают разное место в правовой системе Украины. При этом следует отметить, что национальные нормы, устанавливающие организационно-правовые основы противодействия терроризму, должны отвечать международным предписаниям в этом вопросе, поскольку в соответствии с ч. 1 ст. 9 Конституции Украины действующие международные договоры, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины, являются частью национального законодательства Украины. Исходя из вышеизложенного, в самом широком смысле организационно-правовые основы противодействия терроризму представляют собой совокупность национальных и международных норм, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины, устанавливающие содержание, принципы, субъектов противодействия терроризму их компетенцию, конкретные формы и методы противодействия, а также порядок взаимодействия и координации их действий субъектов противодействия терроризму.

Даже беглый анализ всего массива правовых норм, устанавливающих организационные основы противодействия терроризму, наглядно демонстрирует их значительное количество, отсутствие надлежащей систематизации и наличие определенных противоречий их содержания между собой. Кроме того, несмотря на довольно стремительную динамику, внесение изменений в указанные нормативно-правовые акты, определенные ими организационные основы противодействия терроризму нередко демонстрируют несоответствие современным потребностям механизма противодействия терроризму. Все это приводит к ряду проблем в правоприменении и реализации задач механизма противодействия терроризму.

Постановка задания. Целью статьи является определение организационно-правовых основ противодействия терроризму в Украине.

Результаты исследования. Общим вопросам организационно-правового обеспечения противодействия преступности посвятили свои работы значительное количество отечественных ученых, таких как: Г.А. Аванесов, А.И. Алексеев, А.М. Бандурка, В.М. Бесчастный, В.В. Голина, Л.Н. Давыденко, И.М. Даньшин, А.Н. Джужа, Е.А. Дидоренко, А.Е. Жалинского, А.П. Закалюк, А.Н. Игнатов, А.Г. Кальман, И.И. Карпец, Н.Ф. Кузнецова, В.Н. Куц, А.М. Литвак, А.М. Литвинов, В.В. Лунеев, Ю.В. Орлов и многие другие. Отдельные вопросы организационно-правового обеспечения противодействия терроризму указаны в работах А.В. Антипенко, В.Ф. Антипенко, В.А. Глушкова, А.Ф. Долженкова, С.С. Есимов, В.Н. Кубальского, А.В. Павленко, Г.А. Пономаренко, И.М. Рыжова, В.И. Строгого и других исследователей. В то же время отметим, что в связи с быстрым изменением социально-политической обстановки в стране, возникновением новых террористических угроз и связанного с этим реформированием механизма противодействия терроризму необходимо проведение анализа текущего состояния и перспектив развития организационно-правового обеспечения противодействия терроризму.

С целью систематизации нормативно-правового массива по организационным основам противодействия терроризму предлагаем осуществить разделение действующих нормативно-правовых актов в этой сфере по следующим критериям: по юридической силе, по территориальному распространению, по функциональному назначению.

Согласно ст. 2 Закона Украины «О борьбе с терроризмом» правовые основы борьбы с терроризмом составляют Конституция Украины, Уголовный кодекс Украины, указанный Закон, другие законы Украины, Европейская конвенция о борьбе с терроризмом, 1977 г., Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом, 1997 г., Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма, 1999 г., другие международные договоры Украины, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины, указы и распоряжения Президента Украины, постановления и распоряжения Кабинета Министров Украины, а также другие нормативно-правовые акты, принимаемые во исполнение законов Украины. Перечень нормативно-правовых актов, указанных в законе, не является исчерпывающим, кроме того, он не определяет законов и международных договоров, принятых после 2003 г.

По юридической силе нормативно-правовые акты в сфере организационного обеспечения противодействия терроризму можно разделить на следующие виды, начиная с нормативно-правовых актов, по высшей юридической силе:

1. Конституция Украины определяет основополагающие принципы системы противодействия терроризму, порядок функционирования и назначения на должность руководителей центральных органов противодействия терроризму.

2. Международные договоры Украины в сфере организационного обеспечения противодействия терроризму, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины. Перечень этих договоров является достаточно широким, поскольку формы совершенных террористических действий, а также формы руководства и пособничества террористической деятельности достаточно разнообразны и требуют специфических форм противодействия и международно-правового сотрудничества в этих вопросах. В целом Украина является участницей 17 базовых международных конвенций и протоколов, регулирующих различные аспекты противодействия терроризму. Кроме того, по противодействию терроризму применяются и другие универсальные соглашения по противодействию преступности и международного сотрудничества по уголовным делам.

3. Кодифицированные нормативно-правовые акты: Уголовный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины, Уголовно-исполнительный кодекс Украины, Кодекс Украины об административных правонарушениях, Гражданский кодекс Украины, Кодекс гражданской защиты Украины и другие. Указанные кодексы имеют четкую отраслевую принадлежность

и во всей совокупности норм содержат общие положения, касающиеся отдельных организационных или функциональных компонентов, обеспечивающих выполнение задач и функций системы противодействия терроризму и нейтрализации его негативных последствий.

4. Законы Украины, которые устанавливают организационные основы противодействия терроризму и полномочия субъектов противодействия терроризму. Среди них можно выделить законы Украины «О борьбе с терроризмом», «О предотвращении и противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения», «О Службе безопасности Украины», «О Национальной полиции», «О Национальной гвардии Украины», «О Вооруженных Силах Украины», «О прокуратуре», «О государственной пограничной службе Украины», «О государственной охране органов государственной власти Украины и должностных лиц», «Об участии граждан в охране общественного порядка и государственной границы» и другие. Закон Украины «О борьбе с терроризмом» является базовым нормативно-правовым актом в сфере противодействия терроризму. Он определяет принципы противодействия терроризму, субъектов такого противодействия и их полномочия, взаимодействие, правовой режим проведения анти-террористических операций, особенности возмещения вреда, причиненного террористическими актами, и социальной реабилитации лиц, пострадавших от террористического акта, а также порядок международного сотрудничества Украины в сфере противодействия терроризму, конкретизируя общие положения, определенные в кодифицированных нормативно-правовых актах и международных соглашениях. Нормы закона Украины «О борьбе с терроризмом», касающиеся полномочий соответствующих субъектов противодействия терроризму, в свою очередь, конкретизируются в законах и подзаконных актах, которые устанавливают правовой статус указанных субъектов.

5. Подзаконные нормативно-правовые акты, которые определяют составляющие функциональные элементы механизма противодействия терроризму и конкретизируют полномочия ее субъектов, определяют конкретные формы и методы противодействия, порядок сотрудничества соответствующих субъектов противодействия. К таким подзаконным нормативно-правовым актам следует отнести:

1) Указы Президента Украины, например, «О Концепции борьбы с терроризмом» от 25 апреля 2013 г. № 230/2013;

2) Постановления Кабинета Министров Украины, например, «Положение о единой государственной системе предупреждения, реагирования и прекращения террористических актов и минимизации их последствий» от 18 февраля 2016 г. № 92;

3) подзаконные акты центральных органов исполнительной власти, например, Приказ Управления государственной охраны Украины «Об утверждении Инструкции по организации и порядке действий Управления государственной охраны Украины по уровням террористических угроз» от 30.06.2016 № 185;

4) подзаконные акты местных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления, например, городские программы профилактики преступности и противодействия терроризму;

5) локальные акты предприятий, учреждений, организаций, которые устанавливают положения и инструкции, связанные с обеспечением защиты общественной безопасности и противодействия терроризму, действующих на конкретных объектах инфраструктуры или промышленности.

Классификация нормативно-правовых актов в сфере организационного обеспечения противодействия терроризму по юридической силе позволяет определить особенности их уровня разделения, например соответствие актов с меньшей юридической силой актам высшей юридической силой, конкретизацию положений указанных нормативно-правовых актов с каждым последующим уровнем. В то же время следует заметить, что четкие критерии соотношения указанных нормативно-правовых актов в сфере организационного обеспечения противодействия терроризму отсутствуют, что иногда приводит к их несоответствию друг другу и значительным сложностям и даже юридическим коллизиям при их практическом применении. Другим проблемным вопросом сложной разветвленной системы организационно-правового обеспечения противодействия терроризму является несвоевременное внесение необходимых изменений в нормативно-правовые акты, обеспечивающие практическую реализацию базовых концептуальных положений в указанной сфере. Так, например, Закон Украины «О борьбе с терроризмом» хотя и предполагал участие подразделений Вооруженных сил Украины в противодействии терроризму, механизм использования указанных подразделений, в том числе для участия в антитеррори-

стической операции, долгое время отсутствовал. Лишь в 2014 г. в законы Украины «О борьбе с терроризмом» [1] и «О Вооруженных Силах Украины» [2] были внесены соответствующие изменения, которые должны были урегулировать порядок и случаи привлечения подразделений Вооруженных Сил Украины к мероприятиям по прекращению деятельности террористических организаций и обезвреживанию лиц, действия которых реально угрожающих жизни и здоровью заложников, участников антитеррористической операции или других лиц. Таким образом, можно сделать вывод, что значительное количество нормативно-правовых актов, входящих в сферу противодействия терроризму, не формируют целостной четкой системы организационно-правового обеспечения этой деятельности, содержат содержательные противоречия одним с другим, не в полной мере, а иногда несвоевременно конкретизируют деятельность непосредственных субъектов реализации указанных положений.

По территориальному распространению все нормативно-правовые акты в сфере противодействия терроризму можно разделить на:

1. Международные нормативно-правовые акты в сфере противодействия терроризму, которые, в свою очередь, можно разделить на: а) универсальные международные соглашения, которые обычно принимаются под эгидой ООН (например, Международная Конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом 1997 г.) б) те, что действуют в определенном регионе (например, Конвенция Совета Европы о предупреждении терроризма 2005 г., Конвенция Совета Европы об отмывании, поиске, аресте и конфискации доходов, полученных преступным путем, и о финансировании терроризма 2005 г. и т.д.).

2. Общегосударственные нормативно-правовые акты, к которым следует отнести законы Украины в сфере противодействия терроризму и нормативно-правовые акты центральных органов власти.

3. Региональные нормативно-правовые акты, действие которых направлено на организацию противодействия терроризму в конкретном регионе (например, Региональная программа противодействия террористической деятельности на территории Харьковской области на 2018 г.).

4. Локальные нормативно-правовые акты, действие которых направлено на организацию противодействия терроризму в конкретном населенном пункте, предприятии, учреждении, организации (например, городские программы противодействия терроризму на определенный период).

Традиционно нормативно-правовые акты по функциональному назначению делятся на регулятивные, которые устанавливают права и обязанности субъектов, а так же охранные, устанавливающие способы юридической ответственности за нарушение прав и неисполнение обязанностей, закрепленных в регулятивных нормах [3]. Если к охранительным нормам в сфере противодействия терроризму можно отнести нормы Уголовного кодекса Украины, предусматривающей ответственность за преступления террористической направленности, то к регулятивным нормам в сфере противодействия терроризму, на наш взгляд, следует отнести нормы, устанавливающие организационно-правовую базу противодействия терроризму.

В свою очередь? регулятивные нормативно-правовые акты в сфере противодействия терроризму по функциональному назначению можно разделить на:

1. Стратегические нормативно-правовые акты в сфере противодействия терроризму. К стратегическим следует отнести нормативно-правовые акты, которые определяют правовую политику в сфере противодействия терроризму и содержат основополагающие принципы, задачи, цели противодействия этому общественно опасному феномену. К таким нормативно-правовым актам следует отнести стратегии, концепции, доктрины. В данном случае речь идет именно о нормативных документах, а не об абстрактной системе взглядов или представлений в отношении определенных явлений или процессов. Как метко отмечает Е. Евграфова, в таком случае указанные положения становятся правовыми императивами, обязательными к исполнению, а не рекомендациями или предложениями [4]. Соответственно, указанные в программе документы занимают высокое место в сфере организационно-правового обеспечения противодействия терроризму. Как отмечает М.А. Мушинский, стратегии, концепции и доктрины, являясь частью правовой системы в качестве источников права политико-идеологического характера, наиболее существенным образом влияют на формирование практически всех элементов правовой системы [5]. Таким образом, указанные стратегические документы являются непосредственным выражением действующей правовой политики государства в сфере противодействия терроризму и становятся ориентиром формирования или совершенствования законодательства на всех уровнях. Поскольку за последние годы все общественные отношения в сфере противодействия терроризму испытывают колоссальные изменения, указанные виды нормативно-правовых актов играют все более важную роль в организационно-пра-

вовом обеспечении противодействия терроризму. На универсальном уровне к таким актам следует отнести Глобальную контртеррористическую стратегию ООН, принятую Генеральной Ассамблеей ООН в 2006 году. Этот документ представляет собой стратегический план реализации долгосрочных целей противодействия терроризму на международном уровне с перманентной возможностью просмотра и обновления [6]. В своей совокупности указанные положения направлены на консолидацию потенциции всех ведущих органов ООН с целью минимизации террористической угрозы как на международном уровне, так и в отдельных регионах.

На национальном уровне существует, по крайней мере, несколько официальных документов стратегического направления, которые содержат основополагающие принципы организационного обеспечения противодействия терроризму. Так, например, Стратегия национальной безопасности Украины, Военная доктрина Украины, Концепция развития сектора безопасности и обороны Украины определяют террористическую угрозу как одну из основных угроз национальной безопасности Украины и отмечают противодействие террористическим угрозам одной из основных задач военной политики Украины в среднесрочной перспективе. Впрочем, специализированным стратегическим документом в сфере противодействия терроризму следует справедливо признать Концепцию борьбы с терроризмом, принятую Указом Президента Украины от 23 апреля 2013 г. № 230/2013. Мероприятия по выполнению Концепции должны реализовываться в течение 2013–2020 гг. В то же время следует признать, что принятая в 2013 г. Концепция борьбы с терроризмом безвозвратно устарела. Так, в Разделе I указанного документа определено: «В настоящее время благодаря эффективной реализации внутренней и внешней политики Украина не относится к государствам с высокой вероятностью совершения на их территориях международными террористическими организациями террористических актов или террористических посягательств против их представительств за рубежом. В Украине отсутствуют внутренние предпосылки для возникновения организаций, которые использовали террористические методы как способ достижения политических целей или привлечение внимания общественности к своим идеологическим или другим взглядам» [7]. Конечно, в нынешних условиях подобное определение рисков терроризма в нашей стране выглядит кощунственным. Будучи актуальным весной 2013 г, в настоящее время идеологическое обоснование указанной Концепции не выдерживает никакой критики. Указанные в Концепции контртеррористические мероприятия, связанные с предупреждением и пресечением терактов, устранением и минимизацией последствий террористической деятельности, всесторонним обеспечением противодействия терроризму и международным сотрудничеством по этому вопросу, хотя и не полностью потеряли свою актуальность, должны быть приведены в соответствие с современной социально-политической ситуацией в Украине, когда террористическая деятельность действительно стала угрозой не только общественной безопасности в стране, но и основам национальной безопасности Украины. Таким образом, основополагающие принципы Концепции борьбы с терроризмом в настоящее время не соответствуют текущей ситуации в нашем государстве и другим стратегическим документам в области национальной безопасности Украины.

2. Уполномочивающие нормативно-правовые акты в сфере противодействия терроризму охватывают законы и подзаконные акты, устанавливающие полномочия соответствующих субъектов противодействия терроризму, которые одновременно являются их обязанностями в указанной сфере.

3. Организационные нормативно-правовые акты в сфере противодействия терроризму. К таким нормативно-правовым актам следует отнести законы и подзаконные акты, которые устанавливают порядок реализации стратегических направлений контртеррористической стратегии Украины, порядок взаимодействия и координации действий субъектов противодействия терроризму. Организационные нормативно-правовые акты по форме могут быть законами, планами мероприятий, инструкциями, положениями и тому подобное. Примерами организационных нормативно-правовых актов в сфере противодействия терроризму могут быть, в частности: Положение о единой государственной системе предупреждения, реагирования и прекращения террористических актов и минимизации их последствий, утвержденное постановлением Кабинета Министров Украины от 18 февраля 2016 г. № 92, которым определяется механизм функционирования такой системы, уровни террористических угроз и меры реагирования субъектов борьбы с терроризмом на угрозу или совершение террористического акта в соответствии с определенным уровнем террористической угрозы [8]; План мероприятий по реализации Концепции борьбы с терроризмом, утвержденный распоряжением Кабинета Министров Украины от 11 июля 2013 г. № 547-р [9]. Кстати, отметим, что с Планом мероприятий по реализации Концепции борьбы с

терроризмом, в отличие от самой Концепции, были внесены определенные изменения с учетом текущих угроз национальной безопасности Украины, например, по разработке и внедрению стандартов, правил, технических условий антитеррористической защищенности объектов возможных террористических посягательств, принятию мер организации и проведению антитеррористических операций и тому подобное.

Некоторые нормативно-правовые акты в сфере противодействия терроризму имеют комплексный характер и одновременно могут содержать положения стратегического, уполномочивающего и организационного характера, например, Закон Украины «О борьбе с терроризмом».

Приведенная классификация нормативно-правовых актов в сфере организационного обеспечения противодействия терроризму является в определенной степени условной. Целью осуществления такого разделения является систематизация указанных нормативно-правовых актов, определение их соотношения одного с другим, функционального назначения и выявления недостатков организационно-правового обеспечения противодействия терроризму в Украине.

Проанализировав организационно-правовое обеспечение противодействия терроризму, можно сделать следующие выводы: за последние годы с момента резкого повышения уровня террористических угроз в Украине организационно-правовое обеспечение противодействия терроризму претерпело значительные изменения, в частности, конкретизирован перечень субъектов, участвующих в противодействии терроризму, расширены их полномочия, определены режимы установки уровней террористических угроз и обусловленные ими антитеррористические меры, усовершенствованы положения проведения антитеррористических операций, активизировано региональное нормотворчество в вопросах противодействия терроризму. В то же время, несмотря на указанные положительные сдвиги, система организационно-правового обеспечения противодействия терроризму имеет и существенные недостатки:

1) превалирование карательных мер противодействия над профилактическими. На наш взгляд, одним из стержневых условий минимизации террористических угроз в Украине является достижение социального компромисса, толерантности и устранения радикальных и сепаратистских настроений в обществе. Соответственно, в противодействии терроризму предпочтение должно отдаваться профилактическим мерам, причем их спектр должен быть широким и направленным на все сферы (социальную, политическую, экономическую, культурную, идеологическую) жизни в стране;

2) непригодность действующего антитеррористического законодательства к противодействию гибридным угрозам национальной безопасности Украины и к проведению широкомасштабных антитеррористических операций. Этот факт подтверждается многочисленными рефлексивными изменениями в нормативно-правовых актах в сфере противодействия терроризму с целью урегулирования применения широкого арсенала сил и средств, в том числе и подразделений вооруженных сил Украины, во время проведения объявленной антитеррористической операции на востоке Украины. Чувствуя несостоятельность противодействовать террористическим угрозам в указанных регионах только в рамках антитеррористической операции, Верховная Рада законом Украины «Об особенностях государственной политики по обеспечению государственного суверенитета Украины на временно оккупированных территориях в Донецкой и Луганской областях» от 18.01.2018 г. предусмотрела возможность передачи полномочий по планированию, организации и контролю выполнения мероприятий по обеспечению национальной безопасности и обороне, отпору и сдерживанию вооруженной агрессии Российской Федерации в Донецкой и Луганской областях, направлению, координации и контролю за деятельностью военно-гражданских или военных администраций Объединенному оперативному штабу Вооруженных Сил Украины [10]. Этот закон устанавливает основания замены режима антитеррористической операции (АТО) операцией Объединенных сил (ООС), начало которой должен быть определен Президентом Украины. Причем по своему содержанию ООС не исключает проведения АТО. На наш взгляд, данное политическое решение полностью обусловлено сложной ситуацией в Донецкой и Луганской областях, переход противодействия террористическим угрозам в новый формат решит ряд организационных проблем противодействия терроризму в указанном регионе, в том числе легитимности применения Вооруженных Сил Украины во время противодействия масштабным террористическим угрозам;

3) отсутствие урегулированного законом порядка определения организации террористической. Как отмечает руководитель секретариата Комитета Верховной Рады Украины по вопросам национальной безопасности и обороны Т. Блистив, в действующем Законе Украины «О борьбе с терроризмом» говорится о том, что суд должен признавать организацию террористической

(ст. 24), однак на законодавчому рівні не визначено, який суд і в межах якого процесуального закону має повноваження визнавати організації терористическими¹¹. На наш погляд, необхідним умовим досконалості організаційно-правового забезпечення протидії тероризму є передбачення порядку визначення організації терористическої, правових критеріїв віднесення організації до терористического суб'єкта здійснення таких повноважень;

4) необхідність систематизації організаційно-правового забезпечення протидії тероризму, усуненню протиріччя в діючих нормативно-правових актах вказаній сфері і приведення їх до відповідності з сучасними соціально-політическими умовами, урахування високого рівня терористических і гібридних загроз в Україні.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що організаційно-правові основи є методологіческим базисом побудови механізму протидії тероризму, який повинен доповнятися неуклонним виконанням покладених на суб'єкти протидії обов'язків, професіоналізмом і ініціативністю їх діяльності, постійним здійсненням моніторингу і контролю якості такої діяльності з боку координуючих органів.

Список використаних джерел:

1. Про боротьбу з тероризмом: закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 01.03.2017).
2. Про Збройні Сили України: закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 01.03.2017).
3. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків, 2001. 656 с.
4. Євграфова Є. Доктрина у правовій науці і юридичній практиці. Вісник Національної академії правових наук України. № 2(73). 2013. С. 52–62.
5. Мушинський А.М. Стратегії, концепції, доктрини в правовій системі Російської Федерації: проблеми статусу, юридическої техніки і відношення до іншої. Юридическа техніка. 2015. № 9. С. 488–499.
6. Глобальна контртерористическа стратегія Організації Об'єднаних Націй. Резолюція 60/288., прийнята Генеральною Асамблеєю 8 вересня 2006 року. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/90/PDF/N0550490.pdf?OpenElement> (дата звернення: 15.03.2017).
7. Концепція боротьби з тероризмом, ухвалена Указом Президента України від 23 квітня 2013 р. № 230/2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> (дата звернення: 15.03.2017).
8. Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористических актів та мінімізації їх наслідків, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 92. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF> (дата звернення: 01.03.2017).
9. План заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 547-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/547-2013-%D1%80> (дата звернення: 01.03.2017).
10. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 01.03.2017).
11. Блістів Т. Нормативно-правове удосконалення системи протидії тероризму та запровадження процедури визнання організацій терористическими. Протидія терористическій діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2017 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 46–49.

ПРОФАЙЛІНГ ЯК МЕТОД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ І ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті розкриваються поняття профайлінгу в загальному розумінні та поліцейського профайлінгу. Визначаються легітимні для демократичного суспільства підстави застосування правоохоронними органами поведінкового та кримінального профайлінгу. Наведено приклади та розкрито зміст етнічного профайлінгу як незаконної поліцейської практики. Здійснено аналіз дій, які можуть бути розцінені як етнічний профайлінг. Формулюються пропозиції щодо протидії зазначеному явищу.

Ключові слова: профайлінг, державна безпека, громадський порядок, криміналістичний профайлінг, поліцейський профайлінг, права людини, демократія, закон.

В статье раскрываются понятия профайлинга в общем понимании и полицейского профайлинга. Определяются легитимные для демократического общества основания применения правоохранительными органами поведенческого и уголовного профайлинга. Приведены примеры и раскрыто содержание этнического профайлинга как незаконной полицейской практики. Осуществлен анализ действий, которые могут быть расценены как этнический профайлинг. Формулируются предложения по противодействию указанному явлению.

Ключевые слова: профайлинг, государственная безопасность, общественный порядок, криминалистический профайлинг, полицейский профайлинг, права человека, демократия, закон.

The article deals with the concept of profiling in general and the police profiling. Legitimate grounds for a democratic society are identified the use by the law enforcement agencies and criminal behavioral profiling. The examples are given and the content of ethnic profiling as illegal has been come out. The analysis of actions which can be considered as ethnic profiling is carried out. The proposals have been formulating to combat these phenomena.

Key words: profiling, public security, public order, forensic profiling, police profiling, human rights, democracy, law.

Вступ. Завдання забезпечення високого рівня державної безпеки та громадського порядку в умовах глобалізації мультикультурних суспільств обумовлюють застосування правоохоронними органами демократичних країн технологій профайлінгу (профілювання). У загальному розумінні профайлінг (англ. «profile» – профіль, обрис, контур) – це сукупність психологічних методів і методик оцінки та прогнозування поведінки особи на основі аналізу найбільш інформативних приватних ознак, характеристик зовнішності, невербальної і вербальної поведінки. Крім правоохоронної сфери, технології профайлінгу застосовують у бізнесі, управлінні, в здійсненні переговорів, професійного відбору, в роботі спецслужб. Наразі розширене трактування поняття «профайлінг» охоплює низку прикладних соціально-психологічних методик, метою яких є оцінка достовірності інформації, що повідомляється, за вербальною поведінкою особи (т. зв. неінструментальна детекція брехні). У теорії переважає точка зору, згідно з якою неінструментальна оцінка достовірності інформації за умови дотримання вимог до процедури дослідження і кваліфікації спеціаліста може вважатися науковою експертизою брехні (правди), на відміну від інструментальних методів, заснованих на використанні поліграфа (детектора брехні), покази якого мають лише вірогідний характер. На практиці профайлінг, із наступною підготовкою проце-

суальних документів та висновку експерта, використовують для оцінки достовірності інформації під час проведення кадрових перевірок, службових розслідувань, під час здійснення кримінальних проваджень [1].

Поліцейський профайлінг за сучасних умов належить до арсеналу засобів правоохоронних органів багатьох країн, особливо тих, де пріоритетним завданням є боротьба з тероризмом. Наразі можна говорити про широке поширення поліцейського профайлінгу в США, Канаді, Ізраїлі, Великій Британії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Туреччині.

Питання організаційно-правових та методологічних засад здійснення поліцейського профайлінгу є важливим для правоохоронних органів України, зокрема тих, на які законодавчо покладено завдання захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку, забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Особливої ваги воно набуває в контексті ведення бойових дій з проросійськими терористичними угрупованнями на Сході України та у зв'язку з необхідністю вироблення алгоритму адекватної протидії можливим терористичним загрозам як у повсякденному житті, так і під час проведення масових заходів. Зазначене актуалізує підвищення інтересу науковців до зазначеної проблематики.

Сучасні методологічні засади профайлінгу становлять праці П. Екмана, Б. де Пауло, Дж. Перліна, В. Фрізена, О. Фрайя, М. Цукермана. Дослідженням різних аспектів поліцейського профайлінгу активно займалися О.М. Бандурка, В.О. Бакальчук, Ю.Л. Белоусов, О.В. Катуніна, О.А. Мартиненко, О.М. Подільчак та ін. Проте багато аспектів зазначеної проблематики поки що не висвітлено.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних проблем застосування кримінального та етнічного профайлінгу в контексті виконання правоохоронними органами завдань щодо забезпечення державної безпеки та громадського порядку.

Результати дослідження. Свого поширення термін «профайлінг» початково набув у розумінні авіаційного профайлінгу – процедури спостереження і опитування пасажирів під час передпольотного огляду, що проводяться з метою виявлення потенційно небезпечних осіб. Уперше підготовку і використання спеціалістів (профайлерів) для попередження терористичних актів було реалізовано у 80-х р.р. в Ізраїлі, внаслідок чого авіакомпанія Ель-Аль (El-Al) набула статусу однієї з найбезпечніших у світі. Профайлінг також застосовують з метою забезпечення безпеки залізничного, водного, автобусного сполучення, що дає підстави об'єднати зазначені види в категорію транспортного профайлінгу. Також виділяють готельний, кадровий, банківський, страховий тощо види профайлінгу. У цілому погоджуємося із думкою про те, що за сферою (напрямом) застосування доцільно виділяти профайлінг соціальний, спрямований на забезпечення взаємодії людей у професійному та особистому житті, та криминологічний, спрямований на запобігання правопорушенням [2, с. 149].

В юриспруденції термін «профайлінг» найчастіше вживається в криминологічному контексті – як створення пошукового психологічного портрету невідомої особи на основі слідів, залишених на місці злочину. У літературі існує думка про те, що перша спроба криміналістичного профілювання належить британському лікарю Томасу Бонду, яку він здійснив 1888 р. стосовно особи Джека Різника. Подальша поліцейська практика реалізовувалася здебільшого в межах використання двох видів профайлінгу: кримінального та поведінкового. Широкого поширення поліцейський профайлінг отримав з 1985 р., коли з метою сприяння розкриттю серійних злочинів ФБР було започатковано ViCAP – програму затримання насильницьких злочинців (розробники: П. Брункс, Р. Ресслер). Наразі усталеною точкою зору є та, що профайлінг є практичною реалізацією теоретичних досліджень особи злочинця, результатом накопичення і узагальнення знань про соціальні, демографічні та психологічні криминогенні особливості осіб, які вчиняють ті чи інші злочини [2, с. 151].

Узагальнення наявних у літературі поглядів на поняття поліцейського профайлінгу дозволяє зробити висновок, що під ним найчастіше розуміють «практику поліції, згідно з якою визначений набір характеристик (профілів) використовується для пошуку та затримання особи, яка вчинила злочин (кримінальний профайлінг), або для виявлення осіб, які вірогідно мають відношення до злочинної діяльності (поведінковий профайлінг)» [3]. Причому наголошується, що суттєвість індикаторів (профілів) має базуватися на розумних підозрах (*articulable suspicion*) скоєння даною особою правопорушення. У літературі зазначається, що поліцейський профайлінг

передбачає використання комплексних кримінологічних знань щодо характеристик конкретного суб'єкта: інформації про найбільш розповсюджені злочини у сфері (на об'єкті) охорони; знання «типових» рис особи, що може вчинити протиправне діяння; мотивів злочину; соціально-демографічних характеристик злочинця, тобто його можливого віку, професійних навичок, місця роботи, статі, соціальних зв'язків. Беруться до уваги також уподобання, цінності та моральні характеристики особи, біометричні дані, зовнішні ознаки наявності прихованої зброї [2, с. 150]. Особи, які відповідають зазначеним характеристикам (профілям), зупиняються, затримуються, їх опитують та оглядають. Більшість сучасних дослідників поділяють точку зору, згідно з якою кримінальний та поведінковий профайлінг є допустимими і законними інструментами, що дозволяють найбільш ефективно розподіляти ресурси правоохоронних органів [4; 5, с. 129].

Нами було встановлено, що в міжнародному праві та національному законодавстві демократичних країн існують чіткі вимоги до процедури затримання представниками правоохоронних органів громадян із метою перевірки документів. Оскільки затримання громадянина є тимчасовим обмеженням його свободи і права на пересування, то для його здійснення вимагається наявність «розумних підстав». Так, відповідно до федерального законодавства США огляд особи дозволено здійснювати «тільки за наявності розумних підстав вважати, що дана особа має стосунок до злочину і є небезпечною», а сама розумна підозра (*reasonable suspicion*) має ґрунтуватися не на довільній думці поліцейського, а на фактах та бути формалізованою (*articulable*). Аналогічні правила затримання і огляду діють у Великобританії. Як зазначається в літературі, юридична доктрина і практика країн англосаксонського права вважає «розумним» для цілей юстиції не те, що здається правильним поліцейському чи міністру внутрішніх справ, а те, що ймовірно скаже пересічний громадянин [1, с. 146]. В інших країнах з демократичними традиціями також мають місце аналогічні обмеження свавілля поліції під час здійснення своїх обов'язків.

Таким чином, відповідно до міжнародних норм та судової практики застосування кримінального та поведінкового профайлінгу є професійно виправданим і вважається законним, якщо він здійснюється: за наявності розумних підстав; ґрунтується на фактах; обумовлюється формалізованою підозрою; виключає дискримінацію будь-якого виду. Остання обставина обумовлює необхідність визначення відмінностей кримінального і поведінкового профайлінгу від профайлінгу етнічного.

Поняття «етнічний профайлінг» (етновибірковий підхід) увійшло в науковий обіг у середині 80-х р.р. XX ст. У найбільш широкому розумінні етнічний профайлінг (*ethnic profiling*) – це будь-яка дія, вчинена представником влади відносно особи, або групи осіб з метою забезпечення безпеки або громадського порядку, яка базується на її фактичному або уявному членстві в групі, визначеній за расовою ознакою, кольором шкіри, етнічним чи національним походженням або релігією без фактичних підстав чи обґрунтованої підозри, що призвело до нерівного поводження із цією особою або групою [6, с. 13]. Тобто сутність етновибіркового підходу є ідея про обумовленість причетності особи до протиправних дій не об'єктивними поведінковими критеріями, а етнічним походженням та пов'язаними із цим ознаками. Слід зазначити, що встановлення заборони етнічного профайлінгу відбувалося повільно і поетапно. Зокрема, 1996 р., за рішенням Верховного суду штату Нью-Джерсі (справа «*State v. Soto*»), дії поліцейських, що полягали в застосуванні етновибіркового підходу до водіїв афро-американського походження, яких масово затримували за підозрою в перевезенні наркотиків, було визнано неконституційними і дискримінаційними [7]. У 2007 р. Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) рекомендувала урядам чітко визначити та заборонити на законодавчому рівні расовий /етнічний профайлінг. Відповідно до Загальнополітичної рекомендації № 11 ЄКРН расовий (етнічний) профайлінг визначається як використання правоохоронними органами без об'єктивних і розумних підстав таких ознак, як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство, національне чи етнічне походження під час контролю, стеження чи проведення розслідування [8]. Іншими словами, етнічний профайлінг – це використання в якості підстави для прийняття рішень у галузі правоохоронної діяльності етнічних і расових стереотипів, а не об'єктивних поведінкових ознак. На практиці етнічний профайлінг проявляється в більш прискіпливій увазі працівників правоохоронних органів до тих, хто зовні відрізняється від представників т. зв. «титової нації». Стосовно таких осіб поліція частіше та без достатніх на те підстав здійснює перевірку, вуличні огляди, затримання та доставляння до відділків [9, с. 171]. Наприклад, згідно зі статистичними даними в США афро-американці та мексиканці стають об'єктом уваги поліцейських у п'ять-сім разів частіше, ніж представники білої раси, а у зв'язку з поширенням терористичних актів у США та Європі «профілювання» мусульман, особливо арабів, стало майже звичною поліцейською практикою. Численні перевірки

ки документів у вихідців Близького Сходу, обшуки у їх помешканнях, масові рейди до місць їх компактного проживання в останні роки часто застосовуються поліцією Франції, Німеччині, інших країн ЄС. У Москві вірогідність бути зупиненим поліцейським для т.зв. «лиць кавказської національності» у двадцять два рази більша, ніж для представників слов'янської зовнішності [10]. В Україні кримінальна поліція традиційно зорієнтована на «відпрацювання» представників ромської національності на предмет вчинення ними крадіжок, шахрайства, інших майнових злочинів, а патрульні поліцейські найчастіше безпідставно затримують осіб, зовнішність яких наближена до азіатської, на предмет звинувачення їх у незаконній міграції.

Наголосимо, що в умовах демократичного суспільства етнічний профайлінг є незаконним і ганебним явищем. Він, як і будь-яка інша дискримінаційна практика, заперечує один із базових принципів прав людини, а саме рівність усіх у своїй гідності та правах. Такі дії заборонено Конституцією України та міжнародними документами. Зокрема, ст. 5 Конвенції ООН проти расової дискримінації [11] забороняє расову дискримінацію стосовно свободи переміщення, а також вимагає однакового ставлення до усіх з боку правоохоронних органів. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [12] забороняє расову дискримінацію стосовно права на свободу і безпеку особистості (ст. 26). Крім того, він забороняє свавільні затримання, вказуючи, що затримання, будь-яке обмеження свободи особи має бути обґрунтованим і відповідати передбаченій законом процедурі (ст. 2, 9, 14).

Діяльність правоохоронних органів України здійснюється на основі дотримання Конституції України та законів України, які встановлюють принцип рівності громадян та забороняють будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками. Спеціальне законодавство також закріплює принцип недискримінації. Так, згідно із Законом «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [13] «ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними», є прямою дискримінацією. Крім того, згідно зі ст. 1 Закону працівники правоохоронних органів у своїй роботі повинні дотримуватися принципу недискримінації. Застосовуючи зазначені норми до форм і методів поліцейської діяльності, можемо виділити такі дії працівників правоохоронних органів, які підпадають під визначення етнічного профайлінгу: проведення перевірок осіб виключно на основі зовнішніх характеристик особи, без індивідуального профілю порушника; орієнтування на пошук певної особи, підозрюваної в скоєнні правопорушення, на певній території та в обмежений часовий проміжок, на основі єдиного ідентифікатора – зовнішньої ознаки етнічного чи расового походження; створення і використання в якості основної підстави для затримання осіб баз даних за етнічною/расовою ознакою. Стосовно підрозділів патрульної поліції, етнічним профайлінгом, а отже, забороненими діями є, зокрема, такі: а) безпідставна перевірка документів осіб на вулиці; б) безпідставна перевірка наявності посвідки на проживання/візи в осіб, що не є резидентами/громадянами; в) масова перевірка документів та /чи дактилоскопіювання осіб у місцях компактного перебування/проживання меншин. На основі зазначеного вище констатуємо, що виконання правоохоронними органами завдання захисту прав і свобод людини та громадянина, зокрема в контексті забезпечення суспільного безпеки та громадського порядку, вимагає чіткого розуміння всіма поліцейськими та військовослужбовцями поняття етнічного профайлінгу та дотримання заборони дій, що становлять його зміст. Із цією метою вважаємо за необхідне включити вивчення даної тематики в програму підготовки поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України.

Висновки. На основі зазначеного вище вважаємо можливим сформулювати такі висновки і узагальнення:

1) криминологічний профайлінг наразі визнається одним із методів забезпечення правоохоронними органами державної безпеки, правопорядку і громадського порядку. Його сутність полягає у використанні інформації про індивіда (поведінкового профайлінгу) чи факторів, які є об'єктивними та статистично обґрунтованими в якості суттєвих індикаторів злочинної діяльності індивіда (кримінального профайлінгу);

2) відповідно до норм міжнародного права кримінальний профайлінг є законним і дозволеним за умов: а) якщо він здійснюється за наявності розумних підстав; б) ґрунтується на конкретних фактах; в) обумовлюється формалізованою підозрою; г) виключає дискримінацію будь-якого виду;

3) профайлінг, для якого в якості основного індикатора використовується ознака етнічного чи расового походження (етнічний профайлінг) і який базується на припущенні про наявність зв'язку між етнічним походженням особи та її схильністю до правопорушень, за своєю суттю є дискримінацією;

4) практика етнічного профайлінгу, здійснювана будь-яким органом державної влади, за-суджується міжнародними юрисдикційними установами як така, що суперечить принципам прав людини, демократії та верховенства права.

5) діяльність правоохоронних органів у демократичній країні має виключати застосування етнічного профайлінгу за будь-яких обставин. Уряд і громадянське суспільство мають припинити будь-які спроби використання етнічних чи аналогічних їм критеріїв у діяльності підконтрольних їм правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Проблематика етнічного профайлінгу в діяльності поліції. Аналіз сучасної західної літератури : наук.-пр. вид. / за заг. ред. Дж. Перліна, наук. ред.: О.А. Мартиненко та Ю.Л. Белоусов. Львів: Астролябія, 2011. 632 с.
2. Подільчак О.М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. Право і суспільство. 2017. № 4. Частина 2. С. 148.
3. Ethnic Profiling in the European Union: Pervasive, Ineffective, and Discriminatory. Published by Open Society Institute, New York, 2009.
4. Белоусов Ю.Л. Проблематика етнічного профайлінгу в діяльності правоохоронних органів: URL: <http://khpg.org/index.php?id=1256202516>.
5. Катуніна О.В. Профілактика та запобігання проявам етнопрофайлінгу як чинники формування громадянського суспільства в умовах мультикультурної України. Культура народів Причорномор'я. 2011. № 213. С. 128–133.
6. Michele Turenne. Racial profiling: context and definitions. Document adopted at 505th Meeting of the Commission, held on June 10, 2005 under the resolution Com. 504-5.1.4.
7. Манукян В. «Антропологи в погонах»: URL: <http://www.xenodocuments.org.ua/article/372>.
8. Европейская комиссия по борьбе с расизмом и нетерпимостью. Общеполитическая рекомендация № 11: О борьбе с расизмом и расовой дискриминацией в работе правоохранительных органов (принята 29 июня 2007 года). Страсбург, 4 октября 2007 года.
9. Дідковська-Бідюк М.В. Профайлінг як метод профілактики протиправних дій. Юридична психологія. 2017. № 2 (21). С. 165–173.
10. Ethnic profiling in the Moscow Metro. Open Society Institute. NY., 2006, p. 1920 (Ethnic profiling).
11. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Третя доповідь по Україні (прийнята 29 червня 2007 року). Страсбург, 12 лютого 2008.
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
13. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5702-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

КОНТРАБАНДА АВТОТРАНСПОРТУ: ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проявів транснаціональної організованої злочинності в Україні у сфері викрадення та контрабанди автотранспорту. Досліджено окремі фактори, що зумовлюють зростання рівня даного виду злочинної діяльності в Східній Європі. Звернено увагу на те, що характер та форми прояву транснаціональної організованої злочинності в Україні продиктовані її географічним положенням. Значні масштаби злочинної діяльності транснаціональних злочинних організацій із викрадення та контрабанди автотранспорту є досить прибутковим видом діяльності, що характеризується швидкістю здійснення операцій, професійною підготовкою та високою латентністю.

Ключові слова: транснаціональна організована злочинність, сприятливі фактори, викрадення авто, контрабанда автотранспорту, злочинна діяльність.

Статья посвящена исследованию проявлений транснациональной организованной преступности в Украине в сфере похищения и контрабанды автотранспорта. Исследованы отдельные факторы, обуславливающие рост уровня данного вида преступной деятельности в Восточной Европе. Обращено внимание на то, что характер и формы проявления транснациональной организованной преступности в Украине продиктованы ее географическим положением. Значительные масштабы преступной деятельности транснациональных преступных организаций по похищению и контрабанде автотранспорта являются достаточно прибыльным видом деятельности, характеризуются скоростью осуществления операций, профессиональной подготовкой и высокой латентностью.

Ключевые слова: транснациональная организованная преступность, предрасполагающие факторы, похищения авто, контрабанда автотранспорта, преступная деятельность.

The article is devoted to the study of manifestations of transnational organized crime in Ukraine in the field of vehicle abduction and smuggling. Some factors that determine the growth of this type of criminal activity in Eastern Europe are investigated. Attention is drawn to the fact that the nature and form of manifestation of transnational organized crime in Ukraine is largely due to its geographical location. Significant magnitude of the criminal activity of transnational criminal organizations for theft and smuggling of motor vehicles is a rather profitable type of activity characterized by speed of implementation, professional training and high latency.

Key words: Transnational organized crime, favorable factors, car theft, smuggling of vehicles, criminal activity.

Вступ. На сьогодні криміногенну картину світу формують фактори глобалізації, що дозволяє з упевненістю говорити про значний внесок глобалізації в транснаціоналізацію злочинності, в сукупність її причин і умов, виникнення нових форм та видів суспільно небезпечної діяльності, тобто в цілому в структуру злочинності у світі і в окремих країнах; розширення форм злочинної діяльності. В останні роки діяльність транснаціональних організованих злочинних угруповань перетворилась на масштабну загрозу соціальній, економічній і політичній стабільності в державі [1, с. 151].

Правоохоронці напередбачають про катастрофічну ситуацію на кордоні, розслідуючи напівлегальні і контрабандні схеми трафіку іноземних транспортних засобів на території

України. І якщо боротьба з організованою злочинністю поступово приносить свої плоди, то стан справ із незаконним перегоном авто через український кордон в останні роки тільки погіршився. Україна є лідером в Європі за обсягами кримінального ринку автомобілів, що були викрадені, а потім легалізовані. Протягом останніх років Україну заповнили нелегальні авто, визначити реальну кількість яких важко. Характер та форми прояву транснаціональної злочинності в Україні продиктовані також саме її географічним положенням. Територіальне розміщення України робить її «воротами» до країн Європи, а тому вона є привабливою для організованої злочинності і, зокрема, як транзитна держава [2, с. 41].

За даними Національної поліції України, за перші шість місяців 2017 року на території нашої держави були викрадені 3563 автомобіля, з них 647 – у столиці України [3]. Протидія контрабанді сьогодні є одним із найактуальніших питань й для України. Питання щодо посилення боротьби з контрабандою, усунення її причин та умов, що їй сприяють, неодноразово розглядалися ВР України, Президентом України, КМ України та РНБ України. Таким чином, загрози транснаціональної злочинності у сфері контрабанди автотранспорту не локальні, а поширюють свій вплив на всі регіони світу, спричиняючи економіці країн значні негативні наслідки та вимагають активного реагування.

Різним сторонам дослідження транснаціональної організованої злочинності та питанням протидії їй присвячено чимало робіт таких українських науковців, як А. Бойко, М. Вербенський, І. Гриненко, В. Глушков, А. Дорошенко, І. Поплавський, І. Сервецький, Є. Скулиш, В. Литвиненко, В. Шеломенцев та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз ситуації в Україні з викрадення та контрабанди автомобілів, на прикладі найбільших міст та окремих регіонів, що здійснюється транснаціональними злочинними організаціями протягом останніх років.

Результати дослідження. Трансформація національної злочинності в міжнародні транснаціональні форми в умовах глобалізації політичних, економічних, інформаційних і комунікативних процесів є невід'ємною частиною глобалізації, і ця реальність ставить перед кримінально-правовими науками нові складні проблеми. Транснаціональні організовані злочинні структури – це, як правило, складні системні утворення з внутрішньою ієрархічною структурою і розподілом ролей, високим рівнем взаємодії і керованості, внутрішньомережевими зобов'язаннями, системами власної безпеки і добування інформації, механізмами захисту капіталовкладень. Проникнення української організованої злочинності в міжнародне кримінальне співтовариство характеризується низкою специфічних особливостей.

По-перше, як і злочинні організації деяких країн, українські кримінальні угруповання й організовані формування розглядаються як відносно молоде кримінологічне явище. По-друге, їй притаманні стрімке нарощування потенціалу, в тому числі й на міжнародній арені, проникнення в нові сфери діяльності, швидке налагодження контактів із кримінальними організованими формуваннями в інших країнах. По-третє, українська організована злочинність не має конкретної структури, що піддається визначенню, як, наприклад, італійська мафія або колумбійські картелі. Вона постає в різних формах, властивих вітчизняній криміногенній ситуації: від нечисленних організованих груп та угруповань до масштабних за своєю величиною організацій і корпорацій.

Україна не стоїть осторонь інтеграційних процесів у кримінальному світі. Протягом останнього десятиліття в нашій державі спостерігаються негативні тенденції, які полягають, з одного боку, в розширенні впливу потужних міжнародних злочинних співтовариств на територію України, з іншого – зростає рівень інтеграції національних кримінальних угруповань у міжрегіональні та міжнародні злочинні співтовариства [4].

Сучасні злочинні організації розповсюдили свою діяльність на всі регіони світу, витягуючи злочинні доходи буквально з усіх можливих сфер діяльності, будь то занепад політичного ладу, погіршення економічної ситуації, зростання підпільної економіки, вільний доступ до зброї, наплив емігрантів та біженців тощо. Хоча крадіжка і контрабанда автомобілів порівняно з торгівлею наркотиками і зброєю представляються як менш серйозні злочини в діяльності транснаціональних злочинних організацій, проте приносять чималі прибутки організаціям, що спеціалізуються на даному виді кримінальної діяльності.

Перші згадки про Україну як про європейський центр легалізації крадених автомобілів датовані 1998 роком. Уже тоді Регіональне відділення безпеки при посольстві Сполучених Штатів Америки відзначало приріст потоку нелегально ввезених транспортних засобів, в якому Україна, Молдова і особливо Придністровська Молдавська Республіка виконували роль як пункту призначення, так і перевалочної бази на шляху до Росії.

Контрабанда товарів транснаціональною організованою злочинністю містить у собі широкий спектр різновидностей даного поняття в залежності від того товару, що поставляється. Одне з перших місць у цій діяльності займає саме контрабанда автомобілів.

Високі ставки кредитування, поступове введення численних тарифних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності (мита і зборів), що стосуються імпорту авто з-за кордону, засилля корупції суттєво підвищили ціни на первинному і вторинному автомобільних ринках. Після тривалого перехідного періоду Україна намагалася розвивати власну автопромисловість, і лобісти сприяли закріпленню в законодавстві ряду обмежень, через які покупка автомобілів за кордоном ставала надто дорогим задоволенням. Проте подібні методи так і не принесли бажаних результатів, а лише дали поштовх задуматися про пошук нелегальних шляхів ввезення якісних автомобілів з Європи.

До того ж, ряд удосконалень українського законодавства, проведений за останні 15 років (ратифікація Стамбульської конвенції про тимчасове ввезення іноземних авто, прийняття закону про відчуження на користь держави конфіскованих судом автомобілів, скасування обов'язкової експертизи автовок при їх реєстрації, надання автосалонами Міністерства обов'язкового звіту про своїх клієнтів, приєднання України до стандарту Євро-5), активно сприяв цьому процесу. На виході маємо цілком усталену практику напівлегального, а часом контрабандного ввезення автомобілів на територію України. Специфікою діяльності транснаціональних організованих угруповань є швидка переорієнтація і пристосування їхньої злочинної діяльності до будь-яких змін, у тому числі і законодавчих. Ратифікація Україною у 2004 році Стамбульської конвенції значно полегшила ввезення іноземних авто на свою територію і дала можливість транснаціональним угрупованням застосовувати цілий ряд напівлегальних схем для передачі іноземних транспортних засобів у користування українським громадянам.

Із краденими авто усе набагато складніше. В основному викрадені автомобіль транспортуються в країні з економікою що розвивається або ж отримала статус ринкової. Одним з основних маршрутів є транспортування авто з країн Західної Європи (основних товаровиробників) у країні Східної Європи та Росію. Найбільшим ринком крадених авто вважається Польща, далі – Угорщина, Чехія, Італія, а організаціями, що цим займаються, – представники Польщі та Білорусії. Ще одним із маршрутів є морський шлях із Гонконгу в Китай. Оскільки США також є країною, відомою з виробництва машин, злочинні організації налагодили шляхи поставок крадених авто в Мексику, країни Карибського басейну, Близький та Середній Схід.

Відомі балканський, білоруський, польський транзитні маршрути викрадених автомобілів. Польща і Білорусь виступають в якості центральних перевалочних пунктів. У цих державах злочинці досить професійно виготовляють документи на транспортний засіб, нерідко змінюють ідентифікаційне маркування для подальшої легалізації викраденого автотранспорту. Із зазначених країн автомашини направляються до Львівської та Івано-Франківської областей України, в яких відбувається подальша легалізація цих автомобілів шляхом здійснення численних угод щодо їх купівлі-продажу. Унаслідок цього переважна кількість автомобілів належить уже законотворчим громадянам, що значно ускладнює здійснення заходів щодо профілактики, попередження та припинення такого виду злочинів.

Не менш привабливим для транснаціональних угруповань є трафік ЄС – Молдова – Україна (Одеська та Чернівецька області). В останні роки відзначається безпрецедентне зростання кількості автомобілів із реєстраційними номерами країн ЄС, Молдови і ПМР. Прикордонні регіони стали справжніми «золотими воротами» для незаконного ввезення автомобілів.

Популяризації й інтернаціоналізації розглянутого виду кримінальної активності злочинних формувань сприяє низка факторів, серед яких – «прозорість кордонів» і недостатній контроль за пересуванням транспортних засобів, незначна ефективність протидії розкраданням у межах однієї держави, низький рівень взаємодії компетентних органів на всьому маршруті проходження, правова несумісність у питаннях, пов'язаних із розкраданням, розшуком і поверненням транспорту, а також низка інших факторів, зокрема розподіл ролей учасників протягом усього ланцюжка від викрадення до збуту і корумповані зв'язки в поліцейських, прикордонних і митних органах.

Регіональна специфіка України характеризується геополітичним положенням у центрі Європи, але є прикордонною територією, яка в геополітичному плані стикається з країнами Азії, Центральної, Східної, Західної Європи, значний вплив на розвиток транснаціоналізації вітчизняної злочинності в Україні створює російський криміногенний фактор. Наявність геополітичної складової частини пов'язана з проблемами державних кордонів, які слід вважати чинником, що має і може обмежувати розповсюдження злочинності.

Звертаючись до цих проблем, учені зазначають, що кордони однієї і тієї самої країни можуть бути одночасно і «м'якими» [6, с. 396], і «жорсткими»: вони можуть бути відкритими для одного сусіда і «жорсткими» до іншого [5]. Для «жорстких кордонів» характерними є суттєві адміністративно-правові, митні обмеження (наявність жорсткого візового режиму і контролю за переміщенням людей і товарів та ін.), які пов'язані з пересуванням через кордон, чітко відзначені лінії, що розділяють території. «М'які кордони» – по суті, «відкриті», що розглядаються як формальні, коли перетин кордонів не утруднений значними формальностями, являє собою вільний транзит товарів та людей.

Державна прикордонна служба України також заявила про істотне зростання обсягів контрабандного ввезення автомобілів через держкордон. Загальна кількість виявленого та вилученого автотранспорту з підробленими, несправними документами, а також ідентифікаційні номери складових частин, які не відповідають записам в реєстраційних документах, зросла на 37%. Так, з початку 2016 року прикордонники виявили 164 таких автомобіля, а в 2015 році за аналогічний період – 120. Така тенденція спостерігається і на адміністративному кордоні Херсонської області з тимчасово окупованої території АР Крим, де кількість виявленого та вилученого автотранспорту збільшилася в 7 разів (в 2016 році – 35, у 2015 році – 5).

Основними способами здійснення контрабанди є використання доручення, оформленого (виданого) на материковій частині України без присутності власника автомобіля; ввезення з дійсним доручень, бланки яких зареєстровані в «Єдиному реєстрі довіреностей», посвідчених у нотаріальному порядку; доручень, виданих «нотаріусами», які не зареєстровані в «Єдиному реєстрі нотаріусів»; підроблених бланків довіреностей на право керування транспортними засобами; підроблених свідоцтв про їх реєстрацію, «недійсних/перебитих» номерів вузлів та агрегатів транспортних засобів.

У рамках загальної системи профілювання ризиків Держприкордонслужбою України здійснюються превентивні заходи з протидії незаконному ввезенню автотранспорту з тимчасово окупованої території АР Крим. Як результат, на сьогоднішній день виявлено і не допущено ввезення на материкову частину України 104 автомобіля, з них 76 – за підробленими дорученнями на право керування транспортними засобами, 28 – з невідповідністю реєстраційних документів VIN-коду автомобіля [8].

Одним із факторів «безпеки» діяльності транснаціональних злочинних угруповань є той факт, що українські прикордонники не мають доступу до всіх європейських інформаційних систем, які б спрощували протидію такому виду злочинної діяльності. Держприкордонслужба має доступ до банку даних підсистеми «Угон», в якій фіксують викрадення авто на території України. Слід зазначити, що донедавна українські кордони не були оснащеними базами даних Інтерполу (перші 39 пунктів пропуску державного кордону підключені в листопаді 2015 року, решта 118 отримали доступ в 2016 році.) В Європі ж існує ще одна потужна база даних, доступу до якої Україна не має – Шенгенська інформаційна система (SIS II). У цій базі даних збирається інформація про викрадені авто в більшості країнах-членах ЄС та інших країнах-партнерах, які входять до шенгенської зони. Наскільки інформація в базах даних Інтерполу та SIS ідентична, сказати складно. Приміром, німецькі дані, які зберігаються в SIS, автоматично спрямовуються і до бази Інтерполу. Проте, яким є механізм роботи із цими двома системами в інших країнах, невідомо.

Слід зазначити, що статистика крадених авто в Україні з року в рік залишається на високому рівні. 2015 року, за даними МВС України, в країні було викрадено близько 11 тисяч авто. Часто Україна стає ринком збуту викрадених за кордоном авто. Так, 2017 року українські та німецькі правоохоронці провели спільну операцію в Чернівецькій області, спрямовану проти крадіїв елітних авто, які викрадали машини в європейських країнах, а потім легалізували їх в Україні.

Згідно з офіційними статистичними даними, наданими правоохоронними органами України щодо незаконного заволодіння транспортним засобом на території нашої держави за останні роки, ситуація в даній сфері виглядає наступним чином (таблиця 1).

У першу чергу варто відзначити, що найзначніше зростання викрадень автомобілів зафіксовано в місті Києві та Київській області, а також на території Донбасу, в Харкові і Одесі.

У 2015 році на території столиці України, за даними поліції, викрали 1957 машин, а розкрили 226 незаконних заволодінь автотранспортом. За 7 місяців 2016 року були викрадені 1105 авто та розкрито правоохоронними органами 130 випадків незаконних заволодінь автотранспортом.

У Києві в 2013 році було відкрито 555 кримінальних проваджень за фактом незаконних заволодінь транспортними засобами, з них правоохоронці розкрили 146. У 2014 році поліція зафіксувала 1662 викрадення, з яких розкрила 176. У Київській області в 2013 році було зареєстровано

Таблиця 1

Статистичні дані щодо незаконного заволодіння транспортним засобом на території України

Рік	Зареєстровано злочинів	Транспортом приватної власності	Шляхом крадіжки	Шляхом			Автомобілів
				Грабіж	Розбій	Шахрайство	
2013	6794	6114	2048	20	16	62	3815
2014	12644	10787	4465	270	285	129	8630
2015	11463	10620	5164	103	130	197	6890
2016	12205	11493	6324	69	73	227	6782
2017	9018	8463	4693	56	53	203	5099

342 викрадення, з яких розслідувані 176. У 2014 році правоохоронці зареєстрували 503 викрадення авто, розкрили – 192. У 2015 році було зареєстровано 828 угонів транспортних засобів, з яких розкрито 200 випадків. За 7 місяців 2016 року поліція Київської області зареєструвала 567 кримінальних проваджень в даній сфері, з яких розслідувала 134 випадок викрадення автотранспорту.

В Одесі в 2013 році правоохоронними органами було зареєстровано 197 кримінальних проваджень з яких розкрито 53, в 2014 р. вже зафіксовано викрадення 372 автомобілів, за фактами цих викрадень розпочато 40 проваджень. У 2015 році за фактами незаконних заволодінь транспортними засобами зареєстровано 486 кримінальних проваджень, з яких розкрито 45. За 7 місяців 2016 р правоохоронними органами було зареєстровано 342 викрадення автотранспорту, з яких розкрито лише 18.

В Одеській області статистика по викраденням за минулі кілька років така: в 2013 році правоохоронні органи зареєстрували 324 викрадення, а розкрили 121. У 2014 році в даній категорії справ розпочато 506 кримінальних проваджень за фактами незаконних заволодінь транспортними засобами, а розкрито 105. У 2015 році в Одеській області зафіксовано викрадення 640 автомобілів, із них правоохоронці розкрили 90 кримінальних проваджень. За 7 місяців 2016 року правоохоронцями було розпочато 450 кримінальних проваджень за фактами незаконних заволодінь автотранспортом, а розкрито 33.

У Харкові в 2013 році за фактами незаконного заволодіння транспортними засобами були розпочаті 155 кримінальних проваджень, розкриті 88. У 2014 році правоохоронці зареєстрували 163 кримінальних провадження у викраденнях, розкрили 60. У 2015 році у Харкові, згідно з офіційною статистикою, викрали 160 автомобілів, розкрили 58. За 7 місяців 2016 року зареєстрували 133 кримінальних провадження за фактом незаконних заволодінь транспортними засобами, а відповідно, розкрили 37 таких випадків. У Харківській області в 2013 році було зареєстровано 279 кримінальних проваджень за фактами незаконних заволодінь автомобілями, з яких було направлено до суду 177 проваджень. У 2014 році зареєстровано 312 кримінальних проваджень, направлено до суду 138. У 2015 році були також зареєстровані 312 проваджень та розкрито 145 випадків викрадення авто. За 7 місяців 2016 року поліція зареєструвала 221 кримінальне провадження по викраденнях автомобілів та розкрила 80 випадків викрадення автотранспорту.

У 2013 році в Донецькій області правоохоронці задокументували 532 викрадення, з яких розкрили 281. У 2014 році було розпочато 2662 кримінальних провадження за фактами незаконних заволодінь авто, з яких було розкрито – 165. У 2015 році поліція задокументувала 542 викрадення та розкрила 120. За 7 місяців 2016 року було зареєстровано 247 угонів, а розкрито правоохоронними органами – 53.

При цьому варто відзначити, що в поліції Донецької області підкреслили, що частина зареєстрованих угонів здійснена на окупованій території України, викрадені транспортні засоби перебувають там же, тому поліцейські можуть тільки зареєструвати даний факт [7].

У рамках загальної системи профілювання ризиків Держприкордонслужбою України здійснюються превентивні заходи з протидії незаконному ввезенню автотранспорту з тимчасово окупованої території АР Крим. Як результат, на сьогодні виявлено і не допущено ввезення на материкову частину України 104 автомобіля, з них 76 – за підробленими дорученнями на право

керування транспортними засобами, 28 – з невідповідністю реєстраційних документів VIN-коду автомобіля [8].

Загалом же, значні масштаби злочинної діяльності транснаціональних злочинних організацій із викрадення та контрабанди автотранспорту на території Східної Європи є досить прибутковим видом діяльності, що характеризується швидкістю здійснення операцій, професійною підготовкою та високою латентністю.

Висновки. З наведених нами статистичних даних щодо проявів діяльності транснаціональної організованої злочинності у сфері викрадення та контрабанди автотранспорту на прикладі великих міст України прослідковується тенденція до щорічного зростання кількості виявлених випадків викрадення авто. Це вказує не лише на зростання активності транснаціональних злочинних організацій в Україні, а й на використання нашої держави і в якості країни-постачальника даного товару на світові ринки збуту. Географічне положення України в поєднанні з фактором «м'яких кордонів» та межування з окупованими територіями слугує сприятливими умовами для поширення транснаціональної організованої злочинності та потребує від держави відповідного реагування.

Список використаних джерел:

1. Полянська В.С. Витоки і розвиток транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки в Україні. Форум права. 2016. № 5. С. 151–156.
2. Гриненко І.М. Наркобізнес та національна безпека. К.: Сфера, 2002. С. 40–47.
3. Статистика угонов автомобілей в Києве доступна онлайн. URL: <http://https://www.autocentre.ua>.
4. Скулиш Є. Міжнародне співробітництво у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності. Бюлетень № 1(7). URL: <http://www.eai.org.ua/ua/digest/issue7/1143/>.
5. Гвоздецька Б.Г. Кордон в уявленнях мешканців пограниччя Карпатського регіону. URL: http://archive.buv.gov.ua/portal/soc_gum/vlush/Sots/2011_12_2/21.pdf/.
6. Филиппова О.А. «Граница» и «Пограничье» в контексте политик идентичности. Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. Харків: Видав. центр Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2010. Вип. 16. С. 396.
7. Где и сколько автомобилей угоняют в Украине. Статистика. URL: <http://http://www.autoconsulting.com.ua>.
8. Прес-служба Держприкордонслужби України. URL: <http://https://dpsu.gov.ua/ua>.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВАВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА КОНТРАБАНДИ ЗА СТАТЕЮ 201 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В статті проведено кримінально-правову характеристику предмету контрабанди за ст. 201 КК України. З'ясована сутність предметів контрабанди, їх кримінально-правове наповнення та значення для кваліфікації, проведено відмежування від суміжних складів злочину.

Ключові слова: контрабанда, наслідки злочину, переміщення, несплата податків.

В статье проведена уголовно-правовая характеристика предмета контрабанды по ст. 201 УК Украины. Выяснена сущность предметов контрабанды, их уголовно-правовое наполнение и значение для квалификации, проведения отграничения от смежных составов преступления.

Ключевые слова: контрабанда, последствия преступления, перемещения, неуплата налогов.

The article deals with the criminal-legal characterization of the subject of smuggling under Art. 201 of the Criminal Code of Ukraine. The essence of the objects of smuggling, their criminal-law content and values for qualification, the separation from adjacent offenses of a crime are made.

Key words: smuggling, consequences of a crime, movement, nonpayment of taxes.

Вступ. Останнім часом ситуація, що виникла у зовнішньоекономічній сфері діяльності країни, пов'язана із незаконним переміщенням предметів через митний кордон, стає дедалі все більше не контрольованою. Такий стан речей можливо пояснити рядом факторів: недосконалістю системи заходів протидії цьому явищу, корумпованістю митних органів, недосконалістю правової бази.

Зараз гостро стоїть питання про перегляд положень, щодо виключення із предмету ст. 201 КК України товарів, маємо також низку неузгоджених положень щодо інших категорій предмету даного злочину.

Контрабанда завдає шкоди економіці, культурній спадщині, здоров'ю населення і громадській безпеці, сприяє розширенню тіньового сектора економіки. Тому дослідження кримінально-правових характеристик предмета подібного злочину вважаємо актуальним та практично значущим.

Аналіз результатів останніх досліджень. Складність та неординарність цієї проблеми привернула увагу багатьох вчених-правників. Зокрема, питання кримінальної відповідальності та правового аналізу контрабанди за ст. 201 КК України досліджували такі науковці: П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, Л.В. Багрій-Шахматов, В.М. Володько, В.О. Владимиров, О.О. Дудоров, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, О.В. Процюк, О.М. Омельчук, В.М. Попович, А.В. Савченко, Л.Ю. Родіна, М.І. Хавронюк.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження предмету злочину, передбаченого ст. 201 КК України «Контрабанда» та деяких суміжних складів злочину.

Результати дослідження. Проблематика предмета злочину у науці кримінального права є достатньо дискусійним питанням. Загалом позиції вчених з цієї проблеми можна умовно поділити на три групи. Одні науковці вважають предметом злочину будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [3]. Деякі автори визнають предмет злочину як речі, певні цінності

матеріального світу, діючи на які, особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин [4]. Інші криміналісти під предметом злочину розуміють речі або інші предмети зовнішнього світу, а також інтелектуальні цінності, впливаючи на які, винна особа заподіює шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 року було внесено суттєві зміни до диспозиції ст. 201 КК України «Контрабанда». Так, з ч. 1 цієї статті вилучено два види предмету контрабанди, а саме товари у великому розмірі та стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України. Крім того, удосконалено редакцію норми щодо історичних цінностей, які відтепер є різновидом культурних цінностей як предмету контрабанди, а також додано такий предмет як частини вогнепальної нарізної зброї.

На цей час до предметів контрабанди відносять: культурні цінності; отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини; радіоактивні матеріали; зброю; боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї); частини вогнепальної нарізної зброї; спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації [1]. Водночас законодавець вказує, що всі предмети контрабанди, за винятком культурних цінностей, знаходяться в обмеженому обігу і для переміщення їх через митний кордон, як правило, потрібен спеціальний дозвіл. Це пов'язано насамперед з тим, що їх використання може завдати значної шкоди не тільки життю і здоров'ю людині, а й довкіллю та державі в цілому.

Культурними цінностями, переміщення яких через митний кордон України підпорядковано спеціальним правилам, є предмети, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове значення і призначені до зберігання, відтворення й охорони (наприклад, оригінальні художні твори живопису, графіки й скульптури; предмети музейного значення, знайдені при археологічних розкопках; складові частини і фрагменти архітектурних пам'ятників; унікальні і рідкісні музичні інструменти). Немає сенсу перераховувати всі категорії цих предметів, оскільки вони конкретно визначені ЗУ від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Проте навіть таке схематичне окреслення видів (категорій) предметів, що належать до культурних цінностей, свідчить про те, що вони не завжди одночасно є історичними цінностями, у той час як останні є частиною культурних цінностей.

Отруйні речовини – це небезпечні хімічні речовини та сполуки індивідуальні за своїм складом, суміші хімічних речовин та сполук, продукти їх розкладу та розпаду, які за сукупністю притаманних їм властивостей створюють або можуть створити небезпеку для довкілля, тварин та здоров'я людей, що може привести до загибелі об'єктів довкілля, тварин та людей, і які потребують спеціальних методів, умов і засобів поводження з ними.

Радіоактивний матеріал згідно зі ст. 1 ЗУ від 8 лютого 1995 р. № 39/95-ВР «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» – це джерело іонізуючого випромінювання. Докладне тлумачення даного терміна міститься у коментарі до ст. 262 КК, терміна «сильнодіючі речовини» – у ст. 321 КК України.

Поняття вибухових речовин, зброї та боєприпасів розкрито у ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (зокрема, до вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню).

Відповідно до наказу МВС від 21 серпня 1998 р. № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» вогнепальною зброєю, яка є предметом злочинів, передбачених статтями 262–264, 410 КК України, належать усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей).

Гладкоствольна мисливська зброя, тобто зброя, конструкція якої не дозволяє стріляти нарізною кулею, та бойові припаси до неї не є предметом аналізованого злочину.

Щодо частин вогнепальної нарізної зброї, як предмету даного злочину, потрібно зазначити, що чіткого визначення в законодавстві даний термін не містить. Відповідно до п. 8.13. На-

казу МВС України від 21.08.98 № 622 зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 7 жовтня 1998 р. за № 637/3077 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів», до основних частин зброї належать будь-які елементи або запасні деталі, спеціально призначені для вогнепальної зброї та необхідні для її функціонування, а саме: ствол, корпус або стовбурна коробка, затвор або барабан, вісь затвору або казенник.

Частинами ж вогнепальної нарізної зброї, на додаток до вищезазначених, слід вважати усі перелічені у супровідній документації (інструкції по використанню, описі) частини, що характеризують окремо взятий зразок зброї.

Спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації (Згідно з п. 1.6 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації, затверджених наказом Центрального управління СБУ від 31 січня 2011 р. № 35), є: спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації – це технічні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, апарати та інші вироби, спеціально розроблені, виготовлені, пристосовані для негласного отримання інформації, або технічні засоби, запрограмовані з цією самою метою з використанням спеціального програмного забезпечення.

Такого роду засоби переважно використовуються у процесі оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. До них належать спеціальні технічні засоби для: негласного отримання, реєстрації аудіоінформації; негласного візуального спостереження і фото-, теле- та відеодокументування; негласного отримання, реєстрації інформації з телекомунікаційних мереж; негласного контролю поштових повідомлень і відправлень; негласного обстеження предметів і документів; негласного проникнення у приміщення, транспортні засоби, інші об'єкти, а також негласного обстеження приміщень, транспортних засобів та інших об'єктів; негласного контролю за переміщенням транспортних засобів та інших об'єктів; негласного отримання (зміни, знищення) інформації з технічних засобів її зберігання, обробки та передачі. Спірні питання щодо належності до спеціальних технічних засобів конкретного технічного засобу, який розробляється, виготовляється і реалізується суб'єктом господарювання, вирішуються експертно-технічною комісією СБУ [1].

Як ми бачимо, контрабанда товарів виключена з диспозиції статті 201 КК України і більше не є кримінально-караним діянням, відповідальність за неї переходить у адміністративне правопорушення з накладенням штрафу. Так, за контрабанду замість кримінальної відповідальності були встановлені великі фінансові санкції – штраф у розмірі 100% від вартості виявленого контрабандного товару з його конфіскацією, а також з конфіскацією товарів і транспортних засобів із спеціально виготовлених сховищ, що використовувалися для перевезення. За повторне протягом року вчинення однією і тією ж особою аналогічного порушення розмір штрафу теж подвоюється (200% вартості контрабандних товарів). Конфіскувати транспортні засоби, що використовувалися для переміщення товарів-безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України. Треба зазначити, що мова у новій редакції ст. ст. 351, 352 МК України йде про будь-які транспортні засоби (авіаційний, водний, залізничний, автомобільний транспорт), якими перевозився контрабандний товар, навіть про ті, які не є власністю правопорушника (п. 40 ст. 1, ч. 2 ст. 326 МК України) і не містять в собі схованок для приховування в них контрабандних товарів [2].

Останнім часом в пресі та деяких закордонних наукових виданнях певного поширення набуло явище, яке дістало назву «контрабанда людей». У зв'язку з цим постає питання про можливість визнання людини предметом розглядуваного злочину – контрабанди. На нашу думку, словосполучення «контрабанда людей», принаймні на теперішній час, у вітчизняному кримінальному праві виглядає досить недоречно. Ми допускаємо можливість визнання людини у певних правовідносинах предметом посягання [5, с. 42–43]. Це буде цілком вірно при заволодінні людиною, пов'язаному із переміщенням через державний кордон України, яке за певних умов утворює склад злочину, передбачений ст. 149 КК України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини) – злочин проти особистої свободи людини. Щодо об'єктивної

сторони ст. 149 КК України, то дійсно в ч. 1 та ч. 3 вказаної статті зазначено «законне чи незаконне переміщення <...> через держаний кордон» та «незаконне вивезення дітей за кордон чи неповернення їх в Україну». Ці дії дійсно передбачають перетинання державного кордону, що в певних випадках робить даний злочин спорідненим із контрабандою (ст. 201 КК України). Але, по-перше, безпосереднім об'єктом злочину, зазначеного в ст. 149 КК України є свобода та (або) особиста недоторканість людини [6, с. 307]. По-друге, предметом злочинного посягання у вищезазначеній статті є людина, а визнавати людину предметом контрабанди (господарського злочину) підстав немає. Відповідно ж об'єкту контрабанди, і зважаючи на різні розділи КК України, в яких розміщені згадувані злочини, про їх збіг мова не йде взагалі. Отже з приводу словосполучення «контрабанда людей» як кримінально-правового явища внесення змін до законодавчої бази нашої країни вважаємо недоречним та передчасним.

Розглянемо також питання кримінальної відповідальності за «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів» такі дії передбачена ст. 204 КК України. В нашому дослідженні цей склад злочину буде цікавим тому, що переміщення предметів цього злочину через митний кордон утворює адміністративно карану контрабанду.

В ч. 1 даної статті мова йде про незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів. В ч. 2 – про незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею. В ч. 3 – про незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призводить до отруєння людей чи інших тяжких наслідків.

Передбачений ст. 204 КК злочин слід розглядати як спеціальний вид зайняття забороненими видами господарської діяльності.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину слід вважати господарські відносини у сфері обігу підакцизних товарів. Додатковими можуть бути відносини у сфері оподаткування, власність, засади добросовісної конкуренції, а в разі вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, – життя та здоров'я громадян.

Обов'язковою ознакою злочину є предмет злочину – підакцизні товари. Відповідно до п. 1 ст. 215 ПК це: спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво; тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну; нафтопродукти, скраплений газ; автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли, тобто товари, до ціни яких згідно з чинним законодавством включається акцизний збір.

Введений в 2015 р. п'ятивідсотковий збір з роздрібного обороту підакцизних товарів, або так званий роздрібний акциз, був покликаний, враховуючи тенденції по децентралізації, надати регіонам певну фінансову самостійність.

Однак введення даного податку відразу ж обернулося величезними проблемами, як фінансовими, так і кримінально-правовими. Ринок нафтопродуктів, який повинен був формувати до 80% «регіональних» надходжень, почав динамічно переходити в «тінь», торгівля повз каси знову стала повсякденним явищем. В результаті недоїмка регіональних бюджетів в 2016 р. очікується на рівні 2 млрд грн. За реформу «роздрібного» акцизу сьогодні ратують всі: Державна фіскальна служба, профільний парламентський комітет, Асоціація міст України, Антимонопольний комітет, об'єднання нафто- і газотрейдерів.

Розміри лиха особливо добре видно в столиці нашої держави, де в 2015–2016 рр. буквально на кожному кроці спочатку з'явилися нелегальні газозаправні пункти, а останнім часом – точки з відпуску дизельного палива. Відмінною рисою більшості таких об'єктів є відсутність власне касового апарату. Там же, де чеки начебто видають, виникають великі сумніви в їх достовірності [7].

Зазначимо, що адміністративна відповідальність тільки стимулює незаконне переправлення товарів через кордон, Україна фактично годує транснаціональні злочинні угруповання, які організувалися довкола цього прибуткового «бізнесу».

Як показала практика, контрабанда товарів, не заборонених до обігу, як правило, відбувається з метою ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (ввізних мит, ПДВ, акцизу). Такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю правопорушень: і як контрабанда, і одночасно як ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), згідно ст. 212 КК України. Саме на це звертається увага в п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від

03.06.2005 року № 8 «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил». Таким чином, особа, що вчиняє «товарну» контрабанду, навіть попри відсутність такого предмету у ст. 201 КК України, не зможе уникнути неприємних наслідків у вигляді кримінального провадження, але в цьому разі вона буде притягнута до кримінальної відповідальності не по ст. 201, а лише по ст. 212 КК України.

На жаль, адмінпротоколами й символічними штрафами побороти контрабанду, яку ввозять різні верстви населення – нереально.

Повернення кримінальної відповідальності за контрабанду підакцизних товарів, як це є, наприклад, у Євросоюзі, суттєво знизить нелегальну торгівлю спиртом та сигаретами.

Постійні звернення до контролюючих органів, свідчать про масштаби вчинення цього злочину, а Держприкордонна служба фіксує значну кількість злочинних груп різної «контрабандної спрямованості». Згідно з різними даними, зокрема ЗМІ, щомісяця державний бюджет України через контрабанду втрачає понад 100 мільйонів доларів. Ці кошти осідають у кишенях усіх причетних до процесу налагодження і здійснення незаконних торговельних обороток через держкордон. Водночас злочинці для переправлення контрабанди за кордон використовують різноманітні розробки та схеми.

За даними Держприкордонної служби основним продуктом нелегального експорту є сигарети. Ввозять найдешевші до Німеччини й Італії. Прибутковість зашкалює. Наприклад, фура сигарет, яка виїжджає з України і прибуває до Італії, приносить прибуток 470 тисяч євро.

Ситуація не безнадійна й кроки вирішення даної проблеми знаходяться в правовому полі. Так, наприклад, в Верховній Раді України зареєстровано законопроекти щодо повернення кримінальної відповідальності за контрабанду підакцизних товарів – мінімум 2–3 роки тюремного ув'язнення. Зокрема три законопроекти: № 3254 «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди алкогольних напоїв, тютюнових виробів»; № 2840 «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди підакцизних і контрафактних товарів (продукції) у великих розмірах»; № 4327 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за правопорушення у сфері виробництва та обігу тютюнових виробів».

Дані законопроекти розроблені з метою припинення контрабанди етилового спирту. Про її масштаби свідчать постійні звернення до контролюючих органів. Вважаємо, що зміни позитивно позначаться на вирішенні проблеми.

За умов економічної кризи незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон має всі ознаки добре організованої міжнародної злочинної діяльності. Введення кримінальної відповідальності за контрабанду тютюнових виробів у великих і особливо великих розмірах в поєднанні з іншими заходами протидії тіньовому обігу дозволить істотно знизити кількість правопорушень і скоротити обсяги нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні.

Скасування кримінальної відповідальності за переміщення певних предметів не знімає кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів), з метою чого, як правило, контрабанда і вчиняється.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що потрібно відновити кримінальну відповідальність за контрабанду товарів та повернути в диспозицію статті даний предмет. Таким чином правоохоронці зможуть притягати до кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють незаконне переміщення товарів і тим самим, чинити профілактику злочинності в цій сфері, а також частково запобігти заподіяння значної шкоди зовнішньоекономічній діяльності України [8].

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін. / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя; НАВС. К.: Юрінком Інтер, 2018. 1064 с.
2. Митний кодекс України: офіц. текст К.: Ін Юре, 2015. 38–39 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін. / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2012. 93 с.
4. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і фак. К.: 2014. 104 с.
5. Кримінальне право України: Загальна та особлива частини: навчальний посібник / Т.О. Гончар, Є.Л. Стрельцов, А.О. Чуваков. Х.: Одиссей 2013. 197 с.

5. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа, 1988. 198 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін. / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя; НАВС. К.: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

7. Процюк О.В. Кримінальна відповідальність за незаконний збут підакцизних товарів. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 25 лист. 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 148–150.

8. Пилипчук О.С. Контрабанда як фактор детермінації економіки України. Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка): матеріали VII міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 18 листоп. 2016 р.) / В.В. Чернєй, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 187–189.

**СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 135, 136 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

У статті проведено дослідження спеціально-кримінологічних заходів попередження злочинів у виді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, з урахуванням динамічних змін у житті українського суспільства. Охарактеризовано окремі заходи інформаційного та організаційного характеру тощо.

Ключові слова: *попередження, залишення в небезпеці, ненадання допомоги, «Вікно життя», інформування.*

В статье проведено исследование специально-криминологических мер предупреждения преступлений в виде оставления в опасности или неоказания помощи лицу, находящемуся в опасном для жизни положении, с учетом динамических изменений в жизни украинского общества. Охарактеризованы отдельные мероприятия информационного и организационного характера и тому подобное.

Ключевые слова: *предупреждение, оставление в опасности, неоказание помощи, «Окно жизни», информирование.*

In the article are researched the specific-criminological measures for the prevention of crime in the form of leaving in danger or failure to aid a person who is in a life-threatening condition, taking into account the dynamic changes in the life of Ukrainian society. Characterized by separate measures of informational and organizational character, etc.

Key words: *prevention, leaving in danger, failure to render aid, "Window of the life", informing.*

Вступ. Одним із напрямів діяльності державних органів у сфері попередження злочинів є вироблення та застосування спеціально-кримінологічних заходів. Як зазначає В.В. Голіна, теорія та практика розроблення й реалізації методів і заходів руйнівного впливу на явища та процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочину, готування до злочину та замаху на злочин, називається спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності. Воно мислиться як синтезована кримінологічна теорія й практика власної організації протидії злочинності шляхом розроблення та використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо). Отже, спеціально-кримінологічне запобігання – не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних та реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Тому зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро й індивідуальному рівнях [1, с. 21].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження спеціально-кримінологічних заходів попередження злочинів, передбачених статтями 135, 136 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Результати дослідження. Питаннями щодо попередження злочинів у виді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, у різних аспектах займалися В.В. Бабаніна, В.В. Голіна, Ю.А. Запандова, Є.О. Пилипенко, О.В. Розгон,

О.В. Хуторянський, О.В. Чайка та інші вчені. Вказані науковці зробили вагомий внесок у розвиток кримінологічної думки в цій сфері, однак питання спеціально-кримінологічних заходів попередження злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, залишилися недостатньо дослідженими та потребують подальших наукових пошуків.

З огляду на особливості злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, заходи, спрямовані на їх попередження, повинні включати в себе такі три напрями: а) попередження злочинів, що передують залишенню в небезпеці, або безпосередньо попередження залишення в небезпеці, або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані; б) виявлення та притягнення до відповідальності осіб, винних у зазначених злочинах; в) надання необхідної допомоги жертвам таких злочинів.

Зараз існує досить широка й розгалужена система правоохоронних органів, одним із завдань якої є протидія злочинності. З огляду на досліджені особливості злочинів у виді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, суб'єктами попередження є Національна поліція України (департамент патрульної поліції, департамент превентивної діяльності), департамент пробації Міністерства юстиції України, служби в справах дітей, центри соціально-психологічної допомоги. Загалом діяльність наведених інституцій спрямована на попередження саме злочинів, що передують залишенню в небезпеці (наприклад, насильницьких злочинів, у тому числі насильства в сім'ї, порушень правил дорожнього руху, що спричинили тілесні ушкодження або смерть потеплілого). Натомість саме попередження злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, на сучасному етапі розвитку й діяльності правоохоронних органів фактично не здійснюється, оскільки розцінюється здебільшого як супутні злочини. Однак із цього правила є винятки – залишення матір'ю своєї новонародженої дитини.

Як уже зазначалося, суб'єктивна сторона злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, має досить тісний зв'язок із когнітивною системою людини. Так, наприклад, у диспозиціях зазначених статей міститься словосполучення «мав змогу надати їй допомогу» або «за можливості надати таку допомогу», що означає не лише фактичну можливість здійснення певних дій, а й наявність певного рівня знань щодо особливостей функціонування людського організму, його взаємодії з навколишнім світом, об'єктивної оцінки ситуації. У зв'язку із зазначеним виникає необхідність посилення освітньої та інформаційної діяльності державних органів та освітніх закладів щодо окремих питань надання першої домедичної допомоги іншим людям, які перебувають у небезпечному для життя стані. Звичайно, таке інформування не може охоплювати будь-які ситуації, однак, як свідчать наші емпіричні дослідження, це й не потрібно. Ключовим є роз'яснення щодо недопустимості застосування насильства під час вирішення конфліктних ситуацій (побутова, дозвільна сфера), а також необхідності надання допомоги потерпілим або звернення до медичних закладів.

У сфері дорожньо-транспортних пригод таке інформування є недоцільним, адже отримання водійського посвідчення означає не тільки наявність у водія певних навичок керування транспортними засобами, а й знання Правил дорожнього руху, а саме пункту 2.10, у якому вказано: «У разі причетності до дорожньо-транспортної пригоди водій зобов'язаний: <...> г) вжити можливих заходів для надання домедичної допомоги потерпілим, викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги, а в разі відсутності можливості вжити зазначених заходів звернутися по допомогу до присутніх і відправити потерпілих до закладу охорони здоров'я; г) у разі неможливості виконати дії, перелічені в підпункті «г» пункту 2.10 цих Правил, відвезти потерпілого до найближчого лікувального закладу своїм транспортним засобом, попередньо зафіксувавши розташування слідів пригоди, а також положення транспортного засобу після його зупинки; у лікувальному закладі повідомити своє прізвище та номерний знак транспортного засобу (з пред'явленням посвідчення водія або іншого документа, який посвідчує особу, реєстраційного документа на транспортний засіб) і повернутися на місце пригоди» [8]. Тому необхідним є заохочення уваги під час навчання водіїв та їх екзамнування на питанні особливостей поведінки в кризових ситуаціях, адже в питомій вазі випадків залишення в небезпеці саме ця сфера є найбільш криміналізованою (58% досліджених вироків за статтями 135, 136 КК України).

У побутовій сфері необхідно в жіночих консультаціях, дитячих лікарнях здійснювати інформування батьків щодо їхніх прав та обов'язків, особливостей дитячих захворювань і необхідних заходів під час їх виявлення, обов'язковості термінового звернення до медичних закладів у критичних ситуаціях із дітьми, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю.

Варто звернути увагу на інформування вагітних жінок щодо існування проекту «Вікно життя», наприклад, у випадках, коли жінки ведуть антигромадський, аморальний спосіб жит-

тя або перебувають у скрутному матеріальному, психологічному становищі. Зупинимось більш детально на цьому питанні. Як уже зазначалося нами, випадків залишення матерями малолітніх дітей було зафіксовано 21, що становить половину злочинів, вчинених у побутовій сфері. Як правило, такі злочини вчиняються відразу після пологів (52,38%) або протягом першого року життя дитини (28,57%). Програма «Вікно життя» існує вже більше 13 років. Зараз «Вікно життя» успішно використовують Австрія, Бельгія, Угорщина, Німеччина, Індія, Італія, Канада, Пакистан, Словаччина, США, Росія, Філіппіни, Швейцарія, Південна Африка, Чехія, Японія та Польща [6]. «Вікно життя» – це спеціально обладнане в медичному закладі або в іншій установі місце у вигляді металопластикового вікна з боку вулиці та спеціального ліжечка з внутрішньої сторони будівлі. Відкриваючи «Вікно життя», дитину необхідно покласти на спеціальне ліжечко, після чого дверцята автоматично закриваються впродовж хвилини та блокуються через 30 секунд, щоб ззовні їх неможливо було відкрити. Поміщення дитини до «Вікна життя» відбувається анонімно, поряд відсутні камери відеоспостереження. Про залишення дитини дізнаються медичні працівники через тривожний сигнал, що автоматично вмикається через 1 хвилину. Після цього повідомляється поліція та служба в справах дітей.

Ефективність цієї системи підтверджується як світовим досвідом, так і певними особливостями, зокрема такими:

- за залишення дитини у «Вікні життя» зберігається анонімність матері;
- залишення дитини у «Вікні життя» не обтяжене бюрократичними процедурами та необхідністю підготовки документів;
- щодо матері не здійснюється кримінальне переслідування за відсутності на тілі дитини тілесних ушкоджень;
- «Вікно життя» технічно налаштоване таким чином, що воно абсолютно безпечне для життя й здоров'я дитини;
- після залишення дитини у «Вікні життя» вона перебуває під наглядом медичних працівників і вихователів;
- упродовж короткого періоду часу матір (після встановлення факту материнства) може повернути назад собі дитину.

Незважаючи на позитивні аспекти такої програми та сотні врятованих дітей в Україні з моменту початку її функціонування, залишаються актуальними питання щодо правового статусу дитини [9]. Це потребує подальших наукових пошуків у цій сфері.

Злочини, передбачені статтями 135 і 136 КК України, мають ознаки сезонності, а також залежать від пори доби. Так, абсолютна більшість злочинів вчиняються в темну пору доби. До того ж простежується залежність між тривалістю сонячного дня та вчиненими злочинами. Так, восени, узимку й навесні найбільше злочинів вчинено саме ввечері та вночі (56,02%), що відповідає аварійності на дорогах і конфліктним ситуаціям між людьми, які найбільше поширені саме в цей час. Улітку у зв'язку з найбільшою тривалістю сонячного дня кількість злочинів, учинених увечері (усього 9), не перевищує кількість денних (усього 10). До того ж пікового показника досягає саме нічна пора доби – усього 23 випадки.

Загалом, якщо порівняти дані лише у сфері дорожньо-транспортних пригод, можна побачити пряму закономірність між кількістю вчинених злочинів і часом доби. Так, зі 111 випадків вчинення злочинів у сфері дорожньо-транспортних пригод 87 вчинено в нічну або вечірню пору доби. За матеріалами вироку в кримінальних справах встановлено, що це пов'язано з недостатнім освітленням автомобільних доріг, порушенням правил дорожнього руху пішоходами та велосипедистами (наприклад, перехід у невстановленому місці, відсутність на зовнішньому одязі світлоповертальних елементів для своєчасного їх виявлення іншими учасниками дорожнього руху тощо). У зв'язку із цим ефективними заходами попередження досліджуваних злочинів є заходи технічного та організаційного характеру.

Серед організаційних заходів у сфері дорожньо-транспортних пригод виокремлюється виявлення найбільш аварійно небезпечних ділянок автошляхів та за можливості усунення причин, які цьому слугують. Для профілактики правопорушень на автошляхах необхідно збільшити присутність поліцейських на автомобілях та збільшити кількість стаціонарних пунктів з обов'язковим цілодобовим перебуванням там поліцейських для оперативного реагування на всі факти й повідомлення про вчинені правопорушення. Для зменшення відчуття анонімності та безкарності необхідно встановлювати камери відеофіксації правопорушень або хоча б їх муляжі. Як показує практика, такі заходи ефективно впливають на зменшення аварійності на автошляхах. Звичайно, заходи технічного характеру є ефективними лише у сфері дорожньо-транспортних пригод.

Ключовою під час вибору певної моделі поведінки є установка (диспозиція), що формується під впливом соціальних умов і потреб індивіда. Диспозитивна структура являє собою систему з декількох взаємопов'язаних і взаємозумовлених рівнів, таких як зафіксовані установки фізичного існування, зафіксовані соціальні установки (емоційний, когнітивний і поведінковий елементи), загальна спрямованість інтересів особистості, ціннісні орієнтації [12]. Вказана концепція підтверджується нашими дослідженнями. Так, встановлено, що чим частіше виникають окремі потреби в типових умовах життєдіяльності індивіда, тим швидше формується диспозиція, тобто оптимальна модель поведінки. У зв'язку із цим навіть незаконні чи аморальні дії особи сприймаються нею як звичні, без внутрішнього морального осуду. Тобто формується модель поведінки, що включає систему елементів, які виникають послідовно: конфлікт – вирішення шляхом застосування тілесних ушкоджень – залишення людини без надання допомоги. Також на формування диспозиції впливають умови життєдіяльності індивіда. Так, вибір кола спілкування здійснюється за спільними інтересами (наприклад, розпивання алкогольних напоїв тощо), соціальним становищем, матеріальним достатком тощо. Упродовж значного проміжку часу основні вимоги, спрямованість, ідеї групи, до якої включений індивід, залишаються незмінними, тому формування диспозиції не відбувається раптово, воно підкріплюється соціальним, практичним, професійним, ціннісним досвідом і в момент виникнення потреби та за наявності умов актуалізує диспозицію.

У зв'язку із цим ефективним вбачається застосування саме заходів індивідуальної профілактики злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, та злочинів, що їм передують, як правило, насильницьких. Зараз в Україні діє система попередження насильницької злочинності, у тому числі насильства в сім'ї. Вказана діяльність регулюється досить широким колом нормативно-правових актів, спеціальним серед яких є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3]. У цьому законі передбачене коло суб'єктів щодо попередження домашнього насильства та заходів, які вони здійснюють. Серед останніх варто звернути увагу саме на спеціальні заходи, передбачені статтею 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Так, до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Варто зазначити, що ключовою під час застосування будь-яких заходів припинення або попередження насильства в сім'ї повинна бути корекція диспозиції індивіда шляхом впливу на умови його життєдіяльності. Короткотривалі обмеження контактів є ефективними в разі несистематичного насилля, яке в більшості випадків є винятком із типової поведінки кривдника. В іншому випадку застосування таких заходів є недовгим або може спровокувати повторне застосування насильства. Ефективним вбачається застосування корекційних програм до кривдників, що включає обмеження в спілкуванні як із жертвою застосування насильства, так і з колом спілкування, яке негативно впливає на поведінку індивіда; обмеження пересування в нічний час; добровільні або примусові програми лікування від алкогольної, наркотичної залежності; корекція агресивної поведінки. Проблемними вбачаються ситуації застосування таких заходів у сільській місцевості, наприклад, у контексті контролю за поведінкою осіб.

Зараз практика уповноважених органів спрямована на всебічну допомогу жертвам насильства в сім'ї, що не є виправданим. Вона включає в себе надання правової, консультаційної, психологічної допомоги, а також можливість проживання в центрах соціально-психологічної допомоги строком до 3 місяців [10]. Останніх в Україні не досить багато. Так, на кінець 2017 р. функціонувало 20 таких закладів. Опитані працівники соціальних служб наголошують на тому, що така практика є неефективною, адже кривдника не ізолюють, натомість у своїх правах фактично обмежується жертва насильства. Тому доцільним є створення кризових центрів щодо корекції поведінки саме кривдників.

Як уже зазначалося, третій (найвищий) рівень диспозитивної системи включає загальну спрямованість індивіда та систему цінностей, у межах якої здійснюється вибір оптимальної моделі поведінки. У зв'язку із цим зміни неможливі або проблемні під час застосування індивідуальних заходів без впливу на соціальні процеси в межах загальносоціальної профілактики формування ідеалів, що існують у соціумі загалом.

Вказані заходи є найбільш ефективними для побутової та дозвільної сфери, однак мало-ефективними у сфері дорожньо-транспортних пригод. Це пояснюється апіорі наявністю знань про власні обов'язки в разі дорожньо-транспортної пригоди з потерпілими. Вчинення досліджу-

ваних злочинів у вказаній сфері пов'язане з бажанням уникнути відповідальності, відсутністю свідків події, тобто почуттям анонімності. З огляду на те, що почуття страху є невід'ємним для кожної людини, вплив на нього є неможливим. Однак анонімність зараз є об'єктивною, адже, незважаючи на діяльність державних органів щодо встановлення в містах камер відеоспостереження, що можуть фіксувати порушення правил дорожнього руху, усе ж така діяльність здійснюється повільно. До того ж у невеликих населених пунктах або на автомагістралях, де вчиняється більше половини таких злочинів, майже не ведеться відеоспостереження.

Особливістю злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, є те, що за всю «злочинну кар'єру», або делінквентну діяльнiсну поведінку, вони вчиняються в абсолютній більшості випадків лише один раз. Під час аналізу 191 вироку не було виявлено жодного випадку спеціального кримінально-правового або криминологічного рецидиву (де попереднім був один зі злочинів, які посягають на особисту безпеку шляхом бездіяльності). Варто зазначити, що кількість злочинів, учинених особами, які мають незняту й непогашену судимість, незначна – 11%. Однак питома вага збільшується залежно від сфери вчинення таких злочинів. Наприклад, у побутовій і дозвільній сферах вона становить 41,77% (за матеріалами вироків). Зазначене свідчить про неефективність кримінально-виконавчої політики у сфері профілактики правопорушень.

На Тринадцятому конгресі Організації Об'єднаних Націй із профілактики злочинності та кримінального правосуддя учасники підкреслили необхідність приділення особливої уваги сектору виправних установ та, зокрема, реінтеграції правопорушників у суспільство після відбуття покарання, забезпечення достатніх можливостей для працевлаштування на основі налагодження державно-приватних партнерських відносин. Для досягнення цієї мети потрібні узгоджені зусилля з боку посадових осіб пенітенціарних адміністрацій, співробітників служби нагляду за умовно засудженими особами, соціальних і медичних служб, правоохоронних установ та приватного сектора. Необхідно координувати зусилля в цій галузі з метою забезпечення зайнятості та відповідних умов роботи, житла, соціальних мереж та адекватних служб охорони здоров'я, що дасть змогу цим особам успішно реінтегруватися в суспільство та запобігати новим їх злочинам і рецидиву, особливо серед молодих правопорушників [11].

Зараз така діяльність в Україні здійснюється відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України [7] та законів України «Про пробацію» [4], «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [5], «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [2] органами Державного департаменту Кримінально-виконавчої служби України, органів пробації, Національної поліції України. Однак очевидно, що така діяльність зараз неефективна, оскільки з кожним роком відбувається дедалі стрімкіша криміналізація суспільства, виправні установи перетворилися на «тюремні школи» (дисфункція інституту) тощо. Реформування пенітенціарної системи є фрагментарним і відбувається вже з 2010 р. Тому необхідне насамперед завершення реформування, приведення у відповідність до європейських вимог умов тримання засуджених, зміна вектора діяльності персоналу від «наглядачів» до фахівців, які надаватимуть соціальні послуги. Фактично такі заходи спрямовані саме на протидію злочинам, що передують залишенню в небезпеці.

Висновки. Отже, діяльність суб'єктів попередження злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, спрямована на попередження саме злочинів, що передують залишенню в небезпеці (наприклад, насильницьким злочинам, у тому числі насильству в сім'ї, порушенням правил дорожнього руху). Попередження злочинів, передбачених статтями 135 і 136 КК України, на сучасному етапі розвитку й діяльності правоохоронних органів фактично не здійснюється. У зв'язку із цим існує необхідність посилення інформаційної та організаційної діяльності державних органів у сфері попередження злочинів, передбачених статтями 135 та 136 КК України. Доведено, що ефективним є застосування заходів індивідуальної профілактики злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, та злочинів, що їм передують (як правило, це насильницькі злочини). Пріоритетною має бути корекція диспозиції індивіда шляхом впливу на умови його життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посібник. Х.: Нац. юрид. академія України, 2011. 120 с.
2. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 264/94-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80>.

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
4. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
5. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3160-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.
6. Западнова Ю.А. Возможно ли считать «baby box» мерой профилактики жестокого обращения с детьми? Политика, государство и право. 2015. № 5. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/05/2908>.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
8. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/print1509617864670263>.
9. Розгон О.В. Щодо сутності категорії «відмова від дитини» в сімейному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 79–82.
10. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF#n16>.
11. Тринадцятий конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Доха, 12–19 апреля 2015 г.). URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/A-CONF.222-5-Post2015/ACONF222_5_r_V1500038.pdf.
12. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: диспозиционная концепция. 2-е расшир. изд. М.: ЦСПиМ, 2013. 376 с.

REASONS FOR COMPULSORY MILITARY SERVICE EVASION

The article examines current situation, problems and reasons for compulsory military service evasion.

Key words: *military service, military conscription evasion, compulsory military service.*

У статті досліджуються сучасний стан, проблеми призову на строкову військову службу, причини ухилення від призову на строкову військову службу.

Ключові слова: *військова служба, причини ухилення від призову на строкову військову службу.*

В статье исследуются проблемы призыва на срочную военную службу, причины уклонения от призыва на срочную военную службу.

Ключевые слова: *военная служба, отклонение от призыва, срочная служба, причины уклонения от призыва на срочную военную службу.*

Research State. According to Ukrainian Constitution, protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and information security are the most important functions of the state, as well as of all Ukrainian people. [1, p. 17]. The question of reasons and terms of compulsory military service evasion were not a subject to complex scientific research previously. Problems of legal definition and practical implementation of these kind precautions were examined by these domestic and foreign scientists: O.M. Dzhudzha, V.M. Kudryavtseva, M.I. Bazhanova, O.M. Bandurka, V.V. Golina, L.M. Davidenko, A.F. Zelinskiy, O.G. Kalman, M.I. Melnyk, O.G. Kolba.

In modern Ukrainian science, some issues of this type were subject of dissertational researches by O.G. Kolba and Y.B. Puzyrevskogo. However, their studies cover only certain judgment aspects and in terms of criminal law mostly.

The purpose of this article is to identify the causes of compulsory military service evasion based on the state of analysis and military crimes trends. It is necessary to examine the system of effective prevention measures and identify ways of their improvement.

Summary of the basic material. According to article 65 of the Constitution of Ukraine, the defense of the Motherland, the independence and territorial integrity of Ukraine is the duty, not the right of the citizens of Ukraine. Citizens serve military service according to the current legislation. In this regard, in case of refusal to perform this duty by citizens any negative consequences could come, according to current administrative and criminal legislation. State of war crimes continues to be challenging up to date. Unlawful acts in military units and formations of the Ukrainian Armed Forces affect adversely the authority of the army and in society. One of the acute problems, which Ukrainian Armed Forces encounter with, became the increase of military service evasions by draftees, soldiers and contract based military personnel. Especially should be emphasized that being deserting, soldiers commit a number of general criminal offences (robberies, rapes, pillages, often cause road accidents due to a state of alcoholic intoxication and other). All this of course significantly affects the prestige and the credibility of the troops in the country. Criminological characteristics of the reasons and conditions for evading of military service is largely determined by the common to the whole country socio-economic (unemployment, inflation, rich and poor stratification, the expansion of commercial structures), socio-political, legal, managerial, ideological and other issues. Current political and economic situation have caused a number of negative phenomena, affecting safety and health of the population. It is primarily an economic crisis in the country. A significant reduction of economy level leads to a decrease in standards of living of the population, the growth of unemployment causing the degradation of people, drastically falling living standards, low fertility and growth of number of individuals not busy with a useful work. This in its turn influences psychological characteristics: on

the one hand, the attempts to achieve material prosperity at any cost, decrease of education prestige and cultural level in general and on the other hand, uncertainty in tomorrow, fails, drawing into various religious cults trying to escape from real life with its difficulties. All these indicators stimulate and deepen the stressful situation in society, causing negative impact on the crime level and law enforcement in general as well. Among the macro level factors “background” phenomena, economic, social, socio-psychological, organizational, managerial, political, cultural, educational, etc. can be mentioned. Along with the negative material support, political differences rapidly reduce the prestige of the military service, the army authority level and respect for defender of the Motherland. Abovementioned affects moral and psychological climate in the Armed Forces, relation to the law, morals, the rights of others, and therefore, the crime situation. All of the above combines with the crisis in the Armed Forces related to their reforming (we are talking about transition to contract based military service). This question has a bright political coloring, but for maximum impartiality and political neutrality, the authors of the textbook stick to giving the facts without their political evaluation.

On the micro level factors in the field of small social groups are dominating. The features of these groups are: 1) homosexuality; 2) technicality because of the essence of the army system; 3) a variety of psychological formulations of different groups of people, bringing them their household, moral, religious, political and other traditions and preferences (although informal small social groups within formal also takes place). Committing some crimes often associated with the existence of unpunished cruelty, aggressiveness on the part of senior titles of persons, as well as maximizing the Declaration of conduct of military personnel. It is impossible to mention about the determinants of already named above hazing as a manifestation of negative interpersonal relationships. Here there are two basic approaches. The first is the “revenge” of the servicemen, who had experienced bullying. This is a manifestation of a stereotype: “It was done with me, so I shall do it with others”. The second approach is the old “negative army tradition”. Because, in the words of Voltaire, “people never feel pangs of conscience from acts that have become a tradition”.

At the microsocial level should be emphasized such important determinant like латентизація of committed illegal actions due to the closed system.

At the individual level there is relatively complex system of proximate causes and conditions, which are to a certain extent derived from negative factors on the general social level. Thus, the economic contradictions and underfunded armed forces leading to financial problems, sometimes becoming causes of committing war crimes with mercenary motives. In addition, the system crisis of the Ukrainian army, and the lack of a sense of patriotism in the country as a whole leads to the fact, that bravery will not perform functions of defenders of the fatherland. This creates a irresponsibility for own actions, the feeling of permissiveness, legal nihilism, nervousness; becomes the basis for committing war crimes, not only with mercenary and socially dangerous acts, adding to their objective side violent actions while committing them. Also very powerful determinants for committing military crimes are: 1) the accumulation of large number of young men in the closed barracks conditions; 2) changing military recruits (was described while covering the characteristics of military criminal person), who probably could have criminogenic inclinations or even criminogenic skills and experience; 3) the most common age of onset and the passage of the military service 18–25 years coincides with the most criminogenic period in the framework of the general criminal crime. It is time when there is a peak of physical activity, attempts to implement the ambitions etc (1).

The causes of this phenomenon we propose to consider in two dimensions. Outside, they are out of army life bounds, in society and, inland, hidden in the troops by themselves. While the reasons are in dialectical interconnection, interdependence and mutually determined.

External causes and conditions are common flaws and contradictions of socio-economic, ideological, cultural, political, national, psychological, organizational– administrative and medico-biological nature.

1. General shortcomings of the economic sphere of society.

Ministry of Defense of Ukraine, as well as all State structures is on the State budget, and he is now sufficiently miserable and servicemen are currently forced to some extent engage software themselves and members of their families. This leads to:

- reduce in the level of effectiveness of the passage and the duty of military service;
- fall of military discipline (most crimes occur in conditions of no control);
- increase in cases of injuries and deaths, and deaths of civilians on the part of military personnel;
- strengthening of the social stratification in troops and commissioned much of the dissatisfaction with the fact that they have to deal with not quite “own business”;
- the falling prestige of military service.

2. The ideological. No bragging, no rampant criticism does not go in favor of the military services. Investigated offences have the property of variability and flexibility. And the positive and negative towards the US crimes lead to:

- changes in forms of delinquency;
- increase latency crime soldiers;
- the extended play of these offences.

3. Cultural. The poverty of the cultural life of our society is well known. If central cities and regional centers can still offer its residents any cultural values, in areas where generally located on the border troops of the military personnel often just have nothing to do in your spare time from the service.

Meanwhile, as a rule, persons who are particularly cruel when committing a crime data, suffer a lag in their cultural and spiritual development.

4. Political. It should be emphasized that at present between the various political parties and movements was a real struggle for spheres of influence in the armed forces of Ukraine. This leads to:

- disorganization and disorientation;
- negative impact on the mentality of young people;
- the appearance of delinquency among military personnel at the political soil.

5. National. The sharp political and socio-economic conflicts have spawned the most complicated issues of national and territorial in nature, most of which can be solved in terms of ethnic hatred, bloody conflicts, mass riots, a wide variety of crimes in the absolute absence of necessary adequate anti criminogenic influences socio-legal character. It's all most adversely affects the military service, reinforcing mercenary and violent crimes and other negative manifestations in the midst of its defenders.

6. Social-household. As a result of significant social stratification of society in the troops called only young men who could not or did not have the opportunity to enter the institute or a college. This leads to reduced intellectual capacity personnel and transformation of Army to institute of social out- sidering.

7. Organizational-administrative. Because of the negative processes in society, young, energetic officers, who have the skills to work with "informal" youth associations are exempt; but coming to the service released from armed forces officers do not know the specifics of military service (frontier, aerial, land, etc.), the positive traditions of these forces.

8. Socio-biological. Military enlistment offices send to military units large number of persons of various categories, and different sectors of the population, in particular:

- persons who previously had the drives to the police;
- persons affected by unfavorable heredity;

people taken from various preventive accounting (for example, persons who use drugs, etc.) It is sad to say but you must always remember that people with deviant (negative, diverging) behavior tending to violence and able to impose their will to physically or psychologically weak soldiers usually gain a false authority.

The second level of the reasons and conditions of delinquency and crimes that are carried out by the military servicemen are directly related to military and army specifics.

Specific conditions of life, relationships, senior and junior, superiors and subordinates, teams of military parts, small social groups have a significant impact on the formation of individual Member of the armed forces of Ukraine. Deviation from statutory requirements when organizing activities and life of the soldiers, the survivability of negative traditions, weak coping with alcoholism and drug addiction, formalism, bureaucracy of individual chiefs of a continuing wrong the formation of personality and fixing antisocial orientations in some soldiers.

Among the reasons discussed delinquencies believe it possible to highlight the following:

1. Organizational and managerial. Compliance with the Statute and the absence of offences in parts and units contribute to quality carrying out of service by officers, younger commanders and the organisation of everyday life of the young soldier. It is not a secret for anybody that not complying with statutes and the elementary norms of behavior, as well as support for many of the officers of the military offences-it is quite steady element of military reality. These reasons include deficiencies in the organization of the prevention of delinquency in the armed forces. The reason is the lack of well trained professionals who have knowledge in the field of Criminology, General and military psychology.

2. Economic. Border troops require a significant financial investment, improving the social side of life of military personnel of the armed forces of Ukraine.

3. Social. It is very difficult to get rid of recruits suffering the stigma of "social loser". It is important to seek to improve the conscript personnel.

4. Socio-psychological. Age differences are not such notable anywhere else as in the army. This is due to the fact that:

recruits are yesterday's schoolchildren cultivating age-related differences from the first class; most military service in a modern form strikes boys who do not yet have the psychological stability, strong psychotraumatic blow; age-related differences are manifested not only in the environment of privates, but also among the officers. Forced accession to homosexual social group has serious effect on the psychology of young soldiers.

5. National. The peculiarity of the reasons and conditions related to the differences in the field of ethnic relations in the military, until recently, was a bundle of servicemen on national, territorial signs education sustainable "affinity groups", "ethnic groups", who seek leadership through various forms of criminal influence. This was done by violent mix of ways of life, languages, cultures, habits, peculiarities of peoples. Considering offences in the sphere of interpersonal relations in the army, military psychologist's researches say that "community" did not substitute "hazing". Currently in the Armed Forces of Ukraine national problems went on the "background", but never ceased to be relevant, in the border troops. This is especially true of a number of districts, such as the Transcaucasian Special Border District, and a separate group of frontier troops in the Republic of Tajikistan.

As it is seen, the second level of the reasons and conditions include the reasons and conditions of investigated crimes of the first level, but in their specific breaking for the army. Features of the reasons and conditions of the second level of prisoners not in their content, how many so called breaking the general reasons due to the conditions of life and activity, as well as through the circumstances that contribute to the carrying out of crimes in different military organizations units.

It is characteristic that almost all of the offences are perpetrated by soldiers during the first half of the of service term. Statistics show that the servicemen that brought up without one or both parents, committing crimes four times more often than the soldiers, brought up in a family. About half of the offenders were negatively characterised prior to conscription. A large number of offences by soldiers are engaged in state of intoxication.

Examining causes of specific offences in divisions each commander can:

– compile and systematize their causes and conditions, and then go from the unit to the General (General theoretical and practical findings);

– identify weaknesses in prevention work of a particular military unit and eliminating them, enhance its capabilities;

– according to art. 21-1 CPC of Ukraine make proper and effective representation or a determination to eliminate the causes and conditions that contributed to commit a crime;

– expose all responsible, destroy the "circular recognizance" and restore social justice that will have widespread warning value.

Each unit commander should constantly study:

– general status and causes of crimes;

– status and causes of certain types of offences;

– status and causes of crimes among the various categories of personnel;

– preventative work of higher commanders.

It is impossible to give a specific system of measures aimed at the effective prevention of crimes and crimes committed by servicemen. This is substantiated by the constant changeability of form these offences. Their flexibility is determined by:

– features of the particular unit and a particular kind of troops;

– level of latency for specified offences;

– level of discipline;

– predominance in the military unit or pledge of border service of anyone nationality in case of its opposing to militaries of another nationality;

– performance of special bodies (operational employees, investigators, Prosecutor's Office, etc.);

– attitude of noncommissioned and senior noncommissioned officers to the traditions of non-Statute relations;

– attitude to these crimes.

The latter can be expressed in:

– were the officers involved in similar criminal cases;

– did they involve old-timers into this;

– passive self-removal;

– what was the activity degree in the confrontation.

According to this forms of offences may be different: from crimes committed by officers to crimes aimed directly or indirectly against them.

Reviewed types of offenses allow filling their forms with real content. On this basis they can be divided into: offences that degenerated into criminal acts or those having nature of the disciplinary offence.

Reputable causes of citizen non-arrival to recruiting station in terms set by military enlistment office are:

- illness of the citizen;
- death or serious illness of a close relative;
- the obstacles of spontaneous nature.

Causes of non-arrival should be confirmed by relevant documents.

Compulsory commission are created to carry out military service conscription of citizens in areas (cities). They are imposed with: medical examination of conscripts; the decision to appeal to military and alternative service and assigning them for use on the service; respites or exemption from conscription for military service; the decision about the direction of conscripts who wished, in military schools for entrance examinations or to refuse them in this for health reasons, due to insufficient comprehensive level of training or moral qualities; the decision about the direction of the investigators on conscripts who avoid military service conscription.

The Commission's decision to postpone the military service call-up may be provided: for family reasons, for health reasons, to continue learning, in connection with parliamentary activities and in other cases according to the legislation.

Recruits and military personnel are responsible for violations of the "General military duty and military service" law. The term of compulsory military service for conscript, who avoids conscription and does not appear for receiving military notification for sending to military service to the recruitment office, is increased on the term of its evasion. Duration of absence in the military unit of military conscript, who spontaneously left the place of service or did not appear to the place of service within the time limit specified in his military service registration certificate in a timely manner without having a good reason for that, does not count to the term of service.

The following forms of contract military service are set: military service as soldiers and sailors, noncommissioned and senior noncommissioned officers; women's military service under the contract; warrant officers and sub-officers military service; military schools cadets and students of the military departments of the higher civilian educational institutions military service.

Conclusions.

All this proves that the question of conscription evasion is promising in terms of achieving goals, but to improve the process and perform the required further improvement of legal regulation is needed. Demographic situation in the country is characterized by a significant decrease in the number of young male conscripts so that the armed forces are not manned to the fullest. Military positions of young conscripts are not busy to 100%, and a load of persons undergoing military service increases, the public danger of unauthorized leaving of the military unit doubles. To reduce or even avoid such situations it is necessary to reform the system of recruiting, namely reduce the number of military service postponements.

References:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ, 1996. 111 с.
2. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. Київ: Юрінком Інтер, 2001 р. 240 с.
3. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. Київ: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001.
4. Кримінальне право України. Особлива частина / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ – Харків: Юрінком Інтер, 2003. 496 с.
5. Кримінальне право України. Особлива частина / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Юридична думка, 2004. 656 с.
6. Кримінальне право України. Особлива частина / за редакцією М.І. Бажанова та ін. Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2001.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 ч. / під загальною редакцією М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Київ: Форум, 2004. Ч. 2. 984 с.

ЗРОСТАННЯ СВІТОВИХ ОБСЯГІВ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблемам зростання протягом останніх років обсягів незаконного обігу зброї у світі та Україні. Проаналізовано окремі напрями руху зброї на різних ринках світу, а також тенденції щодо нарощування збройного потенціалу їх учасників. Зроблено висновок про наявність в Україні додаткових факторів ризику зростання обсягів незаконного обігу зброї, пов'язаних із наявністю окупованих територій і тривалої антитерористичної операції на сході країни.

Ключові слова: зброя, незаконний обіг зброї, міжнародні конфлікти, постачальники, організована злочинність.

Статья посвящена проблемам роста в последние годы объемов незаконного оборота оружия в мире и Украине. Проанализированы отдельные направления движения оружия на различных рынках мира, а также тенденции по наращиванию вооруженного потенциала их участников. Сделан вывод о наличии в Украине дополнительных факторов риска роста объемов незаконного оборота оружия, связанных с наличием оккупированных территорий и длительной антитеррористической операцией на востоке страны.

Ключевые слова: оружие, незаконный оборот оружия, международные конфликты, поставщики, организованная преступность.

The article is devoted to the problems of growth in the volume of illicit arms circulation in the world and Ukraine during recent years. The analysis of separate directions of weapon movement in different world markets, as well as tendencies in increasing the armed potential of their participants. It was concluded that there are additional risk factors in Ukraine for increasing the volume of illicit arms trafficking associated with the presence of the occupied territory and a long-term anti-terrorist operation in the eastern part of the country.

Key words: weapons, illicit arms trafficking, international conflicts, suppliers, organized crime.

Вступ. Питання правового забезпечення обігу зброї у світі та проблеми її незаконного і стрімкого розповсюдження стосуються кожної держави. Організована злочинна діяльність у сфері торгівлі зброєю й боєприпасами становить загрозу для більшості країн світу, зокрема й для України. Протягом останнього десятиліття Україна завоювала репутацію одного з найактивніших у світі постачальників незаконної стрілецької зброї. Злочинна торгівля зброєю не лише використовується для ведення збройних конфліктів, убивств, а й впливає на руйнування економік та окремих громад країни. За повідомленнями Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), невпевненість, пов'язана зі збройним конфліктом, залишається однією з найбільших перешкод на шляху розвитку людини, є водночас і причиною, і наслідком масової бідності. Негативні наслідки незаконного обігу зброї у світі впливають на геополітичну ситуацію та значно знижують рівень життя населення.

Проблемам запобігання незаконному обігу зброї присвячено наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених, вони висвітлені в роботах з міжнародного права, соціології, кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології. Цьому присвятили свої праці Ю.М. Антонян, М.М. Бабаєв, І.М. Баранник, Ю.В. Баулін, П.Д. Бі-

ленчук, В.В. Василевич, П.А. Воробей, В.О. Глушков, С.С. Еркенів, І.М. Даньшин, О.М. Джу-жа, Г.А. Зорін, Е.М. Кісілюк, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, П.П. Михайленко, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, В.П. Тихий, Л.Д. Удалова та ін.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу проблем зростання обсягів незаконного обігу зброї у світі й з'ясування їх впливу на криміногенну ситуацію в Україні.

Результати дослідження. Основи розуміння незаконного обігу зброї у світі закладено через визначення поняття «військова контрабанда». До предметів військової контрабанди зараховано не тільки ті матеріали й устаткування, що можуть слугувати військовим цілям, а й ті, які самі по собі можуть однаково слугувати як для мирних, так і військових цілей, а саме: зброя будь-якого виду (й мисливська), а також окремі частини, що належать до неї; снаряди, заряди та патрони будь-якого виду й окремі частини, що належать до них; порох і вибухові речовини, що використовують спеціально на війні; гарматні верстати, ящики, передки, фургони, польові кузні й окремі частини, що належать до них; предмети, призначені спеціально до військового обмундирування та спорядження; спеціальна військова зброя будь-якого виду; предмети табірному спорядження й окремі частини, що належать до них; броня; військові судна, шлюпки й окремі частини, що за своїми особливостями не можуть бути використані інакше, як на військовому судні; інструменти і прилади, призначені виключно для виготовлення бойових запасів, предметів військового сухопутного або морського спорядження.

Відповідно до норм сучасного міжнародного права, поняття військової контрабанди значно розширено, а «нейтральні держави не мають права надавати державам, які воюють, озброєння. Предмети й матеріали, що слугують військовим цілям і можуть бути використані для такої мети і які перевозять на торгових судах нейтральних країн, є військовою контрабандою, у зв'язку з чим можуть бути конфісковані державами, які воюють» [1, с. 151–161].

Виступаючи в Раді Безпеки ООН у ще в далекому вересні 1999 р., Генеральний секретар назвав заходи з обмеження розповсюдження вогнепальної зброї «одним із найскладніших завдань щодо запобігання конфліктів у майбутньому столітті». На жаль, актуальність його слів зберігається й досі, в рамках сучасних світових подій набуває нового значення.

Комплекс організаційних, правових та інших заходів глобального, регіонального й національного рівнів визначають Програма дій щодо запобігання та викоренення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю й легкими озброєннями, Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї (затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 31 травня 2001 р. № 55/255), що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, та Програма дій ООН із запобігання й викоренення незаконної торгівлі вогнепальною зброєю та легким озброєнням у всіх її аспектах і боротьбі з нею.

Особливу роль у розв'язанні проблеми незаконної торгівлі зброєю відіграє Рада Безпеки. Користуючись своїм правом, Рада Безпеки неодноразово вводила ембарго на постачання зброї, з метою стримати розповсюдження зброї в конкретних конфліктних ситуаціях.

Найбільш розповсюдженою у світі є незаконна торгівля стрілецькою зброєю, враховуючи її легкість, доступність у користуванні та можливість швидкого поповнення боєприпасів до неї. Сама по собі зброя є законною, незаконним є її продаж забороненим покупцям. До таких покупців зазвичай зараховують країни, уряди яких допускають конфлікти або порушення прав людини як усередині країни, так і за її межами.

За даними ООН, лише 3% зі світового арсеналу стрілецької зброї (18 млн. з 550 млн. стволів, що є у світі) нині знаходяться у представників влади. Рештою володіють злочинці й терористи. Підпільна торгівля стрілецькою зброєю становить близько п'ятої частини обсягів офіційної торгівлі цим видом озброєння. Обіг підпільної торгівлі зброєю нині оцінюють щонайменше в \$1 млрд. Значні проблеми виникають у світі у зв'язку з тим, що на чорному ринку зброї пропонують до продажу й важке озброєння, а також технології та компоненти, необхідні для створення зброї масового знищення.

Незаконну торгівлю зброєю можна умовно поділити на чорний і сірий експорт. Під час чорного експорту передавання озброєння здійснюють усупереч міжнародному й/або національному законодавству без санкції державних органів певної країни. Чорний експорт здійснюють переважно групи фізичних осіб, які іноді створюють із цієї метою спеціальні фірми. Сутнісна ознака чорних поставок озброєння – їх мотивація – збагачення приватних осіб. Чорний експорт фактично тотожний контрабанді. Він порушує передусім національне законодавство країни-експортера.

Сирій експорт є постачанням озброєнь, військової техніки й технологій їх виробництва, яке здійснює держава або її окремі інститути, порушуючи норми міжнародного права, а іноді й національне законодавство, але з умовою обов'язкової участі в операції державного апарату країни-продавця. Під час сірого експорту в організацію постачань залучають державний апарат країни-експортера або окремі державні інститути, які безпосередньо беруть участь в операції або знають про неї, але не запобігають їй. Мотивація таких дій може бути двоякою – комерційною чи військово-політичною. Постачання стають сірими, якщо країна-експортер порушує взяті міжнародні зобов'язання або норми міжнародного права [2].

Незаконна торгівля зброєю й боєприпасами тісно пов'язана з організованою злочинністю в різних її виявах, а також тероризмом. Терористичні організації досить активно використовують одну з нових форм міжнародного військово-технічного співробітництва – укладання так званих комерційних контрактів на експорт зброї. Виявити кінцевих споживачів зброї при цьому досить складно, що створює реальні умови для осідання частини озброєння або коштів у невідомих посередників з недержавних структур. Такі операції дають можливість терористичним організаціям одержувати фінансові кошти й окремі види озброєння, які можуть бути використані як у зонах збройних конфліктів, так і для здійснення терористичних актів. У локальних війнах і конфліктах така зброя користується найбільшим попитом.

У період 50–60-х рр. минулого століття ринок зброї в основному поповнювався із запасів часів Світової війни та через розкрадання складів армійських утворень, розкопок на місцях колишніх боїв з подальшим відновленням, незначна її кількість надходила із-за кордону. Велика частина зброї більш нового зразка поставлялась у часи Афганської війни. У цей період і сформувались шляхи поставки зброї через Росію, Україну, Узбекистан, Туркменію й Таджикистан [3, с. 37].

Розглядаючи питання незаконного обігу зброї в контексті участі української злочинності та злочинності інших країн на території нашої держави, варто враховувати той акт, що Україна є ще й учасником офіційного, законного ринку обігу зброї та боєприпасів. Збройні компанії-виробники продукції, що також є оборонними підприємствами, є підприємствами озброєння переважно для збройних сил держави. А тому ситуація з незаконним обігом зброї в Україні є надзвичайно актуальною для аналізу, вкрай складною для протидії правоохоронними органами й з огляду на геополітичне розташування, вкрай привабливою для транснаціональної організованої злочинності.

Нині в нашій державі традиційними джерелами незаконного обігу зброї є його об'єкти виробництва і зберігання, організації, що здійснюють вибухові та піротехнічні роботи, військові об'єкти. Близько 14% вогнепальної зброї випадає зі сфери контролю підприємств-виробників і місць її зберігання [4, с. 44].

Вагомим чинником, що вплинув на розвиток нелегальних ринків зброї, стала наявність величезних військових арсеналів. У світі прийнятним співвідношенням вважається наявність двох одиниць вогнепальної зброї на кожного військовослужбовця національних сил, в Україні це співвідношення перевищено у 25 разів [5].

За оцінками офіційних осіб, за період із 2013 до 2015 рр. в Україні розграбовано або втрачено щонайменше 300 000 одиниць стрілецької зброї й легких озброєнь, із них 200 000 одиниць утрачено переважно в зоні АТО, ще 100 000 – у Криму. Повідомляється, що із цієї кількості одиниць зброї знайдено лише 4 000. У результаті після двох років бойових дій на сході кількість незаконної стрілецької зброї в регіоні різко зросла. Зброя зі східної України стає важливим джерелом поставок для чорного ринку в інших частинах країни. Незаконна вогнепальна зброя надходить із кількох джерел за межами України [6].

За даними ООН, громадяни України та її зареєстровані підприємства неодноразово були причетні до транснаціональних незаконних поставок зброї й боєприпасів. Незважаючи на всі зусилля, зброєю українського походження досі поставляють до країн, що перебувають під санкціями ООН, а саме: Демократичної Республіки Конго та Південного Судану. Так, чеська фірма «Імекс Груп» придбала в Україні 4 000 пістолетів Макарова, надавши сертифікат кінцевого користувача, виданий урядом Афганістану. За матеріалами розслідування Державного департаменту США, «Імекс Груп» здійснювала незаконні поставки стрілецької зброї в країни, що перебувають під санкціями ООН. Директора фірми «Імекс Груп» засуджено в Чеській Республіці за контрабанду гранатометів і стрілецької зброї до Демократичної Республіки Конго та Словаччини [7, с. 5].

Відомо й інші випадки. Так, Україну обвинувачено в незаконному постачанні стратегічних крилатих ракет Х-55 до Китаю й Ірану. Серед організаторів афери фігурували російські та українські фірми, а також вищі посадові особи України. Зброя з України потрапляє до Румунії, а потім іде до Західної Європи чи на Близький Схід, але пріоритетним напрямком є Захід Європи.

Основними постачальниками зброї на світовому ринку вважаються США, Росія, Німеччина, Китай, Велика Британія, Франція та Швеція, а основними покупцями – Індія, Австралія, Сінгапур, Південна Корея, США, Алжир, Греція.

Разом із тим за 2015–2016 рр. Україна набрала чималі бали серед офіційних експортерів зброї й озброєння та за кількістю зброї, що вона імпортує іншим країнам, виявилася на дев'ятому місці, випередивши Нідерланди. У трійку постійних «клієнтів» України потрапили Китай (26% збройового експорту), Росія (12%) та Ефіопія (9,2%). П'ять найбільших експортерів зброї у світі залишилися сталими. Це, безумовно, США, Росія, Китай, Франція й Німеччина, які забезпечують 74% міжнародних поставок озброєння, а США та Росія разом – 58%. Зазначається також, що обсяг ринку озброєнь у період 2012–2016 рр. збільшився на 8,4% порівняно з попереднім п'ятирічним періодом. Також відзначена тенденція до зростання глобального ринку озброєнь, після того як протягом багатьох років у цій галузі спостерігався спад [8].

Постачальниками й посередниками руху зброї на світовому ринку в найбільшій кількості є транснаціональні злочинні організації, що діють у напрямку районів збройних конфліктів і сусідніх країн. Постачальники зброї тісно пов'язані з іншим складником – каналами розповсюдження і збуту. У Європу зброя надходить шляхом «балканського маршруту», в Росію – через контрабанду з Естонії тощо. Представники організованої злочинності Естонії активно діють на ринку нелегального обігу зброї, контрабандно поставляючи її в Західну Європу та країни СНГ. Такі формування здійснюють її закупку в Польщі, Китаї, Німеччині, Чехії, Австрії, Фінляндії, Ізраїлі й інших країнах [9, с. 87].

Подібні дані вказують на те, що Україна є не лише вигідною транзитною територією контрабандного руху зброї завдяки своєму геополітичному розташуванню, а й має статус країни-виробника й постачальника зброї та боєприпасів у світі. В Україні є досить високі технології озброєнь, а після розпаду Радянського Союзу значна частина складів військового майна радянської армії залишилася саме в нашій державі.

Разом із тим офіційні статистичні дані, надані Міністерством внутрішніх справ і Генеральною прокуратурою України, вказують на незначну кількість виявлених у нашій державі злочинів з незаконного обігу зброї організованими групами і злочинними організаціями (ст. ст. 262, 263 Кримінального кодексу України): у 2010 р. – 54; у 2011 р. – 19; у 2012 р. – 34; у 2013 р. – 3640; у 2014 р. – 72; у 2015 р. – 83; у 2016 р. – 53; у 2017 р. – 41. Учинено злочинів з використанням вогнепальної зброї: у 2010 р. – 370; у 2011 р. – 422; у 2012 р. – 357; у 2013 р. – 761; у 2014 р. – 2523; у 2015 р. – 1526; у 2016 р. – 579; у 2017 р. – 583 [10].

У березні-квітні цього року СБУ спільно з іншими правоохоронними органами провела 155 спецоперацій щодо вилучення з незаконного обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин. У результаті цих заходів припинено 92 факти незаконного обігу засобів ураження, ліквідовано 9 каналів їх контрабандного ввезення на територію України, вилучено 695 одиниць зброї, понад 1 млн 52 тис. патронів, 215,42 кг вибухових речовин, 573 вибухових пристроїв: гранати, міни тощо [11].

Як зазначив Перший заступник Голови Нацполіції – начальник кримінальної поліції В'ячеслав Аброськін – під час відеоселекторної наради з керівниками всіх структурних і територіальних підрозділів поліції, аналіз протидії злочинам, пов'язаним із незаконним обігом зброї, за останні п'ять років показує, що в середньому щорічно викривається близько 6800 злочинів цієї категорії [12].

На основі наведених даних варто зазначити, що нелегальний обіг вогнепальної зброї в діяльності організованої злочинності характеризується високою латентністю. Крім того, виявлення випадків незаконного обігу зброї вимагає від правоохоронних органів здійснення своєї діяльності кваліфіковано, оперативно, чітко, професійно, послідовно та комплексно у взаємодії між різними структурами в напрямі досягнення спільної мети.

Останніми роками правоохоронна система України зазнала чималої тривалої та суттєвої реформації й максимального кадрового оновлення, що, безумовно, не може не позначитись на якості її діяльності в напрямі протидії незаконному обігу вогнепальної зброї організованою злочинністю.

Організація з безпеки і співпраці в Європі всіяко сприяє Україні в питаннях протидії незаконному переміщенню зброї, боєприпасів і вибухових речовин через державний кордон. Так, Проект ОБСЄ «Боротьба з незаконним обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин на державному кордоні України» спрямований на підвищення потенціалу національних інституцій України в боротьбі з незаконним обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин через державний кордон України в контексті захисту національних інтересів України та боротьби із загрозами у сфері безпеки, що постійно зростають [13].

З 2014 р. Україна стала європейським лідером на ринку нелегальної зброї та боєприпасів, відзначають експерти. За даними аналітичного центру Small Arms Survey, який досліджує поширення нелегальної вогнепальної зброї, до початку конфлікту на Донбасі в Україні на руках в українців, згідно з результатами дослідження, було близько 3,1 млн одиниць нелегальної зброї. За підрахунками Української асоціації власників зброї, останніми роками ця цифра збільшилася як мінімум до 4,5–5 млн. одиниць. Гранатомети й вибухівка зараз не є дефіцитним товаром. Після початку конфлікту 70% зброї, яка вилучається правоохоронцями з незаконного обігу, – з Донбасу. Якщо за минулий рік поліція Донеччини вилучила 176 одиниць «вогнестрілів», то гранатометів – 260, а гранат – майже 3 тис.

На нелегальному ринку чи не більшим попитом користуються гранати й вибухівка, а також різноманітні гранатомети. Як зазначає заступник начальника Департаменту кримінального розшуку МВС України Сергія Редько, про насиченість нелегального ринку зброї свідчить і різке зниження цін за одиницю такого товару. До початку військового протистояння на Сході України автомат Калашникова можна було придбати за 3 тис. дол. США, після її початку – за 1 тис., а в самій зоні конфлікту ціна автомата й узагалі зменшується до мізерної суми в 100 дол. США [14].

Реальні ж масштаби незаконного обігу зброї, пов'язаної зі збройним конфліктом на Донбасі, можна оцінити лише досить приблизно. Варто враховувати й те, що цей конфлікт в Україні вже давно перевершив за тривалістю війну в Боснії 1992–1995 років, ставши найдовшим військовим конфліктом у Європі з моменту закінчення Другої світової війни.

Ураховуючи досить складну ситуацію з незаконним обігом зброї, в якій сьогодні знаходиться Україна, викликає занепокоєння й нарощування збройного потенціалу нашими найближчими країнами-сусідами. Так, будучи одним із лідерів світового ринку озброєння, Росія останніми роками старанно збільшує свій збройний і військовий потенціал. Її частка на світовому ринку в 2012–2016 рр. становила 23% від загального обсягу. Велика частина поставок (70%) припадає на «традиційних» російських партнерів – Індію, В'єтнам, Китай та Алжир. Частка Росії у світовому імпорті зброї зросла з 0,1% в 2007–2011 рр. до 0,5% в 2012–2016 рр. [15].

Занепокоєння цим фактом можна побачити й на рівні світової спільноти. Так, в інтерв'ю телеканалу SVT новий Генеральний секретар ООН А. Гуттеріш зазначив, що США й Росія більше не контролюють усіх інших гравців на світовій арені, як це було за часів СРСР. У Близькосхідному регіоні «дуже активні багато країн, у тому числі Туреччина, Іран, Саудівська Аравія». За часів холодної війни XX століття навіть у найбільш напружені моменти працювали «певні функції для діалогу й комунікації, щоб гарантувати: коли виникне ризик конфронтації, події не будуть виходити за рамки контролю». Тепер цих механізмів більше немає. Тому, підкреслив він, після ракетного удару західної коаліції по Сирії у світі склалася надзвичайно небезпечна ситуація [16].

Висновки. Останніми роками світове співтовариство все більш занепокоєне різким загостренням ситуації, пов'язаної з незаконним обігом зброї, що має організований і транснаціональний характер. Актуальним це питання є й для України не лише як країни офіційного учасника світового ринку зброї, а й країни, що є територією транзиту основних її потоків. Українське суспільство занепокоєне й погіршенням криміногенної обстановки, пов'язаної зі зростанням рівня озброєності злочинного світу та, відповідно, збільшенням кількості злочинів, учинених із застосуванням різного роду зброї. Особливого значення для України набуває це питання у зв'язку з наявністю окупованих територій і тривалим здійсненням Антитерористичної операції на Сході країни, що не сприяє ефективному державному контролю за переміщенням зброї та боєприпасів із цих територій. Указані фактори сприяють формуванню додаткових каналів незаконного наповнення нашої держави цим товаром. З огляду на ту обставину, що сьогодні державою, яка безпосередньо прилягає до вказаних територій, є Російська Федерація – один зі світових лідерів на ринку озброєння, для України існує реальна загроза незаконних поставок організованою злочинністю зброї та боєприпасів саме із цієї країни. За останні декілька років Росія різко збільшила свою частку на ринку зброї, а отже, Україна повинна враховувати цей фактор дестабілізації ситуації й передбачати можливі наслідки подальшого погіршення ситуації з незаконного обігу зброї на території нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Международное право в избранных документах. Москва, 1957. Т. 3. С. 151–161.
2. Бурак Р. Незаконная торговля оружием. Право и защита. 2009. № 10.
3. Транснаціональна злочинність: стан і трансформація: навчальний підручник / під ред. акад. П.Д. Біленчука. Київ: Атіка, 1999. С. 37.

4. Шелковникова Е.Д. Проблемы усиления борьбы с незаконным оборотом оружия. Государство и право. 1999. С. 44.
5. Украинская мафия стала мировым лидером в торговле оружием, наркотиками и людьми. URL: <http://uadoc.com/ua/ua1.htm>.
6. Мартинюк А. Дослідження незаконних потоків зброї (квітень 2017). URL: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine-UKR.pdf>.
7. Chivers, C., E. Schmitt and N. Wood, 'Supplier Under Scrutiny on Arms for Afghans', New York Times, 27 March 2008, p. 5.
8. Україна в топ-10 світових продавців зброї. URL: <http://www.dw.com/uk/sipri>.
9. Яценко В.А. Транснациональная организованная преступность: криминологическая характеристика и предупреждение: дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2003. С. 87.
10. Стан та структура злочинності в Україні. URL: <http://www.mvs.gov.ua>; <https://www.gr.gov.ua>.
11. СБУ ліквідувала 9 каналів контрабандного ввоза зброї в Україну. URL: http://ipress.ua/ru/news_60642.html.
12. В Украине зафиксирован бум незаконного оборота оружия. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/283239-v-ukraine-zafiksirovan-bum-nezakonnogo-oborota-oruzhija>.
13. ОБСЄ допоможе Україні в боротьбі з незаконним обігом зброї та боеприпасів. URL: <https://ua.censor.net.ua/n462273>.
14. На Украине полным ходом идет нелегальная торговля оружием. URL: <https://odnordyna.org/content/na-ukraine-polnym-hodom-idet-nelegalnaya-torgovlya-oruzhiem>.
15. Баев А. Рынок вооружений за пять лет достиг максимума со времен холодной войны. URL: <https://www.rbc.ru/politics/20/02/2017/58aad8b59a794756977f5617>.
16. Генсек ООН заявил о начале новой холодной войны. URL: <https://ukraina.ru/news/20180423/1020252025.html>.

**ОСНОВНІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ
ВОЛІ В УКРАЇНІ**

У статті визначено зміст і характерні особливості міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Виділено основні форми використання міжнародно-правових норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, у національному законодавстві України, проаналізовано їх зміст.

Ключові слова: права і свободи, міжнародно-правові стандарти прав людини, міжнародні стандарти поводження із засудженими, міжнародне співробітництво, імплементація, ратифікація, адаптація, засуджених до позбавлення волі.

В статье определены содержание и специфические черты международно-правовых стандартов в области прав человека. Выделены основные формы использования международно-правовых норм, принципов, правил и рекомендаций в сфере обеспечения правового статуса лиц, осуждённых к лишению свободы, в национальном законодательстве Украины, дан анализ их содержания.

Ключевые слова: права и свободы, международно-правовые стандарты в области прав человека, международные стандарты обращения с осуждёнными, осуждённый к лишению свободы.

The content and specific features of the notion “international-legal human rights standards” are characterized. The main forms of using international-legal norms, principles, rules and recommendations which ensuring the rights of persons condemned to imprisonment, in the national legislation of Ukraine are identified, and their content is described.

Key words: rights and freedoms, international-legal human rights standards, international standards of treatment of prisoners, international cooperation, implementation, ratification, adaptation, condemned to imprisonment.

Вступ. Сьогодні в галузі прав людини існує велика кількість міжнародних норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, де основна увага приділяється регламентації, формам реалізації та захисту їх прав і свобод. Як засвідчує практика, міжнародні стандарти в галузі прав людини розробляються міжнародними організаціями й інститутами, конкретизуються в процесі правозастосування міжнародних судових органів, а згодом застосовуються в окремих внутрішньодержавних системах, безпосередньо впливаючи на розвиток законодавства та національної практики захисту прав засуджених осіб. Міжнародні стандарти забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, визначають обов’язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу засудженого, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності й обов’язки державних органів і посадових осіб.

Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини були предметом наукового аналізу таких вітчизняних і зарубіжних учених, таких як М. Антонович, Ю. Білас, Ю. Грошевий, О. Лукашева, О. Музичук, П. Рабінович, О. Руднєва, О. Тіунов, Л. Ульяшина, В. Філіппов та ін. Окремі аспекти закріплення в національному законодавстві України міжнародних стандартів поводження із засудженими розглядали Є. Бараш, І. Василюк, М. Гуцуляк, О. Іваньков, С. Клименко, О. Лисодед, В. Львовчкін, О. Романюк, Н. Рябих, А. Степанюк, В. Човган, І. Яковець, М. Яцишин.

Проте, незважаючи на численні праці в цій сфері, інтенсивність змін, які відбуваються останніми роками в законодавстві України і які є прямим відбиттям норм, принципів і рекомендацій міжнародних норм права, що все більше входять у практику діяльності установ та органів вітчизняної пенітенціарної системи, вимагає постійного перегляду стану національного законодавства щодо питань забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних форм використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, у національному законодавстві України, що передбачає визначення поняття й особливостей міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, розгляд основних форм використання міжнародних норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, їх характеристика.

Результати дослідження. Міжнародні стандарти поведінки із засудженими до позбавлення волі становлять прийняті на міжнародному рівні норми, принципи й рекомендації, що у своїй сукупності створюють єдиний міжнародно-правовий інститут захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, і є визначальними під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поведінки з в'язнями, прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі тощо [1, с. 23; 2, с. 64]. Специфічними ознаками міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є такі: фіксованість, модельність, універсальність, змістова динамічність, загальнодемократичність вимог тощо [3, с. 22; 4, с. 69].

Розвиваючи загальну формулу правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, стандарти міжнародного характеру акцентують увагу на тому, що державам необхідно гарантувати всім ув'язненим повне дотримання законодавчо закріплених прав. Права і свободи, передбачені Конституцією й національними законами, наповнюються реальним змістом лише в тому випадку, якщо можливість їх здійснення буде надійно забезпечена наявністю чинних правових та організаційних механізмів їх реалізації й контролю.

Основними формами діяльності держави щодо ефективного залучення та використання стандартів міжнародного характеру у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, є безпосередня міжнародна співпраця, обмін досвідом у реформі пенітенціарної сфери й, зокрема, у питаннях захисту та охорони прав і свобод засуджених, впровадження зарубіжного досвіду нормативно-правового закріплення й застосування міжнародних стандартів стосовно прав засуджених осіб шляхом ратифікації та подальшої імплементації цих стандартів у національному законодавстві, адаптації норм чинного національного законодавства до загальновизнаних міжнародних стандартів у даній сфері, а також відповідної правотворчої й правозастосовної, організаційної, оперативного-виконавчої та контрольної діяльності всіх суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Міжнародна співпраця у сфері виконання кримінальних покарань і поведінки із засудженими здійснюється шляхом реалізації міжнародних проектів і впровадження зарубіжного досвіду, залучення інвестиційних надходжень від іноземних донорів, виконання висновків і рекомендацій органів ООН і Ради Європи тощо. Варто зазначити, що євроінтеграційні прагнення України насамперед вимагають належного сприйняття норм і стандартів держав Європейського Союзу, максимального використання їх позитивного досвіду в галузі забезпечення прав і свобод людини. Так, сьогодні у сфері виконання кримінальних покарань і поведінки із засудженими вивчається та впроваджується досвід багатьох держав, а саме: Польщі, Великої Британії, Естонії, Латвії, Швеції, Нідерландів, Швейцарії тощо [5, с. 12]. У межах програми співпраці з Європейським Союзом і Радою Європи у 2015 р. відкрито Проект «Подальша підтримка реформи пенітенціарної системи в Україні», метою якого стало впровадження в діяльність органів і установ пенітенціарної системи досвіду щодо застосування реабілітаційного підходу під час виконання кримінальних покарань відповідно до європейських стандартів і європейського досвіду, удосконалення процедур і практики проведення в'язничних інспекцій і механізму розгляду скарг засуджених. Започаткування цього Проекту зумовлено необхідністю більш якісного виконання рекомендацій Європейського комітету проти катувань, рішень Європейського суду з прав людини і рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи в галузі прав людини в Україні.

Аналіз основних видів сучасного міжнародного співробітництва в галузі охорони та захисту прав людини дає можливість зарахувати до основних напрямів здійснення міжнародної співпраці щодо виконання кримінальних покарань і поведінки із засудженими, у тому числі

з питань забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, такі види діяльності:

- вдосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, зокрема щодо забезпечення прав і свобод засуджених;
- підвищення ефективності функціонування установ виконання покарань, зокрема вдосконалення систем забезпечення правопорядку, оснащення сучасною технікою й засобами контролю;
- створення в установах виконання покарань належних умов утримання осіб, позбавлених волі, зокрема, шляхом упровадження європейських стандартів у сфері організації охорони здоров'я засуджених, використання сучасних форм соціально-виховного та психологічного впливу на засуджених, удосконалення системи освіти засуджених до позбавлення волі;
- вдосконалення системи підготовки й підвищення кваліфікації персоналу у сфері організації виконання покарань з урахуванням норм міжнародного права, що стосується питань поводження із засудженими;
- організація ефективних комунікацій між органами й установами виконання покарань та інститутами громадянського суспільства, у тому числі із засобами масової інформації.

Основними формами міжнародного співробітництва у цій сфері є:

- організація та проведення семінарів, робочих зустрічей з метою представлення набутого досвіду, навчальних візитів, що дають змогу вирішити практичні питання, пов'язані з діяльністю й упровадженням набутого досвіду, організація стажування;
- розроблення та проведення спільних досліджень у сфері забезпечення прав і свобод засуджених осіб;
- надання експертів-радників щодо розроблення законодавчих актів або впровадження набутого досвіду;
- обмін інформацією, документацією та відповідними матеріалами в межах національного законодавства держав, а також підготовка публікацій за встановленими напрямками співробітництва.

Інститут імплементації міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини в сучасній юридичній науці визначається як сукупність засобів забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, що створюються державою [6, с. 14]. Під імплементацією міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі розуміється державно-владна діяльність компетентних органів щодо втілення в національне законодавство за допомогою сукупності правових засобів тих положень, які передбачені нормами міжнародного права стосовно цієї категорії громадян [7, с. 45]. Механізм імплементації як система юридичних методів і засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення реалізації прав і свобод засуджених [7, с. 45], містить у собі такі основні форми, як правотворча і правозастосовна, організаційна, оперативно-виконавча та контрольна діяльність суб'єктів забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Національну систему імплементації становлять органи державної влади й інші органи держави, що уповноважені забезпечувати виконання державою міжнародно-правових зобов'язань [8, с. 296].

За роки незалежності Україною ратифіковано всі основні універсальні та регіональні міжнародні стандарти загального і спеціального характеру в галузі прав людини: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання й Факультативний протокол до цієї Конвенції, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейські пенітенціарні правила, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями тощо.

Важливим кроком на цьому шляху став також вступ України до Ради Європи, у зв'язку з яким Україна взяла на себе відповідні зобов'язання перед міжнародною спільнотою щодо реформування законодавства, виходячи з вимог міжнародних, зокрема європейських, стандартів у цій сфері. Тож відразу після вступу до Ради Європи в Україні почав активно використовуватися міжнародний досвід дотримання прав людини, накопичений у пенітенціарних системах європейських країн. Органи й установи виконання покарань стали більш відкритими для міжнародних правозахисних організацій, що здійснюють контроль за місцями позбавлення волі. Налагоджені тісні контакти з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, Європейським комітетом із запобі-

гання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, Європейським судом з прав людини тощо.

Положення більшості міжнародно-правових актів ООН і Ради Європи у сфері захисту прав людини відображено у відповідних статтях прийнятої в 1996 р. Конституції України, яка визнала чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства [9, ст. 9], установила нові принципи взаємовідносин особи та держави (визнання прав і свобод людини вищою соціальною цінністю, розбудова правової, соціальної держави [9, ст. 1, 3] тощо), гарантувала особам, засудженим до позбавлення волі, як і всім іншим громадянам, забезпечення їхніх прав і свобод відповідно до сучасних міжнародних стандартів, заклавши тим самим необхідне підґрунтя для вдосконалення чинного законодавства в цій сфері. Відповідні зміни в законодавстві України відбулися в таких нормативно-правових актах, як Кримінально-виконавчий кодекс України, який увібрав у себе низку важливих положень міжнародних і європейських стандартів щодо поводження із засудженими, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про застосування амністії в Україні», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Указ Президента України «Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань», Постанова Кабінету Міністрів України «Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудових профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами» тощо. Як свідчить аналіз змісту зазначених нормативно-правових актів, більшість із них цілком відповідає чинним міжнародним стандартам у галузі прав людини [10, с. 47–50].

Визначальним етапом процесу входження України до загальноєвропейського правового простору стала ратифікація в 1997 р. Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже, ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини, що може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення прав, гарантованих цією Конвенцією. З 1997 р. до 2016 р. близько 8 тисяч осіб звернулося до Європейського суду з прав людини зі скаргами на порушення Україною їхніх прав і свобод. Європейським судом з прав людини стосовно України ухвалено 1126 рішень [11]. Зокрема, у 2003 р. Європейським судом винесені рішення щодо суті в шести справах за заявами осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. У цих справах, що стосувались умов утримання засуджених, констатовано порушення прав, гарантованих ст. 3 (заборона катувань, нелюдського й такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя й кореспонденції), ст. 9 (право на свободу релігії) і ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції про захист прав і основних свобод людини [12].

Окрім створення нової бази джерел із залученням міжнародних стандартів у галузі прав людини, завдання ефективного забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, також передбачало й відповідну адаптацію чинного законодавства до сучасних європейських і міжнародних документів у галузі прав людини, що полягає в поетапному ухваленні та впровадженні законів і підзаконних нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням права Європейського Союзу, а також у внесенні відповідних змін до чинних нормативно-правових актів України.

Під адаптацією законодавства України до законодавства Європейського Союзу загалом розуміється послідовний процес наближення її правової системи, що містить у собі законодавство, правотворчість, юридичну техніку, практику, правозастосування, до правової системи Європейського Союзу відповідно до критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір до нього приєднатися [13, с. 131]. Завдання забезпечення реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та відповідна адаптація національного законодавства до законодавства ЄС законодавчо оформлено в прийнятих Верховною Радою Законах України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [14] і «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [15], що закріпили комплекс завдань з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, спрямованих на реалізацію державної політики і пріоритетних напрямів розвитку правової системи України шляхом удосконалення нормотворчої діяльності органів державної влади та запровадження єдиної системи планування, координації й контролю роботи з адаптації законодавства. Завдання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу також закріплено в Угоді про асоціацію між

Україною та ЄС, ст. 114 якої встановлює, що «сторони визнають важливість адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС» [16, ч. 1 ст. 114].

Щодо адаптації законодавства, що безпосередньо стосується правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, то насамперед варто відзначити прийнятий у 2013 р. так званий євроінтеграційний закон – Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» [17], прийняття якого розглядалося як необхідний крок для підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом [2, с. 67]. Цим Законом унесено зміни й доповнення до статей Кримінально-виконавчого кодексу України, якими регулюються порядок та умови виконання й відбування таких видів кримінальних покарань, як позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі.

Ще одним важливим кроком до утвердження в Україні міжнародних стандартів поводження із засудженими стало прийняття у 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [18], яким визначено стратегію й тактику державної політики щодо реформування органів і установ виконання покарань відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини. Зміни, закріплені Законом, суттєво покращували правове становище осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі. Так, принциповою зміною став підхід до визначення праці засуджених як до їхнього суб'єктивного права, відповідно до ст. 26 Європейських пенітенціарних правил [19], замість обов'язку засуджених працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, встановлювалось право засуджених працювати на таких роботах [20, ч. 1 ст. 118]. Законом також урегульовано порядок надання засудженим тривалих побачень, оформлення пенсій, поширено перелік кореспонденції, що не підлягає перегляду, змінено формулювання щодо виконання засудженими законних вимог адміністрації, закріплено право користуватися мобільним зв'язком та Інтернетом тощо [20, ч. 2 ст. 59]. Крім того, на підставі й на виконання положень Закону прийнято цілу низку підзаконних нормативних актів, а саме: Накази Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань», «Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет», Наказ Мін'юсту України та Міністерства охорони України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» тощо.

Необхідність забезпечення умов для реальної можливості засуджених скористатися правами, наданими Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», зумовила прийняття у 2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [21], яким суттєво розширено права засуджених до позбавлення волі (зокрема витрати для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу), врегульовано питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які фактично, за чинними нормами Кримінально-виконавчого кодексу України, не могли скористатися цим правом, а також унесено зміни щодо прав засуджених до позбавлення волі на користування глобальною мережею Інтернет.

Висновки. Отже, законодавчі зміни, які відбулися останніми роками в Україні, дали змогу істотно наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі до міжнародних стандартів поводження із засудженими. Розглянуті нововведення українського законодавства є прямим відбиттям норм, принципів і рекомендацій міжнародних норм права, які все більше входять у практику діяльності установ та органів вітчизняної пенітенціарної системи. Однак завдання інтеграції до Європейського Союзу вимагає не тільки формального приведення національних норм і правил у відповідність до європейських стандартів у галузі прав людини, а й реального дотримання цих прав і свобод, їх належної охорони та захисту, що, зокрема, потребує подальшого реформування вітчизняної пенітенціарної системи й організаційно-правового забезпечення діяльності її органів та установ з використанням сучасного міжнародного досвіду. Практичне вирішення проблеми застосування в пенітенціарній системі України міжнародних стандартів поводження із засудженими, зокрема передбачає таке:

- запобігання забороненим способам поводження із засудженими, що принижують їхню людську гідність;
- забезпечення законності діяльності персоналу установ і органів, що виконують покарання;

- приведення у відповідність умов утримання засуджених, забезпечення належного медичного обслуговування, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених тощо;
- створення дієвої системи ресоціалізації й соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі;
- розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі тощо.

Реалізація зазначених заходів дасть змогу суттєво наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі в Україні до відповідних міжнародних стандартів поведінки із засудженими, покращити стан дотримання прав позбавлених волі осіб, а також посилити гарантії їх здійснення.

Список використаних джерел:

1. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад. О.В. Романюк, В.О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.
2. Лисодєд О.В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведінки із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII). Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. 2015. Вип. 30. С. 64–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2015_30_8.
3. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. Вісник Нац. акад. правових наук України. 2016. № 1 (84). С. 19–29.
4. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування. Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: матер. XIII регіон. наук.-практ. конф. (8–9 лютого 2007 р.). Львів: Юр. фак. Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. С. 69–71.
5. Беззуб І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу. Громадська думка про правотворення: інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». 2016. № 1 (104). 73 с. С. 7–15. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2016/1.pdf>.
6. Цись Н.І. Імплементация норм международного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; виправно-трудове право» / Київ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 1994. 25 с.
7. Львович В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 195 с.
8. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
9. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Коваль І. Експертиза нормативно-правових актів та їх проектів на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини. Право України. 2009. № 1. С. 47–50.
11. Льошенко О. Україна займає перше місце серед країн Ради Європи за кількістю скарг, що перебувають на розгляді в ЄСПЛ. Закон і бізнес. 2017. Вип. № 7 (1305). URL: <http://zib.com.ua/ua/issue/555/>.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
13. Сюр Н.В. Правова інтеграція України до Європейського Союзу: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Київський нац. ун-т внутрішніх справ. Київ, 2006. 183 с.
14. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21.11.2002 № 228-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 3. Ст. 12.
15. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.
16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

17. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання: Закон України від 05.09.2013 № 435-VII. Відомості Верховної Рад України. 2014. № 20–21. Ст. 724.

18. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 № 1186-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 23. Ст. 869.

19. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: Рекомендації Ради Європи від 12.02.1987. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032/ed19870212.

20. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4. Ст. 21.

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 43. Ст. 736.

УДК 343.4/343.3/.7

ХМИЗ М.В.

ВИМАГАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ З ВИКОРИСТАННЯМ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Стаття присвячена вирішенню проблем кримінально-правової оцінки вимагання неправомірної вигоди з використанням дискреційних повноважень суб'єкта «пасивного підкупу». Зроблено висновок про необхідність у такому оцінюванні акцентувати увагу не на законності поведінки спеціального суб'єкта вимагання, а на її правомірності та законності прав та інтересів особи, яка вимушена пообіцяти, запропонувати або надати неправомірну вигоду, які ставляться під загрозу порушення в разі використання спеціальним суб'єктом своїх дискреційних повноважень.

Ключові слова: *неправомірна вигода, вимагання, спеціальний суб'єкт, дискреційні повноваження.*

Статья посвящена решению проблем уголовно-правовой оценки вымогательства неправомерной выгоды с использованием дискреционных полномочий субъекта «пассивного подкупа». Сделан вывод о необходимости в такой оценке акцентировать внимание не на законности поведения специального субъекта вымогательства, а на ее правомерности и законности прав и интересов лица, вынужденного пообещать, предложить или предоставить неправомерную выгоду, которые ставятся под угрозу нарушения при использовании специальным субъектом своих дискреционных полномочий.

Ключевые слова: *неправомерная выгода, вымогательство, специальный субъект, дискреционные полномочия.*

The article is devoted to solving the problems of criminal-law assessment of the extortion of full law benefits with the use of discretionary powers of the subject of "passive bribery". It was concluded that such an assessment of the focus of accent is not on the legality of the behavior of the special subject of extortion, but on its legitimacy and legality of the rights and interests of the person who is forced to promise, offer or give unlawful benefit and endanger the violation in the event of the use of a special subject of their discretionary powers.

Key words: *illegal profit, extortion, special subject, discretionary powers.*

Вступ. Примітка до ст. 354 Кримінального кодексу (далі – КК) України визначає поняття «вимагання неправомірної вигоди», яке законодавець використовує на позначення відповідного кваліфікованого складу злочину щодо посягань, передбачених ст. ст. 354, 368, 368–3 та 368–4 КК України. Вимаганням неправомірної вигоди, як зазначено в КК, треба розуміти як вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав та законних інтересів.

Наявність у змісті КК України нормативно закріпленого визначення окремого кримінально-правового поняття, очевидно, загалом полегшує його застосування на практиці та тлумачення в теорії кримінального права, однак не вирішує всіх можливих проблем у застосуванні відповідних кримінально-правових приписів. До невирішених сьогодні проблем застосування норм, які встановлюють відповідальність за вимагання неправомірної вигоди, належить питання кримінально-правової оцінки вимагання неправомірної вигоди з використанням службовою особою дискреційних повноважень.

Праць, які б спеціально присвячувалися проблемам кримінально-правової оцінки вимагання неправомірної вигоди службовою особою з використання дискреційних повноважень, нами виявлено не було. Проте говорити про цілковиту відсутність у теорії кримінального права міркувань щодо цієї проблеми також не можна. Так, актуальні проблеми кримінально-правової характеристики вимагання неправомірної вигоди, щоправда, лише стосовно службової особи юридичної особи приватного права, висвітлені в статті О.О. Дудорова й Я.В. Ризака «Проблемні питання вимагання неправомірної вигоди при вчиненні підкупу службової особи приватного права» та в дисертаційних дослідженнях таких російських вчених, як Р.А. Гребенюк і П.В. Ніконов.

Постановка завдання. Метою статті є вирішення проблем кримінально-правової оцінки вимагання неправомірної вигоди, вчиненого спеціальним суб'єктом із використанням своїх дискреційних повноважень.

Результати дослідження. Вимагання неправомірної вигоди може здійснюватися у двох формах:

1) у формі активної та настійливої вимоги;

2) у формі пасивного очікування неправомірної вигоди від особи, яка умисно та неправомірно поставлена в умови, за яких вона вимушена дати винагороду.

Вимога може супроводжуватися явною погрозою порушення прав і законних інтересів особи або погрозою невідновлення її порушених прав. За своїм змістом дії (бездіяльність), якими погрожує службова особа або інший спеціальний суб'єкт «пасивного підкупу», становлять собою: 1) погрозу зловживанням специфічним становищем; 2) погрозу бездіяльністю, тобто недобросовісним ставленням спеціального суб'єкта до своїх обов'язків тоді, коли він зобов'язаний діяти в інтересах особи, що зазнала вимагання, однак умисно не робить цього.

Як зазначається в спеціальній літературі, в обох випадках погроза спричинена незаконними діями (бездіяльністю) службової особи. Навіть більше, у другому разі особа, щодо якої вчиняється вимагання, передбачає неминучість шкоди своїм правоохоронюваним інтересам або вони вже порушені [10, с. 177–178]. Зауважимо, що дія (бездіяльність), якими погрожує службова особа або інший спеціальний суб'єкт «пасивного підкупу», входять у його службові повноваження або така особа може їм сприяти своїм службовим чи іншим спеціальним становищем. Таке твердження ґрунтується на характеристиці умов, які визначають зміст та природу кримінально-караного підкупу.

Питання законності чи незаконності поведінки спеціального суб'єкта в разі вимагання ним неправомірної вигоди може поставати у зв'язку з тим, що, наприклад, наявність самого факту вимагання в теорії кримінального права, донедавна в нормативно-правовому регулюванні та й на практиці, була підставою для звільнення особи, що запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, від кримінальної відповідальності. І хоча ця підстава із ч. 5 ст. 354 КК України зараз зникла, ніщо не перешкоджає унеможливити притягнення потерпілого від вимагання до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 40 КК України як особи, що зазнала психічного примусу. Цікавими є міркування російських вчених про те, що «<...> наявність факту погроз щодо хабародавця є, відповідно до примітки до ст. 291 КК Російської Федерації, однією з підстав для звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності. Це самостійна підстава. Встановивши наявність ознак вимагання хабара, особа, яка провадить розслідування злочину, зобов'язана звільнити хабародавця від відповідальності, навіть якщо в діях останнього немає

жодних ознак позитивної посткримінальної поведінки. Однак, враховуючи те, що одержання хабара під погрозою можливе за вчинення як законних, так і незаконних дій службової особи, зауважимо, що хабародавець завжди повинен бути звільнений від кримінальної відповідальності в тому разі, якщо передача ним хабара була спрямована на відвернення шкоди своїм правоохоронюваним інтересам. Якщо ж службова особа вимагає передачі хабара під погрозою виконання свого службового обов'язку, то хабародавець звільняється від відповідальності тільки тоді, коли службова особа не виконала перед ним своїх обов'язків» [4, с. 72]. Дещо дивний, на наш погляд, підхід, однак здається, можна порушити відповідне питання і стосовно нашого законодавства. Чомусь вихідним пунктом розглядається законність дій саме службової особи чи іншого спеціального суб'єкта «пасивного підкупу», а не законні інтереси потерпілого. А можна змодельовати ситуацію, коли законними діями порушені законні інтереси? Чи таке неможливо в принципі? У цій частині дослідження висунемо гіпотезу про те, що в будь-якому разі за наявності колізії інтересів, пріоритет варто надавати інтересам саме потерпілого.

В юридичній літературі можна знайти різні думки щодо цього. Так, З.Т. Баранова зазначає, що вимагання виражається в активній, настійливій вимозі хабара під погрозою невиконання законних вимог особи, в якій вимагається хабар, або вчинення щодо неї яких-небудь незаконних дій, що спричиняють шкоду її інтересам [1, с. 14]. А.С. Горелік вимагання пропонує розуміти як вимогу службової особи передати їй винагороду, що супроводжується погрозою в разі відмови порушити законні інтереси того, хто дає [3, с. 196], а отже, виключає з ознак вимагання погрозу невиконання законних вимог службової особи, наприклад, з відновлення порушених прав. Досить спірною думкою є і необдумане розширення форм вимагання. Хабар є настільки небезпечним злочином, як писав О.Я. Светлов, що вимогу вручити його під погрозою вчинення будь-яких дій як законних, так і незаконних, необхідно визнавати вимаганням [11, с. 218]. Аналогічної позиції дотримується Ю.А. Мелеховець, стверджуючи, що як вимагання хабара можуть бути кваліфіковані тільки такі дії службової особи, в яких отримання хабара стало наслідком вимоги службової особи дати йому хабар під погрозою вчинення будь-яких (законних або незаконних) дій по службі, які могли спричинити шкоду інтересам хабародавця (законним або незаконним) [9, с. 113].

Постає описане вище протиріччя: законні дії службової особи не можуть бути причиною шкоди законним правам та інтересам хабародавця. Хоча це можна піддати сумніву з таких міркувань: так, наприклад, законне рішення про поміщення в слідчий ізолятор (далі – СІЗО) у наших умовах, на думку Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), є порушенням гідності особи, або можна змодельовати іншу ситуацію, коли зовні законне рішення в позитивістському аспекті порушує законні права потерпілого в природно-правовому аспекті. Варто посперечатися із Б.В. Здравомисловим, на думку якого погроза виконати свій службовий обов'язок не може бути вимаганням хабара [6, с. 145]. Уявімо собі ситуацію, що прокурор під час допиту особи, яка скоїла злочин, погрожує їй взяттям під варту за поданням до суду на цілком законних підставах, а для того, щоб він цього не робив, вимагає неправомірну вигоду. Перебування в СІЗО навіть на законних підставах із найвищою долею ймовірності завдасть шкоди здоров'ю особи, а також іншим законним інтересам, – наші умови утримання взятих під варту до цього призводять, а отже: законні дії порушують законні права. Тому, як здається, концентрувати увагу треба на законних правах особи, а не на поведінці службової особи, яка може бути будь-якою. З іншого боку, складно заперечити думку, що протиправні інтереси останньої не можуть стати об'єктом кримінально-правової охорони [10, с. 174–175]. Однак зазначимо, що дане твердження буде справедливим лише щодо підкупу, не пов'язаного з вимаганням неправомірної вигоди.

Досить складно встановити, законні чи незаконні інтереси намагається реалізувати той, хто пропонує (надає) неправомірну вигоду, коли службова особа – одержувач неправомірної вигоди здійснює дискреційні повноваження. Іноді взагалі неможливо визначити, якими діями (законними чи незаконними) погрожує особа, яка вимагає неправомірну вигоду. Для ілюстрації такої ситуації О.Я. Светлов, наприклад, наводив казус із двома особами, які претендують на роботу в організації за наявності лише однієї вакансії. Вибрати із двох осіб кращого кандидата – право керівника, який може вимагати неправомірної вигоди з обох претендентів, розраховуючи прийняти на роботу того, хто дасть йому (пообіцяє) більшу суму [11, с. 218–219]. Справді, під час вирішення кадрових питань на підставі правових норм, якими б вичерпними вони не були, мають враховуватися і додаткові моменти, наприклад, особисті якості претендентів. На думку О.О. Дудорова, інтерес того, хто пропонує (надає) неправомірну вигоду в разі, коли погроза стосується вчинення діяння з використанням дискреційних повноважень службової особи юридичної особи

приватного права, не суперечить чинному законодавству, а тому має визнаватися законним. Інакше кажучи, законними інтересами в разі вимагання неправомірної вигоди варто вважати також інтереси, які не суперечать чинному законодавству і реалізація яких лише частково забезпечується нормативним регулюванням (залишається простір для індивідуального піднормативного регулювання у вигляді дій службової особи юридичної особи приватного права на власний розсуд) [5, с. 187]. І тут, на нашу думку, вирішення проблеми залежить від акцентів – правомірність дій службової особи та законність інтересів потерпілої особи. Здебільшого обидва аспекти збігаються: законні інтереси особи порушуються незаконною поведінкою службової особи, однак можливі й інші варіанти. Потрібно у вирішенні надавати пріоритет інтересам потерпілої особи.

Коли йдеться про наявність або відсутність вимагання неправомірної вигоди в ситуації з дискреційними повноваженнями службової особи або іншого спеціального суб'єкта «пасивного підкупу», варто враховувати й те, що діяння, вчинення яких погрожує в цьому разі спеціальний суб'єкт, навряд чи можуть визнаватися законними, хоча під час їх здійснення службова особа формально не порушує конкретної правової норми [5, с. 188–189]. У своїй публікації О.О. Дудоров і Я.В. Ризак наводять короткий огляд наукових позицій щодо вимагання неправомірної вигоди з використанням дискреційних повноважень, який, на нашу думку, необхідно схематично навести в цій роботі. Так, В.В. Степанов зазначав, що «<...> дії по службі, якими хабароодержувач погрожує хабародавцю під час вимагання хабара, поділяються на такі, які, по-перше, не є службовою необхідністю і, по-друге, не входять до компетенції службової особи <...>. Дії службової особи навіть у межах її компетенції, які не засновані на службовій необхідності, а здійснюються з корисливих чи інших інтересів, не можуть бути визнані законними» [12, с. 231]. В.М. Ширяєв вважав, що «<...> дія службової особи є правомірною, якщо вона формально і матеріально відповідає вимогам закону. Дія по службі, яка задовольняє всі вимоги форми, може бути неправильною по суті, тобто суперечити тим цілям і завданням управління, заради яких вона здійснюється» [13, с. 525–526]. Д.І. Крупко зауважує, що в кримінальному праві Швейцарії дискреційне діяння в контексті складів хабарництва прирівнюється до неправомірного службового діяння і є обов'язковою ознакою давання й одержання хабара. Автор пропонує запровадити у вітчизняну судову практику принципи застосування дискреційних повноважень, вироблені наукою та судовою практикою Федеративної Республіки Німеччина та Швейцарії, з урахуванням того, що діяння по службі особи має визнаватися неправомірним і в тому разі, коли воно порушує один із зазначених принципів [8, с. 75–85, 162–185]. Отже, на думку вчених, вимога службовою особою юридичної особи приватного права з погрозою використання дискреційних повноважень, що є загрозою для законних інтересів особи та означає погрозу скоєння незаконного діяння по службі, має розцінюватися як вимагання неправомірної вигоди [5, с. 188–189].

Автори обґрунтовують наявність ознаки «незаконності» у разі погрози використання дискреційних повноважень. Акцент робиться на поведінці спеціального суб'єкта, а не на законності порушених прав потерпілої особи. Так, у своїх попередніх працях О.О. Дудоров зазначав, що «<...> переконані в тому, що інтерес хабародавця в разі, коли погроза стосується вчинення діяння з використанням дискреційних повноважень службової особи, не суперечить чинному законодавству, а тому має визнаватися законним. Можна сказати і так: законність інтересу хабародавця в такому разі має розглядатися як легальність застосування відповідних правових приписів з обов'язковим врахуванням конкретних обставин» [7, с. 471]. Подібним чином розмірковує і Б.В. Волженкін, який обґрунтовано визнає вимаганням хабара вимогу слідчим хабара, поєднану з погрозою обрати на свій розсуд більш суворий запобіжний захід [2, с. 336]. Отже, законні інтереси хабародавця в разі вимагання хабара варто розуміти також як такі, які не суперечать чинному законодавству і реалізація яких лише частково забезпечується нормативним регулюванням (залишається простір для індивідуального «піднормативного» регулювання у вигляді дій службової особи на власний розсуд) [7, с. 471]. Тут також варто мати на увазі, що насправді, напевно, службова особа або інший спеціальний суб'єкт «пасивного підкупу» взагалі не може діяти «на власний розсуд». Навіть за наявності дискреційних повноважень завжди є якісь загальні засади, які особа повинна враховувати, коли ухвалює те чи інше рішення в межах своєї компетенції. Серед таких засад і право іншої особи, щодо якої ухвалюється рішення, на розумні строки, справедливості, верховенство права загалом, пропорційність тощо. Отже, правове розуміння дозволяє відшукати додаткові аргументи щодо позиції О.О. Дудорова або змістити акценти не на законність поведінки службової особи чи іншого спеціального суб'єкта, а на її правомірність.

Висновки. Вимагання службовою особою або іншим спеціальним суб'єктом «пасивного підкупу» неправомірної вигоди з погрозою використання власних дискреційних повноважень

має оцінюватися з позиції загрози законним інтересам суб'єкта «активного підкупу», оскільки означає погрозу вчинення неправомірного діяння по службі, має розцінюватися як вимагання неправомірної вигоди, з усіма кримінально-правовими наслідками, що із цього випливають.

Список використаних джерел:

1. Баранова З.Т. Расследование дел о взяточничестве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1956. 22 с.
2. Волженкин Б.В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2005. 560 с.
3. Горелик А.С., Шишко И.В., Хлупина Г.И. Преступления в сфере экономической деятельности и против службы в коммерческих и иных организациях. Красноярск, 1998. 224 с.
4. Гребенюк Р.А. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика взяточничества: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Ставропольский государственный университет. Ставрополь, 2007. 171 с.
5. Дудоров О.О. Ризак Я.В. Проблемні питання вимагання неправомірної вигоди при вчиненні підкупу службової особи юридичної особи приватного права. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 180–191.
6. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. М.: Юридическая литература, 1975. 168 с.
7. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ: Елтон-2, 2012. 704 с.
8. Крупко Д.І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 220 с.
9. Мелеховец Ю.А. Ответственность за получение взятки путем вымогательства. Проблемные вопросы применения уголовного законодательства в деятельности органов внутренних дел: сборник научных трудов. Минск, 1992. С. 110–117.
10. Никонов П.В. Уголовно-правовая характеристика получения взятки: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск: Байкальский государственный университет экономики и права, 2005. 259 с.
11. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. К.: Наукова думка, 1978. 303 с.
12. Степанов В.В. Квалифицирующие обстоятельства взяточничества. Ученые записки Саратовского юридического института. Вып. 15. Саратов, 1967. С. 229–236.
13. Ширяев В.Н. Взяточничество и лиходейство в связи с общим учением о должностных преступлениях: уголовно-юридическое исследование. Ярославль, 1916. С. 525–526.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13

БЕРЕЗА Ю.М.

**ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ
ТА ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ**

Наукова стаття присвячена висвітленню особливостей розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Розглядаються типові слідчі ситуації при його розслідуванні та найбільш доцільні алгоритми дій працівників поліції для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

Ключові слова: *військовослужбовець, слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, тактика, організація.*

Научная статья посвящена освещению особенностей расследования незаконного завладения военным оружием, боевыми припасами и взрывчатыми веществами. Рассматриваются типичные следственные ситуации при его расследовании и наиболее целесообразные методы действий сотрудников полиции для более быстрого расследования уголовного преступления.

Ключевые слова: *военнослужащий, следственные ситуации, следственные (розыскные) действия, тактика, организация.*

The scientific article is devoted to the coverage of the characteristics of the investigation of the illegal seizure by a serviceman of weapons, combat supplies and explosives. Considered typical investigation of the situation in its investigation and the most appropriate sequence of actions of the police for faster investigation of criminal offenses are devoted too.

Key words: *serviceman, investigatory situation, investigation (investigative) action, tactic, organization.*

Вступ. Методика розслідування окремого виду злочинів включає ряд взаємопов'язаних елементів. Одним з найбільш відомих та важливих серед них є типові слідчі ситуації. Значення цієї наукової категорії не можна переоцінити, адже вона структурує, алгоритмізує весь процес кримінального провадження. Звичайно, це можливо лише у тому випадку, коли їх дослідження проведено на основі достатньої емпіричної бази з належним застосуванням наукових методів. Тому однією з важливих умов розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами є алгоритмізація послідовності проведення відповідних дій відповідно до типових слідчих ситуацій.

Дослідженню питань типових слідчих ситуацій у ході розслідування приділяли свою увагу такі вчені-криміналісти, як О.Я. Басєв, М.В. Бахарєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.К. Весельський, А.В. Дулов, Ф.В. Глазирін, Л.М. Карнєєва, Ю.В. Колєсник, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, О.В. Соловйов, С.М. Стахівський, М.І. Порубов, О.Р. Ратінов, М.В. Салтєвський, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплінський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблєков, О.Ю. Ямпольський та інші. Але комплексного аналізу типових слідчих ситуацій розслідування

незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами вченими не проводилося. Одразу слід наголосити на тому, що питання цієї наукової категорії на сьогодні має низку невіршених організаційно-тактичних проблем. Тому на практиці виникає потреба у науково-обґрунтованих криміналістичних рекомендаціях щодо типових слідчих ситуацій у розрізі розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження типових слідчих ситуацій розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами з урахуванням сучасних потреб слідчої практики.

Результати дослідження. Починаючи розгляд зазначеної категорії, необхідно визначити, що ж ми вкладаємо в її поняття. З приводу загального її значення доречною є думка Є.С. Хижняка, який наголошує на тому, що вона, як і криміналістична характеристика, є одним із найважливіших інструментів у руках слідчого, що дає змогу максимально підвищити ефективність діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, а володіння типовими слідчими ситуаціями дає змогу слідчому визначити коло пріоритетних завдань, уникнути непотрібної витрати сил і часу [14, с. 198].

Одразу акцентуємо увагу на тому, що розслідування окремих видів кримінальних правопорушень здійснюється поступово, певними етапами. Серед них О.С. Саїнчин виділяє: початковий, наступний та завершальний. Початковий етап розслідування починається з моменту знаходження ознак вчинення злочину. З моменту встановлення особи, підозрюваної у вчиненні злочинів, і визначення ступеня її вини вирішується питання про повідомлення про підозру [10]. З огляду на наповнення кожного етапу й буде формуватися перелік відповідних слідчих ситуацій.

Загалом, слідчі ситуації, як вказують окремі вчені, дозволяють: а) належним чином зорієнтуватися у всьому різноманітті фактичного й іншого положення речей протягом розслідування з метою одержання даних для тактичних і стратегічних рішень у справі; б) висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скорегувати) правильний напрямок подальшого ходу розслідування; в) намітити оптимальний вибір слідчих, оперативно-розшукових дій, криміналістичних операцій і доцільну їх черговість; г) звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого, заснованих на пробах і можливих помилках [17, с. 89].

З приводу визначення поняття спочатку зазірнемо до тлумачного словника, де термін «ситуація» надається як сукупність умов та обставин, що утворює певне становище, викликане тими чи іншими взаєминами людей [2, с. 1127]. Але нам необхідно визначити її через призму криміналістичного розуміння цього питання. Натепер серед учених однієї думки з приводу цього немає.

Слідчі ситуації як криміналістична категорія розглядаються протягом не одного десятиліття. Зараз цьому питанню приділяється велика увага при розгляді основних категорій криміналістичних тактики та методики. Зокрема, В.В. Лисенко наголошує на тому, що дослідження слідчих ситуацій сприяє конкретизації методик розслідування, підвищенню їх ролі та наближенню теоретичних досліджень до вимог практичної діяльності [7, с. 76-77].

У свою чергу, А.В. Іщенко зазначає, що вивчення питання слідчої ситуації як криміналістичної категорії має теоретичне та прикладне значення. Теоретичне значення розроблення цієї проблеми у загальному полягає в об'єктивній необхідності конкретизації змісту та поняття цієї наукової категорії. Його практичне значення у тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз і оцінка дають можливість об'єктивно обґрунтувати вибір варіантів методики розслідування, які найбільшою мірою відповідали б обставинам і завданням розслідування на певному етапі [5, с. 57].

Наприклад, В.П. Бахін визначає її як об'єктивну реальність, фактична обстановка та результат її пізнання, а відомості про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину [6, с. 452]. Тобто основним у даному твердженні є певні обставини події.

Р.Л. Степанюк на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів визначає типові слідчі ситуації як абстраговану штучну модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обставини, що склалися на відповідному етапі розслідування [11, с. 111].

А вже С.С. Чернявський ситуації звукує до розслідування окремих кримінальних правопорушень, визнаючи у них інформаційну модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [15, с. 405].

Отже, у криміналістиці поняття слідчої ситуації є узагальненим і фактично охоплює два поняття: 1) конкретної слідчої ситуації у кримінальній справі; 2) типової слідчої ситуації. З вра-

хуванням вище розглянутих положень можна дати наступні їх визначення. Конкретна слідча ситуація у кримінальній справі – це сукупність всіх умов, в яких здійснюється розслідування у певний його момент, і включає у себе компоненти інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного та матеріально-технічного характеру. Типова слідча ситуація – це сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування у кримінальних справах окремих категорій [3, с. 203]. А.М. Васильєв визначає її як вихідні дані, які є у наявності на початковому етапі розслідування, тобто у той період, коли ще не відомо, який саме злочин вчинено, а діяти необхідно оперативно, «по гарячих слідах» [1, с. 33]. У даному випадку говориться лише про початковий етап розслідування. На нашу думку, типові слідчі ситуації повинні охоплювати всі етапи кримінального провадження.

В.О. Шершньова на основі дослідження ряду праць учених-криміналістів зробила висновок, що початкова слідча ситуація може розглядатися в двох аспектах: теоретичному (як типова стосовно конкретного виду злочину і навіть ширше – як наукова, абстрактна категорія) і практичному (як конкретна життєва ситуація у кримінальній справі, що знаходиться у провадженні слідчого, характеризує початковий етап розслідування і включає, насамперед, інформацію про результати попередніх перевірок, невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів), а її основними елементами є: першочергова інформація, отримана у ході перевірки заяв, повідомлень і відразу після порушення кримінальної справи, про подію, що містить ознаки злочину, і про осіб, причетних до цієї події; об'єктивні умови, що характеризують отримання цієї інформації (місце, час, кліматичні умови, використання науково-технічних засобів тощо); сили та засоби, що має у своєму розпорядженні слідчий для подальшої роботи щодо використання початкової інформації у цих умовах; позиція підозрюваного, потерпілого, свідків, а також результати їх протидії встановленню істини на початковому етапі розслідування та потенційна можливість протидії; інші фактори, що перешкоджають чи сприяють успішному вирішенню криміналістичних завдань (втрата речових доказів, виявлених під час огляду, явка з повинною тощо) [16].

Підсумовуючи, ми вважаємо за необхідне визначити типову слідчу ситуацію як сформовану на основі судово-слідчої практики наукову категорію, в якій відображено найбільш загальні риси обстановки та обставин події, що розкривають перебіг і стан розслідування на початковому, подальшому чи заключному етапі.

Спробуємо визначити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. З приводу основних завдань цього етапу В.В. Тіщенко наголошує на таких складових: 1. Виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідується по «гарячих слідах». 2. Вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься у слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація. 3. З'ясування й оцінка сформованої після порушення кримінальної справи слідчої ситуації. 4. Виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин. 5. Визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування. 6. Обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу. 7. Пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину. 8. Збирання і вивчення відомостей про особистість потерпілого. 9. Пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їхній розшук і затримання [13, с. 137].

Стосовно слідчих ситуацій при розслідуванні окремих злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї, зазначимо такі дані. Так, вивчаючи окремі аспекти процесуальних дій щодо особи, яка вчинила злочин у сфері незаконного обігу боєприпасів або вибухових речовин, зокрема «чорнокопачів», «пошукачів» боєприпасів і вибухових речовин часів Другої Світової війни, Є.С. Тесленко розглядає слідчі ситуації у контексті виявлених недоліків, що були допущені під час проведення слідчого огляду, і виділяє такі: 1) виявлений боєприпас, вибухова речовина підготовлені до вибуху або перебувають у стані, небезпечному для обігу; 2) виявлений боєприпас, вибухова речовина не підготовлені до вибуху, мають ознаки тривалого зберігання (заводське пакування), піддані демонтажу, не зібрані в єдину конструкцію [12].

Зі свого боку В.В. Єфіменко здійснив класифікацію ситуацій, що характерні для розслідування розкрадань зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв, за ознаками очевидності і неочевидності злочину, способу скоєння злочину (крадіжки, грабежу, розбою), виду сховища й місця знаходження зброї та боєприпасів (склад, підрозділ, караул, сейф, стрільбище, полігон і та ін.), зв'язку зброї з військовослужбовцем (табельної, виданої для несення служби, зброї дезертира). Зокрема, до найбільш суттєвих типових ситуацій віднесено випадки втрати, розкрадання зброї зі складів арттехозброєння чи інших сховищ, при її транспортуванні, прове-

денні вантажно-розвантажувальних робіт, у результаті пожежі, урагану, землетрусу та інших стихійних лих з руйнуванням складів, інших сховищ, за участю військовослужбовців та інших осіб, її незаконним володінням і розпорядженням тощо [4, с. 151].

С.Г. Павліков виділяє наступні ситуації: 1) слідча ситуація, що супроводжується такими інформаційними даними: а) первинні дані, що послужили підставою для порушення кримінальної справи, отримано у результаті затримання особи, що має при собі вилучені з цивільного обігу предмети; б) підозрюваного затримано; в) належність вилучених предметів до зброї і боєприпасів не викликає особливих сумнівів; 2) виявлено зброю, боєприпаси, вибухові речовини або вибухові пристрої у будь-якому місці, що не вказує на їх власника; 3) вихідною інформацією, яка слугувала підставою для початку досудового розслідування, є оперативні дані або заяви громадян (організацій); 4) отримано відомості про осіб, імовірно винних у недбалому зберіганні вогнепальної зброї, або осіб, імовірно винних у неналежному виконанні обов'язків з охорони зброї, боєприпасів; 5) за матеріалами ревізії та інших перевірок отримано первинні дані про розкрадання або вимагання зброї та боєприпасів [9, с. 89-91].

В.І. Лунгу поняття етапу досудового розслідування розглядає як складову частину стадії, що пов'язана з іншими частинами загальних завдань, колом учасників та єдністю процесуальної форми. Він зазначає, що етапи послідовно змінюють один одного відповідно до вирішення конкретних завдань. Розподіл на етапи здійснюється умовно, однак є корисним з практичної та наукової точок зору, оскільки дозволяє усвідомити зміст стадії досудового розслідування, прослідкувати загальну спрямованість розвитку кримінальної справи, звернути увагу на можливі недоліки у розслідуванні [8, с. 12]. Тобто початковий етап є основним для моделювання типових слідчих ситуацій.

Провівши аналіз наведених ситуацій, а також матеріалів кримінальних проваджень, нами на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами визначені наступні типові слідчі ситуації:

- військовослужбовець затриманий під час незаконного заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, наявні свідки та матеріальна доказова інформація – 3%;
- військовослужбовець затриманий невдовзі після незаконного заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, наявні свідки та матеріальна доказова інформація – 8%;
- було вчинено незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, особа не встановлена, свідки відсутні, наявна матеріальна доказова інформація – 65%;
- військовослужбовець, який вчинив незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, відомий, але переховується від слідства і суду – 21%.
- інші – 3%.

Висновки. Констатуємо вищенаведене, зазначимо, нами на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами визначені наступні типові слідчі ситуації: військовослужбовець затриманий під час незаконного заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, наявні свідки та матеріальна доказова інформація; військовослужбовець затриманий невдовзі після незаконного заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, наявні свідки та матеріальна доказова інформація; було вчинено незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, особа не встановлена, свідки відсутні, наявна матеріальна доказова інформація; військовослужбовець, який вчинив незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, відомий, але переховується від слідства і суду; інші.

Список використаних джерел:

1. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Печать. с изд. 1978 г. М.: ЛексЭст, 2002. 72 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпін: Перун, 2003. 1140 с.
3. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... доктора юридичних наук. Національний університет внутрішніх справ МВС України: Харків, 2001. 419 с.
4. Ефименко В.В. Расследование хищений огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств (по материалам следственно-прокурорской практики военной прокуратуры Дальневосточного военного округа): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Владивосток, 2002. 192 с.

5. Іщенко А. Проблема слідчих ситуацій, як складова навчального курсу криміналістики. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2003. № 2. С. 57–63.
6. Криміналістика: учебник для вузов / отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. М.: БЕК, 1995. 708 с.
7. Лысенко В.В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Х.: Консум, 1997. 192 с.
8. Лунгу В.И. Первоначальный этап расследования преступлений: (процессуальный и организационные аспекты): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 1991. 25 с.
9. Павликов С.Г. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования незаконного оборота оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств: дисс. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». М., 2000. 195 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/kriminalisticheskaya-kharakteristika-ipervonachalny-etap-rassledovaniya-nezakonnogo-oborot#ixzz2pVzoX3QD>.
10. Саїнчин О.С. Слідчі ситуації та алгоритми дій в методиці розслідування серійних вбивств. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/22719/%CE>.
11. Степанюк Р.Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. Право і безпека. 2013. № 3 (50). С. 110–115.
12. Тесленко Е.С. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования незаконного оборота боеприпасов и взрывчатых веществ периода Великой Отечественной войны: дисс. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Краснодар, 2011. 21 с. URL: <http://lawtheses.com/kriminalisticheskoeobespechenie-predvaritelnogo-rassledovaniya-nezakonnogo-oborota-boepripasovivzryvchatyh-veschestv-p#ixzz2pifGW1Uk>.
13. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
14. Хижняк Є.С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. Південноукраїнський правничий часопис. 2012. № 4. С. 197–199.
15. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2010. 610 с.
16. Шершньова В.О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/26721/%D8>.
17. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования. М.: Издат-во МГУ, 1985. 120 с.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ ЯК ФОРМИ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню сутності та змісту обвинувального акту як кінцевого та узагальнюючого процесуального рішення (документу), яким закінчується досудове розслідування. Із цією метою проаналізовано нормативні приписи кримінального процесуального законодавства та наукові позиції щодо змісту та структури обвинувального акту, що дало змогу запропонувати відповідні пропозиції вдосконалення чинного законодавства в частині дослідженого питання.

Ключові слова: прокурор, обвинувальний акт, складання обвинувального акта, зміст і структура обвинувального акта.

Статья посвящена исследованию сущности и содержания обвинительного акта как конечного и обобщающего процессуального решения (документа), которым заканчивается досудебное расследование. С этой целью проанализированы нормативные предписания уголовного процессуального законодательства и научные позиции относительно содержания и структуры обвинительного акта, что позволило внести соответствующие предложения совершенствования действующего законодательства в части исследованного вопроса.

Ключевые слова: прокурор, обвинительный акт, составление обвинительного акта, содержание и структура обвинительного акта.

The article is devoted to the investigation of the essence and content of the indictment as a final and general procedural decision (document), which ends pre-trial investigation. For this purpose, the regulatory requirements of criminal procedural legislation and scientific positions on the content and structure of the indictment were analyzed, which made it possible to propose appropriate proposals for improving the current legislation in the part of the issue examined.

Key words: the Prosecutor, the indictment, preparation of an indictment, the content and structure of the indictment.

Вступ. Згідно із чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) однією з форм закінчення досудового розслідування є звернення прокурора до суду з обвинувальним актом. Як зазначається в юридичній літературі, особливість цієї форми закінчення досудового розслідування полягає в тому, що: по-перше, підводиться підсумок розслідування шляхом формулювання офіційного обвинувачення; по-друге, підозрюваний, його захисник та законний представник мають змогу ознайомитись з характером висунутого обвинувачення та визначити напрями і засоби захисту; по-третє, обвинувальний акт є основою судового розгляду і визначає його межі [1, с. 494–495]. Крім того, як вважає Я.О. Ковтун, указана форма закінчення досудового розслідування є найбільш бажаним й очікуваним результатом слідчої роботи та слугує одиницею виміру ефективності такої діяльності [2, с. 168]. Але з останнім твердженням ми не можемо погодитися, оскільки ефективність кримінальної процесуальної діяльності слідчого, прокурора повинна оцінюватися не в кількісному показнику складених і спрямованих до суду обвинувальних актів, а в досягненні завдань кримінального провадження загалом.

© ДРОЗД В.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства (Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України)

Таким чином, зважаючи на концептуальну зміну парадигми вітчизняного кримінального процесу, перед науковою спільнотою постає необхідність в переосмисленні питань практики застосування положень чинного КПК України, в тому числі визначенні сутності та змісту обвинувального акту як однієї з форм закінчення досудового розслідування. До того ж, у цьому напрямі кримінальної процесуальної діяльності суттєвих змін зазначав і сам порядок складання та направлення обвинувального акту, що додатково свідчить про актуальність і важливість піднятого питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні теоретичні та практичні аспекти щодо визначення сутності та змісту обвинувального акту досліджувались у працях Ю.П. Аленіна, В.Г. Гончаренка, Г.І. Глобенка, Ю.О. Гришина, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, К.В. Легких, Л.М. Лобойка, О.І. Марочкіна, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, О.О. Торбаса, Л.Д. Удалової, І.І. Шепітька та інших провідних учених-процесуалістів. Водночас, як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень, практики складання (зокрема, визначення змісту та структурних елементів) та направлення обвинувального акту до суду часом різняться між собою. Тобто в такому разі відбувається порушення засади законності (ст. 9 КПК України), згідно з якою під час кримінального провадження прокурор та слідчий зобов'язані неухильно дотримуватися вимог КПК України.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз сутності та змісту обвинувального акту як форми закінчення досудового розслідування, виявлення суперечливих і проблемних аспектів та формулювання на цій основі пропозицій удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування в межах дослідженого питання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ч. 4 ст. 110 КПК України обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває особі обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. У свою чергу, в п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України під обвинуваченням розуміється твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в установленому законом порядку.

Як вважає В.М. Тертишник, обвинувальний акт є юридичним документом, в якому дається офіційна оцінка дій підозрюваного, здійснюється аналіз зібраних доказів, визначаються юридично значимі елементи об'єктивної істини. Для цього в обвинувальному акті слідчий, прокурор має викласти всі юридично значимі обставини, які можуть бути використані для винесення справедливого судового рішення [3, с. 310].

Не можна обійти увагою порівняльний аспект стосовно назви цього процесуального документа, адже за КПК 1922, 1927, 1960 р. він іменувався як обвинувальний висновок. Здавалося б, що суттєвого значення зміна назви не відіграє, оскільки суть документа залишається тією ж, і на юридичне тлумачення така зміна термінології не впливає. Проте, як вважає О.О. Торбас, термін «висновок» все-таки краще характеризує цей документ, адже тлумачиться як логічний підсумок, зроблений на основі розгляду певних фактів. Тому, на переконання автора, така назва, по-перше, підкреслює значимість цього документа; по-друге – його остаточний характер. В обвинувальному висновку слідчий, прокурор викладає свої міркування, зроблені на основі зібраних доказів, тим самим підводячи підсумок досудового розслідування. Натомість термін «акт» дещо применшує завершальне значення цього документа [4, с. 382]. Протилежної точки зору дотримується Ю.О. Гришина, яка вважає, що слово «висновок» стосовно терміну підсумкового обвинувального документу не повною мірою розкривало його правову суть. Тим часом, етимологія та юридичне значення слова «акт» найбільш точно визначає сутність рішення слідчого, прокурора під час закінчення досудового розслідування [5, с. 127–129]. Проте вважаємо доцільним підтримати обачення І.І. Шепітько з приводу того, що справа на лише в словах. Сутність заміни терміна «обвинувальний висновок» на «обвинувальний акт» криється не в зміні слів, що можуть розглядатися як синоніми, а, насамперед, у тому, що насправді відбулися суттєві процесуальні трансформації, які в тому числі пов'язані з запровадженням реальних механізмів змагальності сторін, зміною процедури подання та дослідження доказів під час судового розгляду [6, с. 217].

На стадії досудового розслідування саме в обвинувальному акті формулюється суть обвинувачення, тим самим висловлюється впевненість сторони обвинувачення стосовно твердження про винуватість конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому, як відмічає В.О. Гринюк, характерною особливістю формулювання обвинувачення в обвинувальному акті є те, що воно не може виходити за межі висунутої підозри, викладеної в повідомленні про підозру [7, с. 27, 28]. Така позиція не є однозначною і, на думку деяких дослідників дублювання

повідомлення про підозру в обвинувальному акті, є неприпустимою [8, с. 199]. Ми ж поділяємо першу позицію і вважаємо, що за фактичними та юридичними обставинами обвинувачення не повинно істотно відрізнятися від формулювання підозри, викладеної в повідомленні про підозру. В іншому разі необхідно скласти та пред'явити нове повідомлення про підозру і тільки після цього формувати нове обвинувачення. Зазначене зумовлене необхідністю надання підозрюваному, обвинуваченому, його захиснику можливість вчасно підготуватись до захисту.

З аналізу чинного КПК України вбачається, що зазнали змін і вимоги стосовно змісту обвинувального акту та додатків до нього, свідченням чого є вимоги ст. 291 КПК України. До цього обвинувальний висновок містив викладення короткого змісту проведених процесуальних дій та прийнятих рішень з їх аналізом. Наразі ж не передбачено вимоги щодо наведення в обвинувальному акті переліку доказів, які вказують на винуватість підозрюваного та надання їх оцінки слідчим, прокурором. В обвинувальному акті лише зазначається кінцевий результат, що не дозволяє вести мову про зовнішнє закріплення вимоги його обґрунтованості. З приводу цього О.І. Марочкін зауважує, що має місце мотивування імпліцитного характеру [9, с. 75–76]. На наш погляд, така обставина зумовлена необхідністю забезпечення неупередженості суду під час судового розгляду обвинувального акту (ст. 22, 23 КПК України). На сьогодні питання обсягу дослідження доказів безпосередньо вирішується, коли вже обвинувальний акт призначено до судового розгляду, адже на підготовчому провадженні він може бути повернений. Як зауважує Г.І. Глобенко, чинне законодавство в порівнянні з попереднім має дещо інші засади кримінального провадження, однією з яких є безпосередність дослідження показань, речей, документів (ст. 23 КПК України), згідно з якою не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. Тому прокурор, ознайомившись із матеріалами кримінального провадження та обвинувальним актом, а тим більше затвердивши його, переконується в тому, що відповідне кримінальне правопорушення мало місце і його вчинила саме ця особа [10, с. 84].

Слід погодитися і з виголошеною в юридичній літературі думкою стосовно того, що, з одного боку, обвинувальний акт не повинен містити посилань на докази, отримані протягом досудового розслідування. З іншого – обвинувальний акт має бути результатом оцінки слідчим, прокурором зібраних доказів. При цьому необхідно враховувати, що всі висновки і твердження, викладені в обвинувальному акті, будуть перевірені судом у межах судового розгляду [11]. Зазначене обумовлено тим, що відповідно до норм-приписів ч. 2 ст. 94 КПК України жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Принагідно звернути увагу, що обвинувальний акт, на відміну від більшості процесуальних документів, не має чітко виокремлених частин. Поряд із цим у ч. 2 ст. 291 КПК України встановлено перелік змістових елементів, які повинні бути обов'язково відображені в ньому. Проте конструктивне розміщення таких елементів не зовсім видається логічним, оскільки згідно з вимогами закону першим структурним елементом обвинувального акту йде найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер. Вбачається, що більш доцільним є спочатку зазначати прізвище, ім'я, по батькові, займану посаду та підпис прокурора, який затвердив обвинувальний акт, дату затвердження, а потім уже йде найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер. Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень, практика йде саме таким шляхом, що слід визнати цілком справедливим і логічним.

В юридичній літературі висувались слушні зауваження про те, що обвинувальному акту як різновиду процесуального рішення слідчого, прокурора властива структурна організація, котра поряд з описовою та резолютивною частинами також включає і вступну частину [12, с. 482]. У свою чергу, Ю.О. Гришин вважає, що в обвинувальному акті є необхідність виокремлення ще й заключної частини. На його думку, певні елементи (підпис слідчого, місце та дата складання) створюють у тексті обвинувального акту самостійний інформаційно-цільовий блок документу, оскільки за своїми комунікативними функціями покликані завершувати його смислову структуру. При цьому зазначені елементи виконують інші комунікативні функції, ніж ті, що передбачаються в резолютивній частині. До того ж, додатки до обвинувального акту, які за змістом закону виступають як обов'язкові самостійні елементи цього документу та виконують посвідчувальну та інформаційну функції, за характером спрямування комунікативного зв'язку з текстом документа є найбільш близькими до елементів заключної частини обвинувального акту, а тому мають бути включені до неї [5, с. 156–157].

Вивчивши думки вчених щодо визначення складових частин обвинувального акту, О.О. Торбас дійшов висновку, що чинний КПК України передбачає три складові частини обвину-

вального акту: вступну, описову та додатки [13, с. 55]. У повній мірі з такою позицією не можемо погодитися, оскільки, на наше переконання, формулювання обвинувачення, як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, доцільно та логічно викладати в резолютивній, а не в описовій частині, яку, у свою чергу, слід іменувати мотивувальною. Останнє пояснюється тим, що обвинувальний акт, як і постановова, є процесуальним рішенням, яка відповідно до положень ч. 5 ст. 110 КПК України складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частини.

Беручи до уваги викладене, вважаємо доцільним ч. 2 ст. 291 КПК України викласти в такій редакції: «Обвинувальний акт складається зі:

1) вступної частини, в якій зазначаються: прізвище, ім'я, по батькові, займана посада та підпис прокурора, який затвердив обвинувальний акт, дата затвердження; найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості кожного підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); правова кваліфікація кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

2) мотивувальної частини, в якій зазначаються: виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, та формулювання обвинувачення; обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;

3) резолютивної частини, в якій зазначаються: розмір витрат на залучення експерта (в разі проведення експертизи під час досудового розслідування); дата та місце складення обвинувального акту; прізвище, ім'я, по батькові, займана посада та підпис особи, яка його склала; додатки».

Крім того, згідно з вимогами ч. 4 ст. 291 КПК України до обвинувального акту додається: 1) реєстр матеріалів досудового розслідування; 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акту, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 2971 КПК України); 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного; 5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, в якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації [14].

Слід зазначити, що згідно зі ст. 224 КПК України 1960 р. до суду, як додатки до обвинувального висновку, надавалися список осіб, які підлягають виклику в судові засідання, та довідки про рух справи, про застосування запобіжного заходу, про речові докази та судові витрати [15]. Про доцільність долучення цих документів зазначають окремі науковці й сьогодні, тому вказують на невиправданість змін у чинному КПК України [17, с. 577; 4, с. 384]. Проте ми не можемо погодитися з такою позицією, оскільки згідно з п. 3 ч. 2 ст. 241 КПК України питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді, вирішуватимуться в підготовчому провадженні, тож такі додатки до обвинувального акту, на наш погляд, є недоцільними. Однак 42% опитаних прокурорів указали на те, що долучають список осіб, які підлягають виклику в судові засідання. Тобто практика із цього питання йде різним шляхом, що, зокрема, залежить від власної позиції судді, яка часом навіть суперечить вимогам КПК України. Але в останньому абзаці ч. 4 ст. 291 КПК України встановлено, що надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється. Крім цього, є спрощений порядок розгляду обвинувального акту, тому цей список немає ніякого значення, оскільки суддя не знає про докази, які безпосередньо будуть досліджувати в судовому розгляді кримінального провадження по суті. Згідно з ч. 1 ст. 317 КПК України такі матеріали надаються суду лише під час судового провадження. З огляду на це суд до початку судового розгляду позбавлений можливості знайомитися з доказами, отриманими під час досудового розслідування. Тому, як констатує К.В. Легких, обвинувальний акт має містити деталізований опис фактичних обставин кримінального правопорушення та відповідати вимогам КПК України, що дозволить суду прийняти рішення про подальший судовий розгляд за даним обвинувальним актом [11]. З таким твердженням у повному обсязі не можемо погодитися, адже в підготовчому провадженні не вирішується питання винуватості чи не винуватості особи, а лише перевірюється дотримання вимог КПК України

до обвинувального акту та вирішуються інші питання, пов'язані з підготовкою до судового розгляду (ст. 351 КПК України).

Наведену позицію підтримує і Вищий спеціалізований суд із розгляду цивільних і кримінальних справ, який у своєму Листі «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12 зазначив, що в підготовчому судовому засіданні суд має право повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам ст.ст. 291, 292 КПК України. Зокрема, це стосується: якщо ці документи містять положення, що суперечать одне одному; в документах наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; вони не підписані слідчим (крім випадків, коли прокурор склав їх самостійно) чи не затверджені прокурором; до них не долучено передбачені законом додатки [17].

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, з певністю можна ствердити, що чіткість процесуального регулювання питання складання та звернення прокурора з обвинувальним актом є запорукою досягнення завдання кримінального провадження в частині невідворотності притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення їй справедливого покарання. Тож положення КПК України щодо складання обвинувального акту не повинні містити суперечностей та неточностей, адже в іншому випадку не забезпечать обвинуваченому права на захист і справедливий суд.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
2. Ковтун Я.О. Проблемні питання вручення обвинувального акту стороні захисту по закінченні досудового розслідування. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 167.
3. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 420 с.
4. Торбас О.О. Головні риси обвинувального акта як підсумкового процесуального документа. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін та ін.; МОН України, НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. Вип. 69. С. 381–387.
5. Гришин Ю.А. Окончание досудебного следствия с составлением обвинительного заключения: проблемы и пути реформирования: монография. Луганск: РИО ЛИВД, 1999. 252 с.
6. Шепітько І.І. Обвинувальний акт: сутність, зміст та значення для судового розгляду. Право і суспільство. 2017. № 4. Частина 2. С. 216–221.
7. Гринюк В.О. До питання про обґрунтованість обвинувачення в обвинувальному акті. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 25–31.
8. Шаварин К. Особливості процесуального керівництва при зверненні до суду з обвинувальним актом. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 3. С. 196–201.
9. Марочкін О.І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: монографія. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. 214 с.
10. Глобенко Г.І. До питання закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом. Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності судової і правоохоронної систем: Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Сєверодонецьк, 19 травня 2017 р.). Сєверодонецьк. 2017. С. 83.
11. Легких К.В. Використання недоліків обвинувального акта стороною захисту. Обвинувальний акт як форма кримінального позову. URL: <http://bnc.in.ua/publikatsiji/inshi-publikatsiji/430-vikoristannya-nedolikiv-obvinuvalnogo-akta-storonoyu-zakhistu-obvinuvalnij-akt-yak-forma-kriminalnogo-pozovu.html>.
12. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Алексеев В.Б., Алексеева Л.Б., Божьев В.П., Бойков А.Д., и др.; под ред.: Бойкова А.Д., Карпеца И.И. Москва: Юрид. лит., 1989. 640 с.
13. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 168 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

15. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1002-05>.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків: Одиссей, 2013. 1104 с.

17. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.

УДК 343.985. +343.13.(477)

СІДЄЛЬНІКОВ А.В.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ АДВОКАТОМ-ЗАХИСНИКОМ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Статтю присвячено питанням використання спеціальних знань адвокатом-захисником під час проведення слідчих (розшукових) дій. Звертається увага на недостатньо повне регулювання цих питань у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України й висловлюється пропозиція про потребу внесення відповідних доповнень до закону.

Ключові слова: адвокат-захисник, кримінальне провадження, слідчі дії, спеціальні знання, спеціаліст, збирання доказів, змагальність сторін.

Статья посвящена вопросам использования специальных знаний адвокатом-защитником в ходе проведения следственных (розыскных) действий. Обращается внимание на недостаточно полное регулирование этих вопросов в действующем уголовном процессуальном законодательстве Украины и высказываются предложения о необходимости внесения соответствующих дополнений к закону.

Ключевые слова: адвокат-защитник, уголовное производство, следственные действия, специальные знания, специалист, собирание доказательств, состязательность сторон.

The article deals with the questions of the use of the special knowledges an advocate-defender during the lead through of consequence (search) actions. Attention applies on not enough complete adjusting of these questions in the current criminal judicial legislation of Ukraine and speak out suggestion about the necessity of bringing of the proper adding to the law..

Key words: advocate-defender, criminal production, consequence actions, special knowledges, specialist, collecting of proofs, contentionness of sides.

Вступ. Важливим досягненням вітчизняної практики здійснення кримінального провадження є надання забезпеченого законом права стороні захисту на збирання й подання слідчому, прокурору та суду доказів з метою здійснення захисту від висунутих підозр та обвинувачень. Запроваджена вітчизняним законодавцем засада змагальності сторін у кримінальному провадженні відповідає передовим зразкам Європейського кримінального процесуального законодавства, і такий крок треба вітати. Проте, як і все нове, окремі новації вітчизняного Кримінального проце-

суального кодексу (далі – КПК) України не позбавлені деяких недоліків, а практика застосування багатьох нормативних положень цього закону вказує на потребу його осмислення, окремого тлумачення деяких норм і приписів, а подекуди й змін або доповнень. Це стосується й тих нормативних положень, якими врегульовано можливості використання стороною захисту спеціальних знань і допомоги спеціаліста. Окремий аспект має використання адвокатом-захисником спеціальних знань під час його участі в проведенні слідчих (розшукових) дій і в разі залучення за його ініціативою спеціаліста для надання допомоги в збиранні доказів.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд окремих положень чинного кримінального процесуального законодавства України, яким урегульовано порядок використання спеціальних знань стороною захисту під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також визначення можливостей адвоката-захисника з використання таких знань і допомоги спеціаліста для збирання й перевірки доказів.

Результати дослідження. Юридична мета використання спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачає, що спеціальні знання використовуються для збирання доказів, формування доказової інформації та для її перевірки й оцінювання. За цим критерієм (юридична мета використання) здійснюється розподіл форм використання спеціальних знань на процесуальні та непроцесуальні. Проведення слідчих (розшукових) дій є процесуальною формою збирання й перевірки доказів, отже, використання під час такої процесуальної дії спеціальних знань, науково-технічних засобів учасниками слідчої дії, а також надання допомоги спеціалістом ініціатору його залучення для пошуку, фіксації, вилучення й оцінювання виявлених доказів є однією з процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Аналіз нормативних приписів чинного КПК України, якими врегульовано порядок залучення спеціаліста й використання спеціальних знань учасниками кримінального провадження, вказує на те, що надання права стороні захисту самостійно збирати й подавати суду докази є дещо декларативним, а чинні приписи вітчизняного закону неповною мірою забезпечують рівність сторін у збиранні й оцінюванні доказів, зібраних як кожною з них, так і протилежною стороною.

Насамперед варто звернути увагу на те, що активність підозрюваного, обвинуваченого, підсудного й адвоката-захисника як сторони захисту частіше за все прямо залежить від рішення інших процесуальних осіб – сторони обвинувачення, слідчого судді, суду. Причиною цього є те, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд наділені владними повноваженнями, яких адвокат-захисник і його підзахисний не мають. У багатьох випадках реалізація задуму адвоката-захисника використати спеціальні знання самостійно чи скористатись допомогою спеціаліста, зокрема й експерта для призначення експертизи, залежить від того, чи будуть задоволені його клопотання відповідними процесуальними особами. Відмова в задоволенні клопотань обмежує можливість сторони захисту у своєчасній реалізації наданого права на захист у повному обсязі. Також не сприяє забезпеченню повноти реалізації такого права відсутність у нормативних приписах кримінального процесуального закону практичного механізму й порядку використання адвокатом-захисником допомоги спеціаліста, експерта, використання самим адвокатом науково-технічних засобів і власних спеціальних знань, якщо він ними володіє. Проте на діяльність адвоката-захисника, як і на діяльність сторони обвинувачення, розповсюджуються ті самі загальні правила, якими передбачено можливість використання в ході кримінального провадження спеціальних знань у процесуальній або непроцесуальній формі. Щоправда, і в цьому випадку бачимо нерівність сторін у їхніх можливостях збирати докази.

Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні у формі залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги під час досудового розслідування, зокрема й під час проведення окремих слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій належить до процесуальної форми їх використання. Участь спеціаліста в проведенні такої процесуальної дії зводиться до надання ним допомоги у виявленні, фіксації, вилученні й оцінюванні виявлених доказів. Усе це спрямовано на збирання й перевірку доказів. До останнього часу надання такої допомоги спеціалістом допускалось лише з ініціативи слідчого або прокурора та на підставі наданих їм на те процесуальних прав. Чинний КПК України, проголосивши змагальність сторін і свободу в поданні ними суду своїх доказів як одну із засад кримінального провадження, надав право також і стороні захисту залучати спеціаліста для отримання від нього безпосередньої технічної допомоги в збиранні доказів. Але таке законодавче викладення зазначених процесуальних положень викликає низку запитань правового, а ще більше – організаційного характеру, на які бажано отримати відповіді й науковцям, і практикам.

Під час проведення процесуальної дії слідчий, прокурор може, відповідно до положень ч. 2 ст. 71 КПК України, залучити спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги

(фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо). Як справедливо зазначають науковці, залучення спеціаліста позитивно позначається на розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, отриманні якісної доказової інформації. У ході слідчих (розшукових) дій спеціаліст проводить попередні дослідження, під час яких визначає належність виявлених слідів до розслідуваної події; відомості про механізм і спосіб учинення злочину; знаряддя, якими користувався злочинець; контакт злочинця з предметами обстановки місця події та отримує іншу орієнтувальну інформацію [1, с. 10]. Дійсно, діяльність спеціаліста з надання допомоги слідчому й прокурору є неоціненною. Але таку саму допомогу й на підставі положень тієї ж ч. 2 ст. 71 КПК України може й повинен надавати спеціаліст і стороні захисту. Це, безсумнівно, сприятиме підвищенню результативності захисної функції в кримінальному провадженні. Проте нормативні положення щодо використання спеціальних знань стороною захисту й стороною обвинувачення повинні мати чітке й однозначно сприймане викладення в законі. Адже, як підкреслює Л.М. Лобойко, кримінальний процесуальний закон відрізняється від інших законів тим, що встановлює «правила гри» в царині суспільних відносин, де обмеження прав громадян можуть бути найсуттєвішими порівняно з іншими юридичними галузями. Тому його якість має бути настільки високою, щоб виключити або максимально знизити рівень порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Більше того, не якісний закон, зокрема й той, що містить суперечливі положення, допускає здійснення кримінальних процесуальних дій і прийняття кримінальних процесуальних рішень в умовах правової невизначеності [2, с. 28]. Такими мають бути нормативні приписи як щодо розуміння сутності, значення й призначення спеціальних знань, так і щодо можливостей і порядку їх використання обома сторонами кримінального провадження.

Аналізуючи окремі положення ст. 71 КПК України, Ю.В. Колесник слушно звертає увагу на правовий казус, коли в ч. 1 цієї статті дається розширювальна дефініція, яка передбачає широкі потенційні можливості такого учасника процесу, як спеціаліст, а ч. 2 цієї статті позбавляє цю дефініцію її повного змісту, обмежуючи процесуальні можливості залучення спеціаліста лише наданням слідчому чи стороні захисту безпосередньої технічної допомоги у фотографуванні, складанні схем, планів, креслень. Такий законодавчий підхід ігнорує потребу слідчої й судової практики в наявності процесуально регламентованого механізму залучення в кримінальний процес спеціалістів, результати діяльності котрих можуть з успіхом використовуватися в доказуванні як довідкова інформація або вихідні дані для забезпечення збирання доказів, обрання для цього певних шляхів. Висновки або припущення спеціаліста, що висловлені під час проведення, наприклад, огляду, можуть стати приводами для проведення інших слідчих (розшукових) дій, призначення експертиз тощо [3, с. 49–50]. Ми переконані в тому, що коло завдань, які може виконати спеціаліст, і коло питань, з яких він може надати допомогу слідчому та адвокату-захиснику під час проведення слідчої (розшукової) дії, значно ширше за те, яке записано в диспозиції ст. 71 КПК України. Проте існує нерівність сторін у їхніх можливостях залучати спеціаліста для участі в процесуальних діях. Згідно з вимогами п. 1 ч. 3 ст. 71 КПК України, встановлено обов'язок спеціаліста прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади. Такого обов'язку щодо виклику стороною захисту спеціаліст не має.

Захисник як суб'єкт доказування під час проведення слідчих (розшукових) дій користується як своїми правами, передбаченими КПК України і ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», так і правами підозрюваного, що визначені в ч. 3 ст. 42, ч. 4 ст. 46 КПК України. Згідно з вимогами кримінального процесуального закону, захисник має право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, а також застосовувати технічні засоби (п. 11 ч. 3 ст. 42, ч. 4 ст. 46 КПК України).

Отже, чинними законодавчими приписами адвокату-захиснику надано право використовувати в кримінальному судочинстві спеціальні знання та науково-технічні засоби і звертатись у необхідних випадках по допомогу до спеціаліста. До того ж і криміналісти одностайні в тому, що розробки криміналістики стосовно технічних засобів практично без додаткового перероблення можуть використовуватися адвокатами-захисниками. Більше того, на думку відомого фахівця в галузі криміналістики Р.С. Белкіна, їх застосування слугує всебічному, об'єктивному й повному збиранню та дослідженню доказів [4, с. 87]. Але необхідно завжди брати до уваги ту обставину, що для того, щоб установлені й оцінені захисником фактичні дані, які отримані за допомогою спеціальних знань, і їх джерела набули статусу доказів у досудовому розслідуванні й під час судового розгляду, їх необхідно належним чином процесуально оформити відповідно до вимог

КПК України. Необхідність процесуального оформлення доказів адвокатом-захисником у досудовому розслідуванні забезпечить можливість уповноваженим суб'єктам перевірити та оцінити їх на предмет допустимості, а також дасть можливість захиснику використовувати отримані ним фактичні дані та їх джерела як докази в кримінальному провадженні. Недотримання процесуального порядку оформлення доказів може призвести до визнання їх недопустимими [5, с. 41]. Тому кожний випадок залучення спеціаліста стороною захисту повинен мати відображення такого рішення в матеріалах кримінального провадження як процесуальних підстав. Це має бути заявлене органу розслідування клопотання й рішення про його задоволення слідчим, прокурором або ж угода сторони захисту з конкретним спеціалістом на надання послуг у межах здійснення кримінального провадження.

Водночас не лише процесуальне оформлення, а й саме застосування науково-технічних засобів стороною захисту не має суперечити положенням чинного кримінального процесуального закону. Захисник не вправі вести «приховану» фіксацію слідчої дії, наприклад, шляхом включення відеокамери на власному мобільному пристрої, або потайки фіксувати окремі моменти процесуальної дії, коли цього не може бачити слідчий. Адвокат-захисник використовує науково-технічні засоби криміналістики й тактичні прийоми офіційно як суб'єкт доказування під час досудового розслідування та судового розгляду, а також поза цими стадіями, виявляючи і збираючи докази з наступною передачею (відкриттям) їх стороні обвинувачення або суду. Усі ці дії відповідним чином фіксуються, їх результати після дослідження їх слідчим і судом можуть одержати статус юридичних доказів. Водночас адвокат може використовувати засоби криміналістичної техніки з метою, яку називають особистим дослідженням (уперше цей термін запропонував В.К. Лисиченко), вивчаючи речові докази й документи не в процесуальній формі. Такі дослідження мають неабияке пізнавальне значення, але їх результати в доказовому сенсі є індивідуальними [6, с. 7].

Варто акцентувати увагу на тому, що проведення слідчої (розшукової) дії – це завжди прерогатива й виключне право сторони обвинувачення. Адвокат-захисник лише має право брати участь у проведенні слідчої (розшукової) дії або може бути ініціатором її проведення. У розпорядженні сторони захисту такого засобу збирання доказів, як самостійне проведення слідчої (розшукової) дії, немає. Немає такого досвіду й у зарубіжній практиці. Тому ми не можемо погодитись з І.В. Дубівкою в тому випадку, коли вона, аналізуючи положення кримінального процесуального закону Грузії, стверджує, що зі змісту ст. 112 КПК Грузії, можна зробити висновок, що законом прямо передбачено (підкреслено нами – А. С.) право сторони захисту проводити слідчі дії, ці положення стосуються не лише окремих дій, наприклад, проведення опитування, оскільки законодавець у згаданій статті зазначає, що слідчі дії, що обмежують недоторканність приватної власності, володіння або особистого життя, проводяться на підставі ухвали суду за клопотанням сторони. Тобто ці положення поширюються практично на всі відомі слідчі дії [7, с. 45]. Це неправильний висновок і не належний аналіз змісту закону сусідньої країни. Фактично вимогами ст. 111 КПК Грузії встановлено, що сторони під час проведення слідчих дій мають рівні права й обов'язки. Сторони проводять слідчі дії в порядку, встановленому КПК Грузії, і в установлених межах. За обґрунтованим клопотанням сторони захисту на підставі ухвали суду слідчі дії проводить слідчий, який не може бути особою, що веде слідство в цій справі. Такого слідчого підбирає керівник слідчого органу, про його особу й контактні дані сторона захисту повідомляється до проведення слідчих дій за клопотанням. Сторона захисту має право брати участь у слідчих діях, які проводяться за її клопотанням. А в ст. 112 КПК Грузії жодного слова не сказано про те, що слідчі дії за ухвалою суду може проводити сторона захисту самостійно [8]. Отже, законодавством Грузії надано не право стороні захисту самостійно проводити слідчі дії, а право на клопотання про проведення слідчих дій, які проводить хоча й інший, а не той, хто розслідує дану справу, але все ж таки слідчий за вибором керівника слідчого органу. Сторона захисту й адвокат-захисник як її представник може лише бути присутнім під час проведення такої процесуальної дії. Такі права має й сторона захисту за вітчизняним кримінальним процесуальним законом. І тому адвокат-захисник має повне право як клопотати перед слідчим, прокурором про проведення слідчої (розшукової) дії та про залучення для участі в ній конкретного спеціаліста з метою надання кваліфікованої допомоги в збиранні доказів, так і проконсультуватись зі спеціалістом перед проведенням процесуальної дії і скористатись його порадами, не запрошуючи спеціаліста в процес. Оскільки керує проведенням слідчої (розшукової) дії уповноважена на те процесуальна особа, то адвокат-захисник, який бере участь у проведенні такої процесуальної дії, повинен діяти в межах прав, наданих йому законом, але не порушуючи законних вимог і заборон, якщо такі будуть, що виходять від слідчого, прокурора. У разі потреби залучити спеціаліста для проведення слідчої (роз-

шукової) дії адвокатом має бути подане відповідне клопотання на адресу слідчого, прокурора, відмова в задоволенні якого може бути оскаржена в установленому для цього порядку. Особисте використання адвокатом-захисником науково-технічних засобів може здійснюватися лише після повідомлення ним про це особи, яка керує проведенням процесуальної дії. Отримавши заборону на самостійне використання науково-технічних засобів, адвокат не вправі використовувати їх у супереч такій забороні, але має право зробити про це зауваження чи висловити заперечення, які підлягають обов'язковому відображенню в протоколі слідчої (розшукової) дії.

Ніщо не заважає адвокату-захиснику самостійно використовувати під час проведення окремих процесуальних дій науково-технічні засоби або висловлювати свої міркування з приводу отримання результатів застосування таких криміналістичних засобів слідчим чи навіть і спеціалістом. Таке право захисник має в силу положень ч. 4 ст. 46 і п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК України як право на застосування з додержанням вимог КПК України технічних засобів під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь. Заборона з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду на застосування таких засобів може бути пов'язана лише з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосується інтимного життя особи, і це має бути викладено в умотивованій постанові (ухвалі). Така практика відома й законодавству інших країн. Наприклад, п. 5 ст. 47 КПК Естонії передбачено, що адвокат-захисник має право з відома особи, яка веде провадження, використовувати технічні засоби під час виконання обов'язків захисту, якщо це не ускладнює проведення процесуальних дій [9]. Такий підхід до використання науково-технічних засобів стороною захисту відповідає й вітчизняній практиці.

Досвідчений адвокат може заздалегідь визначитися з тими випадками, коли в проведенні слідчої (розшукової) дії за його та його підзахисного участю допомога спеціаліста може бути потрібною й бажаною. У такому випадку він може напередодні або безпосередньо на місці до початку слідчої (розшукової) дії заявити клопотання про потребу залучення спеціаліста відповідного фаху, а також про використання потрібних для якісного виявлення й фіксації доказів науково-технічних засобів спеціалістом або ним особисто як стороною захисту. У разі задоволення такого клопотання адвокат-захисник може контролювати роботу спеціаліста й оцінювати отримані результати, хоча керувати діями спеціаліста має право лише той, хто керує проведенням слідчої дії, а в захисника залишається право на висловлення пропозицій і зауважень, що підлягають обов'язковому відображенню в протоколі. Оцінку таким доказам дасть суд.

Висновки. Цілком природним є уявлення про різні рівні спеціальних знань, які повинні мати суб'єкти доказування, якими є слідчий, прокурор, адвокат-захисник, суддя, і спеціалісти й експерти, котрі надають допомогу суб'єктам доказування. Головна мета використання спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачає, що спеціальні знання використовуються для збирання й перевірки доказів, а разом із тим для формування суб'єктом доказування доказової інформації та її перевірки й оцінювання. З огляду на це, адвокат-захисник як сторона захисту має всі процесуальні повноваження на використання допомоги спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій і на особисте використання науково-технічних засобів під час їх проведення. Водночас, з огляду на дотримання принципу єдиного керівництва проведенням слідчих (розшукових) дій, такі форми використання спеціальних знань адвокатом-захисником потребують узгодження з особою, яка несе процесуальну відповідальність за проведення таких дій. Ці положення повинні отримати відображення у відповідних нормах чинного КПК України. Обґрунтування таких змін можуть бути присвячені більш докладні наукові дослідження фахівців у галузі кримінального процесу та криміналістики.

Список використаних джерел:

1. Садчикова К.А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2017. 19 с.
2. Лобойко Л.М. Якість кримінального процесуального закону – гарантія його ефективної реалізації. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф., присвяченої до 70-річчя Ю.П. Алєніна. м. Одеса, 21 квітня 2017 р. Одеса: Юридична література, 2017. С. 28–31.
3. Колесник Ю.В. Допомога спеціаліста і залучення експерта як форми використання спеціальних знань в кримінальному провадженні. Теоретичні і практичні проблеми досудового розслідування в кримінальному процесі України: матеріали наукової конференції (16 грудня 2016 р. м. Київ). Київ: ВЦ ААУ, 2016. С. 48–52.

4. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Москва: НОРМА-ИНФРА, 2001. 240 с.
5. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія. Київ: Алерта, 2016. 336 с.
6. Гончаренко В.Г. Потреби й можливості використання адвокатом криміналістичних знань в своїй діяльності. Криміналістика в адвокатській діяльності: матеріали наук.-практ. конференції (25 листопада 2016 р., Київ). Київ: ВЦ ААУ, 2016. С. 6–9.
7. Дубівка І.В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии. 9 октября 2009. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/90034/69/ru/pdf>.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики. 2004. URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%A3%D0%93%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%9E-%D0%9F%D0%A0A1_01.01.18.pdf.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ДОПИТУ СВІДКА, ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

У статті визначено процесуальний порядок здійснення допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні: звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України; реєстрація клопотання в автоматизованій системі документообігу суду; розгляд клопотання по суті; виклик свідка, потерпілого та інших осіб для участі в проведенні допиту; безпосередній допит свідка, потерпілого; ознайомлення з результатами допиту за клопотанням сторони кримінального провадження. Сформульовано відповідні пропозиції щодо вдосконалення процесуального порядку проведення цього виду допиту.

Ключові слова: допит, рішення, сторони кримінального провадження, слідчий суддя, клопотання, ухвала.

В статье определен процессуальный порядок принятия решения о допросе свидетеля, потерпевшего на стадии досудебного расследования в судебном заседании: обращение к следственному судье с ходатайством о проведении допроса в порядке ст. 225 УПК Украины; регистрация ходатайства в автоматизированной системе документооборота суда; рассмотрение ходатайства по существу; вызов свидетеля, потерпевшего и других лиц для участия в проведении допроса; непосредственный допрос свидетеля, потерпевшего; ознакомление с результатами допроса по ходатайству стороны уголовного производства. Сформулированы соответствующие предложения по совершенствованию процессуального порядка проведения этого вида допроса.

Ключевые слова: допрос, решение, стороны уголовного производства, следственный судья, ходатайство, определение.

The procedural procedure for making a decision on the examination of a witness victim at the stage of pre-trial investigation in a court session has been determined: an appeal to an investigating judge with a petition to conduct an interrogation in accordance with art. 225 Criminal Procedure Code of Ukraine; registration of the application in the automated system of document circulation of the court; consideration of the petition in substance; the call of the witness, the victim and other persons to participate in the interrogation; direct examination of a witness, victim; acquaintance with the results of interrogation at the request of the party to the criminal proceedings. Appropriate proposals for improving the procedural order of this type of questioning have been formulated.

Key words: interrogation, decision, parties to criminal proceedings, investigating judge, petition, decree.

Вступ. Із прийняттям у 2012 році чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України українське кримінальне процесуальне законодавство доповнилось з-поміж іншого такою новелою, як «допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні» (ст. 225 КПК України). На думку окремих розробників КПК України, проведення цієї процесуальної дії є способом депонування доказів судом, що ґрунтується на ч. 1 ст. 23 КПК України «Безпосередність дослідження показань, речей і документів», а також якщо ж відповідна особа залишається живою до моменту основного судового розгляду, то суд зобов'язаний отримати її

показання усно уже з участю підозрюваного, а не лише відтворити запис попереднього допиту [1, с. 33].

Саме суд має гарантії незалежності, діє гласно й відкрито, приймає свої рішення лише на підставі закону й відповідно до передбаченої законом процедури, є одним із європейських стандартів судочинства у випадку забезпечення прав і свобод під час досудового провадження в кримінальних справах [2, с. 131]. Звичайно, діяльність слідчого судді в досудовій стадії кримінального провадження ускладнює роботу слідчого та прокурора, але водночас суттєво підсилює правозабезпечувальний механізм досудового розслідування, бо виключає можливість обмеження прав і законних інтересів учасників процесу слідчим і прокурором без умотивованого судового рішення, що повністю відповідає вимогам ст. 29 Конституції України [3, с. 116–128].

Загальнотеоретичним і процесуальним засадам проведення слідчих (розшукових) дій за участю свідків і потерпілих присвячені праці таких вітчизняних процесуалістів, як В.П. Бахін, Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, О.П. Кучинська, В.В. Лисенко, О.Р. Михайленко, Д.Б. Сергеева, М.А. Погорельський, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та ін.

Постановка завдання. Мета статті – визначити процесуальний порядок здійснення допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні; надати відповідні пропозиції щодо вдосконалення процесуального порядку проведення цього виду допиту.

Результати дослідження. Беручи за основу науковий доробок зазначених науковців, маємо на меті здійснити аналіз процесуального порядку здійснення допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні, зосередивши увагу на законодавчих «хибах» регламентації процедури здійснення цієї слідчої (розшукової) дії.

Насамперед зазначимо, що прийняттю рішення про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні передують ініціатива сторін кримінального провадження, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Їхнє волевиявлення, відображене в клопотанні, спонукає слідчого суддю до прийняття відповідного рішення у вигляді ухвали за результатами розгляду клопотання.

Варто погодитись із Н.С. Глинською, що така вибірковість законодавця щодо проведення окремих процесуальних дій пояснюється насамперед характером правових питань, що вирішуються слідчим, прокурором чи судом під час кримінальної процесуальної діяльності. А саме, з огляду на правозахисну орієнтацію кримінального провадження, вирішальним моментом для так званого «ускладнення» правової процедури вирішення окремих правових питань є ступінь можливого впливу правових наслідків ухваленого під час такої процедури кримінально-процесуального рішення на реалізацію прав і законних інтересів учасників провадження. Так, зокрема, вирішення питань, пов'язаних із можливим суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод людини, чинне законодавство зараховує до виключної компетенції суду з додержанням вимог змагальної процедури [4, с. 33].

Допит слідчим суддею свідка, потерпілого в порядку ст. 225 КПК України, як виняток із принципу безпосередності дослідження показань має дещо іншу правову природу. Його поява у вітчизняному законодавстві породжена реальною можливістю існування обставин об'єктивної дійсності, які можуть призвести до неможливості реалізації права/обов'язку окремих учасників кримінального провадження давати показання, що матимуть доказове значення [5, с. 84], а отже, і права впливати на вирішення кримінального провадження [6, с. 144].

Загалом варто погодитись з П.А. Лупінською, що прийняття кримінальних процесуальних рішень являє собою багатостадійний процес і може містити два або більше етапи [7, с. 37–38]. Це твердження цілком застосовне до прийняття рішення про здійснення допиту на стадії досудового розслідування в судовому засіданні.

Клопотання слідчого, прокурора, з яким він звертається до слідчого судді, – це його рішення з правових питань, що виникли в розслідуваному ним кримінальному правопорушенні, але воно є проміжним. Остаточне рішення, яке обов'язкове для виконання, приймає слідчий суддя, який здійснює запобіжний контроль з метою недопущення прийняття на досудовому розслідуванні незаконних і необґрунтованих рішень, які суттєво обмежують права і свободи громадян. Рішення слідчого, прокурора, виражені у формі клопотання, можна зарахувати до групи процесуальних рішень на досудовому розслідуванні, які є об'єктом судового контролю.

На нашу думку, в КПК України необхідно закріпити в конкретній нормі процесуальну форму клопотання слідчого, прокурора, оскільки саме в цьому процесуальному документі виражається не остаточне обов'язкове для всіх рішення, а тільки позиція зазначених суб'єктів щодо

вирішення конкретного питання, виходячи з обставин кримінального провадження. Ґрунтується вона на основі внутрішнього переконання слідчого, прокурора, які досліджують відповідні докази в кримінальному провадженні, а виражається у формі клопотання, пропозиції слідчого про прийняття такого рішення суддею. Уважаємо, що чинний КПК України доцільно доповнити окремою статтею про вимоги, яким має відповідати клопотання слідчого.

На нашу думку, законодавець надто «скупко» регламентує процесуальний порядок розгляду клопотання про проведення допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні, обмежуючись загальним – «сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб».

Процедура звернення з таким клопотанням про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні та його розгляду потребує детальної регламентації з огляду на важливість забезпечення законних прав та інтересів осіб, допит яких планується здійснити в такому «особливому» порядку. Не регламентовано ст. 225 КПК України й процедуру прийняття відповідного рішення слідчого судді за результатами розгляду клопотання про допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні.

Зі змісту ч. 1 ст. 225 КПК України випливає, що клопотання про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Таке клопотання розглядається слідчим суддею, який визначається автоматизованою системою документообігу суду в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 35 КПК України.

Не визначено КПК України й строки розгляду такого клопотання, що подекуди може мати надзвичайно вагоме значення, адже встановлення в законі чітко окресленого строку для розгляду клопотань учасників процесу є процесуальною гарантією їх своєчасного вирішення. У нашому випадку оперативність розгляду клопотання може бути викликана, наприклад, існуванням реальної небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого. На думку 89% опитаних слідчих, прокурорів і суддів, у ст. 225 КПК України варто визначити терміни розгляду клопотання про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні.

Визначаючи терміни прийняття відповідних рішень слідчим суддею за наслідками розгляду клопотань про застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (глава 10 КПК України), законодавець використовує термін «негайно». Більшість опитаних слідчих, прокурорів і суддів (74%) висловились за негайність розгляду такого клопотання, 22% респондентів вважають за необхідне передбачити 72-годинний термін.

З огляду на це, визначити законодавчо, що *«клопотання про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні розглядається негайно, але не пізніше 24 годин з моменту реєстрації. За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя негайно постановляє ухвалу про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні або про відмову в такому допиті»*.

Розглядаючи клопотання про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні, слідчий суддя повинен перевірити, чи відповідає воно вимогам, установленим у КПК України.

Аналіз вимог до клопотання слідчого, прокурора викладених, зокрема, у ч. 1 ст. 141, ч. 1 ст. 150, ч. 1 ст. 155, ст. ст. 160, 171 КПК України, дав можливість сформулювати такі загальні вимоги до клопотання про допит свідка в судовому засіданні під час досудового розслідування: 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) посада, що обіймає особа, яка ініціює клопотання; 4) виклад обставин, що можуть унеможливити допит свідка, потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, і посилання на конкретні обставини; 5) перелік свідків, потерпілих, яких ініціатор клопотання вважає за необхідне допитати в порядку ст. 225 КПК України; 6) вид допиту (допит свідка чи потерпілого; одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб). До клопотання слідчий, прокурор вправі долучити копії матеріалів на підтвердження доводів, наведених у клопотанні.

До клопотання також можуть бути додані копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання (довідка лікаря про тяжку хворобу, відомості, що вказують на небезпеку для життя чи здоров'я свідка чи потерпілого, тощо) [8, с. 469].

Відповідно до закону, клопотання, що подається до суду й може бути предметом розгляду слідчим суддею, підлягає обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду,

яка здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день його надходження. Визначення слідчого судді для конкретного судового провадження здійснюється автоматизованою системою документообігу суду в порядку, передбаченому ст. 35 КПК України [9].

На нашу думку, якщо слідчий суддя встановить, що клопотання про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні подано без додержання відповідних вимог, зокрема не дотримано приписів закону щодо суб'єкта звернення, змісту клопотання, додатків до нього, він повинен постановити ухвалу про відмову в задоволенні клопотання про допит свідка, потерпілого чи підозрюваного під час досудового розслідування. Однак це не означає, що таке клопотання не може бути подане знову після усунення ініціатором допущених порушень.

З огляду на викладене вище, вважаємо доцільним визначити процесуальний порядок вирішення питання про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні шляхом зазначення у відповідній нормі КПК України, що *«слідчий суддя відмовляє в задоволенні клопотання про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні за відсутності підстав для допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні»*.

Як свідчить аналіз судової практики з означеного питання, наявність самого клопотання про допит свідка в судовому засіданні під час досудового розслідування та витягу з ЄРДР недостатньо для прийняття рішення по ньому слідчим суддею, оскільки відповідні доводи в клопотанні зазвичай розцінюються як припущення, не підтверджені відповідними доказами. Так, обґрунтовуючи подане клопотання про проведення допиту свідка під час досудового розслідування перед слідчим суддею Печерського районного суду м. Києва в кримінальному провадженні за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України, слідчий указав, що показання свідка мають суттєве значення для забезпечення неупередженого розслідування в цьому провадженні, а також наявність обставин, які можуть вплинути на повноту й достовірність таких показань, з метою унеможливити будь-який тиск на вказаного свідка. Слідчий суддя, заслухавши пояснення сторони кримінального провадження, дослідивши матеріали клопотання, дійшов висновку про відсутність підстав для проведення допиту особи як свідка, оскільки обставини, на які посилається слідчий, обґрунтовуючи доводи клопотання, ґрунтуються на його припущеннях і доказами не підтверджуються [10].

До клопотання про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні повинен бути доданий витяг з ЄРДР про реєстрацію кримінального провадження. Кримінальний процесуальний закон не встановлює переліку обов'язкових документів, які мають бути долучені до такого клопотання, й отже, це не може слугувати підставою для відмови в його розгляді слідчим суддею. Іншими словами, сторони кримінального провадження вільні у виборі способу підтвердження своїх доводів, висловлених у клопотанні, однак повинні розуміти, що чим більше доказів ними буде надано слідчому судді, тим більшою буде вірогідність задоволення такого клопотання.

Уважаємо, що під час вирішення питання про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні слідчий суддя зобов'язаний урахувати такі обставини: 1) правову підставу для його проведення; 2) достатність доказів, які вказують на необхідність допиту саме в такому процесуальному режимі.

Зі змісту ч. 1 ст. 225 КПК України можна дійти висновку, що до слідчого судді з клопотанням про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні може звернутися не тільки слідчий і прокурор. У цій нормі йдеться про сторони кримінального провадження, а також про представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Саме вони наділені правом звернутися з таким клопотанням. Отже, таке право є в потерпілого, його представника та законного представника, оскільки, відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, вони є стороною обвинувачення. Указане право належить і стороні захисту, а саме підозрюваному, його захиснику та законному представнику.

Правовою підставою для проведення будь-якої процесуальної дії, яка проводиться з дозволу слідчого судді, є винесена ним ухвала за результатами розгляду відповідного клопотання. У нашому випадку це рішення слідчого судді йменується або (1) ухвала про проведення допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні, або (2) ухвала про відмову в задоволенні клопотання про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні.

На нашу думку, кримінальний процесуальний закон повинен давати слідчому судді можливість обирати різні рішення, які найбільш доцільні в конкретній ситуації. Однак при цьому він

має керуватись не тільки вимогами закону, а й своїм внутрішнім переконанням. На жаль, такі варіанти дій слідчого судді за результатами розгляду клопотання в порядку ст. 225 КПК України законодавчо не визначені.

Як нам видається, варіантів має бути два: 1) винести ухвалу про проведення допиту свідка, потерпілого чи підозрюваного під час досудового розслідування в судовому засіданні; 2) винести ухвалу про відмову в задоволенні клопотання про допит свідка, потерпілого чи підозрюваного під час досудового розслідування в судовому засіданні. При цьому відмова в задоволенні клопотання не повинна виключати можливості звернення ініціатора клопотання з повторним клопотанням.

Ми переконані, що під час визначення найоптимальнішого строку дії ухвали слідчого судді про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні потрібно керуватись аналогічними приписами щодо проведення обшуку (п. 1 ч. 2 ст. 235 КПК України) та тимчасового доступу до речей і документів (п. 7 ч. 1 ст. 164 КПК України). Законодавче визначення строку дії ухвали дисциплінує сторону кримінального провадження, яка ініціювала проведення цієї слідчої (розшукової) дії в порядку ст. 225 КПК України, дасть змогу уникнути зволіканням у її проведенні.

Зважаючи на це, пропонуємо внести законодавчі зміни до КПК України шляхом доповнення його статтею 225-1 «Вирішення питання про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні», частиною другою такого змісту: «Строк дії ухвали слідчого судді про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні не може перевищувати одного місяця».

Зауважимо, що для такого рішення слідчого судді, як винесення ухвали в порядку ст. 225 КПК України, що приймається під час складної процедури, притаманним є те, що предмет його обґрунтування охоплює також висновки особи, яка приймає рішення щодо оцінювання доводів, висловлених сторонами. Отже, ухвалу слідчого судді, винесену в порядку ст. 225 КПК України, можна визнати обґрунтованою, коли в ній відображено обставини, що мають значення для вирішення питання про доцільність допиту свідка, потерпілого чи підозрюваного під час досудового розслідування в судовому засіданні, які підтверджені доказами, а висновки слідчого судді випливають із установлених обставин.

Як свідчить аналіз положень КПК України, законодавець установлює досить широкий перелік обставин, які мають бути враховані слідчим суддею, зокрема, під час вирішення ним відповідного клопотання сторони обвинувачення про надання дозволу на проведення слідчої (розшукової) дії чи застосування заходу забезпечення кримінального провадження. Водночас процесуальна регламентація процедури прийняття рішення про допит свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні є нормативно не визначеною.

Висновки. Отже, процедура допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні потребує детальної регламентації в КПК України, адже всі процедурні питання з моменту виникнення в слідчого, прокурора переконання в необхідності проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України до моменту прийняття відповідного рішення слідчим суддею у формі ухвали мають бути чітко прописані законодавчо з метою унеможливлення довільного трактування та порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Загалом доходимо висновку, що процесуальний порядок здійснення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування на стадії досудового розслідування в судовому засіданні складається з комплексу дій і рішень учасників кримінального провадження, а саме: звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України; реєстрація клопотання в автоматизованій системі документообігу суду; розгляд клопотання по суті; виклик свідка, потерпілого та інших осіб для участі в проведенні допиту; безпосередній допит свідка, потерпілого (в судовому засіданні за місцем розташування суду; в рамках виїзного засідання); ознайомлення з результатами допиту за клопотанням сторони кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Банчук О.І. Знову про «проблеми» нового КПК. Юридичний вісник України. 2013. № 6 (919). С. 33.
2. Овчинников Ю.Г. Система уголовно-процессуальных гарантий. Вестник ЮургУ. 2010. № 25. С. 54–58.
3. Орзих М. Судебная власть в механизме защиты прав человека: доктрина и практика. Юридический вестник. 2001. № 4. С. 116–128.

4. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2015. 469 с.

5. Шумило М.Є. Досудові і судові докази у КПК України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 82–86.

6. Шингарьов Д.О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2017.

7. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2010. 240 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / В.Я. Тацій, О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1458049476321499> (дата звернення: 16.12.2017).

10. Ухвала Слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 15.12.2016. Справа № 640/14162/16-к. Провадження 1-кк/640/9761/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 20.12.2017).

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ТА НАГЛЯДУ ПРОКУРОРА

Статтю присвячено аналізу проблем, які виникають під час процесуального керівництва та нагляду прокурора за кримінальними правопорушеннями. Автором проаналізовано повноваження прокурора на етапі досудового розслідування в межах реформованого кримінального процесу України.

Ключові слова: прокурор, слідчий, досудове розслідування, повноваження, процесуальне керівництво, нагляд, кримінальне провадження.

Статья посвящена анализу проблем, возникающих во время процессуального руководства и надзора прокурора за уголовными преступлениями. Автор проанализировал полномочия прокурора на этапе досудебного расследования в пределах реформированного уголовного процесса Украины.

Ключевые слова: прокурор, следователь, досудебное расследование, полномочия, процессуальное руководство, надзор, уголовное производство.

The article is devoted to the analysis of problems that arise during the process of prosecution and prosecution of criminal offenses. The author analyzed the powers of the prosecutor at the stage of pre-trial investigation within the framework of the reformed criminal process in Ukraine.

Key words: prosecutor, investigator, pre-trial investigation, powers, procedural guidance, supervision, criminal proceedings.

Вступ. На підставі аналізу чинного законодавства, що зумовило надання прокуророві ключового місця на етапі досудового розслідування реформованого кримінального процесу України, варто обґрунтувати наявність у прокурора на досудовій стадії кримінального провадження самостійної кримінальної процесуальної функції – процесуального керівництва органами дізнання і досудового слідства під час розслідування кримінальних правопорушень.

Реформи, що відбулися в кримінальному процесуальному законодавстві, змінили розуміння основної діяльності прокурора в кримінальному провадженні. Тому особливої актуальності набуває детальне розроблення нових підходів до розуміння правового статусу прокурора в кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Спрямованість прокуратури на боротьбу зі злочинністю, зміцнення демократичної соціально-правової держави та забезпечення верховенства права, додержання прав і основних свобод людини і громадянина є засадами державної політики в галузі прав людини.

Метою статті є розгляд, аналіз і пошук перспектив розвитку основних аспектів процесуального керівництва та прокурорського нагляду в досудовому провадженні. Дане питання досліджували видатні закордонні та вітчизняні вчені-юристи, які зробили вагомий внесок у теорію та практику. Зокрема, це: О.П. Бойко, В.М. Юрчишин, Н.О. Лець, О. Домніков, М.М. Говоруха, І.М. Козьяков, В.А. Миколенко, О.В. Капліна, К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.І. Басков, В.М. Гащенко, Ю.М. Грошевий, І.В. Сервецький та ін.

Результати дослідження. Процесуальний статус прокурора насамперед закріплений ст. 131–1 Конституції України, яка передбачає, що прокуратура:

- підтримує державне обвинувачення в суді;
- здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, нагляд за негласними й іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, вирішує відповідно до закону інші питання під час кримінального провадження;

– представляє інтереси держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [1].

Окрім того, згідно з п. 9 р. XV «Перехідних положень» змін до Конституції України в частині правосуддя, прокуратура надалі виконує відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

Відповідно до ч. 2 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [2].

Сьогодні необхідність у здійсненні прокурором у досудовому розслідуванні функції процесуального керівництва зумовлена, як зазначають практики, низкою чинників: ліквідацією архаїчного кримінально-процесуального інституту додаткового розслідування, визначенням прокурора як ключового суб'єкта досудового розслідування, покладенням на прокурора обов'язку ухвалення кінцевого рішення за результатами проведеного розслідування кримінального правопорушення [3, с. 75].

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру», прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а формою такого нагляду, згідно із КПК України, є процесуальне керівництво. Тому питання співвідношення прокурорського нагляду і процесуального керівництва розслідуванням досі є дискусійним.

Серед сучасних українських правників є чотири основні позиції стосовно цього питання. Перші цілком відкидають керівну роль прокурора в розслідуванні злочинів і стверджують, що керівництво несумісне із прокурорським наглядом. Другі вважають, що прокурор керує лише слідчими органів прокуратури, а в ролі керівників слідчих підрозділів інших правоохоронних органів виступають начальники цих слідчих підрозділів. Інші обстоюють наявність у прокурора функції процесуального керівництва розслідуванням, але тлумачать його (як і український законодавець) як нагляд, вважаючи, що між першим і другим чітку межу провести неможливо. Також є прихильники висновку, що прокурорський нагляд і процесуальне керівництво – це самостійні функції прокурора в досудовому провадженні [4, с. 27].

Під час аналізу Конституції України, Закону України «Про прокуратуру» і КПК України, можна зробити висновок, що положення щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням не вказують на нову функцію прокуратури, а тільки підтверджують узагальнену назву процесуальної форми реалізації конституційної функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство.

Нагляд як функція забезпечує законність усього досудового провадження, а процесуальне керівництво спрямовує діяльність органів досудового розслідування на всебічне, повне й об'єктивне розслідування кримінального провадження в межах законності, забезпеченої реалізацією наглядової функції, їх наявність зумовлюється специфікою досудового провадження, необхідністю забезпечення неухильного додержання законності в ньому й якості кримінального процесуального розслідування загалом [5, с. 84].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає два рівні прокурорського нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування. Перший, коли прокурор – процесуальний керівник у процесі виконання своїх повноважень, зокрема, під час погодження процесуальних рішень, перевірки, може проводити їх самостійно, відіграє роль перепони можливим порушенням законності з боку слідчого.

Другий рівень – це право Генпрокурора України, керівника регіональної прокуратури, керівника місцевої прокуратури, їх перших заступників і заступників у процесі нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих і прокурорів нижчого рівня в межах строків досудового розслідування [6, с. 76].

На першому рівні, реалізуючи передбачену в ст. 131–1 Конституції України наглядову функцію, прокурор безпосередньо керує процесом досудового розслідування. Таке керівництво здійснюється завдяки сукупності процесуальних повноважень, визначених у КПК України, а не внутрішніх організаційно-управлінських повноважень. Це різні як за спрямованістю, так і за

змістом види керівництва: перший спрямований на методику, техніку і тактику розслідування, а другий – на забезпечення високоефективної організації праці [7, с. 26].

Проте процесуальне керівництво, на нашу думку, як одна з функцій прокурора характеризується також наявністю деяких недоліків, серед яких варто виділити такі:

- незважаючи на закріплене в Конституції України положення про позбавлення прокуратури функцій розслідування злочинів, процесуальне керівництво фактично надає прокурору можливість проводити розслідування в повному обсязі;

- надання прокурору необґрунтованих повноважень у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання вказівок прокурора (ст. 381–1 Кримінального кодексу України);

- необхідність погодження прокурором більшості процесуальних рішень, які ухвалюються слідчим, а також проведення низки слідчих (розшукових) дій значно ускладнюють перебіг досудового розслідування та призводять до невинуватених витрат часу слідчого.

Так, за розрахунками Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ (далі – ГСУ МВС), лише на погодження рішень прокурором слідчий витрачає чверть всього часу, необхідного для розслідування провадження.

Сьогодні в КПК України передбачено досить великий обсяг слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також майже всі заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема й запобіжні заходи, які потребують попередньої згоди прокурора та рішення слідчого судді. Деякі слідчі дії, як-от: освідчування особи, ексгумація трупа, проводяться лише за рішенням прокурора. Всі найбільш принципові рішення досудового розслідування ухвалюються прокурором або за погодженням із ним, а саме: повідомлення про підозру, його зміна, продовження строків досудового розслідування, зупинення досудового розслідування, відкриття матеріалів іншої сторони, закриття кримінального провадження, затвердження обвинувального акта або клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Отже, потрібне подальше реформування кримінального правосуддя в Україні, а саме: захист статусу і роботи прокурорів; спрощення процедур отримання дозволу на окремі процесуальні дії; узгодження кримінального процесуального законодавства з іншими нормативно-правовими актами.

За результатами опитування, абсолютна більшість прокурорів переконані, що поточний процес реформ юстиції в Україні не враховує достатньою мірою позицію й інтереси сторони обвинувачення. За оцінками прокурорів, актуальним є питання захисту прокурорів від впливу та неправомірного втручання в їхню роботу. Інші актуальні проблеми в роботі прокурорів – тривалість отримання дозволів та погодження документів, невизначений статус електронних доказів, висока завантаженість прокурорів [8].

Відповідаючи на запитання, які найбільш важливі законодавчі зміни та зміни в застосуванні кримінального процесуального законодавства вони хотіли б бачити у сфері кримінальної юстиції, найчастіше опитувані прокурори наголошували на необхідності ухвалення Закону України «Про кримінальні проступки» (18%). Іншими часто згадуваними побажаннями були усунення недоліків у новому КПК України (7%), спрощення деяких процедур отримання дозволів (7%), врегулювання питань арешту майна, рахунків (6%), реальне впровадження Закону України «Про патрульну поліцію» (5%), розширення переліку рішень слідчого судді, які підлягають оскарженню (4%), зміна процесу досудового розслідування (4%) [8].

У дослідженні цього питання варто також звернутися до закордонного досвіду. Сучасне розуміння ролі та місця прокурора в кримінальному процесі зумовлено нормативно-правовим впливом Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Щодо ролі прокурорів у системі кримінального правосуддя». У цьому міжнародному документі визначено, що процесуальне керівництво може здійснюватися прокуратурою з наданням прокурорам владних повноважень стосовно органів розслідування. Такі повноваження прокурора є загальновизнаною європейською практикою, тому в п. 22 Рекомендації Rec (2000) 19 вказано, що в країнах, де поліція або підлегла прокуратурі, або де поліцейські розслідування проводяться під наглядом прокуратури, держава повинна вжити відповідних заходів, щоб гарантувати прокурорам такі повноваження: 1) давати поліції відповідні вказівки для ефективного виконання пріоритетів кримінальної політики, особливо стосовно рішень про те, які категорії справ повинні розглядатися прокуратурою, про способи збору доказів, роботу персоналу, про тривалість розслідування, про інформацію, що надається прокурорам тощо; 2) здійснювати оцінку і внутрішній контроль тією мірою, в якій вони необхідні для спостереження за виконанням вказівок прокуратури [9, с. 28].

Варто зазначити, що на даний час на «правовій мапі» світу склалися дві основні функціональні моделі прокуратури: прокуратура як орган кримінального переслідування і прокуратура як орган нагляду за законністю.

Першій моделі дотримується абсолютна більшість країн континентальної системи права. Зауважимо, що владні повноваження прокурора закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві низки європейських країн, а саме: у Німеччині (1974 р.), Італії (1988 р.), Іспанії (1995 р.), Австрії (2004 р.), Франції (2010 р.). У законодавстві цих держав мета прокурорського процесуального керівництва полягає в забезпеченні законності, ефективності та професійності досудового провадження.

Наприклад, в Італії досудове провадження здійснює слідчий суддя, але прокуратурі надано право необмеженого контролю. Про будь-яку слідчу дію слідчий суддя зобов'язаний інформувати прокурора, оскільки йому надано право участі в усіх допитах, експертизах тощо.

У Франції прокурор керує поліцейським дізнанням і досудовим розслідуванням, що їх проводить слідчий суддя, а також виконує функцію контролю за розслідуванням, здійснюваним судовою поліцією й слідчим суддею, який, перебуваючи в організаційному підпорядкуванні судових органів, під час виконання своїх повноважень діє в межах вказівок прокурора [9, с. 29].

Другої моделі дотримуються соціалістичні і ціла низка колишніх соціалістичних країн. У цих державах прокуратура є багатофункціональним органом, що здійснює поруч із загальним наглядом за законністю й іншими наглядовими функціями також кримінальне переслідування, процесуальне керівництво слідством, підтримання обвинувачення в суді [10, с. 278]. Функція так званого «загального нагляду» у даний час здійснюється прокуратурами Білорусії, Болгарії, Угорщини, Румунії, а також деяких держав Латинської Америки: Бразилії, Колумбії.

Загалом, у результаті аналізу конституційно-правового статусу іноземних прокуратур можна дійти таких висновків і узагальнень:

а) спільною рисою процесів удосконалення правового статусу прокуратур більшості європейських країн є мета забезпечити незалежність діяльності прокурорів, зокрема й найвищого керівництва, від політичних органів;

б) діяльність органів прокуратури поза межами кримінальної юстиції є цілком допустимою та відображена в законодавстві більшості європейських держав, зокрема – через наділення прокуратури функцією процесуального керівництва та функцією координації боротьби зі злочинністю;

в) пріоритетною сферою функціональної діяльності прокуратури в усіх європейських державах є сфера кримінальної юстиції, але водночас у законодавстві розвинутих правових держав виключається можливість прокурорського нагляду за законністю в рішеннях та діях (бездіяльності) суду в межах його процесуальної діяльності;

д) у низці соціалістичних і постсоціалістичних держав поруч зі сферою кримінальної юстиції прокуратури дотепер наявна функція так званого «загального нагляду»

Визначені особливості правового статусу прокуратури в закордонних державах, на наш погляд, мають бути обов'язково враховані під час конституційного вдосконалення інституту прокуратури в Україні, що сприятиме зближенню національної правоохоронної системи з європейською моделлю й гармонізації українського конституційного законодавства з основоположними принципами та стандартами європейського права.

Висновки. Отже, у підсумку доходимо таких висновків:

– по-перше, норма щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням не вказує на нову функцію прокуратури, а дає узагальнену назву процесуальної форми реалізації функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове розслідування;

– по-друге, наведені в ч. 2 ст. 36 КПК України повноваження прокурора по своїй суті є владно-розпорядчими;

– по-третє, необхідність спеціального виділення «процесуального керівництва як форми прокурорського нагляду» зумовлена тим, що правовою ідеологією Кримінального процесуального кодексу України забезпечується положення «незмінності прокурора при проведенні конкретного кримінального провадження», відповідно до якого процес формування обвинувачення під час досудового кримінального провадження та підтримання його в суді буде забезпечуватися одним прокурором.

Отже, особливість діяльності прокурора полягає в тому, що, на відміну від усіх інших суб'єктів, він бере участь у роботі на всіх стадіях кримінального провадження і його праця є об'ємною, складною та широкомасштабною. Тому багато норм потребують вдосконалення й оновлення для ефективного розслідування кримінальних проваджень. На основі цього необхідно усунути такі недоліки в роботі прокуратури:

1) чітко визначити межі процесуального керівництва прокурора, адже, незважаючи на закріплене в Конституції України положення про позбавлення прокуратури функції розслідування

злочинів, процесуальне керівництво фактично надає прокурору можливість проводити розслідування в повному обсязі;

2) врегулювати повноваження прокурора, щоб уникнути необґрунтованих повноважень у вигляді притягнення слідчого до кримінальної відповідальності за невиконання вказівок прокурора (ст. 381–І КК України);

3) спростити процедуру погодження прокурором більшості процесуальних рішень, які ухвалює слідчий, оскільки це значно ускладнює перебіг досудового розслідування та призводить до невинуватених втрат часу і зусиль слідчого.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2>.
3. Бойко О.П. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням. Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. 334 с.
4. Юришин В.М. Прокурор як керівник досудового розслідування. Адвокат: наука і практика. 2012. № 7 (142). 48 с.
5. Лець Н.О. Роль процесуального керівника у виконанні завдань кримінального судочинства. Вісник прокуратури. 2013. № 11 (149). 189 с.
6. Домніков О. Організаційне забезпечення процесуального керівництва у кримінальних провадженнях. Вісник прокуратури. 2013. № 11 (149). 128 с.
7. Говоруха М.М. Суть наглядової діяльності прокурора та процесуального керівництва. Вісник прокуратури. 2013. № 11 (149). 135 с.
8. Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу // Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні: проект ЄС. Київ, 2015.
9. Козьяков І.М. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: досвід зарубіжних країн. Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України: збірник матеріалів міжвузівської наукової конференції (Київ, 26 квітня 2013 р.). Національна академія прокуратури України. К.: Алерта, 2013. 168 с.
10. Миколенко В.А. Модернізація конституційно-правового статусу прокуратури в європейських країнах: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми політики. Вип. 58. 2016. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8810/Mykolenko%20APP_58-28.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

УДК 342.5

КАРПУНЦОВ В.В.

**ПРОЦЕСУАЛЬНА КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ВНЕСЕННЯ
ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ТА ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ ПОДАНЬ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
СТОСОВНО НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ ТА СУДІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ**

Підкреслено роль Вищої ради правосуддя в процедурах, що стосуються притягнення судді до кримінальної відповідальності за вмотивованим клопотанням Генерального прокурора або його заступника. Вказано про право народного депутата оскаржити в загальному порядку захисту своїх прав і свобод дії чи бездіяльність органів і посадових осіб досудового розслідування. Розкрито зміст терміну «притягнення до кримінальної відповідальності» відносно народного депутата України, що проявляється в разі скоєння ним злочину і за наявності захисного імунітету недоторканності. Звернено увагу на особливості здійснення процедур затримання народного депутата як тимчасові запобіжні кримінально-процесуальний і як адміністративно-процесуальний заходи, а також арешту (взяття під варту) як кримінально-процесуального запобіжного заходу і арешту як адміністративного стягнення за вчинене правопорушення. Вказано про критерії достатності, законності і обґрунтованості подання, яке знаходиться в процесуальній компетенції Генерального прокурора України, та дотримання розумності строків як однієї із засад кримінального провадження. Підкреслено відсутність визначення в чинному законодавстві порядку провадження в справі про кримінальне правопорушення, вчинене народним депутатом, у випадку, коли не одержано згоди парламенту на притягнення такої особи до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: органи прокуратури, процесуальна компетенція, народний депутат, суддя, процедура.

Подчеркнута роль Высшего совета правосудия в процедурах, касающихся привлечения судьи к уголовной ответственности по мотивированному ходатайству Генерального прокурора или его заместителя. Указано право народного депутата обжаловать в общем порядке защиты своих прав и свобод действия или бездействия органов и должностных лиц досудебного расследования. Раскрыто содержание термина «привлечение к уголовной ответственности» в отношении народного депутата Украины, что проявляется в случае совершения им преступления и при наличии защитного иммунитета неприкосновенности. Обращено внимание на особенности осуществления процедур задержания народного депутата как временные меры (уголовно-процессуальные и как административно-процессуальные меры), а также ареста (заключения под стражу) как уголовно-процессуального пресечения и ареста как административного взыскания за совершенное правонарушение. Указаны критерии достаточности, законности и обоснованности представления, которое находится в процессуальной компетенции Генерального прокурора Украины, и соблюдения разумности сроков как одной из основ уголовного производства. Подчеркнуто отсутствие определения в действующем законодательстве порядка производства по делу об уголовном правонарушении, совершенном народным депутатом, в случае, если не получено согласие парламента на привлечение такого лица к уголовной ответственности.

Ключевые слова: органы прокуратуры, процессуальная компетенция, народный депутат, судья, процедура.

The role of the Supreme Council of Justice in procedures concerning the bringing of a judge to criminal liability on a motivated petition of the Prosecutor General or his deputy is underlined. It is indicated the right of the people's deputy to appeal, in the general order of protection of own rights and freedoms, the actions or inaction of bodies and officials of pre-trial investigation. The meaning of the term "prosecution" with respect to the people's deputy of Ukraine is disclosed, which is manifested in the case of crime commission by him and if there is the immunity. The attention is paid to the peculiarities of the implementation of detention procedures of a people's deputy as a temporary preventive criminal-procedural and as an administrative-procedural measures, as well as arrest (detention) as a criminal procedural preventive measure and arrest as an administrative penalty for a committed offense. The criteria of sufficiency, legality and validity of the submission, which is in the procedural competence of Prosecutor General of Ukraine, and observance of terms reasonableness as one of the principles of criminal proceedings are indicated. It is specified the absence of a definition in the current legislation of the procedure in the case over a criminal offense committed by a people's deputy in the context of consent absence of the parliament for bringing such a person to criminal liability.

Key words: *public prosecution bodies, procedural competence, people's deputy, judge, procedure.*

Вступ. Сучасна новелізація процесуального законодавства, конституційно-правового і процесуального статусу органів прокуратури передбачає трансформацію ролі прокурора як суб'єкта правозастосування, що забезпечує справедливість. Вказане визначає нагальну потребу системного аналізу його процесуальної компетенції, з'ясування нових обставин диференційованих процесуальних порядків, в яких проявляється процесуальна компетенція органів прокуратури України, особливо із складних питань, коли процесуальна компетенція органів прокуратури реалізується відносно народних депутатів України та суддів як суб'єктів, що наділені конституційно-правовим статусом.

Постановка завданнями. Сучасна модернізація судової системи, закріплена Конституцією України, в чинному матеріальному і процесуальному законодавстві спрямована на впровадження новітніх форм і стандартів захисту прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб. Вказане стосується і органів прокуратури, реформу якої із внесенням змін до Конституції України у 2016 не завершено, проте було започатковано принципову новелізацію функцій і процесуальної компетенції прокурора. За таких умов організація діяльності прокуратури України повинна бути якісно вдосконалена, відповідно до конституційних принципів, міжнародних стандартів і нових реалій суспільного життя, оскільки, таким чином, можна буде вказувати про позитивні суспільні перетворення. У цьому контексті трансформація ролі прокурора як суб'єкта правозастосування, що забезпечує справедливість, визначає нагальну потребу системного аналізу його процесуальної компетенції, з'ясування нових обставин диференційованих процесуальних порядків, в яких проявляється процесуальна компетенція органів прокуратури України.

Вказане набуває особливого значення у випадках, коли процесуальна компетенція органів прокуратури реалізується в разі внесення до Верховної Ради України та Вищої ради правосуддя подань за матеріалами розслідування кримінальних правопорушень відносно окремих категорій посадових осіб Верховної Ради України та суддів. Складність реалізації органами прокуратури процесуальної компетенції відносно цих посадових осіб впливає не тільки з їх конституційного статусу, а й з особливостей процедур вирішення відповідно до закону питань стосовно предмету притягнення до відповідальності.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає в науковому пошуку напрямків побудови моделі застосування органами прокуратури процесуальної компетенції щодо народних депутатів і суддів. Першочерговим науковим завданням досягнення цієї мети виступає визначення перспективних напрямів удосконалення теоретичних основ та практики застосування процесуальної компетенції органами прокуратури, що стосується внесення до Верховної Ради України та Вищої ради правосуддя подань за матеріалами розслідування кримінальних правопорушень стосовно народних депутатів України та суддів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На рівні монографічного дослідження функції прокуратури аналізували Ю.М. Грошевий, В.М. Гусаров, Л.М. Давиденко, Р.А. Жоган, В.С. Зеленецький, М.І. Мичко, М.В. Косюта, В.С. Кравчук, М.Л. Лісовий, І.С. Марочкін, О.Р. Михайленко, С.А. Паршак, Ю.Е. Полянський, В.В. Сухонос, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, М.К. Якимчук та інші.

Стосовно процесуального примусу підстави, порядок застосування відповідних заходів, їх види були проаналізовані в цивільному процесі [1, с. 518–541]. Однак за умови принципового оновлення конституційного статусу прокуратури [2], законодавства про судоустрій [3] процесуального законодавства [4] проблема встановлення та характеристики особливостей юридично-процесуальних повноважень органів прокуратури набуває актуальності.

Виклад основного матеріалу. Частиною третьою статті 80 Конституції України встановлено, що «Народні депутати не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані» [2].

Конституційний Суд України неодноразово розглядав законопроекти про виключення частини третьої статті 80 Конституції України на предмет відповідності статті 157 Конституції України та визначив правову позицію, за якою такі зміни стосуються лише спеціального статусу народних депутатів і не обмежують права громадянина. Верховна Рада України не сформувала в депутатів політичну волю «більшості» на сприйняття таких змін.

На відміну від народних депутатів України, частина 4 статті 126 Конституції України визначає, що суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалені ним судові рішення, за винятком злочину та дисциплінарного проступку. Відповідно до пункту 2 частини 5 статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3] незалежність суддів забезпечується недоторканністю та імунітетом судді. Разом із тим суддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності за вмотивованим клопотанням Генерального прокурора або його заступника тимчасово може бути відсторонений від посади з можливістю продовження строку такого відсторонення не більше двох місяців Вищою радою правосуддя. Стосовно юрисдикції судів, до яких можуть звертатися судді, яким інкримінується обвинувачення у скоєнні злочину, зокрема, за статтею 375 Кримінального кодексу України [5], то всі питання ретельно перевіряються Вищою радою правосуддя на підставі внесеного до Вищої ради правосуддя клопотання Генеральним прокурором або його заступником згідно зі статтею 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Слід звернути увагу на морфологію побудови змістовного аналізу правовідносин процесуальної компетенції прокурора. У межах порушеної кримінальної справи народний депутат у загальному порядку захисту своїх прав і свобод може оскаржити дії чи бездіяльність органів і посадових осіб досудового розслідування, оскільки до введення правового режиму підозрюваного, коли йому вручене відповідне повідомлення, яке оголошено прокурором (слідчим) у вигляді постанови про обвинувачення, безумовно діють гарантії депутатської недоторканності. Йдеться про повноваження слідчого судді місцевого суду, юрисдикція якого дозволяє розглядати і вирішувати питання захисту і повноваження порушених прав і свобод особи. У подальших стадіях кримінального провадження діють спеціальні правила, передбачені главою 37 Кримінального процесуального кодексу України [6].

Відносно народного депутата України в статті 80 Конституції України, статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» [7] використання терміну «притягнення до кримінальної відповідальності» пов'язано із скоєнням ним злочину, і тому за наявності захисного імунітету недоторканності цей термін означає: а) забезпечити народного депутата України від незаконного втручання в його депутатську діяльність (публічно-правову) діяльність; б) виконання прокурором, органами досудового розслідування спеціальних умов встановлених кримінально-процесуальним кодексом для цієї категорії посадових осіб; в) врегулювання законами всіх процедур отримання згоди Верховної Ради України на застосування процесуального примусу за наявності достатнього обсягу переконливих, законно зібраних доказів і внесення виключно Генеральним прокурором (в.о. Генерального прокурора) подання до Верховної Ради України щодо обвинувачення народного депутата України в конкретному кримінальному правопорушенні.

Другим наступним важливим положенням частини третьої статті 80 Конституції, частини першої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» є затримання народного депутата як тимчасові запобіжні кримінально-процесуальний і як адміністративно-процесуальний заходи, але застосування їх до народного депутата України можливо лише за згодою Верховної Ради України, з дотриманням частини другої статті 16 Конституції України і процесуальних законів. Тобто затримання народного депутата допускається лише за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата до кримінальної відповідальності.

Третім положенням частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» стосовно арешту народного депутата встановлено, що арешт (взяття під варту) як кримінально-процесуальний запобіжний

захід і арешт як адміністративне стягнення за вчинене правопорушення можуть бути застосовані до народного депутата лише за згодою Верховної Ради України, на підставах та в порядку, встановлених Конституцією України і законами.

Таким чином, згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп в справі про гарантії депутатської недоторканності [8], положення частини другої статті 27 Закону стосовно затримання народного депутата в контексті положень частини третьої статті 80 Конституції треба розуміти так, що затримання чи арешт народного депутата можливі за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата до кримінальної відповідальності.

Вказане Рішення Конституційного Суду України відповідає пріоритетам розуміння статусу народного депутата, який закріплений у Конституції та спеціальних законах України, і ніхто не має права обмежувати його повноваження, оскільки вони спрямовані на реалізацію компетенції парламенту шляхом їх спільної діяльності на пленарних засіданнях Верховної Ради. Процесуальна компетенція органів прокуратури враховує, що така діяльність забезпечується правовими гарантіями від неправомірних дій та бездіяльності з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, керівників підприємств, установ, організацій тощо.

Спираючись на положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, інших законодавчих актів та рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 року № 9-рп/99 [9]), можемо зробити висновок, що народний депутат України може набути процесуального статусу підозрюваного у відповідному кримінальному провадженні виключно в разі настання двох таких послідовних умов, таких як: 1) надання згоди Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності; 2) письмове повідомлення про підозру народному депутату України Генеральним прокурором України (в.о. Генерального прокурора України) у встановлений строк, про що зазначалося в попередньому питанні. Після здійснення таких дій народний депутат України набуває процесуального статусу підозрюваного. Проте зміна процесуального статусу не означає можливості застосування до народного депутата запобіжних заходів у вигляді затримання та тримання під вартою, оскільки навіть за таких умов продовжує діяти інший елемент депутатської недоторканності, що забороняє затримання чи арешт народного депутата України без окремої згоди Верховної Ради України.

Для отримання згоди Верховної Ради на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності органи прокуратури як процесуальні керівники виходять із того, що обсяг процесуальної компетенції повинен бути спрямований на підтвердження факту причетності та мати реально доказову мотивацію щодо достатності фактів, що підтверджували обставини вчинені особою суспільно небезпечного діяння. Професійна кваліфікація предмета дослідження і ознаки винуватості безпосередньо кореспондують із критеріями достатності, законності і обґрунтованості подання, яке знаходиться в процесуальній компетентності Генерального прокурора, оскільки в подальшому особливий порядок кримінального провадження передбачає внесення подання відносно народного депутата України до парламенту саме Генеральним прокурором. На це вказує пункт 1 статті 480 Кримінального кодексу в редакції Закону №1798-VIII від 21.12.2016 року.

Однією із засад кримінального провадження є розумність строків, правове регулювання якої визначено статтею 28 Кримінального процесуального кодексу України. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними в разі надання Верховною Радою України згоди на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту. Генеральний прокурор України (в.о. Генерального прокурора України) повинен у цей же день скласти та вручити йому повідомлення про підозру, а якщо це неможливо – виконати такі дії в спосіб, передбачений КПК, що означає відповідно до частини 3 статті 80 Конституції України та частини 1 статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України», народний депутат України не може бути без згоди Верховної Ради України притягнений до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований.

Правозастосовча практика застосування запобіжних заходів відносно суб'єктів поки що не склалась, оскільки залежить у цей період від Вищої ради правосуддя, і тому процесуально прокурор має виконувати процесуальне керівництво органами досудового розслідування виключно за вимогами норм Кримінального процесуального кодексу України.

Проведення дослідження вказаних проблем зобов'язує нас підкреслити ще одну важливу обставину. Йдеться про те, що законодавством України не визначено порядок провадження в

справі про кримінальне правопорушення, вчинене особою, яка користується імунітетом, у випадку, коли не одержано згоди парламенту на притягнення такої особи до кримінальної відповідальності. Проте, виходячи з положень Кримінально-процесуального кодексу України, можуть бути кілька варіантів продовження провадження в справі. Наприклад, подальший хід провадження в справі про кримінальне правопорушення, вчинене народним депутатом України буде залежати від того, коли саме його вчинено та коли Генеральний прокурор України звернувся до Верховної Ради України з поданням про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата Країни.

У випадку, якщо кримінальне правопорушення вчинено до обрання особи народним депутатом України і Генеральний прокурор України звернувся до Верховної Ради України з поданням про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності новообраного народного депутата України під час виконання ним депутатських повноважень, а Верховна Рада не дала такої згоди, кримінальна справа не може бути закрита: Генеральний прокурор України повинен продовжити строк досудового слідства на час виконання народним депутатом України його депутатських повноважень. Після припинення депутатських повноважень така особа нести кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення на загальних підставах, за умови, що при цьому не минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності.

У разі, коли кримінальне правопорушення вчинено під час виконання народним депутатом України депутатських повноважень, незалежно від того, коли (під час або після припинення виконання депутатських повноважень) Генеральний прокурор України звернувся до Верховної Ради України з поданням про надання згоди на притягнення особи до кримінальної відповідальності, за відсутності згоди Верховної Ради України, особа не нести відповідальність за вчинене нею кримінальне правопорушення. Враховуючи те, що рішення Верховної Ради України з питань про надання (ненадання) згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності є остаточним, незалежно від того, чи продовжить Генеральний прокурор України строк досудового слідства, в будь-якому випадку після закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка користувалася депутатським імунітетом, буде неможливим. Таким чином, процесуальна компетенція прокурора у всіх випадках підпадає під судовий адміністративний контроль, коли в порядку адміністративного судочинства прокурор повинен доводити всі вказані позиції в разі оскарження його дій (бездіяльності) особою – учасником цих правовідносин.

Висновки. За ознаками скоєння злочину кримінальний процес відносно народних депутатів України та суддів – вельми специфічна конструкція, і тому морфологічна модель застосування прокурором процесуальної компетенції складається з комплексу елементів розслідування за законом, що відбиває предметну характеристику кримінального судочинства. Особлива роль прокурора полягає в тому, що вона спрямована на забезпечення законності щодо дотримання конституційних гарантій особи, яка скоїла правопорушення і повинна нести кримінальну відповідальність. Процесуальна компетенція органів прокуратури відносно осіб, які мають конституційно встановлений порядок захисту від будь-яких незаконних посягань та помилок слідства, а відповідно, всі повноваження процесуального керівника прокуратури, обумовлені спеціальними процесуальними діями, які виникають із публічно-правових відносин і конституційного статусу відповідної посадової особи – народного депутата України і судді.

Список використаних джерел:

1. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров та інші. Х.: Право, 2016. 848 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змінами). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (із змінами). Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31 (29.07.2016). Ст. 545.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII. Голос України. 2017. 11. - 28.11.2017. № 221-222.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26 (29.06.2001). Ст. 131.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами). Офіційний вісник України. 2012. № 37 (25.05.2012). Ст. 1370.

7. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ (зі змінами). Відомості Верховної Ради України. 1993. № 3 (19.01.93). Ст. 17.

8. У справі про гарантії депутатської недоторканності: Рішення Конституційного Суду України від 26.06.2003 № 12-рп/2003. Офіційний вісник України. 2003. № 28 (25.07.2003). Ст. 1381.

9. У справі про депутатську недоторканність: Рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 року № 9-рп/99. Офіційний вісник України. 1999. № 44 (19.11.99). Ст. 2193.

УДК 343.14

ШУЛЬГА Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЙ У ЗВ'ЯЗКУ З МІЖНАРОДНИМ СПІВРОБІТНИЦТВОМ

У статті проаналізовано особливості проведення допиту в режимі відеоконференцій в межах міжнародного співробітництва в кримінальних провадженнях. Проаналізовано кримінальне процесуальне законодавство, поширені наукові погляди та висловлено авторські міркування щодо вдосконалення законодавства.

Ключові слова: допит, відеоконференція, підстави, дача показань, запит про міжнародну правову допомогу.

В статье проанализированы особенности проведения допроса в режиме видеоконференции в рамках международного сотрудничества по уголовным производством. Проанализированы уголовное процессуальное законодательство, существующие научные взгляды и высказаны авторские предложения по усовершенствованию законодательства.

Ключевые слова: допрос, видеоконференция, основания, дача показаний, запрос о международной правовой помощи.

The article analyzes the peculiarities of conducting interrogation in the mode of videoconference in the framework of international cooperation in criminal proceedings. The criminal procedural law, the existing scientific opinions and author's considerations concerning the improvement of the legislation are analyzed.

Key words: interrogation, videoconference, grounds, giving testimony, request for international legal assistance.

Вступ. Міжнародне співробітництво в кримінальному судочинстві зумовлене розвитком світових політичних, економічних, соціальних і правових відносин. Внаслідок постійного зростання міграційних процесів і збільшення кількості осіб, що перетинають державний кордон, є збільшення злочинності. У зв'язку із цим необхідно покращити співробітництво України з іншими державами в галузі процесуального законодавства для взаємодії правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень.

Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень на законодавчому рівні врегульовано на достатньому рівні. Так, важливу роль серед міжнародних договорів, що регулюють співробітництво держав, відіграють: Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.), Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах

(1993 р.), укладені дво- та багатосторонні договори між державами щодо здійснення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Міжнародним договором, який вперше детально врегулював взаємовідносини держав щодо надання взаємної правової допомоги з використанням відеоконференції, є Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу (2000 р.), яка для країн, що підписали і ратифікували її, покликана розширити можливості Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах (1959 р.).

Проблемам проведення допиту в режимі відеоконференції приділяли увагу такі науковці, як: Н.М. Ахтирська, Ю.М. Грошев, В.В. Зуєв, О.М. Ляшук, О.О. Мошонько, М.І. Смірнов, І.В. Черниченко, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько й інші.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей проведення допиту в режимі відеоконференції у зв'язку з міжнародним співробітництвом.

Результати дослідження. Однією з форм міжнародного співробітництва передбачено використання відео- або телефонної конференції. Україна ратифікувала (2011 р.) Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах від 8 листопада 2001 р. [3], яким впроваджує в практику міжнародного співробітництва нову форму взаємної правової допомоги – збирання доказів із використанням технології відеоконференцв'язку. Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України також регламентує використання відеоконференції як у національному кримінальному провадженні (ст. ст. 232, 336), так і в порядку міжнародної правової допомоги (ст. 567).

Застосування відеоконференції у сфері міжнародної правової допомоги надає можливість її учасникам «бути присутніми» на процесі, брати участь у досудовому провадженні або судовому розгляді, не перебуваючи безпосередньо в приміщенні органу, який здійснює досудове розслідування, або суду, використовуючи термінали, які розташовані в органах досудового розслідування, у суді та інших приміщеннях [5, с. 988].

Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час надання правової допомоги має деякі особливості і характеризується швидкістю, ефективністю, процесуальною економією. У процесі надання міжнародної правової допомоги відеоконференція дає змогу значно прискорити виконання запитів, наприклад, щодо одержання показань від осіб, що перебувають на території іноземної держави.

Крім того, за традиційного виконання запитуваних процесуальних дій суд, прокурор або слідчий держави, що надає запит, зазвичай змушені відступити від засади безпосередності дослідження доказів та використовувати в національному кримінальному провадженні докази, які часто є неповними, суперечливими, що отримують посадові особи компетентних органів запитуваної держави. Такі докази завжди опосередковані, їх використання в національному кримінальному провадженні підвищує ймовірність одержання неповної, перекрученої інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення [5, с. 989]. Без сумніву, даної ситуації можна уникнути завдяки тому, що під час проведення запитуваних процесуальних дій у режимі відеоконференції сторони вступають у безпосередній контакт між собою, одержують реальну можливість брати активну участь у дослідженні доказів, отримувати з першоджерел інформацію про обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та використовувати їх для обґрунтування рішень. Адже свого часу ще М.І. Смірнов вказував на те, що багато принципів узагалі «не відчують» на собі впливу технології відеоконференцв'язку і діють так само, як і за звичайного порядку проведення процесуальних дій [9, с. 90].

Законним приводом до надання правової допомоги в режимі відеоконференції є передбачений міжнародними договорами та чинним кримінальним процесуальним законодавством України запит суду, прокурора або слідчого, які здійснюють кримінальне провадження, до компетентного органу запитуваної держави про проведення процесуальних дій із використанням відеозв'язку.

Форма та зміст запиту про надання правової допомоги в режимі відеоконференції має відповідати вимогам, передбаченим у ст. 552 КПК України. Важливо, як зазначає О.О. Мошонько, що запит повинен бути обґрунтованим і відповідати вимогам законів (ст. 552 КПК) та міжнародних договорів України, оскільки це є гарантією забезпечення законності отриманих результатів у межах надання правової допомоги [8, с. 116].

Крім того, у дорученні мають бути зазначені причини, які не дають змогу одержати показання в традиційний спосіб, а також дані про компетентний орган і конкретних осіб, що будуть проводити допит у режимі відеоконференції з боку держави-запитувача. О.М. Ляшук наголошує на тому, що запит про міжнародну правову допомогу повинен містити витяги з викладенням пов-

ного тексту відповідних норм законодавчого акта сторони, що запитує, щодо порядку проведення такої процесуальної дії [7, с. 204].

Критеріями, які визначають необхідність проведення допиту в режимі відеоконференції, може бути як неможливість для допитуваної особи внаслідок об'єктивних або суб'єктивних обставин безпосередньо прибути до суду чи слідчого, так і важливість показань для кримінального провадження. Тому в запиті про правову допомогу мають бути наведені обґрунтування, що підтверджують необхідність одержання показань із застосуванням відеоконференції.

Підставами проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави є: 1) неможливість прибуття певних осіб до компетентного органу іноземної держави; 2) необхідність гарантування безпеки осіб; 3) інші підстави, визначені слідчим суддею (судом) [6].

Неможливість прибуття окремих осіб до компетентного органу іноземної держави може спричинюватися їхньою хворобою чи іншими непереборними обставинами, значними витратами, пов'язаними з явкою особи до місця проведення процесуальної дії, а також небажанням прибути до правоохоронного органу або суду держави-запитувача для дачі показань. Необхідно пам'ятати, що особи, які не є громадянами держави, що запитує, і перебувають на території іноземної держави, вважаються недоступними.

Іншою підставою для проведення допиту в режимі відеоконференції є необхідність убезпечення осіб. Для гарантування безпеки особи під час проведення допиту необхідно вжити заходів щодо зміни зовнішності й голосу для неможливості її впізнання. Дана процесуальна дія в режимі відеоконференції повинна виконуватися за таких умов:

- рішення про проведення допиту в режимі відеоконференції зі зміною зовнішності та голосу свідка, потерпілого, іншого учасника процесу має бути обґрунтованим;
- необхідно забезпечити право підозрюваного (обвинуваченого) на захист;
- можливість ознайомлення працівників (слідчий, прокурор, суддя), які здійснюють провадження, з дійсними даними особи, яку захищають у такий спосіб;
- забезпечення дії засад безпосередності дослідження доказів та змагальності.

Як правильно зазначає у своїй праці В.В. Зуєв, закон не дає вичерпного переліку підстав, за наявності яких у порядку надання міжнародної правової допомоги може бути проведено допит особи за допомогою відео- або телефонної конференції [4, с. 59]. Тому до інших підстав, визначених слідчим суддею (судом), можна віднести такі:

- необхідність одержання показань від осіб, що тримаються під вартою, засуджених і осіб, які відбувають покарання на території іноземної держави;
- використання відеоконференції як реального механізму реалізації права конфронтації (наявність клопотання підозрюваного (обвинувачуваного) про допит свідка, що викриває його у вчиненні злочину і який перебуває на території іноземної держави) тощо.

Виклик особи для дачі показань здійснюється за правилами держави, що надсилає запит. Отже, недопустимість ухилення від дачі показань та відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань має визначитися законодавством цієї сторони. Однак ми підтримуємо Ю.М. Грошевого та І.А. Тітка, які у своїй роботі з посиланням на міжнародно-правові акти обґрунтовують думку, що особи не можуть бути притягнуті до відповідальності у зв'язку з неявкою, явка свідка, потерпілого, експерта й інших осіб за викликом компетентних органів іноземної держави в порядку надання правової допомоги є їхнім правом, а не обов'язком [2, с. 12].

Водночас необхідно виважено підходити до питання щодо застосування санкції за дачу завідомо неправдивих показань, оскільки законодавства країн, які використовують відеоконференцію, містять положення про притягнення до відповідальності осіб, які, хоча формально своїми діями (бездіяльністю) перешкоджають іноземному кримінальному провадженню, але фактично будуть притягнуті до відповідальності за законами країни, на території якої вони фактично давали показання. Цю думку підтримують автори науково-практичного коментаря за загальною редакцією С.В. Ківалова, С.Н. Міщенка тощо, які вказують на те, що застосування в такому разі національного законодавства держави-запитувача означало б екстратериторіальну дію кримінального права у сфері юрисдикції іноземної держави [5, с. 992].

У ч. 2 ст. 567 КПК України визначено, що допит шляхом відео- або телефонної конференції проводиться в порядку, передбаченому процесуальним законом сторони-запитувача, тією мірою, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальновизнаним стандартам забезпечення прав і основоположних свобод людини [6]. У такому разі рішення щодо проведення відеоконференції та спосіб її проведення підлягають

погодженню між зацікавленими сторонами (державами) відповідно до національного законодавства та міжнародних документів [1, с. 91].

У Конвенції про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу від 29 травня 2000 р. передбачено, що слухання (допит) має бути проведено безпосередньо чи під керівництвом посадових осіб компетентних органів сторони-запитувача і відповідно до її кримінально-процесуального законодавства (ст. 10). Застосування відеоконференції дає змогу представнику сторони-запитувача безпосередньо проводити допит, без порушення законодавства тієї країни, де фактично перебуває особа. Отже, якщо законодавство запитуваної сторони суттєво не суперечить законодавству країни, де буде проведено допит у режимі відеоконференції, то за згодою сторін можемо використовувати положення законодавства держави-запитувача. Необхідно підкреслити, що відмінності в процесуальному становищі осіб, яких допитують у режимі відеоконференції, однозначно, будуть, адже процесуальне законодавство різних країн має, окрім загальних норм, які передбачають права й обов'язки учасників провадження, ще і національні особливості. Тому перевагу необхідно надавати законодавству запитуваної сторони.

Безпосередньо під час допиту в режимі відеоконференції необхідно переконатися, що ніхто і ніщо не перешкоджає особі давати показання, заявляти клопотання, надавати докази тощо. Ми підтримуємо Ю.М. Черноус, яка зазначає, що використання відеоконференції дозволяє представникам компетентних органів не лише отримувати показання відповідного учасника кримінального провадження, але й спостерігати за його поведінкою, вербальними та невербальними комунікаціями [11, с. 463].

Проведення процесуальних дій, а саме допиту в режимі відеоконференції, дозволяє спостерігати за поведінкою учасника процесуальної дії, його емоціями, жестами, виразом обличчя, головам, реакцією на поставлені запитання, тобто враховувати всю повноту факторів, що впливають на оцінку показань, створюючи можливість для слідчого, прокурора, суду безпосередньо заслуховувати показання допитуваного, що, безумовно, сприяє більш ретельному і повному встановленню обставин вчиненого кримінального правопорушення. Проведення допиту в режимі відеоконференції є позитивною альтернативою виконанню процесуальних дій за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу, оскільки учасники безпосередньо досліджують докази.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що допит за запитом компетентного органу іноземної держави проводиться у присутності слідчого судді за місцем знаходження особи (ч. 1 ст. 567) [6]. На слідчого суддю покладається обов'язок зі встановлення особи, що підлягає допиту в режимі відеоконференції, за дотримання засад кримінального процесуального законодавства України, загальноновизнаних стандартів забезпечення прав і основоположних свобод людини. Отже, схвалюємо пропозицію О.М. Ляшука, який вважає, що під час підготовки слідчих суддів важливо приділяти достатню увагу вивченню як законодавства інших держав, так і міжнародно-правових норм [7, с. 204].

Якщо під час допиту слідчий суддя виявив порушення засад кримінального процесуального законодавства України та загальноновизнаних стандартів забезпечення прав людини і основоположних свобод особою, яка здійснює допит, він повідомляє про це учасників процесуальної дії та зупиняє допит із метою вжиття заходів для їх усунення. У даному разі законодавець передбачив, що допит може бути продовжено тільки після узгодження з компетентним органом сторони-запитувача необхідних змін у процедурі.

Висновки. Наприкінці зазначимо, що особливістю проведення допиту в режимі відеоконференції є те, що воно можливе тільки за наявності підстав, передбачених міжнародними договорами та чинним кримінальним процесуальним законодавством України. Допит за допомогою відеоконференції проводиться для держави-запитувача в режимі реального часу з дотриманням законодавства цієї держави, з можливістю здійснення контролю за допитуваним і усунення впливу на нього з боку присутніх осіб під час проведення процесуальної дії.

Список використаних джерел:

1. Ахтирська Н.М. Особливості збору доказів на території інших держав у рамках міжнародного співробітництва під час кримінального провадження та їх оцінка. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. 2017. Вип. 45. Т 2. С. 89–94.
2. Грошевий Ю.М., Тітко І.А. Допит у рамках міжнародного співробітництва: окремі аспекти. Вісник Національної академії прокуратури. 2010. № 4. С. 11–15.
3. Про ратифікацію Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах: Закон України від 1 червня 2011 р. № 3449–VI. Голос України. 2011. № 116.

4. Зуєв В.В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. 1104 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012р. №4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1458049476321499> (дата звернення: 20.03.2018).
7. Ляшук О.М. Застосування науково-технічних засобів як фактор сприяння здійсненню міжнародного розшуку осіб. Науковий вісник Національного університету ДПС України. Економіка, право. 2013. № 4 (63). С. 202–207.
8. Мохонько О.О. Особливості надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. № 5 (14). С. 115–118.
9. Смирнов М.І. Застосування відеоконференцз'язку при одержанні доказів по кримінальних справах у сфері міжнародного співробітництва. Український часопис міжнародного права. 2003. № 4. С. 88–92.
10. Черниченко І.В. Генезис використання відеоконференції у кримінальному провадженні: міжнародний та національний аспекти. Малий і середній бізнес (право, держава економіка). 2012. № № 3–4 (50–51). С. 130–135.
11. Черноус Ю.М. Тактико-криміналістичне забезпечення міжнародної правової допомоги. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 458–468.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.134

ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р.

ЗОВНІШНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО ІНТЕРЕСУ

У статті досліджено зв'язок та обґрунтовано взаємопов'язаність внутрішньодержавних фінансових інтересів держав та їх зовнішніх функцій у сфері міжнародних фінансових відносин. Розглянуто види інтересів суб'єктів міжнародного співтовариства у фінансовій сфері з точки зору їх носіїв. Проаналізовано форми застосування зовнішнього фінансового впливу держав з метою досягнення національних інтересів.

Ключові слова: зовнішні функції держав, національний фінансовий інтерес, міжнародні фінансові відносини.

В статье исследована связь и обоснована взаимообусловленность внутригосударственных финансовых интересов государств и их внешних функций в сфере международных финансовых отношений. Рассмотрены виды интересов субъектов международного сообщества в финансовой сфере с точки зрения их носителей. Проанализированы формы внешнего финансового влияния государств с целью достижения национальных интересов.

Ключевые слова: внешние функции государств, национальный финансовый интерес, международные финансовые отношения.

The study examines relation and substantiates mutual dependence of the inner state financial interests and their external functions in the domain of international financial relations. It also deals with the types of interests of subjects of the international community in the financial sphere from the point of view of those involved. The author analyzes forms of application of external financial influence of the states with the purpose of achieving national interests.

Key words: external functions of states, national financial interest, international financial relations.

Вступ. У сучасних умовах глобалізації економіки жодна держава не може успішно здійснювати управління внутрішніми справами у сфері фінансів без зовнішніх зв'язків та співробітництва з іншими країнами. Прагнення держави як можна краще вирішити свої внутрішні завдання примушує її вступати у партнерські відносини з іншими країнами. Окрім внутрішнього інтересу у сфері фінансів, держава як суб'єкт міжнародних фінансових відносин діє у рамках інтересу всієї міжнародної спільноти, зокрема стосовно підтримки функціонування міжнародної фінансової системи. Співвідношення цих інтересів обумовлює індивідуальний формат поведінки кожної держави у міжнародних фінансових відносинах та є основним чинником вироблення правил співпраці між державами у сфері фінансів шляхом прийняття міжнародних фінансових норм.

© ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р. — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри європейського права та порівняльного правознавства (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Питання зовнішніх та внутрішніх функцій держави як суб'єкта міжнародного економічного правопорядку аналізувались у працях М.О. Баймуратова, Є.О. Львової, Б.В. Бабіна, В.М. Шумілова та інших науковців.

Постановка завдання. Метою статті є правовий аналіз зовнішніх і внутрішніх функцій держави у сфері міжнародних фінансових відносин, та правова характеристика чинників їх формування.

Результати дослідження. На думку В.М. Сирих, зовнішні функції держави є продовженням та розвитком її внутрішніх функцій [1, с. 45]. Ефективне виконання державою своїх внутрішніх функцій у сфері фінансів прямо чи опосередковано залежить від правовідносин держави з суб'єктами міжнародного права. Наприклад, внутрішня функція держави підтримувати національну фінансову систему потребує тісного співробітництва держав у рамках міжнародних фінансових організацій та у двосторонньому форматі з метою економічної співпраці, дотримання єдиних спільних міжнародних фінансових норм тощо. Співробітництво у рамках міжнародних фінансових організацій є запорукою стабільності міжнародної фінансової системи, у чому країни зацікавлені, оскільки у силу потужних глобалізаційних процесів стан світової фінансової системи суттєво впливає на внутрішню фінансову систему держави. Також, з метою розвитку економічного сектору держави або підтримки платіжного балансу країни виникає необхідність залучення зовнішніх кредитів чи інвестицій від іноземних держав, міжнародних фінансових організацій або приватних осіб. Отже, однією з головних причин розвитку зовнішніх відносин держав у фінансовій сфері є наявність, насамперед, внутрішньодержавних чинників, як то підтримка національного валютного курсу та платіжного балансу держави (у випадку бюджетного дефіциту), стабілізація національної фінансової системи, економіки тощо.

Міжнародне співтовариство являє собою переплетення, зіткнення та узгодження інтересів держав, включаючи фінансові. Інтереси держав у міжнародних фінансових відносинах полягають у тому, щоб забезпечити ефективне функціонування національної фінансової системи, стійкість національної валюти, контроль над фінансовим ринком тощо. Фінансові ресурси стали головною цінністю для економічно розвинутих країн, а навколо фінансових ресурсів розгортається боротьба інтересів як державних, так і приватних.

В.М. Шумілов з точки зору носіїв того чи іншого інтересу виокремлює інтереси: держав, групи держав, міжнародного співтовариства та загальнолюдські [2, с. 63]. Відповідно, у фінансовій сфері можна виокремити інтереси: 1) однієї держави (щодо підтримки власної національної фінансової системи); 2) інтереси декількох держав (об'єднаних у союзи, наприклад, ЄС з єдиною валютною системою, або об'єднаних у міжнародні фінансові організації зі спільними статутними цілями у сфері фінансів); 3) інтереси міжнародного співтовариства, які полягають у забезпеченні нормального функціонування міжнародної фінансової системи. Четвертий вид – інтерес людства у цілому, реалізація якого потребує фінансових важелів, на наш погляд, не належать до інтересу у фінансовій сфері, оскільки є проявом зацікавленості (інтересу) держав і всього людства в іншій сфері, а фінанси є тільки одним з інструментів досягнення. Наприклад, з метою протидії фінансування терористичної діяльності держави запроваджується ретельний контроль за фінансовими потоками (інтерес міжнародної спільноти і людства у даному випадку полягає у протидії тероризму і підтриманні миру).

Отже, інтереси держави у сфері фінансів поділяються на інтереси внутрішнього характеру та інтереси держави як суб'єкта міжнародних відносин (зовнішні). Для реалізації суто внутрішніх інтересів у сфері фінансів держава вступає часто у зовнішні відносини з іншими державами (наприклад, з метою отримання кредитів тощо). І навпаки, будучи членом міжнародної спільноти, яка окрім підтримки міжнародної фінансової системи турбується цілою низкою загальнолюдських проблем, держава, виконуючи свої зобов'язання з міжнародних договорів у різних сферах, вносять зміни у свої національні правові режими у сфері фінансів задля загальнолюдських потреб у цілому. Інтерес держави у сфері фінансів виступає як мотив для її певних дій та «запускає» волю держави у напрямку формування відповідної міжнародно-правової норми [2, с. 65]. Якщо такий інтерес збігається з інтересами інших держав, відбувається створення міжнародної фінансової норми, яку країни імплементують у своє внутрішнє законодавство.

Модель співвідношення зовнішніх функцій держави з її внутрішніми функціями для будь-якої сфери відносин є схожою. Так, основною метою міжнародної діяльності сучасних держав є забезпечення миру на земній кулі та оперативне вирішення локальних збройних конфліктів. Досягнення цієї мети забезпечується здійсненням державами такої зовнішньої функції як підтримка миру шляхом розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері. При цьому держави паралельно з цією зовнішньою функцією здійснюють внутрішню функцію щодо укрі-

плення власних збройних сил, які здатні захистити її територію і населення від нападу ззовні [1, с. 45]. У сфері фінансів зовнішня і внутрішня функції держави мають подібну модель співвідношення. Основною метою співробітництва держав у сфері фінансів є підтримка і забезпечення нормального функціонування світової фінансової системи, яка досягається у рамках міжнародних фінансових організацій шляхом дотримання державами положень їх статутів та інших міжнародних норм, що сприяє попередженню локальних і світових фінансових криз. На внутрішньодержавному рівні країни виконують внутрішню функцію щодо підтримки та зміцнення національної фінансової системи.

Роль держав у становленні міжнародного фінансового правопорядку детермінується потребами їх національної фінансової системи, функціонування якої неможливо задовольнити без активної міждержавної взаємодії. В основі такої взаємодії лежать об'єктивні інтереси будь-якої сучасної держави у тому, щоб брати участь у міжнародному спілкуванні у сфері фінансів та діяльності міжнародних фінансових організацій. Такі інтереси держав у сфері міжнародних фінансових відносин мають свою диференціацію і полягають, насамперед, у прив'язці до своєї економіки, фінансової системи, у забезпеченні доступу до фінансових ресурсів інших країн чи міжнародних фінансових організацій, у контролі над фінансовими ринками тощо [3, с. 87-88].

Оскільки виникнення зовнішніх функцій у сфері фінансів насамперед обумовлено потребою якісного виконання внутрішніх функцій у цій сфері, це обумовлює наступну властивість зовнішніх функцій – кожна країна, прагнучи розвитку своєї національної фінансової системи (єдина для всіх держав ціль), намагається досягнути цього такими методами і засобами, які б найбільш повно відповідали її інтересам і потребам. Звичайно, що такі її природні бажання не можуть не викликати абсолютно природних заперечень з боку інших країн. Наприклад, зловживання зміною курсу валют однієї держави може різко підвищити експорт її продукції (у силу низької собівартості), завдаючи збитків іншим країнам, та інше. Також, різновекторність фінансових інтересів держав на міжнародній арені обумовлює незбіг їх економічних та політичних цілей (наприклад, прагнення окремими країнами лідерства на міжнародній арені у сфері фінансів). Так, фінансова потужність одних країн завжди дає їм можливість здійснювати політичний вплив на менш розвинуті країни шляхом прямого кредитування останніх або за допомогою своєї впливовості у міжнародних фінансових організаціях при прийнятті ними рішень щодо відповідних кредитів.

Навколо фінансових ресурсів та потоків розвивається основна диференціація та «боротьба інтересів» як державних, так і приватних. Відповідно, держави об'єктивно прагнуть до втілення своїх стратегічних фінансових інтересів у міжнародні правові норми. Саме у цій площині відбувається взаємозв'язок інтересів держав у сфері фінансів, їх співробітництва та норм міжнародного фінансового права. Тому, метою міжнародного співробітництва у сфері фінансів є, насамперед, вироблення узгоджених правил у цій сфері задля гармонійного і стабільного функціонування міжнародної фінансової системи.

Світові фінансові кризи, недоброчесні методи діяльності держав та інші чинники спричинили процес формування системи міжнародних фінансових принципів та норм, які стали правовим підґрунтям узгодженої зовнішньої політики держав у сфері фінансів та запорукою стабільного функціонування міжнародної фінансової політики. Головним елементом у цій правовій платформі, насамперед, є статuti міжнародних фінансових організацій, в яких закріплені основні засади міждержавного співробітництва держав у фінансовій сфері з метою безпечного функціонування міжнародної фінансової системи. Важливими у даному аспекті є також Резолюція ГА ООН від 1 травня 1974 року, яка закріплює Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку [4], та Хартія економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 року [5]. Положення цих міжнародних документів закріплюють міждержавні домовленості щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку, заснованого на справедливості, суверенній рівності, взаємозв'язку, спільності інтересів та співробітництві всіх країн. Закріплені у цих міжнародних документах економічні обов'язки держав мають констатуючі та інституціональні властивості, які з одного боку створюють, проголошують та закріплюють чіткі «правила гри» у системі міжнародних економічних відносин (включаючи фінансові), з іншого – дозволяють прозоро сформувати інституціональні органи міжнародної економічної взаємодії держав, в яких указані правила будуть реалізовуватись на рівні з двостороннім та багатостороннім співробітництвом держав. Зазначені у Хартії економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 року права і обов'язки держав фактично пройшли стадію міжнародної легалізації шляхом прийняття даного документу та визнання абсолютною більшістю держав міжнародного співтовариства, що віддали свої голоси за його прийняття [3, с. 93].

Держави як суб'єкти міжнародного права в однаковій мірі володіють своїм суверенітетом, що відображається у такому принципі міжнародного права як принцип суверенної рівності держав. Декларація ООН про встановлення нового міжнародного економічного порядку визначила двадцять принципів нового міжнародного економічного порядку. Враховуючи, що в останнє десятиліття перед прийняттям Резолюції багато націй та народів у світі звільнились від колоніального та іноземного панування, більшість закріплених принципів спрямована на встановлення економічної рівності між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, захист їхньої економічної незалежності та сприяння економічного розвитку цих країн. У Декларації особливо наголошується на рівності держав незалежно від їх соціально-економічних систем, ліквідації існуючої нерівності, несправедливості та зростаючого розриву між розвинутими країнами і тими, що розвиваються, шляхом забезпечення швидкого економічного та соціального розвитку у світі [4].

У сучасній класифікації держав як суб'єктів міжнародних фінансових відносин важливим є критерій їх поділу за рівнем економічного розвитку. Відповідно до нього, держави поділяються на такі групи: 1) держави з розвинутою економікою (промислово розвинені країни); 2) держави з ринковою економікою, що розвивається: а) «нові індустріальні держави» (держави з перехідною економікою); б) держави з нерозвинутою економікою (найменш розвинені країни). Підґрунтям такої класифікації стала Загальна (Глобальна) система преференцій для країн, що розвивається, яка розроблена на основі рекомендацій Женевської конференції 1964 року (ЮНКТАД – І) та одержала своє правове оформлення на другій сесії ЮНКТАД 1981 року [6]. Відповідно країни, які входять у першу групу, є державами-донорами, тобто надають преференції. До другої групи входять держави-реципієнти, тобто одержувачі преференцій [3, с. 87]. У п. 4 Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку серед низки принципів, на яких повинен ґрунтуватись новий економічний правопорядок, зокрема закріплено принцип преференційного та невзаємного режиму для країн, що розвиваються, в усіх галузях міжнародного економічного співробітництва та принцип забезпечення сприятливих умов для передачі їм фінансових коштів [4]. Стаття 22 Хартії економічних прав та обов'язків держав закріплює за розвиненими країнами зобов'язання сприяти збільшенню чистого притоку фінансових коштів з офіційних джерел у країни, що розвиваються [5].

Захист економічної незалежності та сприяння розвитку економікам країн, що розвиваються, з боку міжнародної спільноти обумовлене не тільки міркуваннями справедливості, але й, насамперед, розумінням взаємозалежності економік держав світу. Зростаюча взаємозалежність національних економік на сучасному етапі швидкої глобалізації фінансової сфери грає вирішальну роль та обумовлює головну рису сучасних взаємовідносин між державами у цій сфері – об'єктивно-обумовлену потребу тісної та узгодженої співпраці. Міжнародною спільнотою визнано, що процвітання світового співтовариства у цілому залежить від процвітання його складових частин – розвинутих країн та країн, що розвиваються. Така спрямованість Декларації дає підстави для висновку, що основною вимогою до формування ефективного міжнародного економічного порядку є рівноправність між його суб'єктами, тісна співпраця у силу взаємозалежності економік, взаємовигідні відносини та захист природних ресурсів.

Проте, на відміну від закріплених у даних міжнародних документах прогресивних та демократичних способів досягнення своїх економічних (фінансових) інтересів країнами шляхом міждержавних домовленостей, варто зазначити, що переважно на протязі багатьох століть держави забезпечували свої економічні інтереси переважно за допомогою сили (військо-політичної), а міжнародне право ХХ століття ґрунтувалось на балансі військової сили між двома військово-політичними блоками. Після розпаду СРСР структура світобудови почала мінятися і на сьогодні, принаймні в економічній сфері, можна говорити про наявність багатополярності, а суперництво перенесено в економічну площину.

Проте, як слушно зазначають М.О. Баймуратов, Є.О. Львова та Б.В. Бабін, у сучасних міжнародних економічних відносинах державні інтереси можуть бути забезпечені і забезпечуються силою. Сила не пішла з міжнародного права, зазначають науковці, а лише трансформувала свою форму [3, с. 91]. Так, окремі сучасні держави ставляться до міжнародного права (включаючи міжнародне фінансове право) як до певного допоміжного засобу реалізації своїх інтересів, як до «зброї» у зовнішній політиці [7, с. 102]. Окремі держави у разі, коли міжнародні норми відповідають їх цілям, то вони виконують їх та борються з порушниками цих норм, а коли міжнародні норми йдуть у розріз з цілями держави, вона, демонструючи національний егоїзм за допомогою різного роду юридичних технік, намагається відхилити чи оспорити ці міжнародні норми [8, р. 30]. Таким чином, у міжнародному правопорядку можна виокремити наступні форми застосування фінансового

впливу держав з метою досягнення національних інтересів: 1) економічний (включаючи фінансовий) вплив розвинутих країн на держави, що потребують зовнішнього фінансування у різних формах (фінансова допомога, кредитування, інвестування тощо); 2) вибіркоче виконання міжнародних фінансових норм, обумовлене «національним егоїзмом» у сфері фінансів; 3) вплив міжнародної спільноти або окремих країн на державу, що порушила міжнародні норми, у формі економічних (фінансових) санкцій.

Магістральний напрямок розвитку міжнародного співтовариства – демократизація міжнародних відносин, яка неможлива без забезпечення поваги та дотримання норм загального міжнародного права [7, с. 113-114]. У свою чергу прогресивний розвиток міжнародних фінансових відносин і ефективне функціонування міжнародної фінансової системи вимагає поваги та чіткого виконання міжнародних фінансових норм та принципів, які є формальним виразом спільного інтересу держав у фінансовій сфері.

Висновки. Міжнародне співтовариство являє собою переплетення, зіткнення та узгодження фінансових інтересів держав, об'єднань держав (союзів) та міжнародного співтовариства. У свою чергу інтереси держави у сфері фінансів поділяються на внутрішньодержавні інтереси щодо підтримки власної національної фінансової системи та інтереси держави як суб'єкта міжнародних (публічних) фінансових відносин. Тісний зв'язок та взаємообумовленість цих інтересів характеризують наступні аспекти: 1) з метою реалізації суто внутрішніх інтересів у сфері фінансів держава вступає у зовнішні відносини з іншими державами (наприклад, з метою отримання кредитів); 2) держава, виконуючи свої зобов'язання з міжнародних договорів у фінансовій та інших сферах, вносить зміни у свій національний фінансово-правовий режим задля загальнолюдських потреб у цілому.

Головним важелем та правовою платформою врегулювання «боротьби» фінансових інтересів держав виступає система міжнародних фінансових принципів і норм, спрямованих на закріплення чітких «правил» взаємодії держав з фінансових питань. Джерелом обов'язкової сили для міжнародної фінансової норми є згода держав та загальна визначеність норми, що є свідченням її загальної придатності для держав. Сприйняття державою міжнародного фінансового права як цінності спричинено, як об'єктивно-обумовленим фінансовим інтересом держави, що проявляється у бажанні подолати внутрішні фінансові труднощі за допомогою міжнародного співробітництва, так і суб'єктивно-обумовленим фінансовим інтересом, що являє собою усвідомлення державою цих потреб.

Під час міждержавних домовленостей країни з метою досягнення своїх національних інтересів можуть застосовувати вплив фінансового характеру, який у сучасному міжнародному правопорядку можливий у наступних формах: 1) фінансовий вплив розвинутих країн на держави, що потребують зовнішнього фінансування у різних формах (фінансова допомога, кредитування, інвестування тощо); 2) вибіркоче виконання міжнародних фінансових норм, обумовлене «національним егоїзмом» у фінансовій сфері; 3) вплив міжнародної спільноти або окремих країн на державу, що порушила міжнародні норми, у формі економічних (фінансових) санкцій.

Список використаних джерел:

1. Сырых В.М. Теория государства и права: учебник. М.: Юстиц-информ, 2001. 592 с.
2. Шумилов В.М. Международное экономическое право: учебник для магистров. 6-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2015. 612 с.
3. Баймуратов М.О., Львова Є.О., Бабін Б.В. Міжнародний економічний правопорядок: актуальні питання правового регулювання: монографія. Суми: Університетська книга, 2011. 260 с.
4. Резолюція 3201 (S-VI) від 1 травня 1974 року, яка закріплює Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_339.
5. Хартія економічних прав та обов'язків держав від 12 грудня 1974 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_077.
6. ЮНКТАД – I. Конференція ООН по торгівлі і розвитку (ЮНКТАД). Женева, 1964; ЮНКТАД – III. Конференція ООН по торгівлі і розвитку (ЮНКТАД). Женева, 1968.
7. Евинтов В.И., Михайловский Н.К. Международное сообщество и правопорядок. Анализ современных концепций. Київ: Наук. думка, 1990. 128 с.
8. Virally M. Panorama du droit international contemporain: Cours general. RdC., 1983. Dordrecht, etc., 1985. V. 5.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОХОРОНА МАТЕРИНСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕВОЛЮЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У статті автор розглядає юридичний механізм забезпечення й охорони материнства крізь призму еволюції міжнародних стандартів. Проаналізовано ключові міжнародно-правові акти Міжнародної організації праці, що визначають охорону материнства та спеціальні права жінок, які працюють. Охарактеризовано інші міжнародно-правові документи, що конкретизують і розвивають права зайнятих жінок.

Ключові слова: права жінок, міжнародно-правові стандарти, забезпечення прав жінок, охорона прав жінок, еволюція міжнародно-правових стандартів, гармонізація національного законодавства.

В статье автор рассматривает юридический механизм обеспечения и охраны материнства через призму эволюции международных стандартов. Проанализированы ключевые международно-правовые акты Международной организации труда, определяющие охрану материнства и специальные права работающих женщин. Охарактеризованы другие международно-правовые документы, конкретизирующие и развивающие права работающих женщин.

Ключевые слова: права женщин, международно-правовые стандарты, обеспечение прав женщин, охрана прав женщин, эволюция международно-правовых стандартов, гармонизация национального законодательства.

In the article the author examines the legal mechanism of providing and protecting maternity through the prism of the evolution of international standards in this regard. The key international legal acts of the International Labor Organization, defining maternity protection and the special rights of women working, are analyzed. Other international legal documents specifying and developing the rights of employed women are described.

Key words: rights for women, international legal standards, providing of rights for women, guard of rights for women, evolution of international legal standards, harmonization of national legislation.

Вступ. Україна як повноправний член міжнародного співтовариства бере безпосередню участь у діяльності зі створення сприятливого для матерів і дітей середовища, в якому гідний розвиток і охорона їхніх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, гуманізму та соціальної справедливості з урахуванням моральних засад і традиційних цінностей українського суспільства. Відповідно до ст. 52 чинної Конституції України, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація караються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьків, піклування, покладаються на державу. Забезпечення материнства визначено в ст. 24 Основного закону України як створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правова, моральна і матеріальна підтримка материнства та дитинства, зокрема надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Водночас на сучасному етапі державоуправотворення в Україні є нагальна необхідність узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами рівності прав чоловіків і жінок. Головним напрямом фактичної реалізації в Україні різних конвенційних норм стосовно рівноправ'я чоловіків і жінок є подолання формально-юридичного підходу під час законодавчого закріплення рівності людей на підставі статі, який на практиці залишає місце для фактичної нерівності в багатьох сферах життя.

Постановка завдання. Особливої важливості набуває дослідження юридичного механізму забезпечення й охорони материнства крізь призму еволюції міжнародних стандартів, що й становить мету статті. Для її ефективної реалізації передбачається вирішити такі завдання: по-перше, проаналізувати ключові міжнародно-правові акти Міжнародної організації праці (далі – МОП), що визначають охорону материнства; по-друге, дослідити міжнародно-правові стандарти забезпечення спеціальних прав жінок, які працюють; по-третє, охарактеризувати інші міжнародно-правові документи, що деталізують права зайнятих жінок. Науково-теоретичним підґрунтям наукової статті стали праці вчених, які вивчали проблематику міжнародних стандартів рівноправ'я й охорони прав жінок і чоловіків, спеціальних прав жінок, зокрема: М.О. Баймуратова, В.Г. Буткевича, В.М. Денисова, Т.М. Заворотченко, Н.М. Оніщенко, Ж.М. Пустовіт, П.М. Рабіновича й ін.

Результати дослідження. Так, у сфері міжнародно-правового регулювання праці забезпечення й охорона прав зайнятих жінок у зв'язку з їхніми функціями материнства вперше розглянуті в Конвенції МОП № 3 про зайнятість жінок до та після пологів, що ухвалена на першій сесії Конференції МОП 29 жовтня 1919 р. [1]. Цей міжнародно-правовий документ стосується промислових і торговельних підприємств, поширюється на всіх жінок, які працюють на цих підприємствах, незалежно від віку, громадянства та сімейного стану. У Конвенції йдеться про те, що до промислових належать підприємства в галузі гірського видобування та розроблення кар'єрів, обробної промисловості, будівництва та транспорту (п. 1 ст. 1). Водночас торговим підприємством вважається будь-яке підприємство, що спеціалізується на продажі предметів, тобто торгових операціях (п. 2 ст. 1). Розмежування між промисловістю і торгівлею, з одного боку, та сільським господарством, з іншого, встановлює компетентний орган кожної країни-учасниці (п. 3 ст. 1).

Конвенція МОП № 3 встановлює обов'язкову відпустку у зв'язку з материнством протягом шести тижнів до пологів і протягом шести тижнів після пологів (п. п. а, б ст. 1), право жінок, які перебувають у допологовій і післяпологовій відпустках, на отримання допомоги з державних коштів або шляхом системи страхування, причому розмір допомоги визначають компетентні органи кожної країни (п. сст. 3).

До того ж Конвенція МОП № 3 встановлює право матері, яка годує, на дві півгодинні перерви на день у робочий час (п. d ст. 3) та містить досить важливе зобов'язання щодо заборони звільнення жінок у період відпустки за вагітністю та пологами, а також у період більш тривалої відсутності, якщо вона є результатом хвороби, пов'язаної з вагітністю та пологами (ст. 4).

Відповідно до нашої позиції, недоліком Конвенції МОП № 3 є той факт, що її дія не поширюється на жінок, зайнятих у промислових і сільськогосподарських галузях. Окрім того, Конвенція не встановлює зв'язку між розміром допомоги за вагітністю та величиною заробітної плати жінок, і нарешті, у ній є низка нечітких формулювань, зокрема не зазначається, що перерва в роботі на годування дитини повинна вважатися робочими годинами.

Отже, у Конвенції МОП № 3 розглянуто лише одне питання – про відпустки у зв'язку з материнством. Однак, незважаючи на це, приблизно чверть делегатів I Конференції МОП із числа підприємців і представників урядів виступили проти її ухвалення, і це було не випадково. 1919 р. лише у Союзі Радянських Соціалістичних Республік зайнятим жінкам надавалася відпустка за вагітністю та пологами тривалістю 12 тижнів, що відповідало вимогам Конвенції, і лише в шести країнах законодавство забороняло звільнення з роботи жінок у період вагітності. Тому попри загальну обмеженість та окремі недоліки Конвенція мала досить прогресивне значення та відображала потреби зайнятих жінок.

У зв'язку з тим, що в Конвенції МОП № 3 не містяться положення щодо становища жінок, зайнятих у сільському господарстві, у 1921 р. черговою Конференцією МОП ухвалена Рекомендація № 12 про охорону праці жінок, які працюють за наймом у сільському господарстві, до та після пологів.

У Рекомендації № 12 вказується, що охорона праці, подібна до тієї, яка передбачена Конвенцією № 3, повинна забезпечуватися жінкам, які отримують заробітну плату, зайнятим на сільськогосподарських підприємствах. Підприємства, на яких зайняті члени лише однієї родини, виключаються зі сфери дії Конвенції № 3. Рекомендація № 12, хоча і привернула увагу до проблеми забезпечення й охорони прав зайнятих жінок у сільському господарстві, виявилася недостатньою. Враховуючи те, що в країнах так званого третього світу робітники, зайняті в сільському господарстві, особливо безправні, а законодавство про працю на них здебільшого не поширюється, МОП варто було б ухвалити відповідну конвенцію про охорону материнства в сільському господарстві. Як наслідок, 4 червня 1952 р. Адміністративна рада Міжнародного бюро

праці скликала Генеральну конференцію МОП на 35-у сесію, на якій ухвалено Конвенцію № 103 про охорону материнства (переглянуту) [2]. Основні принципи Конвенції 1919 р. відображені в Конвенції 1952 р. Однак сфера застосування Конвенції 1919 р. була розширена й окремі норми сформульовані більш конкретно.

Так, на відміну від Конвенції 1919 р., переглянута Конвенція про охорону материнства 1952 р. охоплює промислові підприємства (як вони визначені в Конвенції 1919 р.), а також не-промислові та сільськогосподарські види робіт і поширюється на жінок, які отримують заробітну плату та працюють удома. Під непромислові види діяльності підпадають не лише торговельні підприємства, а й пошта, електрозв'язок, адміністративні установи, газетні підприємства, готелі та ресторани, лікарні та подібні установи, театри і домашня наймана праця, що виконується в приватних господарствах (п. 3 ст. 1).

Сільськогосподарські роботи належать за Конвенцією 1952 р. до всіх видів робіт, що виконуються на сільськогосподарських підприємствах, зокрема на плантаціях і великих індустріалізованих сільськогосподарських підприємствах (п. 4 ст. 1). Порівняно з Конвенцією 1919 р. Конвенція 1952 р. не передбачає автоматичного виключення підприємств, на яких зайняті лише члени однієї родини наймача. Однак такі підприємства можуть виключатися зі сфери дії Конвенції 1952 р. національним законодавством.

Конвенція 1952 р. передбачає надання жінкам відпустки з вагітності тривалістю не менше 12 тижнів, яка включає період обов'язкової післяпологової відпустки тривалістю не менше 6 тижнів (ст. 3). У разі захворювання жінки під час вагітності або пологів їй повинна бути надана додаткова відпустка. За час відпустки з материнства жінкам повинна виплачуватися допомога державним коштом або з коштів системи обов'язкового соціального страхування. Однак, на відміну від Конвенції № 3, передбачено, що в разі, коли сума грошової допомоги, що надається з коштів обов'язкового соціального страхування, обраховується на основі попередніх заробітків, вона становить не менше двох третин попереднього заробітку жінки (п. 6 ст. 4). Конвенція 1952 р. передбачає встановлення перерв у роботі для матерів, які годують. Однак, на відміну від Конвенції 1919 р., у ній зазначено, що перерви в роботі для годування дитини вважаються робочими годинами (п. 2 ст. 5). Подібно до Конвенції 1919 р., Конвенція 1952 р. містить положення про заборону звільнення в період відпустки з материнства (ст. 6).

Конвенція МОП № 103 стала істотним кроком уперед порівняно з Конвенцією цієї ж установи № 3 та є прогресивним міжнародним актом, хоча і має певні недоліки. До останніх належать насамперед винятки із загальних положень, що їх припускає Конвенція. У ст. 7, зокрема, зазначається, що держава, яка ратифікує Конвенцію, може зробити певні винятки щодо застосування Конвенції до окремих видів діяльності, наприклад робіт, що виконуються на сільськогосподарських підприємствах (крім плантацій), домашньої найманої праці, яка здійснюється в приватних господарствах тощо.

28 червня 1952 р. на тій самій Конференції ухвалено Рекомендацію МОП № 95 щодо охорони материнства, яка доповнила Конвенцію щодо охорони материнства [3]. У Рекомендації пропонуються різні форми та засоби покращення охорони материнства, що надаються відповідно до Конвенції, а саме: продовження відпустки за вагітністю та пологами до 14 тижнів, більший розмір грошової допомоги (яка, за можливістю, повинна становити 100 відсотків попереднього заробітку жінки), триваліший період медичного обслуговування, інші види допомоги, як-от надання одягу для немовляти або грошей на його придбання, купівлю молока чи допомоги для матері, яка годує (р. II).

За винятком низки конкретних випадків Рекомендація МОП № 95 передбачає забезпечення роботою протягом усього періоду вагітності. Вона містить розділ про охорону здоров'я жінок, які працюють за наймом, до та після пологів, в якому рекомендовано заборонити нічну та понаднормову роботу для вагітних жінок і жінок, які годують, а також заборонити використання вагітних жінок і молодих матерів на визначених видах робіт, шкідливих для їхнього здоров'я, із правом переведення на більш легку роботу без втрати заробітної плати.

У контексті аналізу міжнародно-правових стандартів захисту материнства варто зазначити, що на своїй 88-й сесії 15 червня 2000 р. МОП ухвалила Конвенцію № 183 про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 р. про охорону материнства (набула чинності 7 лютого 2002 р.) [4]. Як закріплено в тексті цієї Конвенції, вона покликана надалі сприяти рівності всіх жінок у сфері праці, як і здоров'ю та безпеці матері та дитини. Конвенція 2000 р. застосовується до всіх жінок, які працюють за наймом, зокрема й тих, які зайняті нетиповими формами залежної праці. Остання норма об'єктивована в п. 1 ст. 2 Конвенції, а в п. 2 тієї ж статті міститься правило, що

може розглядатися як один з істотних недоліків цього міжнародно-правового документа, а саме: кожна держава-член, що ратифікує Конвенцію, може виключати цілком або частково зі сфери дії Конвенції обмежені категорії учасників, якщо її застосування до них призводить до виникнення особливих проблем суттєвого характеру. Це ще раз надає державам можливість певною мірою порушувати Конвенцію, не надавати всім жінкам необхідної допомоги та звужувати їхні права.

У ст. 3 Конвенції № 183 закріплено положення про те, що вагітні жінки не повинні виконувати роботу, яка є шкідливою чи суттєво загрожує здоров'ю матері або дитини. Як і раніше, відпустка за вагітністю та пологами визначена 14 тижнями, що повинні включати обов'язково період у 6 тижнів після народження дитини. Водночас ст. 3 також передбачає відпустку в разі захворювання або ускладнень, але тривалість такої відпустки має визначатися виключно нормами національного законодавства.

Наступний розділ зазначеної вище Конвенції № 183 приділяє увагу проблемі допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами. Визначається, що в цьому питанні головну роль також відіграє національне законодавство, але п. 2 ст. 6 закріпив, що грошова допомога повинна встановлюватися на такому рівні, щоб жінка могла утримувати себе та свою дитину в гідних із санітарно-гігієнічного погляду умовах і могла мати гідний рівень життя. Зрозуміло, що це положення не може стосуватися всіх країн-учасниць Конвенції, адже рівень їхнього економічного розвитку може досить суттєво різнитися. Для цього випадку в Конвенції є норма про те, що така грошова допомога повинна виплачуватися в розмірі не нижче ставок допомоги, яка виплачується в разі хвороби або тимчасової непрацездатності, встановлених національним законодавством (п. 1 ст. 7).

Важливим є підтвердження в Конвенції № 183 положення про незаконність звільнення жінки з роботи в період вагітності або відсутності на роботі через відпустку у зв'язку з вагітністю. Жінкам гарантовано право повернення після закінчення визначеного строку відпустки на своє попереднє місце роботи або еквівалентне місце роботи з оплатою праці за попередніми ставками. Цікавим є виокремлення питання прав матерів під час годування немовлят. Конвенція зазначає, що в такому разі жінці надається право на одну або декілька перерв на день, або на щоденне скорочення робочого часу для годування свого немовляти. Важливо, що такі перерви повинні зараховуватися як робочий час та відповідно оплачуватися.

У Конвенції МОП № 110 про умови праці на плантаціях від 24 червня 1958 р. також міститься розділ про охорону материнства (р. VII) [5]. Загалом цей розділ відтворює основні положення Конвенцій № 3 та № 103. Однак він містить дві норми, які відсутні в усіх зазначених вище міжнародно-правових актах. Передбачено, що вагітні жінки не примушуються до виконання будь-якої роботи, що шкідливо впливає на їхнє здоров'я, у період до надання їм відпустки за вагітністю (п. 8 ст. 46). Окрім того, у доповнення до абсолютної заборони звільнення жінок під час відпустки за вагітністю та пологами Конвенція передбачає заборону звільнення жінки виключно на тій підставі, що вона вагітна чи є матір'ю, яка годує (п. 2 ст. 50). Становище жінок, які працюють на плантаціях, досі залишається одним із найтяжчих. Зазвичай праця на плантаціях взагалі не підлягає охороні. У Гватемалі, наприклад, індіанське населення працює на плантаціях цілими родинами, діти також. Однак працівником вважається лише чоловік – глава родини.

До того ж у Конвенції МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 р. передбачені методи надання грошової допомоги та медичного обслуговування в період вагітності. У ній визначена категорія осіб, яким надається ця допомога, та розміри, що їх може досягати така допомога (ст. ст. 46–52). Водночас окремі норми цієї Конвенції мають досить обмежений характер.

Положення про охорону материнства передбачені в п. 2 ст. 10 Декларації Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію дискримінації щодо жінок 1967 р., а саме: «Для попередження дискримінації щодо жінок на підставі перебування в шлюбі чи вагітності і для забезпечення їх ефективного права на роботу застосовуються належні заходи для перешкоджання їх звільненню з роботи в разі вступу в шлюб чи вагітності та для надання оплачуваної відпустки за вагітністю з гарантією повернення на попередню роботу та забезпечення необхідних видів соціальних послуг, у тому числі можливості догляду за дітьми» [6].

У ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. закріплено положення про те, що особлива охорона повинна забезпечуватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду зайнятим матерям має надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою із соціального забезпечення. Під час ухвалення цього документа також висловлювалася пропозиція стосовно надання особливої допомоги незаміжнім і багатодітним матерям, однак вона була відхилена Комісією з прав людини.

Участь заміжніх жінок у суспільному виробництві пов'язана із проблемою догляду за дітьми та зменшенням навантаження під час домашньої праці. Останнє має вагомe значення, адже, за даними МОП, робочий день жінок у сукупності із сімейними обов'язками триває 14–16 годин [7]. Проблеми жінок, які працюють, можуть вирішуватися багатьма способами. По-перше, це створення та розширення розгалуженої системи дитячих установ – ясел, дитячих садків, інтернатів тощо. Крім постійних дошкільних установ, у літній період можуть організовуватися сезонні ясла та дитячі майданчики. І нарешті, зростання духовних інтересів жінок потребує скорочення витрат часу на домашню працю.

Саме з перелічених причин обговорення питання про працю жінок із сімейними обов'язками в МОП привернуло підвищену увагу профспілок та інших організацій. Деякі країни виступали за ухвалення відповідної Конвенції, доповненої рекомендацією. Конвенція передусім повинна була передбачати забезпечення права на працю, гарантію здійснення одного з основних громадянських прав – свободи вибору професії та діяльності, відсутність будь-якої дискримінації у сфері найму, освіти, оплати праці тощо, створення умов для роботи поза домом, що дозволило б сімейним жінкам поєднувати сімейні та трудові обов'язки без шкоди для сім'ї та здоров'я, надання жінкам допомоги у виборі професії, заходи із професійної підготовки тощо. Передбачалося також, що в Конвенції має бути вказане право жінки самостійно обирати, чи бажає вона працювати поза домом, чи ні. Водночас на компетентні органи влади у співробітництві із зацікавленими організаціями повинна бути покладена відповідальність за вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення такої свободи вибору на практиці. У Конвенції, на думку деяких представників, також варто було зазначити, що праця неповний робочий час (наприклад, для багатодітних матерів) не повинна використовуватися для дискримінації щодо оплати праці, оплачуваних відпусток, відпусток за хворобою та з материнства або ж щодо соціального забезпечення. Висувалися також пропозиції щодо включення до Конвенції положень про оплачувані перерви для матерів-годувальниць і встановлення порядку надання таких перерв, посилення охорони праці жінок, заборону праці на шкідливих роботах і приблизний перелік таких робіт, встановлення граничних норм перенесення та пересування вантажів тощо.

Така Конвенція повинна була стати більш ефективним актом, ніж рекомендація, для підтримання діяльності профспілок на користь зайнятих жінок. Однак на 49-й сесії Генеральної конференції МОП у 1965 р. була ухвалена лише Рекомендація № 123 про працю жінок із сімейними обов'язками. Остання закликає уряди, організації підприємців і працівників проводити політику, що дозволяє жінкам із сімейними обов'язками здійснювати своє право працювати поза домом без будь-якої дискримінації, відповідно до принципів Конвенції 1958 р. про дискримінацію в галузі праці та занять і інших норм щодо жінок, ухвалених МОП. Рекомендація містить низку нових положень, що відсутні в Конвенціях МОП з охорони материнства, зокрема передбачає, що до жінок, які через сімейні обов'язки, що виникли з народженням дитини, не можуть поновити трудову діяльність одразу після закінчення відпустки за вагітністю та пологами, встановленої законодавством або практикою, варто застосовувати відповідні заходи, щоб дозволити продовжити їхню відпустку на розумний термін, без втрати роботи і з повним збереженням усіх пов'язаних із роботою прав. Рекомендація передбачає також створення та забезпечення за низьку плату служб, що спрощують і полегшують виконання домашньої праці, а також розвиток мережі установ з надання допомоги в домашній праці.

Беручи до уваги положення Рекомендації МОП 1965 р. про працю жінок із сімейними обов'язками та зміни, що відбулися з моменту її ухвалення, 23 червня 1981 р. у Женеві ухвалено Конвенцію МОП № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящих із сімейними обов'язками. Ця Конвенція поширюється на зайнятих чоловіків і жінок, які мають сімейні обов'язки щодо дітей, які перебувають на їх утриманні, щодо інших близьких родичів, які дійсно потребують їхнього догляду та допомоги, коли такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки, доступу, участі та просування в економічній діяльності. Під дію Конвенції підпадають усі галузі економічної діяльності та всі категорії працівників.

До речі, цікавою, на наш погляд, є сама назва Конвенції МОП № 156 від 1981 р., адже в ній актуалізовані також проблеми зайнятих чоловіків із сімейними обов'язками. Це є досить важливим, адже варто пам'ятати, що чоловіки також повинні відігравати належну роль у досягненні рівності в демократичному суспільстві. У Декларації про рівність між жінками та чоловіками як головний критерій демократії, ухвалений на 4-й Європейській конференції міністрів із питання рівноправ'я між жінками та чоловіками (м. Стамбул, 13–14 листопада 1997 р.), підкреслено, що відданість чоловіків їхній ролі батька є позитивною ознакою, зокрема й для їхньої професійної діяльності.

Висновки. Отже, сучасний стан міжнародних відносин потребує якісного поглиблення сфери міжнародно-правового регулювання забезпечення прав людини й основних свобод завдяки загальному визнанню і втіленню в національні законодавства міжнародних стандартів рівноправ'я й охорони прав жінок, основою якого повинен стати гендерний підхід до рівності прав жінок і чоловіків. Саме така, соціально орієнтована конструкція зазначених міжнародних стандартів стосовно рівноправ'я та захисту прав жінок дозволить на практиці ефективно реалізувати на національному рівні норми Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. Юридичний механізм забезпечення й охорони материнства пройшов складний шлях розвитку, зокрема його міжнародно-правовий складник, – з початку XX ст. і дотепер. Важливим складником цього механізму є міжнародно-правові акти МОП, що проголошують і визначають охорону материнства та спеціальні права жінок, які працюють. Окрім того, у низці інших важливих міжнародно-правових документів конкретизуються та розвиваються права зайнятих жінок.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Міжнародної організації праці № 3 про зайнятість жінок до та після пологів від 29 жовтня 1919 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_315.
2. Конвенція Міжнародної організації праці № 103 про охорону материнства (переглянута 1952 р.) від 28 червня 1952 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_122.
3. Рекомендація Міжнародної організації праці № 95 щодо охорони материнства від 28 червня 1952 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_236.
4. Конвенция Международной организации труда № 183 о пересмотре Конвенции (пересмотренной) 1952 г. об охране материнства от 15 июня 2000 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_294.
5. Конвенция Международной организации труда № 110 об условиях труда на плантациях от 24 июня 1958 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_015/page.
6. Декларация о ликвидации дискриминации в отношении женщин, Принята резолюцией 2263 (XXII) Генеральной Ассамблеи ООН от 7 ноября 1967 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_386.
7. Скорик М.М. Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС: аналітичне дослідження. К.: Бюро соціальних та політичних розробок, 2017. 78 с. URL: https://bureau.in.ua/downloads/2017%20IRF%20Project_.pdf.
8. Конвенція Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками від 23 червня 1981 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_010.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ГОРЕЦЬКА Х.В.

**ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ
ЯК ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ДИСПОЗИЦІЙ**

Статтю присвячено вивченню питання особливостей формування поведінкових диспозицій з погляду філософського їх розуміння через призму правової соціалізації особи. Зокрема, розглянуто філософсько-правове тлумачення словосполучення «поведінкові диспозиції» та виокремлено диспозиційні рівні та способи правової соціалізації з точки зору диспозиційної теорії, а також у висновку узагальнено шляхи формування поняття про правомірні засоби задоволення таких потреб особи, які виникають внаслідок соціально-правових ситуацій.

Ключові слова: поведінкова диспозиція, правова соціалізація, соціальні установки особистості, символічний інтеракціонізм.

Статья посвящена изучению вопроса особенностей формирования поведенческих диспозиций с точки зрения философского их понимания через призму правовой социализации личности. В частности, рассмотрены философско-правовое толкование словосочетания «поведенческие диспозиции», и выделены диспозиционные уровни и способы правовой социализации с точки зрения диспозиционной теории, а также в заключении обобщены пути формирования понятия о правомерных средствах удовлетворения таких потребностей личности, которые возникают в результате социально-правовых ситуаций.

Ключевые слова: поведенческая диспозиция, правовая социализация, социальные установки личности, символический интеракционизм.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of behavioral dispositions from the point of view of their philosophical understanding through the prism of legal socialization of the person. In particular, the philosophical and legal interpretation of the phrase "behavioral disposition" is considered, and the dispositional levels and methods of legal socialization are distinguished from the point of view of disposition theory, and also in the conclusion generalized ways of forming the notion of lawful means of satisfaction of such needs of a person arising as a result of socio-legal situations.

Key words: behavioral disposition, legal socialization, social settings of personality, symbolic interactionism.

Вступ. Правова соціалізація особи, безперечно, є одним із важливих питань загальнотеоретичного правознавства. Проте слід зазначити, що ця тема є однаково цікавою не лише для дослідників у галузі філософії права, але й не меншою мірою для соціологів, психологів та філософів. Саме таким широким спектром розгляду даної тематики можна пояснити неабияку увагу до означеного питання в літературі. Як і у випадку з багатьма іншими інтегральними проблемами, увага з боку фахівців призвела не стільки до вирішення питань, скільки до усвідомлення складності та комплексності їх характеру.

Постановка завдання. Більш детально вивчаючи правову соціалізацію як процес формування правових диспозицій та власне балансуєчи на межі окреслених наукових сфер, слід насампе-

© ГОРЕЦЬКА Х.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу (Львівський торговельно-економічний університет)

ред визначити розуміння словосполучення поведінкові диспозиції як певного процесу формування фіксованих правових установок, у межах яких діє особа. Слід поглянути на правову соціалізацію як засіб опосередкування соціальної ролі особи, її схильність не лише діяти певним чином за певних умов (примітивні диспозиції), а можливість інтерпретувати дійсність таким способом, котрий найбільше узгоджується з інтерпретацією суспільства чи окремих суспільних груп.

Результати дослідження. Формулюючи ключове словосполучення «правова диспозиція», безперечно усвідомлюємо, що йтиметься не про диспозицію в якості структурного елементу юридичної норми, а саме диспозицію як схильність діяти певним чином у певній ситуації. Диспозиційна теорія особистості, що широко застосовується в психології, поділяє дії особи на дії «до» і «після». У зарубіжній літературі ця теорія відома в якості теорії «атитюдів» і широко використовується теоретиками права задля пояснення закономірностей дій суб'єктів права в певних ситуаціях. Особливо популярними є спроби застосувати цю модель для передбачення прийняття рішень судовими установами. [1, с. 59] Авторство диспозиційної теорії особистості, як правило, приписують Г. Олпорту. Головною ідеєю його концепції є детально розроблена концепція «рис особистості» (чи «індивідуальна диспозиція»). Поряд із сформованими в процесі існування звичками та іншими більш дрібними утвореннями саме нейропсихічна організація мислення особи включає в себе певні інтегровані системи, котрі зумовлюють її схильність до певних дій і являють собою дрібні складові частини цілісної структури особистості. Безперечно, ці складові частини не сталі, а динамічні, і саме вони мотивують особу діяти певним чином, при цьому залишаючись функціонально-незалежними від своїх форм. У своїх пізніх роботах сам Г. Олпорт вже виокремлює не «риси», а натомість диспозиції, з-поміж котрих він чітко визначає такі:

1) кардинальні, властиві багатьом людям, які повністю поглинуті певною ідеєю, котра, своєю чергою, цілковито визначає їхнє життя та вчинки (наприклад, Жанна д'Арк);

2) центральні, чи фундаментальні диспозиції, котрі складають ядро особистості. Такі диспозиції можна легко добачати в людях. Це, приміром, пунктуальність чи забудькуватість, інертність чи енергійність та ін.;

3) вторинні, чи похідні, оскільки мають другорядний характер, випливають із первинних та є динамічнішими у відношенні до первинних [2, с. 43, 44].

Серед радянських вчених теорія диспозицій пов'язана, перш за все, з працями Д. Узнадзе та В. Ядова. «Теорія установки, за власною оцінкою Д. Узнадзе, є спробою пояснити активність живо-го організму як цілого, його взаємини з дійсністю за допомогою введення особливого внутрішнього утворення, позначеного поняттям «установка». Установка виникає за наявності одночасно двох умов: потреби, актуально наявної в даний момент, і об'єктивної ситуації задоволення цієї потреби. Таким чином, в її формуванні враховуються внутрішні і зовнішні чинники» [3, с. 318]. Така установка являє собою позасвідомий стан, що передує свідомій психічній діяльності людини.

У схожому руслі розгорталася концепція диспозиційного регулювання поведінки радянського соціолога В. Ядова [4, с. 89–105]. Коротко окреслюючи, вона полягає в алгоритмі дій особи: в найпростіших ситуаціях, де рольові вимоги не зафіксовані в чіткій формі, людина керується елементарними установками. У складніших ситуаціях, де діють визначені норми і рольові вимоги, поведінка особи вибудовується на основі базових установок чи ціннісних орієнтацій; у великих соціальних групах поведінка особи регулюється найвищими диспозиціями, котрі складають ціннісні орієнтири суспільства. Трапляються диспозиції кількох рівнів, а саме: перший, нижчий рівень складають елементарні фіксовані установки. Вони формуються на основі найпростіших ситуацій, до прикладу привітання та інше. Ці установки не усвідомлюються, оскільки лежать в основі свідомості особистості. Наступний рівень диспозицій складають соціально зафіксовані установки, або соціальні установки. Провідними чинниками їх формування є соціальні потреби, пов'язані з включенням особистості до певних груп і відповідних соціальних ситуацій. Соціальні установки утворюються на базі оцінки окремих соціальних об'єктів (або їх властивостей) і окремих соціальних ситуацій.

Третій рівень системи становить загальна (домінантна) спрямованість інтересів особистості. Вона формується на основі вищих соціальних потреб і являє собою схильність до ідентифікації з тією чи іншою галуззю соціальної діяльності. В одних людей ми виявляємо домінантна спрямованість інтересів у сферу професійної діяльності, в інших – сім'ї, в третіх – дозвілля (хобі) і т. д. [4, с. 94].

Безперечно, вищий рівень диспозиційної системи утворює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення. Вона формується на основі вищих соціальних потреб особистості (потреба включення в соціальне середовище) та у відповідності зі способом

життя, в якому можуть бути реалізовані соціальні та індивідуальні цінності особистості. Саме цьому рівню належить вирішальна роль у саморегуляції поведінки. При цьому виникає закономірне запитання: з яким видом диспозицій пов'язана саме правова соціалізація? На перший погляд, може здатися, що правова соціалізація пов'язана саме з другим рівнем диспозиційної системи – соціальними установками особистості. Проте більш детальний аналіз настановує на думку про те, що правова соціалізація стосується всіх без винятку установок особи – від найнижчих до найвищих. Так чи інакше, поведінка особи в різних ситуаціях зумовлена не лише вітальними потребами, але й різними рівнями соціальних потреб. Із цієї перспективи правова соціалізація являє собою створення диспозицій поведінки особи, коли та починає задовольняти свої потреби існування і розвитку, ефективно використовуючи правові або інші засоби, що відповідають чи принаймні не суперечать чинним правовим нормам.

Звісно, важливим у даному випадку є формування поняття про правомірні засоби задоволення таких потреб, а саме запорукою уявленню такого гатунку є ідея рівного визнання. «Таке «рівне визнання», – пише Д. Гудима, – це мінімальна повага до якості людини, котра залишається після «стирання» випадкових і несуттєвих рис особистості (кольору шкіри, зовнішнього вигляду, соціального класу, віку, статі, культурного багажу, природних талантів тощо), – це повага до антропної гідності або, за термінологією Ф. Фукуями, до «фактору ікс», який складає сутність людини» [5, с. 114, 115].

Тут можна звернутись до символічного інтеракціонізму, що в загальних рисах протиставляє себе лінії соціологічного позитивізму та біхевіоризму. Центральним поняттям символічного інтеракціонізму є гра, а саме особистість – це, перш за все, людина, котра діє в межах певної соціальної ролі. Такі ролі опосередковують процес правової соціалізації людини, отже, правова соціалізація являє собою спосіб опосередкування рольової активності людини. При цьому право являє собою дещо внутрішньо необхідне для існування ролі, отже, для існування особистості, а не людини як біологічної істоти.

Отже, виходячи з того, що внутрішнє потребує зовнішнього, можна якнайкраще продемонструвати модель символічного інтеракціонізму. Становлення особисті передбачає засвоєння певної ролі в суспільстві взагалі та в його групах зокрема. Вірно зрозуміти правову соціалізацію з точки зору символічного інтеракціонізму можна, напевно, протиставивши її біхевіористичній моделі. Остання стверджує, що предметом наукового пізнання можуть бути лише явища, які людина отримує в чуттєвому досвіді. Оскільки внутрішні процеси психіки не спостерігаються чуттєво, то правова соціалізація передбачає засвоєння особою навичок чи набору реакцій, які виявляють себе під час дії зовнішніх чинників. Схема поведінки тут зображується у формі «ситуація – дія». Між тим для символічного інтеракціонізму в цій схемі вирішальним є посередник між явищем і дією – інтерпретація ситуації, яка опосередковує не «сліпу», а свідому реакцію суб'єкта. Свідомою її робить наявність ментального посередника – акта розуміння чи смислу: «У несимволічній взаємодії людські істоти безпосередньо реагують на жести і дії один одного, в символічній вони інтерпретують жести один одного і діють на основі значень, отриманих у процесі інтеракції» [6, с. 112].

Свідомість являє собою не «пустий ментальний простір», котрий лише заповнюється правовими явищами. Це, перш за все, безперервний екзистенційний процес усвідомлення, процес, в якому особі відкривається істина буття. Відповідно, і правову соціалізацію можна розглядати в якості екзистенційного процесу – становлення не правової свідомості, а радше правової самосвідомості, котра відкриває людині бачення її гідності, місця в суспільстві та окремих соціальних групах, а також опосередкує виконувани нею суспільні ролі.

Безперечно, в процесі правової соціалізації особа набуває властивості не просто діяти певним чином за певних умов (примітивні диспозиції), а інтерпретувати дійсність таким способом, котрий найбільше узгоджується з інтерпретацією суспільства чи окремих суспільних груп. При цьому особа здатна правильно розуміти певні ситуації у світлі набутого соціального досвіду, а також може – не достеменно, однак із достатньою вірогідністю – передбачати наслідки свої та чужої поведінки в таких обставинах.

Висновок. Отже, узагальнюючи саме формування правових диспозицій особи способами правової соціалізації з точки зору диспозиційної теорії, слід вважати, насамперед, формування обґрунтованих уявлень людини про власні потреби за конкретних життєвих умов. Саме правова соціалізація особи, її сутність прагне сформувати в кожній людині обґрунтоване уявлення про рівень власних потреб, задоволення котрих є необхідним для її існування та розвитку, при цьому слід зазначити що не достатньо лише мати уявлення про позитивне право, адже правова соціа-

лізація відбувається, коли людина досягає обґрунтованого рівня потреб, виходячи з тієї ролі, яку вона виконує в суспільстві, саме деталізація філософсько-правового підґрунтя соціальних ролей вимагає подальшого більш детального вивчення.

Йдеться не про те, що певна особа вчиться задовольнятися мінімумом та не повинна прагнути до розширення своїх можливостей. Вбачається, що людина повинна усвідомлювати, що задоволення її потреб можливе лише правовими чи принаймні правомірними засобами. Якщо ж задоволення деяких видів її потреб неможливе за конкретних життєвих умов у межах її соціальної ролі та економічного чи, широко кажучи, соціального класу, людина вирішує такий дисонанс одним із двох способів або ж відмовляється від певної потреби чи змінює свою соціальну роль на іншу, в межах котрої задоволення потреби стає можливим за допомогою використання правових чи принаймні правомірних засобів.

Список використаних джерел:

1. Brenner S. Stare Indecisis: The Alternation of Precedent on The Supreme Court, 1946 / S. Brenner, H.J. Spaeth. Cambridge University Press, 1992. 151 p.
2. Олпорт Г. Личность в психологии. М.: КСП+; СПб: Ювента при участии психологического центра «Ленато», СПб, 1998. 345 с.
3. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней: учебник для вузов. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Академический Проект, 2004. 576 с.
4. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии. М.: Наука, 1975. С. 89-105.
5. Гудима Д.А. Деякі новели в інтерпретації поняття «суб'єкт права»: абсурдні чи перспективні? Право України. 2010. № 2. С. 82–87.
6. Белинская Е.П. Социальная психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов / [сост. Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая]. М: Аспект Пресс, 2003. 475 с.

РЕЦЕНЗІЇ

КАМІНСЬКА Н.В.

**МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ДРУЖНЬОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИ УКРАЇНИ
(РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВУ СТАТТЮ М.О. БАЙМУРАТОВА ТА О.О. ГРІНЕНКО)¹**

Сьогодні роль Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стосовно захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні шляхом застосування на міжнародно-правовому рівні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї (далі – Конвенція) стає безперечною. Водночас кількість заяв фізичних та юридичних осіб проти України до ЄСПЛ постійно зростає, наша країна залишається сумним лідером за кількістю розпочатих у ЄСПЛ проваджень. Особливо драматично ситуація стала погіршуватись після схвалення ЄСПЛ пілотного рішення в справі «Іванов проти України», у якому було констатовано системне порушення в Україні права на справедливий суд. Накопичення за роки після винесення цього рішення більше 14 тисяч типових заяв із посиланнями на вказану пілотну справу та відповідна системна неспроможність нашої держави вжити заходів із виправлення ситуації загалом призвела до нещодавнього схвалення ЄСПЛ рішення «Бурмич та інші проти України», у якому як констатовано вказану нездатність України провести системні зміни, так і фактично визнано обмежену можливість самого ЄСПЛ опрацьовувати масив типових заяв проти України, навіть якщо виносити відповідні типові рішення.

При цьому важливим вбачається той факт, що спроби України та ЄСПЛ владнати ситуацію з розгляду відповідного масиву справ полягали також у масовому укладенні угод про дружнє врегулювання, особливо після 2013 р., та, відповідно, у масовому схваленні ЄСПЛ рішень про затвердження цих дружніх врегулювань проти України (окремі з таких рішень 2016–2017 рр. акумулювали декілька сотень заяв). Також сотнями вимірюється кількість справ у ЄСПЛ проти України, у яких ставиться проблема тривалості провадження в національних судах із кримінальних і цивільних справ; відповідно, великою є й кількість дружніх врегулювань, досягнутих між сторонами в цих справах.

За таких умов можна із сумом констатувати вкрай обмежену кількість наукових праць, де досліджено процедури досягнення дружнього врегулювання в ЄСПЛ та аспекти застосування рішень ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання в справах проти України. Тому варто звернути особливу увагу на наукову статтю провідних вітчизняних фахівців у сфері міжнародного права прав людини та міжнародних судових процедур, професорів М.О. Баймуратова та О.О. Грінєнко «Рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання: проблеми теорії та практики», видану в «Журналі східноєвропейського права» за 2018 р., № 49. Можна впевнено констатувати, що в цій роботі автори вдало вирішили проблему відмінних рис рішень ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання в справах проти України, їх тлумачення, перекладу, виконання й застосування.

Науковці вперше обґрунтовано довели наявність у законодавстві України критеріїв щодо віднесення актів ЄСПЛ до категорії рішень ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання в справі проти України, зокрема: 1) пряме посилення ЄСПЛ у резолютивній частині рішення, а саме в реченні, пов'язаному з вилученням заяви (заяв) з реєстру справ ЄСПЛ, на ст. 39 Конвенції (у рішеннях ЄСПЛ проти України з вересня 2012 р.); 2) констатація чи встановлення ЄСПЛ у розділі рішення «Право» того факту, що сторони в справі досягли дружнього врегулювання (у рішеннях ЄСПЛ проти України із червня 2006 р.); 3) констатація чи встановлення ЄСПЛ у розділі рішення «Право» того, що досягнуте врегулювання ґрунтується на повазі до прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї (у рішеннях ЄСПЛ із червня 2006 р.). Такий висновок науковці зробили на

¹ Баймуратов М.О., Грінєнко О.О. Рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання: проблеми теорії та практики. Журнал східноєвропейського права. 2018. № 49. С. 4–20.

підставі ретельного дослідження й методологічно правильного узагальнення всіх виявлених ними у відкритих джерелах рішень ЄСПЛ проти України, що заслуговує на спеціальне акцентування.

Цікавим і науково корисним є застосування вченими визначеного ними підходу до Рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «Золотий Мандарин Ойл» проти України» 2015 р. за заявою № 63403/13, яке стало єдиним виявленим ними актом ЄСПЛ проти України, що не відповідає наведеним критеріям форми рішення ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання в справі проти України. Можна погодитись із пропозиціями авторів, за якими вирішення сумніву щодо віднесення чи невіднесення певного акта ЄСПЛ до категорії рішень ЄСПЛ, передбачених ст. 39 Конвенції, та/або до передбаченої Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV категорії рішень ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання в справі проти України (таких як наведене рішення за заявою № 63403/13) має полягати в здійсненні тлумачення відповідного акта ЄСПЛ за клопотанням уповноваженого органу України, зокрема, на відповідність зазначеним нормам Конвенції та законодавства України.

Також варто зазначити висвітлену авторами унікальну ситуацію Рішення ЄСПЛ у справі «Валентина Миколаївна Галкіна проти України» 2010 р. за заявою № 7951/06, у якому ЄСПЛ взяв до уваги як факт досягнення сторонами дружнього врегулювання, так і факт зміни його умов Україною вже після затвердження дружнього врегулювання ЄСПЛ за ст. 39 Конвенції. Проте не можна повністю погодитися з авторами в тому, що рішення за заявою № 7951/06 є суто рішенням щодо дружнього врегулювання, адже затвердження фінальної версії угоди між сторонами ЄСПЛ здійснив, посилаючись не на ст. 39, а на ст. 37 Конвенції. Отже, це також є прикладом специфічного (комбінованого) рішення (як і Рішення ЄСПЛ у справі «Бурмич та інші проти України», рішення за заявою № 63403/13), що не повністю вписується в певною мірою застарілі межі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. Тому додаткове нормативне й організаційне впорядкування національних процедур виконання таких специфічних рішень ЄСПЛ має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ЄМЕЦЬ Л.О. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЯК РІЗНОВИД ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	3
ОДАРИЮК М.П. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕДУР У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ.....	10
ПОПОВА О.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ, НАЯВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	16
САВЧЕНКО С.В. ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДАЧНОГО БУДІВНИЦТВА.....	20

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;

ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ПОКЛАД О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ТА РОЗГЛЯДУ ЗАПИТУ НА ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ ЯК ФОРМА ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЮ	24
ПОПТАНИЧ Ю.М. НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ В ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	29
ПРОКОПЕНКО В.В. МИТНІ ФОРМАЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ З МИТНИМ ОФОРМЛЕННЯМ СУДЕН ЗАКОРДОННОГО ПЛАВАННЯ	35
ПЧЕЛІН В.Б. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	41
РАКУЛ О.В. СИСТЕМА ІНДИКАТОРІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	46
РОГАЧ Л.І. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	55
РТИЩЕВА Т.О. НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....	60
САВРАНЧУК Л.Л. ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ.....	65
САМУСЬ Є.В. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	69
СОЛОПЕНКО В.В. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗАБЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В УКРАЇНІ.....	74
ТЕРЕЩУК Г.А. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ.....	79
ФЕНИЧ Я.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ.....	84
ЧАПЛИНСЬКА Ю.А. СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ.....	89
ЧЕРВЯКОВА О.В. РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	94

ШЕВЧЕНКО О.І. РОЛЬ І МІСЦЕ СЛІДЧИХ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ.....	98
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
АВТУХОВ К.А., РАДЄВА А.С. ПАСПОРТИЗАЦІЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ТА ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	102
БАШИНСЬКИЙ О.А. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ ВИПРАВНИХ РОБІТ В УСРР (УРСР) 1919–1960-ТІ РР.....	107
БЕЗСУСІДНЯ Ю.В. МІСЦЕ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО РЕЖИМУ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В ОСОБЛИВІЙ ЧАСТИНІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	112
БОРИСЕНКО М.В. ЕТИМОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ «ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ ДЕТЕКТИВ» ТА «СЛІДЧИЙ».....	116
ГРОХОЛЬСЬКИЙ В.П. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ ЕКСПЕРТНИМИ УСТАНОВАМИ.....	120
ДАНИЛЬЧЕНКО Ю.Б. ОРГАНІЗАЦІОННО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	125
ДРУЧЕК О.В. ПРОФАЙЛІНГ ЯК МЕТОД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ І ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ.....	132
ЖАРОВСЬКА Г.П. КОНТРАБАНДА АВТОТРАНСПОРТУ: ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	137
КРАВЧУК П.Ю. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА КОНТРАБАНДИ ЗА СТАТЕЮ 201 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	143
МАХАТАДЗЕ К.Г. СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 135, 136 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	149
MEDVEDIEVA I.M. REASONS FOR COMPULSORY MILITARY SERVICE EVASION.....	155
МІНЯЙЛО Н.Є. ЗРОСТАННЯ СВІТОВИХ ОБСЯГІВ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	160
ПОЧАНСЬКА О.С. ОСНОВНІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ.....	166
ХМИЗ М.В. ВИМАГАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ З ВИКОРИСТАННЯМ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ.....	172
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
БЕРЕЗА Ю.М. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ ТА ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ.....	177
ДРОЗД В.Г. СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ ЯК ФОРМИ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	182
СІДЄЛЬНИКОВ А.В. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ АДВОКАТОМ-ЗАХИСНИКОМ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	187

СМИК С.І. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ДОПИТУ СВІДКА, ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ.....	193
ТОПЧІЙ В.В. ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ТА НАГЛЯДУ ПРОКУРОРА.....	199
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
КАРПУНЦОВ В.В. ПРОЦЕСУАЛЬНА КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЩОДО ВНЕСЕННЯ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ТА ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ ПОДАНЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СТОСОВНО НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ ТА СУДДІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ.....	204
ШУЛЬГА Н.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З МІЖНАРОДНИМ СПІВРОБІТНИЦТВОМ.....	209
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р. ЗОВНІШНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО ІНТЕРЕСУ.....	214
ЧИЖМАРЬ К.І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОХОРОНА МАТЕРИНСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕВОЛЮЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ.....	219
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА	
ГОРЕЦЬКА Х.В. ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ ЯК ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ДИСПОЗИЦІЙ.....	225
РЕЦЕНЗІЇ	
КАМІНСЬКА Н.В. МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ДРУЖНЬОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИ УКРАЇНИ (РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВУ СТАТТЮ М.О. БАЙМУРАТОВА ТА О.О. ГРІНЕНКО).....	229

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 1
Том 2

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнєцова

Підписано до друку 06.03.2018. Формат 70х100/16.

Обл.-вид. арк. 34,64. Ум.-друк. арк. 27,20.

Наклад 300 прим. Зам. № 0618/66.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua